

CSAPODY MIKLÓS

AZ „IRÁNYÍTOTT
NYILVÁNOSSÁG”
ÉS A „SZERKEZET
MEGVÁLTOZTATÁSA”
MAGYARORSZÁGON

Az „irányított nyilvánosság” és a
„szerkezet megváltoztatása” Magyarországon

33.

Sorozatszerkesztő:

Koltay András – Nyakas Levente

Csapody Miklós

**Az „irányított nyilvánosság” és a „szerkezet
megváltoztatása” Magyarországon**

Hat kultúrpolitika-történeti esettanulmány az
1970–80-as évek irodalmi közéletéből

Médiatudományi Intézet

2018

A kutatást támogatta:

Minden jog fenntartva.

© Csapody Miklós

© Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete, 2018

Tartalom

Bevezető	7
I. A szegedi <i>Bölcsész</i> (1977–1979)	11
A Kulturális Minisztériumban	17
Irodalom, nemzedék és „szocialista demokrácia”	23
Szentendre és a FIJAK felfüggesztése.....	33
„Belepíszkítunk a szocializmusba”	45
II. A <i>Tiszatáj</i> 1981. júniusi száma	47
III. Az 1982. évi gyulai lírafesztivál forgatókönyve	59
IV. A <i>Tiszatáj</i> 1982. szeptemberi száma	69
V. A József Attila Kör füzet sorozata (1981–1988)	113
VI. A <i>Tiszatáj</i> 1986. évi felfüggesztése	139
Az írók és az állampárt összecsapása.....	141
A végjáték	146
Rövidítések	155
Irodalom	159

Bevezetés

A Kádár-korszak kulturális politikáját a kortársi emlékezet és a történetírás az Aczél György sok évtizedes működését jellemző „három T” (támogatás, türés, tiltás) gyakorlatával azonosítja.¹ Az állampárt hatalmi működésében a *támogatás* és a *türés* jobbra az úgynevezett első nyilvánosságban jutott érvényre (az állami tájékoztatáspolitikában és a negyvenes évek végére államosított szellemi élet: a könyvkiadás és az irodalmi lapok, folyóiratok szoros felügyeletében egyaránt). E két kategóriába a kommunista (szocialista realista) szellemű vagy a különféle irányzatú, vele megférő irodalmi-művészeti alkotásokat, a rendszerrel szemben nem ellenséges szerzők műveit sorolták. A *tiltás* különféle eszközeinek nem ritkán adminisztratív, hatósági alkalmazására a párt-, szocializmus- és szovjetellenesnek vagy nacionalistának minősített művek esetében került sor. Ezek egy része a „kettős publikálás” tilalmát megszegő (Nyugaton is megjelenő) szerzők műveivel együtt a kultúrpolitika által tiltott, az állambiztonsági szervek által üldözött „második nyilvánosságban” (szamizdatban) látott napvilágot.²

A korszak politikailag, ideológiailag *korlátozott, irányított és ellenőrzött* nyilvánosságában az irodalmi sajtó fölötti mindennapos hatalomgyakorlás három meghatározó eljárás-móddal jellemezhető. Az átmeneti taktikai módosulások (időleges visszahúzódság, erőteljes fellépés) és olykori megingások során egyidejűleg és egymást kiegészítve működött a totális *irányítás*, a folyamatos *ellenőrzés* és a rendszeres *beavatkozás*. A tájékoztatáspolitikai nagy területeit a központi pártcenzúra uralta, miközben az irodalmi sajtó a párt- és állami (tanácsi) intézmények felügyelete alatt működött. A művek, írók, irodalmi csoportok, szerkesztők megítélésének (besorolásának) alapvető szempontja az irányított („szabályozott”, „korlátozott”), valamint a különböző formák „differenciálásával” kialakított nyilvánosságban a rendszer íratlan politikai tabuihoz való viszonyulás volt.³ A szigorúan tiltott tabutémákat „a párt vezető szerepe”, a Szovjetunió, 1956 és Kádár János személye képezte.

Az irodalmi élet és intézményrendszer, benne az irodalom (és a sajtó) „irányított nyilvánossága” a párt sokáig megkérdőjelezhetetlen primátusa mellett, formailag kettős felügyelet két

1 Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Budapest, Sík, 1999. Aczél György, szül. Appel Henrik (1917–1991) közműves segéd, autodidakta versmondó, amatőr színész, politikus. 1945-től az MKP munkatársa, 1947-től parlamenti képviselője, 1956-ban az MSZMP alapító tagja. 1957-től művelődésügyi miniszterhelyettes, 1967-től kulturális KB-titkár, 1970-től PB-tag, a Minisztertanács elnökhelyettese. 1971–74-ben a KB Kultúrpolitikai Munkaközösségének elnöke, a Kossuth-díj Bizottság elnöke, 1980-tól az Országos Közművelődési Tanács elnöke. 1982–85-ben ismét KB-titkár, 1988-ig PB-tag, 1989-ig az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének főigazgatója.

2 A „kettős publikálás” megtorlásáról először az 1981. május 20-i főszerkesztői értekezleten esett szó. Az érintett írók névsorát Tóth Dezső miniszterhelyettes „konzultációs listának” nevezte. A konzultáció annyit jelentett, hogy a főszerkesztőknek a „kritikus” szerzők írásainak közlése előtt ki kell kérniük a minisztérium irodalmi osztályának állásfoglalását. GYURIS György: *A Tiszatáj fél évszázada 1947–1997*. Szeged, Somogyi-könyvtár, 1997. 127. Tóth Dezső (1925–1985) politikus, irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja. 1943–47 között tisztviselő, jezsuita szerzetes, 1948-tól az MDP tagja. 1957-től a JATE oktatója, 1960–62-ben a Magvető Könyvkiadó irodalmi vezetője, 1964-ig az MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa. Később az MSZMP KB TKKO munkatársa, 1977-től haláláig művelődési (kulturális) miniszterhelyettes.

3 Feljegyzés az 1981. március 5-i főszerkesztői értekezlet... L. az 1. dokumentumot (39. o.). Valamennyi idézett feljegyzés, jelentés, levél eredetije vagy másolata a szerző birtokában. Az állambiztonsági dokumentumok Csapody István, Csapody Miklós, Ilia Mihály és Kántor Lajos iratanyagában.

nagy (egymással egybeépült, csupán szerkezetileg elkülönített) apparátus vezetése alatt működött. Az ideológiai („elvi”) irányítást 1966 után az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya végezte a KB Titkársága, a Politikai Bizottság, személy szerint Aczél György (és végső soron az MSZMP első titkára, Kádár János) fennhatóságával, konzultációs testület gyanánt alkalmanként bevonva a KB Agitációs és Propaganda Osztályát. A Művelődésügyi (később Kulturális, majd Művelődési) Minisztériumot valamennyi ágazati felelősségi körébe tartozó (állami) intézménnyel együtt a TKKO Kulturális Alosztálya (a párt) irányította. Az irodalmi élet szűkebb, ám ideológiailag annál érzékenyebb területein a Kulturális (Művelődési) Minisztérium Irodalmi Főosztálya (Osztálya) a magyar irodalom és irodalmi élet egészének hazai és nemzetközi kapcsolatrendszerét „lefedte” (az állami és tanácsi intézményeket, az államiak között mindenekelőtt az írószövetséget, az irodalmi folyóiratokat, a kitüntetések, ösztöndíjak adományozását, a Kulturális Kapcsolatok Intézetét, a Magyar Pen Clubot, a külpolitika emigrációs irodalmi vetületeit stb.).

A minisztérium mint a kulturális terület állami ágazati irányító főhatósága a felügyeletet „szükség szerint” a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalával, a Bel- és a Külügyminisztériummal, alkalmanként más kormányzervekkel való szoros együttműködésben gyakorolta. Ennek megfelelően az irodalmi folyóiratokat is párt- és állami (tanácsi) „vonalon” irányították. Felügyeletük a budapesti (Jászai Mari téri) pártközpont, az MSZMP KB TKKO Kulturális Alosztálya, a vidékieké a megyei pártbizottságok és a minisztérium Irodalmi Főosztályának (Osztályának) hatáskörébe tartozott. A minisztérium szakmai osztálya bizonyos ügyekben (főszerkesztők leváltása, kinevezések véleményezése, új folyóirat alapítása, megszüntetése, fegyelmi kérdések) csak a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalával történt egyeztetés után tehetette meg javaslatait, ezekben és minden más ügyben is a pártközpont hozta meg a döntést.

„Az alkotó- és az életfeltételek központilag, de számos esetben személyre szólóan, némileg differenciáltan történt »megteremtése« ugyanúgy a kultúra szereplőinek (egyben az egész területnek) közben tartását célozta, mint egy »behívás«, egy dorgáló levél vagy telefonbeszélgetés, vagy éppen egy szilencium. S mindezt egy olyan időszakban, amikor a cenzúrát hivatalosan nem létezőnek nyilvánították. Annak ellenére, hogy nyilvánosan soha el nem hangzott, valójában ott működött a kéziratok előzetes bemutatásának kötelezettségében, a lektori jelentésekben, a könyvkiadók és szerkesztőségek éves terveinek jóváhagyásában, az ösztöndíjmegvonásokban, a nyomtatási engedélyekben.”⁴ (Nem szólva a sajtó és az irodalmi életet átható öncenzúráról.)

A hetvenes-nyolcvanas években már nem létezett az a rettegett és durva hatósági cenzúra, melynek elrettentő példáit a hatalom a Bach-korszakkal, a Horthy-rendszerrel és a „nyugati imperialista sajtóval” igyekezett illusztrálni. Hivatalosan nem létezett cenzúra, a pártközpontban és a minisztériumban a kinyomtatott folyóiratszámokat már csak utólag olvasták és minősítették – nem számítva azt a számtalan esetet, mikor egyes írásokat, máskor egész számok kéziratait előzetesen bekérték, vagy a pártközpont a (nem független, de önálló, személyes politikai felelősséget viselő) főszerkesztőknek (olykor saját kérésükre) „tanácsokat adott”. A tényleges, szigorú, láthatatlan (nem ritkán kapkodó, ötletszerű, máskor megtorló, kvázi

4 KRAHULCSÁN Zsolt – MÜLLER Rolf: Hivatal- és pártapparátus, irodalom, 1962–1979. In: CSEH Gergő Bendegúz – KRAHULCSÁN Zsolt – MÜLLER Rolf – PÓR Edit (szerk.): *Zárt, bizalmas, számozott II. Irodalom-, sajtó- és tájékoztatáspolitiká 1962–1979 (Dokumentumok)*. Budapest, Osiris, 2004. 19.

bosszúálló) cenzúrárt a pártközpont illetékes osztálya (alosztálya) és a megyei pártbizottságok első titkárai gyakorolták az állambiztonsági szervek segítségével. Ez annyit jelentett, hogy például a *Tiszatáj* számainak gépelt kéziratát a nyomdából rendre a szegedi politikai rendőrség révén jutottak el az MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága első titkárához, aki a politikailag kényesnek ítélt írásokat vagy az egész számot szükség szerint futár útján továbbította Budapestre a TKKO-nak.

Az elmúlt évtizedek irodalom- és politikatörténeti kutatásának köszönhetően a magyar irodalmi élet hetvenes-nyolcvanas évekbeli „irányított nyilvánosságának” ma már nemcsak szerkezeti felépítése, elvei és gyakorlata ismert, hanem politikai és személyi háttere is, működésének nagyobb összefüggéseivel, esetenként részleteivel. A jelen tanulmány nem egy nemzetközi „médiajelenség” adott korszakban jellemző diktatórikus magyarországi hatalompolitikai gyakorlatának definitív meghatározására törekszik. Nem is e gyakorlat átfogó hazai politika-, szervezet- vagy eseménytörténeti áttekintését tekinti feladatának, sokkal inkább a szisztéma működésének bemutatását.

A folyamatok, konkrét ügyek tényszerű dokumentálását a magyar szellemi életet megbénító, eltorzító állampárti cenzúra tárgyilagos bemutatása és a szerző biográfiája fogja egységbe. Az itt következő, hetvenes-nyolcvanas évekbeli minisztériumi irományokkal alátámasztott, korabeli állambiztonsági iratokkal és személyes feljegyzésekkel kiegészített esettanulmányok ugyanis olyan, jószerevel ismeretlen vagy már feledésbe merült „esetek”, a maguk idején az irodalmi életben nagy vihart keltő, botrányos események feldolgozását foglalja magában, amelyekbe a szerzőnek közvetlen közlő volt alkalma beletekinteni, minthogy pályája alakulása kezdetén, helyzetéből adódóan szemlélőjük, tevékeny részesük vagy részbeni alakítójuk volt.

I.

A szegedi *Bölcsész* (1977–1979)

A szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának *Bölcsész* című folyóirata 1975-ben Szilágyi Sándor harmadéves magyar–történelem szakos hallgató szerkesztésében jelent meg.⁵ Miután a szerzők, szerkesztők nagy része nemsokára elhagyta Szegedet, Szilágyi munkáját Berkes Tamással, Elek Péterrel, Halasi Zoltánnal és Heller Gáborral csoporttársa, az akkor már negyedéves Ambrus Lajos folytatta.⁶

„Össze is hoztak egy számra való anyagot, de a lapszám megjelenését a JATE dékánja, Csukás István letiltotta.⁷ A szerkesztők erre meghirdettek egy diákgyűlést – történetesen 1976. október 6-ára, a Rajk-temetés 20. évfordulójára. A szervek [a szegedi politikai rendőrség – CSM] és az egyetemi vezetés ebből a véletlen egybeesésből csinált ügyet; végül a szerkesztők közül senkit sem rúgtak ki az egyetemről, de igen nagy nyomás nehezedett rájuk; Elek Péter abbahagyta tanulmányait, Heller Gábor átjelentkezett a pesti bölcsészkarra (később disszidált), Halasi Zoltánt pedig kirúgták a kollégiumból és a KISZ-ből.”⁸

Harmadéves magyar–történelem szakos hallgató koromban, 1977 februárjában, az Ady-centenáriumi évében jelent meg a BTK KISZ Bizottságának felhívása, mely szerint a felügyelete alatt megjelenő irodalmi periodika szerkesztősége

„pályázatot hirdet az Ady-évforduló megünneplésére. Olyan írásokat várunk, amelyek az élő Adyról szólnak. Hogyan él gondolkodásunkban Ady? Mit érzünk elevennek életművéből? Hogyan használjuk fel életünkben a költő örökségét? Az írások célja Ady szellemében nemcsak a múlt idézése, hanem saját kérdéseink felvetése, a jelen, az egész mai magyar társadalom szolgálata is legyen.”⁹

A *Bölcsész* 1977 tavaszán vett nagy lendületet; Ambrus Lajos főszerkesztő lázasan szervezte az összeállítást, felkért szerzőit Alsóvárostól Rókusig, Újszegedtől Tarjánig hajszolta, kérlelte, eltervezte „a hivatal” (a dékán, és ha szükséges, a kari KISZ-vezetés) félrevezetését. Egy épü-

5 Szilágyi Sándor (1954–) fotográfus, fotótörténész, irodalomtörténész, történész, szerkesztő. 1972–75-ig a JATE BTK magyar–történelem szakos hallgatója, 1979-ben az ELTE-n szerzett diplomát. 1975–85 között az ellenzéki Hétfői Szabadegyetem fő szervezője, 1981-ben a *Beszélő* alapító szerkesztője, Bibó István és Mészöly Miklós életművének kutatója. 1989-ben Nagy Imre és mártírtársai temetésének egyik szervezője.

6 Ambrus Lajos (1950–) tanár, író, szerkesztő. 1973-tól a JATE BTK hallgatója, 1978-tól középiskolai tanár Szombathelyen. 1983-tól az ottani Életünk című irodalmi folyóirat szerkesztője, 1987–94 között főszerkesztő-helyettese, majd főmunkatársa. 1994-től a Kortárs esszé- és prózarovatának rovatvezetője, 2010-ben főszerkesztője.

7 A Petőfi, Ady és a szlovák irodalom kapcsolatait kutató Csukás István (1917–2002) irodalomtörténész, a II. (modern) Magyar Irodalomtörténeti Tanszék vezetője, Ambrus regényében „Csicsói: excessiv hadfi – elébb fő-director; majd pro-dékán; végül dékán –, ki ifjoncon, előadásain sosem felejtkezett megemlékezni erről, Dessewffy-epistolát és Mészáros-románt böngészett még takarmányozás, trágyakullózás, ganaj-almozás közben is, messzi szülőfalujában.” AMBRUS Lajos: Eldorádó. *JAK füzetek* 33, Budapest, Magvető, 1988. Amikor 1974 őszén Szegedre kerültem, Csukás még dékán volt, de a magyar–történelem szakosok közül minket nem tanított.

8 SZILÁGYI Sándor: *A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok*. Budapest, Új Mandátum, 1999. 321.

9 *Felhívás*. A [JATE] BTK KISZ vezetősége. G. soksz.

letben laktunk (ő a József Attila Diákotthonban, én az Eötvös Lóránd Kollégiumban), közös volt a modern magyar irodalom és Erdély iránti érdeklődésünk, mindketten Ilia Mihály „ellenzéki” tanítványai voltunk, így engem is bevont a munkálatokba.¹⁰ A szám összeállításában is Ilia volt segítségére (a szerkesztés viharait, a szerkesztőknek a felsőbbbséggel vívott küzdelmét és a többi kalandos előzményt *Eldorádó* című, először 1988-ban megjelent nemzedéki regényében örökítette meg, amelyben a *Bölcsész Egyetemi Elysium*ként szerepeltette).¹¹

A hamarosan méltán nevezetessé lett Ady-szám 1977 decemberében hagyta el a nyomdát. Főszerkesztőként Ambrus Lajos jegyezte, felelős szerkesztője Németh Jenő, a Francia Tanszék adjunktusa volt (Ambrus *Eldorádó* című regényében a „Bach-huszar” „Toujours l’amour tanár úr”, „Újlaky Rácz Jenő doctor anachoréta”).¹² Felelős kiadó gyanánt hivatalból Rácz János oktatási rektor-helyettes, a Tudományos szocializmus Tanszék vezetője nevét tüntették fel rajta. A lapot 659/77. engedélyszám alatt 82 oldalon, A/4-es méretben, 400 példányban a JATE Sokszorosító Üzeme állította elő, halványzöld címlapját a magyar kártya fekete-fehér Nyár lapja, a hátoldalt az Ady-arc képes, a valóságban sötétlila 500 forintos bankjegy díszíti.

„Számunk nem elsősorban a mostani Ady-centenáriumnak szól – írta Ambrus a beköszöntőben. – Szerkesztőségünket évek óta foglalkoztatja a gondolati egység hiányának vizsgálata: kortársaink, fiatal értelmiségünk fokozódó szellemi-etikai szétforgácsolódása, amelynek olyan jeleivel, mint a közösségi életvitel megmerevedése, a személyiség integritásnak csorbulása, a szakmai felületesség, a társadalmi-politikai érdektelenség – nap-nap után találkozhatunk. Hiszünk abban, hogy »Az ÉLET

10 Ilia Mihály (1934–) irodalomtörténész, tanár, kritikus, szerkesztő, a szegedi egyetem Széchenyi-díjas címzetes egyetemi tanára. 1964–80 között a JATE BTK II. Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének adjunktusa, 1972–74-ig a *Tiszatáj* főszerkesztője. Munkásságának legértelmesebb összefoglalói LENGYEL András: Egy irodalom-szervező pályáiba. Vázlat-féle Ilia Mihályról. *Forrás*, 1994/4. 54–84. és LENGYEL András: Egy ünneplendő nyolcvanéves. Arcképvázlat Ilia Mihályról. *Forrás*, 2014/9. 3–15. Egy 1975 februárjában lehallgatott, Ambrussal folytatott beszélgetésének kivonata szerint Ilia és „kapcsolatai számos ponton támadják a kultúrpolitika mai irányítási módszerét és gyakorlatát, általában a párt- és állami vezetőségét. Konceptiójukat, módszereiket az alábbiak szerint fogalmazta meg: „oly kicsi és bizonyos szempontból a nemzet testétől oly idegen az a csoport, amelyik vele szemben áll. És ehhez nem mindig szükséges, hogy vele tömeg álljon szemben, hanem minőség; itt nem mindig az szükséges, hogy nagy, nyílt harc történjen. Elegendő a politikai gyakorlatban egy picike kis változás.” [...] E ’minőség’ érdekében a kívánságokra igyekezett továbbra is megtartani a lapot [a *Tiszatáj*at], s helyet adott olyan, politikailag zavaros írásoknak, mint például Für Lajos, Péter László publikációi, vagy a már nyomdakész Balogh Edgár-tanulmány [A „kisebbségi humánium...”].” CsmRfk III/III. O. Sz.t. Öff. Tárgy: „*Szabások*” fn. ügyben alkalmazott op. technika útján keletkezett anyagokból. Szeged, 1975. április 21. Földvári László r. fhdgy, Dán István r. alezr. ov. ÁBTL 0–19783/1. IM.ir.

Balogh Edgár (1906–1996) közíró, szerkesztő. A ’20-as években a csehszlovákiai Sarló mozgalom kezdeményezője. Kitérítése után Erdélyben telepedett le, a *Brassói Lapok* és a *Korunk* munkatársa, 1949-ben a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem rektora. Bebörtönzése után 1957–71 között a *Korunk* főszerkesztő-helyettese, 1981-ig a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* főszerkesztője. Az *Erdélyi Fiatalok* (1930–40) c. lap kutatása során gyakran felkerestem. A „kisebbségi humánium” nézőszögéből című tanulmányát, melyet a nyomdából vitt el az állambiztonság, a pártcenzúra nem engedte megjelentetni. 1974 végén ez vezetett Ilia Mihálynak a *Tiszatáj* főszerkesztői posztjáról történt lemondásához. Iliának a politikai rendőrség később felrótta, hogy az írás megmentett példányának másolatait elküldte „kapcsolatainak”.

11 L. a 22. dokumentumot (121. o.). A regényről és történetéről CSAPODY Miklós: Renitensek kompániája. In: EKERT Mária – MOLNÁR Attila Károly (szerk.): *Teremtés – politika és művészet*. Budapest, Molnár Tamás Kutató Központ tanulmánykötete, 2015. 291–308.

12 Újfalusi Németh Jenő (1941–) irodalomtörténész, nyelvész, francia filológus, műfordító. A JATE BTK Francia Tanszékének előadója, 1975–79 között a Bölcsész-szerkesztők tanár-instruktora, a lapnak hivatalból kari felelőse.

elemzésének csak az adhat értelmet, ha az elemzés újra rátalál az életre.»* Összeállításunk olyan kísérletgyűjtemény, amely egy, a mai mindennapokban is mértékül állítható szociális gondolkodót próbál testközelbe hozni: Ady Endrét.¹³

A számban Lovas Dániel *A kényszerűség fája*, Hámori Zoltán *Tas Péter nem röhög a pohárba*, Csapody Miklós *Ady hídjá*, Berkes Tamás *Egy pillanatfelvétel lehetősége*, Nagy Péter *Ady-tanítás a szakközépiskolában*, Mariska Zoltán *Ady és Lukács*, valamint Zalán Tibor *Babonák ürügyén* című írása látott napvilágot, a szövegek között Tarnóczy Zoltán ironikus fekete-fehér tollrajzaival. Az újság megjelenéséről Ambrus szóbeli propagandájának és Zelei Miklós sajtókapcsolatainak köszönhetően szegedi és országos napilapok tudósítottak, a *Tiszatáj* is hírt adott róla,¹⁴ a *Korunkban* Kántor Lajos szemlélte.¹⁵ Balogh Edgár kolozsvári sorai szerint „nagyon jólesett beszámoló leveled, s a jelzett Ady-esszé megjelenését várom (vagy már meg is jelent? Kérem!) A magam Ady-cikkét a *Korunk* idei 9. számába írtam,¹⁶ ha kezedbe jut, reflexiód érdekelnének.”¹⁷ Az évfordulós dömping ellenére elismerően méltatott összeállítás arról tanúskodott, hogy a sikerben a minőségnek és a hivatal éberségét kijátszó Ambrusnak éppúgy megvolt a maga szerepe, mint az előzetes hírverésnek és a kisebb kompromisszumokra hajló „másik oldalnak.” A lapszám fogadtatása a hallgatók és az egyetem hivatalos köreiben elismerő volt, ez lehetett egyik oka annak, hogy az állambiztonság többé nem foglalkozott vele (később annál többet némelyik szerzővel).¹⁸

Azután, hogy Ambrus is befejezte tanulmányait és távozott Szegedről, a szerkesztést 1978 őszén vettem át tőle (az újabb szám csak 1979 áprilisában jelenhetett meg).¹⁹ 1978. szeptember elején „Nagyjában már össze is állítottam az első számot: lesz benne egy Nagy László-tanulmány,²⁰ Németh László-írás,²¹ Krúdy [Gyula],²² egy esszé [Tomáš Garrigue] Masarykról,²³ egy József Attila-motívumvizsgálat,²⁴ egy írás a romániai fiatal magyar líráról, ezt én csinálom,²⁵ interjúk, riportok a szegedi dolgokról, az egyetemről.”²⁶ És hát

13 MÉSZÖLY Miklós: *A tágasság iskolája*. Budapest, Szépirodalmi, 1977. 746.

14 *Tiszatáj*, 1978/2. 110. Zelei Miklós (1948–) költő, író, újságíró. A szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán végzett. 1978–86 között a *Magyar Hírlap*, 1991–95-ig a *Dél-Magyarország* munkatársa, később a *Magyar Hírlap* főszerkesztő-helyettese. A FIJAK KISZ-titkára, a fiatal írók küzdelmeinek tevékeny részese.

15 Azok az ifjú szívek... *Korunk*, 1978/4. 350–351. Kántor Lajos (1937–2017) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. Széchenyi-díjas, az MTA külső tagja. 1957–89 között a *Korunk* szerkesztője, 1990–2008 között főszerkesztője.

16 Ady tegnap, Ady ma. *Korunk*, 1977. 9. 682–687.

17 Balogh Edgár levele Csapody Miklóshoz. Kolozsvár, 1978. január 1. Aut.

18 L. 36–38., 40., 42. lj.

19 A CsmRfk III/III. O. 1978. november 13-i, december 11-i és 1979. február 7-i jelentései („Kecskeméti” ügynök beszámolóai alapján). ÁBTL M–37995. CSM.ir.

20 Az írás nem készült el.

21 FÜZI László: *Harmónia-teremtő: Németh László: Homályból homályba Életrajzi írások*. Budapest, Magvető–Szépirodalmi, 1977.

22 Nem készült el a tervezett írás, helyette Lóczy István *Lukács fiatalkori etikája* című tanulmányát közöltük.

23 Berkes Tamás írása: *A cseh nemzeti ideológia csúcspontja* (T. G. Masaryk gondolatvilága).

24 Szigeti Csaba: *A semmi ágán* (tanulmány).

25 Tanulmányom („szívárványtalan...”) végül a *Mozgó Világban* jelent meg 1979 márciusában.

26 Tanács István: *Táborok* (riport), Bóle István–Mórocz Károly: *Moldova* [György] (interjú).

a kedvenc rovatom: kritikák Georges Duby kis Gyorsuló [idő]-kötetéről,²⁷ Nagy László: *Jönnék a harangok értem*,²⁸ Kristó [Gyula] két könyvéről,²⁹ egy [Émile] Ajar-kritika,³⁰ filmesszé a *80 huszárról*, Csoóriról³¹ és Sinkó Ervinről.³² Terjedelem félvényként 100 oldal. Technikailag sok nehézség lesz vele, azt nem vállaltam, csak a kéziratok összegyűjtését és a szerkesztést.”³³ Egyik megfigyelőm, „Kecskeméti” fedőnevű évfolyamtársam szerint a munkában Belányi György és Szigeti Csaba évfolyamtársaim lesznek „aktív segítségeim”,³⁴ akik „mindhárman írnak a számban, rajtuk kívül Füzi László biztosan, Berkes Tamás esetleg.”³⁵ Barátomat is megkérte Csapody, de a kis határidő [!] miatt ezt ő nem tudta vállalni. [„Kecskeméti”] Az elmúlt találkozáson meghatározott feladathoz hasonlóan igyekszik a vizsgaidőszakban is tartani a kapcsolatot Csapody Miklóssal [,] ennek során törekednie kell megtudni nevezett elhelyezkedésével kapcsolatos terveit és a »Bölcsész« megjelenésének körülményeit. [...] Megállapodtunk a hálózattal [„Kecskeméti”], hogy Csapody Miklóssal kontaktusban marad, alkalmat keres arra, hogy nevezett megvitassa vele a készülő számot [,] s amennyiben késik a lap összeállítása, akkor vegyen részt a szerkesztésben is, valamint írjon bele cikket [,] így többet tud vele mélyebb társalgást kezdeményezni, megismerheti a lappal való elképzeléseit és politikai koncepcióját Csapodynak [!].”³⁶

Egy 1978 decemberében kelt állambiztonsági jelentés szerint „Csapody szervezi az új Bölcsész-számot, amely nagy valószínűséggel – az információ tőle származik – csak a következő félévben jelenik majd meg (esetleg).”³⁷ „Kecskeméti” 1979 februárjában úgy tudta, „a »Bölcsész« még nem jelent meg, egyelőre [!] nem is várja, mert probléma van a lebonyolítással, amihez Csapody Miklós nem ért”.³⁸ Az állambiztonságot később úgy tájékoztatta, „találkozott Csapody Miklóssal, aki közölte vele, hogy kénytelen Szegedről elmenni a létszám-

27 *Emberek és struktúrák a középkorban*. Ford. Vekerdi László. Budapest, Magvető, 1978. Gyorsuló idő. Szabó István ismertetése nem jelenhetett meg.

28 NAGY László: *Jönnék a harangok értem*. Budapest, Magvető, 1980. Nem készült el a róla tervezett írás.

29 KRISTÓ Gyula: *Csák Máté tartományúri hatalma*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973. és KRISTÓ Gyula: *A XI. századi hercegség története Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974. Kristó Gyula (1939–2004) történész, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja. Csoportunknak középkori magyar történelemből és a történeti segédtudományokból tartott szemináriumokat.

30 GÖMÖRI Mária: *Émile Ajar: Elöttem az élet*. Budapest, Európa, 1977. Modern Könyvtár 348.

31 Nem készült el a tervezett írás, helyette Zimonyi István ismertetését közöltük: ZIMONYI István: *Rabok, kalmárok, követek az Oszmán Birodalomról*. Budapest, Gondolat, 1977. (Nemzeti Könyvtár).

32 CSAPODY Miklós: *Sinkó Ervin: Honfoglalás előtt*. Naplófeljegyzések 1939-től 1942-ig. S. a. r., utószó, jegyz. Bosnyák István. Újvidék, Forum, 1976.] (kritika).

33 Csapody Miklós levele Csapody Istvánhoz. Szeged, 1978. szeptember 9. Valamennyi idézett levél g. aut.

34 Belányi György (1955–) költő, szerkesztő és Szigeti Csaba (1955–) irodalomtörténész, műfordító, egyetemi tanár.

35 Füzi László (1955–) irodalomtörténész, kritikus, a *Forrás* főszerkesztője. Berkes Tamás (1954–) irodalomtörténész, az MTA Irodalomtudományi Intézete tudományos tanácsadója. Megfigyelőm („Kecskeméti”): Mariska Zoltán (1954–) filozófiatörténész, az egri Eszterházy Károly Főiskola (2016-tól Egyetem) docense.

36 CsmRfk III/III. O. Sz.t. *Jelentés*. „Kecskeméti” fn. tmb. Tárgy: *A portlandi diákok*. Szeged, 1978. november 13. Zsembery Antal r. fhdgy, Bóka István r. szds, Dán István r. alezr. ov. ÁBTL M–37955. (A Bölcsész Ambrus szerkesztette számában Mariskának *Ady és Lukács* címmel jelent meg írása.)

37 CsmRfk III/III. O. Sz.t. „Kecskeméti” fn. tmb. *Jelentése*. Szeged, 1978. december 11. Zsembery Antal r. fhdgy, Bóka István r. szds. Uo. CSM.ir.

38 CsmRfk III/III. O. Sz.t. *Jelentés*. Tárgy: „Kecskeméti” fn. tmb-vel tartott találkozóról. Szeged, 1979. február 7. Zsembery Antal r. fhdgy, Bóka István r. szds. Uo. A szám kéziratát a Szegedi Biológiai Központban gépeltetem kollégista társam, Simon József vegyészhallgató segítségével.

stop miatt,³⁹ ezért elfogadja az Irodalomtörténeti Intézetnél felkínált állást Budapesten.⁴⁰ Szegedről már valóban menni készültem, „Kecskeméti” által már firtatott „elhelyezkedéssel kapcsolatos terveimet” ugyanis keresztülhúzta egy 1978. novemberi állambiztonsági jelentés, mely szerint „Dr. Ilia Mihály folyamatosan erőfeszítéseket tesz arra, hogy az egyetemen státusokat szerezzen befolyása alá vont tanítványainak. Legaktívabb ilyen kapcsolata Csapody Miklós V. éves bölcsészhallgató [,] akinek Vajda György Mihály vagy Csatári Dániel professzorok tanszékén igyekszik állást szerezni. Csapody Miklóst nacionalista tevékenysége miatt »F« dossziésként ellenőrizzük, apját, dr. Csapody István soproni lakost hasonló formában a Győr[-Sopron-Moson] Megyei Rendőr-főkapitányság tartja ellenőrzés alatt.⁴¹ Az egyetem párt- és állami vezetőinek útján szükséges megakadályozni, hogy nevezett oktatóként a[z egyetem] Bölcsészettudományi Karára kerüljön.”⁴²

A *Bölcsész* anyaga 1978. november végén „már gépelés alatt van, reméljük, mielőbb eljut a nyomdába”,⁴³ megjelenése azonban „igen lassan halad, anyagi okokra hivatkozva csak a minimális példányszámot engedélyezik, 250-et (az engedély 400-ra szól).”⁴⁴ 1979 márciusában „A Bölcsész alakul, ma ígérték meg, hogy az egyetemi KISZ-bizottság saját anyagaként fogja leadni, s akkor másnap nyomdában van. Két írás körül azonban még mindig kötélhúzás van, az egyik a Masarykról, a másik a Duby mentalitástörténetéről szól, hogy nem eléggé marxista, egyebek.”⁴⁵ 1979 áprilisában, „bár a Bölcsész sehogy sem áll, a kari KISZ-bizottság jó munkám jutalmaként 200 forintos könyvutalvánnyal tüntetett ki, amit a Nyugat faksimile kiadására fogok fordítani.”⁴⁶ A szám végre április végén jelent meg Belányi György *A Gazdátlan hajók elveszett példányára* című versével,⁴⁷ Böle István, Csapody Miklós, Füzi László már említett írásaival, Dobozy Eszter *Sirályok virrasztása* című versével, a szám küllemét megtervező Géczi János képverseivel, Herbszt Zoltán *Verseim, ziháló farkasok* című költeményével,⁴⁸

39 1978 végére kiderült, hogy nem maradhatok sem a II. Magyar Irodalomtörténeti Tanszéken, sem Vajda György Mihály Összehasonlító irodalomtörténeti, sem pedig Csatári Dániel Új- és Legújabbkori Egyetemes történeti Tanszékén. Ezt részben a gyakornoki státusz hiányával, részben egy új minisztériumi rendelettel indokolták, mely szerint a végzett hallgató az egyetemre csak 3 évi középiskolai gyakorlat után kerülhet vissza. Eltávolításomról a valóságban a Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság állambiztonsági osztálya döntött 1978. november 3-án. Vajda György Mihály (1914–2001) irodalomtörténész, tanár, kritikus, szerkesztő, műfordító, 1974–84 között a szegedi egyetem tanára. Csatári Dániel (1927–2008) történész, szerkesztő, 1974–88-ig a szegedi egyetem tanára.

40 CsmRfk III/III. O. Sz.t. *Feljegyzés*. Tárgy: „Kecskeméti” fn. tmb-vel tartott találkozóról. Szeged, 1979. március 22. Zsembery Antal r. fhdgy, Dán István r. alezr. ov., Bóka István r. szds. ÁBTL M–37955. CSM.ir. Tévedés: az egyetlen álláslehetőséget a Kulturális Minisztérium Irodalmi Osztálya kínálta számomra.

41 Csapody István (1930–2002) erdőmérnök, botanikus, az Országos Természetvédelmi Hivatal tanácsadója, 1990 után a soproni egyetem Széchenyi-díjas c. egyetemi tanára. Megfigyelése 1974 júliusában kezdődött.

42 CsmRfk III/III. O. Sz.t. *Jelentés*. Tárgy: „Subások” fn. bny-ban. Szeged, 1978. november 29. Földvári László r. szds, Dán István r. alezr. ov. ÁBTL 0–19783/2. CSM.ir.

43 Csapody Miklós levele Csapody Istvánhoz. Szeged, 1978. november 22.

44 Csapody Miklós levele Csapody Istvánhoz. Szeged, 1978. december 1.

45 Csapody Miklós levele Csapody Istvánhoz. Szeged, 1979. március 9.

46 Csapody Miklós levele Csapody Istvánhoz. Szeged, 1979. április 28.

47 *A Gazdátlan hajók* antológiája (1979) Petri Csathó Ferenc, Baka István, Téglásy Imre, Géczi János, Zalán Tibor, Belányi György verseit közölte. A kötet csak hosszas huzavona után jelenhetett meg; 1977 őszén a kiadás ügye „változatlan – a vármegye pedig nem dönt, csak hallgat. Úgy látszik, a Kiadói Főigazgatóság és a Kulturális Minisztérium Irodalmi Osztályának engedélye Csongrád megyében nem érvényes.” Csapody Miklós levele Csapody Istvánhoz. Szeged, 1977. október 1.

48 Herbszt Zoltán (1959–1981) költő, író. Sopronban született, a JATE BTK magyar–történelem szakos hallgatója volt, Szegedről való távozásom után a *Bölcsész* szerkesztője. Súlyos betegségben halt meg harmadéves korában.

továbbá Lóczy István, Mórocz Károly, Szigeti Csaba, Tanács István és Zimonyi István már ugyancsak jelzett írásaival.

Amikor 1978 végén mindhárom szegedi tanszék kapuja bezárult előttem, elhelyezkedésem akkor már mindjobban rám nehezedő gondjára Ilia Mihály talált megoldást. Neki volt egy „kinevelt kádere”, ahogy az állambiztonság vélekedett rólam, Bíró Zoltán pedig, a Kulturális Minisztérium Irodalmi Főosztályának vezetője sürgősen munkatársat keresett.⁴⁹ Miután a felkínált lehetőséget jobb híján elfogadhatónak találtam, 1979. január elején felmentem a minisztériumba. Amint Apámnak írtam, másfél órát beszélünk Bíróval, aki

„Vázolta a helyzetet: több ember is volna a helyre, amit mielőbb be kell töltenie, de ő mindenképpen velem akarja. Azt mondta, lépjek be azonnal, kikérnek az oktatásügyből. Mondtam, erre a félévre mindenképpen szükségem van, hogy az Erdélyi Fiatalokat be tudjam fejezni.⁵⁰ Végül abban állapotunk meg, hogy ha tudja, alkalmazásomat elhúzza a félév végéig, ha nem megy, mert sürgetik, akkor már egy hónap múlva heti 1-2 napot Pesten kéne töltenem ismerkedéssel, a többit munkával tölthetném Szegeden. Ebbe belementem, miután áttekintettem szegedi helyzetemet: ott maradni egyik tanszéken sincs lehetőségem, sőt az egyetemi státuszok közül állítólag 13-at meg is szüntettek. Bíró hangsúlyozta, ez a munka számomra időleges lesz, néhány év múlva egyetemre, intézetbe lehet továbbmenni. Úgy tűnik tehát, valódi célokat csak ezzel a kényszer-kerülövel tudom elérni. [Bíró Zoltán] Ecsetelte a munkahely előnyeit is; nagyok az elvárások irántam, úgyhogy most már kíváncsi vagyok, mennyire mély ez a mélyvíz. Abban maradtunk, Szegeden él, Ilia [Mihály]nak vagy nekem fog telefonálni, menjek, ne menjek, az ügy állásától függően. Láttam, hogy nagyon kellemék, mert másokkal nem akar, vagy nem mer dolgozni. Nem taktikázott, hanem világosan beszélt egyéb dolgokról is, amikről részben már tudtam [...]”⁵¹

Ilia szerint úgy látszott, pesti dolgaim „talán elintéződnek, [Csapody Miklós] igent mondott Bíró [Zoltán]nak, most várjuk a választ. Kétségeire azt válaszoltam, hogy el kell indulni valahol és nem kell azt gondolni, hogy az nyugdíjas korig igénybe veszi munkáját, ahova menne.”⁵² Sorsom alakulásáról Ilia Mihályon kívül Szegeden csak Bálint Sándor és Lengyel András tudott.⁵³ Bálint Sándor komolyan aggódott; ő is kutatómunkára gondolt, féltett

49 Bíró Zoltán (1941–) hivatalnok, irodalomtörténész, politikus, szerkesztő, tanár. 1974-től a Művelődésügyi Minisztérium főosztályvezetője, 1981–83 között a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgató-helyettese, majd az OSZK munkatársa, 1988-tól a szegedi főiskola tanára. 1987-ben az MDF egyik alapító tagja, 1988-ig ügyvezető elnöke (1991-ben kilépett a pártból). 1988 tavaszán kizárták az MSZMP-ből. 1992-ig a *Hitel* főszerkesztője, 2013-tól a Miniszterelnökség Rendszerváltás Történetét Kutató Intézetének és Archivumának főigazgatója.

50 Csak a könyvtári-hírlaptári kutatást. Egyetemi doktori értekezésemet az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmának és folyóiratának történetéről 1982-ben védtem meg Szegeden.

51 Csapody Miklós levele Csapody Istvánhoz. Szeged, 1979. január 15.

52 Ilia Mihály levele Csapody Istvánhoz. Szeged, 1979. január 17.

53 CSAPODY Miklós: Bálint Sándor inasaként. In: CSAPODY Miklós: *A díszmagyar*. Budapest, Korona, 2006. 230. Bálint Sándor (1904–1980) folklorista, a magyar vallási néprajz megteremtője, szegedi éveimben atyai mentorom. Lengyel András (1950–) irodalom- és esztétorténész, muzeológus, szakmai tájékozódásom egyik meghatározó orientálója. 1973-tól az Egyetemi Könyvtár, 1980-tól a Móra Ferenc Múzeum munkatársa, 1987–88-ig a *Tiszatáj* főszerkesztő-helyettese.

a politikától,⁵⁴ Lengyel András viszont „helyesli és sürgeti.”⁵⁵ Az ügy másik fő támogatója Csoóri Sándor volt,⁵⁶ „Most járt itt Szervátiusz Tiborral, aki Németh László-plakettet csinál Hódmezővásárhelynek.”⁵⁷

A Kulturális Minisztériumban

Első munkám egy Tóth Dezső miniszterhelyettesnek készített beszédvázlat volt Móricz Zsigmond tiszacsécsei szobra felavatásához, a kezembe került első munkaanyagok egyike pedig Bíró Zoltán főosztályvezetőnek az irodalmi folyóiratokról írott előterjesztése. Eszerint

„a mai folyóirat-szerkezet [...] egy központilag erősebben irányított, adminisztratív is befolyásolt, koncepcióképzőként másodlagos (földrajzi, nemzedéki) elvet érvényesítő szakasz, illetve a műhelyek nagyobb felelősségére alapozó, valóságos koncepcióképző elveket érvényesítő szakasz folyamatszerűségében alakult ki. A két szakasz különbözősége mögött elsősorban az *irodalmi élet pozitív fejlődési folyamata áll*. Ennek eredményeképpen alakult át az egykori eltérő politikai érdeket és világnézetet képviselő, s csak kisebb részben szocialista irodalom *politikailag egységes* társadalmi, politikai berendezkedésünket elfogadó, támogató irodalom, amely bár világnézeti, irodalomszemléletében nem egységes, *uralkodó vonása a szocialista eszmeiség.*”

A minisztériumi vezetés ezért szükségesnek tartja

„az azonos jellegű lapok egyenlő működési, terjesztési feltételeinek a megteremtését. Ennek érdekében a vidéken szerkesztett irodalmi folyóiratok közül azokat, amelyek részei az országos irodalmi folyóirat-struktúrának (tehát központi szerepkört is ellátnak), legkésőbb 1980. január 1-ig a Budapesten szerkesztett lapokkal azonos (II.) kategóriába kell sorolni, s legalább megközelítőleg ennek megfelelően kell fejleszteni mindenképp a személyi állományukat és a példányszámukat. Ezek a folyóiratok egyelőre: Napjaink, Alföld, Tiszatáj, Forrás, Jelenkor, Kincskereső. Később: Életünk, Új Forrás.”⁵⁸

(A *Tiszatáj* ekkor 3635 példányban jelent meg.) Ilia Mihálynak a *Tiszatáj* főszerkesztői posztjáról történt 1974. végi lemondása óta tisztában voltam vele, hogy az irodalmi folyóiratok

„az irányítás során az MSZMP KB-val és a Kulturális Minisztériummal kerülnek kapcsolatba, továbbá – a vidéki lapok – a megyei párt- és állami vezetéssel. Mindez további problémákat vet föl, főként az irányításban érvényesülő párhuzamosságot. A pártszervek időnként az elvi irányításon

54 Bálint Sándor „Nemigen örült a munkahelyemnek, mert ő is az egyetemre gondolt volna engem. Minisztérium? »Miklósom, jó lesz az neköd?«.” CSAPODY Miklós: Bálint Sándor inasaként. In: CSAPODY Miklós: *A díszmagyar*. Budapest, Korona, 2006. 230.

55 Csapody Miklós levele Csapody Istvánhoz. Szeged, 1979. február 9.

56 Csoóri Sándor (1930–2016) költő, író, esszéista, dramaturg, forgatókönyvíró. A '60-as évektől a népi-nemzeti ellenzék vezéralakja, az MDF egyik alapítója. 1988-tól a *Hírel* szerkesztőbizottságának, 1991–2000 között a Magyarok Világszövetségének elnöke.

57 Csapody Miklós levele Csapody Istvánhoz. Szeged, 1979. február 20. Szervátiusz Tibor (1930–2018) szobrászművész. Kolozsvárról 1977-ben települt át Magyarországra.

58 1978. szeptember 12. G.m.

túl szerepet vállalnak a közvetlen gyakorlati irányításban is, s nem az ágazati felügyeletben, ill. a tanácsokon keresztül gyakorolják az elvi irányítást. Éppen a szabályozás híján az irányításban olykor a pragmatizmus érvényesül. [...] A folyóiratok vezetése a főszerkesztők egyszemélyi felelősségén alapul. A mai magyar irodalmat döntően befolyásoló folyóiratműhelyek irányításának közvetlen felelőssége tehát alig 10–15 emberre hárul. Az egyszemélyi szakmai és politikai felelősség így nagy súlya, s a felelősség egy kor irodalmi arculatáért, kialakította a főszerkesztői megbízás teljesítménytől esetenként független presztízsét, ami meggátolja, hogy a megbízást a közvélemény, mint meghatározott időre szóló »közcserekévt« értékelje, ahonnan presztízsveszteség nélkül vissza lehet térni másfajta irodalmi alkotómunkába. Ez végső soron gátolja a főszerkesztők kellő mobilitását, ami adott esetben irodalompolitikai hátrányokkal is jár [...]. A vidéken szerkesztett lapok szakmai, anyagi stb. erősödésével együtt országosan tágabbra nyílna a viták, a kritika, az esszé, a társadalomtudományi tanulmányok előtt a publikálási lehetőség; a teljesebb kitekintés a társalművészetek problémáira; realizálható lenne a határon túli magyar irodalom értékeinek folyamatosabb jelenléte; valamint az élő közép-kelet-európai irodalmak teljesebb hazai recepciója stb.»⁵⁹

Az előterjesztésben nem volt nehéz felfedeznem Bírónak Iliához hasonló szándékait és koncepcióját; s bár a „patronátus” hálózatában enyhén szólva más-más fokon álltunk, Pozsgay miniszter és Bíró fősztályvezető, Ilia és én ebben a kérdésben bizonyosan egy platformon (az állambiztonság „nacionalista platformján”) álltunk. A „Szerkesztő” fedőnevű Ilia éppen úgy, mint „Csókás” (Csoóri Sándor) és a „népi” ellenzéki „Subások” megfigyelt csoportja.⁶⁰ (Az Ilia hazai és külföldi, főként erdélyi és nyugati, tengerentúli kapcsolatait módszeresen feltérképező állambiztonság csak 1982 januárjában írta le, „Csapody Miklós. Kulturális Minisztérium dolgozója, kapcsolatot nyíltan és konspiráltan tartják. Azonos elvi alapon áll a célszeméllyel.”)⁶¹

E felfogás – és Pozsgay Imre kulturális miniszter – erőteljes hatalmi ellenpólusát a „mindenható” Aczél György és apparátusa képezte. Aczél ugyanis az irodalompolitikát 1977-től „helytartóján”, a pártközpontból miniszterhelyettesnek érkezett Tóth Dezsőn keresztül mintegy kivonta Pozsgay hatásköréből.⁶² A minisztériumi felső vezetés állandó belső feszültségei kezdettől érezhetőek voltak. Első munkaköri leírásom az *Életünk*, a *Forrás*, *Új Forrás*, *Új Írás*, *Új Tükör* szemlélését, az irodalmi (írói) évfordulók számontartását és a határon túli magyar irodalommal kapcsolatos teendők ellátását foglalta magában.

59 Irodalmi és Sajtó-tájékoztatási Fősztály. *Előterjesztés miniszterhelyettesi értekezletre. Az irodalmi folyóirat-struktúra helyzete és fejlesztési feladatai*. Előterjesztő: Bíró Zoltán. Budapest, 1979. február 1. G.m. (Az 1978. szeptember 22-i anyag elfogadott végső változata).

60 Pozsgay Imre (1933–2016) politikus, politológus, a kései Kádár-korszak egyik meghatározó alakja. 1957–65 között az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottsága Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetemének igazgatója, 1968-tól a megyei pártbizottság agitprop osztálya, 1969-ben az MSZMP KB sajtóosztálya vezetője. 1976–80-ig kulturális, 1982-ig művelődési miniszter, 1980–98 között KB-tag, 1983-tól képviselő. 1988-ig a HNF OT főtítkára, 1988–89-ben PB-tag. 1988–90 között államminiszter. 1990-ben az MSZP elnöke, 1994-ig parlamenti képviselője. 2000-től a Debreceni Egyetem, 2003-tól a Károli Gáspár Református Egyetem tanára, 2005-ben a Nemzeti Konzultációs Testület tagja. A „Subások” fedőnév (Bíró Lajos azonos című, a Magvetőnél 1968-ban, Darvas József bevezetőjével megjelent novelláskötete után) arra utalt, hogy „a megfigyelték a népi írók vonzáskörében éltek és alkottak.” PÉTER László: Levél besúgóinkhoz. *Élet és Irodalom*, 1999. május 28. 314.

61 CsmRfk III/V. Cs. Sz.t. K.f. *Szubjektív jelentés*. Tárgy: Az E-3744. és az E-3781. sz. objektumokról 1981. évi összefoglaló. Szeged, 1982. január 26. Kecskés Imre r. szds. ÁBTL 0–19783/3. IM.ir.

62 Révész i. m. (1. lj.) 267.

„Gondolhatod, hogy az utóbbi – aminek nem kell túl nagy port vernem – mekkora örömet okozott, hogy ezzel hivatalból foglalkozhatom. (Szívem szerint inkább tudományosan foglalkoznék veled, de ez sincs kizárva, remélem, egyszer véglegesen vissza is térhetek hozzá.)”⁶³

A második (1980. októberi) ügykörü elosztás szerint nekem jutott az *Életünk*, a *Forrás*, a *Látóhatár*, a *Napjaink*, a *Tiszatáj*, *Új Írás*, *Új Forrás*, *Új Tükör*. Az én dolgom lett a FIJAK ügyeivel való foglalkozás, a Szépirodalmi Kiadó *Magyarország felfedezése* című szociográfiai sorozata, a Móricz Zsigmond-ösztöndíjak (Széchenyi Ágnessel),⁶⁴ az irodalmi évfordulók (Vigh Józsefnével), a „szocialista irodalmak”, a kelet-európai és a magyar irodalom külföldön, a lapterjesztés és a házi könyvtár.⁶⁵ 1981. június 1-jén a feladatmegosztás ismét változott:

„az *Életünk*, *Forrás*, *Szovjet Irodalom*, *Új Forrás*, *Új Írás*, *Új Tükör* referensi feladatai; évfordulók, irodalomtörténeti ügyek; a szocialista országok magyar irodalma; kelet-európai irodalmak; a házi könyvtár kezelése; a folyóiratok terjesztése; a *Látóhatár* c. folyóirat, részfeladatként.”⁶⁶

A kitüntetési előterjesztések megírása később is rám maradt. Utolsó (1982. április 29-én kelt) munkabeosztásom szerint, amikor az Irodalmi Osztályon szakreferensként Széchenyi Ágnessel ketten maradtunk, hozzá került az *Alföld*, az *Élet és Irodalom*, a *Jelenkor*, *Kortárs*, *Kritika*, *Mozgó Világ*, hozzám az *Életünk*, a *Napjaink*, az *Új Forrás*, *Új Írás*, *Tiszatáj*.⁶⁷

A pártközponton-minisztériumon kívüli magyar világban régóta nyilvánvaló volt, hogy

„A leépülés folyamatai behálózzák a társadalmi élet minden szintjét és színterét. A társadalmat strukturáló tényezők alkotóelemeivé válhatnak a redisztributív gazdaságban: elv és gyakorlat elmentmondásai embertelen és antidemokratikus formában is megoldódhatnak, anélkül, hogy feloldódnának, mégpedig a funkcionáló hatalmi és igazgatási intézmények kölcsönös manipulálásában és az önmanipulálásban – főlhígítva az ellentétek értékét, tagadva a dialektikát s abszolutizálva a hierarchiát.”⁶⁸

Hivatalosan azonban mégsem ez volt a baj, hanem, hogy az írást ezekkel a kitételekkel közölte a *Forrás*. Az 1956 utáni megtorlások óta a magyar értelmiség nagy része azt is pontosan tudta, kik a „Káin-pártiak” (amint később azt is, Nagy Gáspár versében ki a „júdásfa”).⁶⁹ Mégis az volt a baj, hogy az *Új Írás* e sorokkal közölte Vas István *Megint egyszer* című köl-

63 Csapody Miklós levele Csapody Istvánhoz. Budapest, 1979. május 5.

64 Széchenyi Ágnes (1957–) irodalomtörténész, tanár. 1981-től a Kulturális Minisztérium Irodalmi Osztálya, később az MSZMP KB TKKO munkatársa. Az MTA Irodalomtudományi Intézetének kutatója, az Eszterházy Károly Egyetem főiskolai tanára. Az írószövetségi választmány egyik 1982. novemberi ülésén Mészöly Miklós „komisszárnőnek” nevezte. Vörös László: *Szigorúan ellenőrzött mondatok. A főszerkesztői értekezletek történetéből 1975–1986*. Szeged, Tiszatáj könyvek, 2004. 251.

65 1981. október 13. G.m.

66 *Javaslat a munkatársak ügykörü elosztására 1979. június 1-jétől*. K.n. G.m. A.n.

67 *Az irodalmi folyóiratok szemlézésének rendje*. Menyhért Jenő. Budapest, 1982. április 29. G.m. Menyhért 1982–83 között a Művelődési Minisztérium Irodalmi Osztályának vezetője, 1990-től az Anonymus Kiadó igazgatója.

68 Csaró Károly: Szociográfia: válság és X. X.=leépülés+alkalmatlanság+korrupció. *Forrás*, 1979/6.

69 *A Fiú naplójából... Tiszatáj*, 1986/6. 10. Nagy Gáspár (1949–2007) költő, író, szerkesztő. 1976–80 között a Móra Ferenc Könyvkiadó szerkesztője, 1981-től a Magyar Írók Szövetsége, 1985-től a Bethlen Gábor Alapítvány titkára. 1988-tól a *Hítel* szerkesztője, 2004-től a Magyar Katolikus Rádió kulturális szerkesztőségének vezetője.

teményét: „De bátrak is vagyok, ti, Káin-pártiak [...] / A Gyilkolás – mely Lázadássá nemesült / Az impotens, nedvük vesztett nosztalgia / Okoskodó elméletében – az maradt, / mi volt.”⁷⁰ Vajon Vas István Kádárra és a marxizmus-leninizmusra akart utalni? Hivatalos értékelés szerint ez a vers ugyanis nem az elismert költő „biblikus elemekből építkező lírájának része”, hanem „direkt politikai, áthallásos” költemény. Az a főszerkesztő, aki ilyet közöl, súlyos „publikációs-politikai hibát” követ el; ha nem vette észre, alkalmatlanság miatt le kell váltani, ha pedig a közlés tudatosan történt, ellenzéki („ellenzékieskedő”), akit még inkább le kell váltani. De hogy voltaképpen kik a Káin-pártiak, milyen „okoskodó elméletet” ítél el a költő, vagy mit értsünk lázadáson, arról nemigen esett szó a pártközpontban sem. Az irodalmi lapok minisztériumi szakreferensétől mégis azt várták el, vegye észre, ha „valami baj van”, adjon „jelzést”, fogalmazza meg pontosan, honnan hová hall át az „áthallás”. Ne a művet nézze, hanem tabusértést keressen, azt, hogy az irodalmi hibakeresőn mikor téved vörös mezőbe a mutató szemlézés közben.⁷¹

Voltaképpen ebből fakadt elmélyülő konfliktusom Tóth Dezsővel, később Aczél Györggyel (a mindennapos „hivatali ütközeteket” Tóth Dezső vezette, olykor a pártközpont jelenlévő munkatársa, Agárdi Péter támogatásával).⁷² Nem, mintha nem tudtam volna verset, novellát, esszét, drámát olvasni, megérteni a mű „üzenetét”. Az volt a bajok forrása, hogy nem szóltam, amikor például egy folyóiratban leírták a hivatalosan sohasem létezett recski kényszermunkatábor nevét, amit nem kifogásoltam.⁷³ A konfliktus lényegi oka azonban az volt, *amiért* nem szóltam. A mű értésében, élvezetében Tóth Dezsővel egy véleményen lehettem például Szabó István *Mefisztója* megítélésében,⁷⁴ ő azonban, noha értett hozzá, volt ízlése, minőségérzéke, sem a *Csongor és Tündében*, sem egy Mészöly Miklós-szövegben elsősorban nem esztétikumot, hanem ideologikumot keresett és talált. Ezt az ideologikumot az írónak a marxizmushoz, a munkásosztály történelmi harcához való, a műben megnyilvánuló viszonyával mérte, és a műveket ő is e szerint sorolta a támogatott, túrt vagy tiltott kategóriákba. Önmagában azonban még ez a (számomra elfogadhatatlan) megközelítésbeli különbség sem vezetett volna végletes szembenállásunkhoz, ha a szembenállás oka nem az általa (is) elvárt ideológia *tartalma* lett volna. Tóth Dezső úgy hitte, hogy az ország és a magyarság (a „nacionalisták” hazája) nyilvánvalóan azonos a Kádár-rendszerrel, ő pedig, éppúgy, mint Aczél György, a rendszer elszánt, minden „nacionalizmust” elutasító védelmezőjeként a magyarságot (is) védi („A határon túli magyarság érdekében itthon kell jól dolgoznunk.”)⁷⁵

70 *Új Írás*, 1978/11. 3. Vas István (1910–1991) költő, író, műfordító. A *Nyugat* és a *Válasz* munkatársa, 1946-ban a Révai Kiadó, 1956–71 között az Európa Könyvkiadó lektora. 1983-tól a Magyar Pen Club alelnöke, 1989-től haláláig elnöke.

71 CSAPODY Miklós: Kileng a mutató. Páskándi, Ilia – és a belső elhárítás. *Korunk*, 2003/8. 39–53.

72 CSAPODY Miklós: *A díszmagyar*. Budapest, Korona, 2006. 274. Agárdi Péter (1946–) irodalomtörténész, kritikus, politikus. 1970–75 között az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, a Magyar Rádió külső munkatársa, 1972-től a *Látóhatár* szerkesztője. 1975–85 között az MSZMP KB TKKO munkatársa, 1990-ig a Magyar Rádió elnökhelyettese, 1991–2000-ben az MTA Lukács György Archivumának kutatója. 1992–2011 között a Janus Pannonius Tudományegyetem docense, egyetemi tanára, 1997–2000-ig a Magyar Rádió Közalapítvány Kuratóriumának elnöke.

73 Az ÁVH recski tábora (1950–53), a „magyar Gulag” foglyai, az '56 után elítéltek, kivégzettek, börtönben elpusztultak névsorát csak 1988-ban közölte a *Kapu* októberi száma.

74 Szabó István (1938–) rendező Klaus Mann azonos című regényéből készült színes magyar–német–osztrák nagyjátékfilmje 1981-ben került a mozikba, 1982-ben Oscar-díjat kapott.

75 L. az 1. dokumentumot.

Ezért lettem hamarosan úgymond intranszigiens, miközben nem budapesti Pándi-, hanem szegedi Ilia-tanítvány voltam.⁷⁶ Pedig még egy év múlva is ott volt a nevem a *Tiszatáj* „dicsőségtábláján”, amikor 1978 novemberében Zelei Miklós a *Magyar Hírlap*nak afféle taktikai, a szegedi pártvezetést jobb bánásmódra ösztönözni kívánó „védelmi” interjú készített nem is olyan régen tanárommal, Vörös László főszerkesztővel.⁷⁷ Vörös úgy nyilatkozott a lap munkájáról,

„Sajnos, gyengébbek vagyunk fiatal prózaírókban, de a fiatal kritikusokkal biztatóbbak a reményeink. Az utóbbi években a hallgatók közt is, az egyetem fiatal oktatói közt is ígéretes tehetségek jelentkeztek. Elsősorban Szigeti Lajos nevét említeném,⁷⁸ azután Olasz Sándorét,⁷⁹ aki a főszerkesztő-helyettes Annus József mellett lapunk másik belső munkatársa.⁸⁰ Az idén jelentkezett tanulmánnyal volt hallgatónk, Bakonyi Géza⁸¹ és a végzős tanárjelölt Csapody Miklós írását is közöltük.⁸² [...] A mostani szerkesztőségnek ebben az értelemben is kötelezettségei vannak: a *Tiszatáj* egy régebben kialakult hagyomány útján jár. E hagyomány megteremtésében Ilia Mihály [...] úttörő szerepet vállalt. E munka megkezdésében, értékének elfogadatasában kimagaslóak az érdemei.”

Zelei *A Tiszatáj műhelyében* című interjújából levonatot készített a nyomda, a szöveget azonban végül kivették a lapból.⁸³

Minisztériumi munkaköri leírásomnak „saját folyóirataim” folyamatos szemléléseivel a főszerkesztői értekezletek előkészítésében való részvétel is értelemszerű része volt. Ezeket az értekezleteket, a kulturális sajtó pártirányításának rideg, rituális fórumait a pártközpont (a minisztériummal karöltve) a hatvanas évek második felében honosította meg. Hetekkel a kitűzött időpont előtt megindult a folyóiratok teljesítményének, az előző értekezlet óta el-

76 Pándi Pál (1926–1987) irodalomtörténész, kritikus, az MTA tagja. 1956-ban a *Szabad Nép* szerkesztője, 1956 után a szegedi egyetem I. Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének előadója. 1961–63-ban az *Új Írás* alapító szerkesztője, 1967–71 között a *Népszabadság* kulturális rovatvezetője. 1967–83-ban az ELTE tanára, 1972–82 között a *Kritika* alapító szerkesztője.

77 Vörös László (1934–2005) irodalomtörténész, szerkesztő. 1962-től a szegedi egyetem II. Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének adjunktusa, docense. 1967-től a *Tiszatáj* rovatvezetője, Ilia Mihály lemondása után 1975-től főszerkesztője az 1986-os leváltásáig.

78 Szigeti Lajos Sándor (1951–2009) irodalomtörténész, kritikus. Szigeti Csaba bátyja. 1975–81 között a szegedi egyetem II. Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének előadója, 2009-ig egyetemi tanár.

79 Olasz Sándor (1949–2011) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. 1973-tól a *Tiszatáj* rovatvezetője 1986-os leváltásáig, 1996-ig főszerkesztő-helyettese, majd főszerkesztője. 1986-tól a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, 1988–93 között a szegedi egyetem II. Irodalomtörténeti Tanszékének előadója, 2007-től egyetemi tanár.

80 Annus József (1940–2005) újságíró, író, kritikus, szerkesztő, politikus. 1968–70-ben a *Csongrád Megyei Hírlap*, 1972-ig a *Tiszatáj* munkatársa, 1986-os leváltásáig főszerkesztő-helyettese. 1989-ig a Móra Ferenc Múzeum munkatársa, a Móra Kiadó szerkesztője. 1989–96 között a *Tiszatáj*, 2000-ig a *Szabad Föld* főszerkesztője. 1990–98 között az MSZP parlamenti képviselője. Az állambiztonság 1979-től „Csanádi”, „Tihanyi” fedőnéven titkos megbízottként („beszervezés nélkül nyilvántartásba vett hálózati személyként”) tartotta nyilván. ÁBTLL 5.1.00/8004/1996/4.

81 Bakonyi Géza (1950–2007) irodalomtörténész, könyvtáros, informatikus. 1980-ban a szegedi egyetem Olasz Tanszékének előadója, 1982-ben az egyetemi könyvtár munkatársa. Említett írása: „Adyn innen, Adyn túl”: Fábry Zoltán Ady-képe. *Tiszatáj*, 1978/1. 51–56.

82 1978-ban nem jelent meg írásom a folyóiratban, Vörös egy évvel korábban BAJOR Andor: *Az éjjeliőr nem tud aludni* (1977/7. 82–83.), egy évvel később TOLLAL is csak fegyvert forgató című ismertetésemet közölte (JORDÁKY Lajos: *Józsa Béla* című könyvéről, 1979/12. 77–80.).

83 Nytv.

telt időszak termésének „közléspolitikai” értékelése, a piros és fekete pontok összeírása. Az „elemző munkát” a Kulturális Minisztérium Irodalmi Főosztálya (Osztálya) és az MSZMP KB TKKO Kulturális Alosztálya párhuzamosan végezte. Az értekezletekre a kulturális napi-, hetilapok, irodalmi folyóiratok, alkalmanként más műhelyek vezetőit a pártközpont, a minisztérium és a Tájékoztatási Hivatal listája alapján hívták meg. A többnyire egynapos tanácskozásokat is a pártközpontban, ritkábban a minisztériumban, egyszer a parlamentben tartották. A zártkörű fórumok előadói a TKKO vagy az APO alosztályvezetői, osztályvezető-helyettesei, valamint a kulturális miniszter és helyettese voltak;

„a még magasabb beosztásban lévők közül egyszer-kétszer szerepelt Óvári Miklós,⁸⁴ Győri Imre,⁸⁵ Marjai József,⁸⁶ Berecz János,⁸⁷ Pál Lénárd.⁸⁸ Aczél György ide előadóként nem alacsonyodott le – bár gyakran ott volt és hozzá is szólt –, az ő fóruma az országos agit. prop. tanácskozás és a Politikai Akadémia volt.”⁸⁹

Vörös László emlékei szerint

„Szorongva gyülekeztünk nagyjából kéthavonta a pártközpont komor épületének VII. emeleti nagytermében mi, a kulturális sajtó főszerkesztői, hogy végighallgassuk az éppen időszerű útbaigazítást, agyunkba vessük az elhangzó intelmeket, és bűnbánó arcot vágva elkönnyveljük az esedékes bírálatokat, melyekben mindig bőven volt részünk. Sokszor olyan érzésekkel jöttünk el onnét, hogy lám-lám, ebben az országban minden a legnagyobb rendben halad, már a szocializmus is régen fölépült volna, ha nem lennének megátalkodott főszerkesztők, akik minden felső figyelmeztetés ellenére folyton hibás írásokat közölnek; mintha mi lennénk minden jónak elrontói, a haladás első számú kerékkötői.”⁹⁰

84 Óvári Miklós (1925–2003) tanár, politikus. 1949–58 között a pártfőiskola történelem- és olasztanára, később az MSZMP KB munkatársa. 1962–66-ig a KB pótagja, majd tagja, 1970–85 között kulturális KB-titkár, 1975–88-ig PB-tag. 1979–88 között parlamenti képviselő (1980–85-ben a Kulturális Bizottság elnöke), 1985–88 között a KB irodavezetője.

85 Győri Imre (1924–1987) nyomdász, politikus. 1957–62-ben az MSZMP KB APO helyettes vezetője, 1962 februárjától októberig az MSZMP Szeged Városi Bizottságának első titkára. Bálint Sándor sok évtizedes megfigyelés utáni perbe fogása idején, 1962–74 között a Csongrád Megyei Bizottság első titkára. 1974–80 között KB-titkár, 1982-ig az MSZMP KB APO vezetője.

86 Marjai József (1923–2014) tisztviselő, diplomata, politikus. 1953–55-ben a Külügyminisztérium Protokoll Osztályának vezetője, 1956–70 között berni, prágai és belgrádi nagykövet. 1973-ig külügyminiszter-helyettes, 1976-ig államtitkár, 1978-ig moszkvai nagykövet. 1976–89 között az MSZMP KB tagja, 1978–80-ban az MT Nemzetközi Kapcsolatok Bizottsága vezetője, 1985-ig a KB Gazdaságpolitikai Bizottságának tagja. 1978–88-ban az MT elnökhelyettese, 1987–88-ban kereskedelmi miniszter.

87 Berecz János (1930–) politikus. 1959-ben a KISZ KB osztályvezetője, 1967-től az MSZMP Külügyminisztériumi Bizottságának első titkára. 1972-től a KB Külügyi Osztályának helyettes vezetője, 1974-től osztályvezetője. 1980-tól KB-tag, 1982-től a *Népszabadság* főszerkesztője. 1985-től ideológiai KB-titkár, 1987-től PB-tag. 1990-ig parlamenti képviselő, 1989-ben a Külügyi Bizottság elnöke.

88 Pál Lénárd (1925–) fizikus, matematikus, politikus, az MTA tagja. 1957–95 között az ELTE docense, egyetemi tanára. 1975–89-ig KB-tag, 1988-ig KB-titkár, 1978–89-ig az MT Tudománypolitikai Bizottságának tagja, 1985-ig az Állami és Kossuth-díj Bizottság elnökhelyettese.

89 Vörös László: *Szigorúan ellenőrzött mondatok. A főszerkesztői értekezletek történetéből 1975–1986.* Szeged, Tiszatáj könyvek, 2004. 11.

90 Uo. 7.

A tatabányai *Új Forrás* főszerkesztője, Monostori Imre emlékei szerint

„a kulturális lapok vezetőit a pártközpontban időről időre rendszeresen »eligazították«, nemegyszer megalázó procedúrák keretében olvasván rá a bűnösebb főszerkesztőkre az adott időszakban elkövetett »közléspolitikai« vétségeket. Ugyancsak e helyen értesülhettünk az éppen kurrens, illetőleg a nem szellőztetendő témák és események lajstromáról. A főszerkesztők többnyire lógó orral, a mielőbbi friss levegőre vágyva siettek ki az épületből egy-egy tetemrehívás után. Aztán persze minden maradt a régiben: a »közléspolitikai« hibák száma egyáltalán nem csökkent.»⁹¹

A minisztériumi alkalmazásom idején (1979. május eleje és 1982. december vége között) lezajlott főszerkesztői értekezletek előkészítő dokumentumaiból iratanyagomban néhány töredék mellett ötnek a szövege maradt fenn.⁹²

Irodalom, nemzedék és „szocialista demokrácia”

Az *Új Forrás* irodalmi referenseként érdeklődéssel kezdtem olvasni a folyóirat 1979 áprilisében *Nemzetközpontú értéktudat vagy értékközpontú nemzettudat?* címmel Szilágyi Ákos és Kiss Gy. Csaba által kezdetű vitát⁹³ Gergely András és Dobai Péter, 1980-ban Könczöl Csaba, Kósa László, Csepeli György, Szegedy-Maszák Mihály, Szörényi László hozzászólásával.⁹⁴ A Fiala István József Attila Körének *Korszerű nemzeti önismeretünk* című tanácskozására már 1979. május 18–19-én sor került Lakiteleken, ahová Ilia Mihály Szegedről, én Budapestről érkeztem; a szegedi állambiztonság egyik május 11-i feljegyzésére Dán István alezredes ráírta: „Oda kell figyelni, hogy a fiatal írók találkozására a célszemély elmegy-e, további személlyel utaznak-e oda?»⁹⁵ A Magyar Írók Szövetsége és a FIJAK (1981 nyaratól JAK)⁹⁶ Lezsák Sándor szervezte közös rendezvényén Szilágyi Ákos, a kör „ideológusa”, későbbi titkára azt mondta:

„A szocialista demokrácia koncepciója új értékrendet, profanizált nemzeti öntudatot ad. Értelmiségünk java nagy energiát fordít arra, hogy leküzdje a nemzetközpontú értéktudatot, hogy értékköz-

91 MONOSTORI Imre: *Az Új Forrás vonzásában*. Dokumentummemoár 1969–1998. Tatabánya, József Attila Megyei Könyvtár, 1999. 213.

92 L. az I., 11–14. dokumentumokat (39., 80–94. o.).

93 Szilágyi Ákos (1950–) költő, esszéíró, műfordító, esztéta, szerkesztő. 1974–2010 között az ELTE oktatója. 1979-ben a Fölőpéldány csoport egyik alapítója, 1980-ban a FIJAK titkára, a LAP, az Örley Irodalmi Társaság és további számos szerveződés, folyóiratok (*Új Hölgyfutár*, *Medvetánc*, 2000 stb.) kezdeményezője, szerkesztője. 1997–99-ben a Szépírók Társaságának alapító elnöke. Kiss Gy. Csaba (1945–) irodalom- és művelődéstörténész, szerkesztő, politikus. 1974–80 között a *Nagyvilág* rovatvezetője. 1974–77-ben az MTA Irodalomtudományi Intézete, 1981-ig az ELTE Kelet-európai irodalmak Kutatócsoportja, 1985-ig az Irodalomtudományi Intézet munkatársa. 1986–92 között a Magyarországi Kutató Intézet főmunkatársa, az MDF alapító tagja, 1988–92-ben a *Hitel* munkatársa. 1995–2010 között az ELTE docense, 2013-tól a RETÖRKI külső munkatársa.

94 *Az Új Forrás 1979. évi munkájáról* írott szövegemet 1980. január 10-én olvastam fel a minisztérium tatabányai lapértékelésén, 128. jegyzet.

95 Bács-Kiskun Megyei Rendőr-főkapitányság Kecskemét. III/III. O. 202–21–33/1979. *Egyed József r. alezr. ov. levele Dán István r. alezr.-hez, a CsmRfk III/III. O. vezetőjéhez*. Kecskemét, 1979. május 11. ÁBTL 0–19783/2. Dán István kézírásával. IM.ir. Dán István (1927–) a rendőrtiszti főiskola után 1957-ben, Szegeden a BM CsmRfk PNYO hadnagya, 1973-tól 1981-es nyugdíjazásáig a III/III. O. vezetője, 1974-től alezredes.

96 NÉMETH György: *A József Attila Kör története*. FIJAK/JAK 1969 – 1973 – 1989 – 2009. *JAK füzetek*, 2012. 176.

pontú nemzettudatot adjon. Ez nem a nemzet, a nemzettudat tagadása, hanem az emberközpontúság, Európa-központúság, értékközpontúság állítása.”⁹⁷

Illyés Gyula is úgy vélte,

„A magyarországi fiatalok bekapcsolódása ebbe a kérdésbe (a kisebbség kérdésébe) égető. Azelőtt nem lehetett erről beszélni, mindjárt vádaskodás zúdult ránk. Ez a nemzedék foglalkozhat a kérdéssel; romos úton kell előrehaladnia [...]. Sokat jósolok e nemzedéknek. Vagy csinálnak valamit, vagy jeltelenül eltűnnek. A magyar múlt még mindig ködben áll, sok alakját rágalmazták. Ha csak ábrázolja a kort ez a nemzedék, de szemléletet nem alakít ki, akkor nem teljesíti feladatát.”⁹⁸

Herder-díja átvételekor később Sütő András is az értékközpontú magyar nemzettudat kialakítását sürgette.⁹⁹

A tanácskozás „nagypolitikai” következményeit hamarosan országszerte érezni lehetett. „Lakitelek”, az első nyilvános ellenzéki megmozdulások egyike az írószövetség és a FIJAK történetében is fordulóponthoz vezetett. Vitatárgyával, az eltérő álláspontok szabad kifejtésével rányomta bélyegét, messze hatóan befolyásolva a Kádár-rendszer utolsó évtizedét is. 1979. május 28-i konzultációján Pozsgay Imre egyelőre csupán annyit jelentett ki:

„legújabb kori történelmünkről nyíltabban kell beszélni. Sürgető a szocialista építés tapasztalatainak feltárása: kontinuitás és diszkontinuitás kapcsolata (az 1949–57 közötti évek meghatározó volta). Radikális tisztázás és informálás szükségessége a nélkül, hogy ezt a társadalmi közérdeklődés homlokterébe állítanánk. Ha ez elmarad, a felnövekvő nemzedék felelőssége csökken.”¹⁰⁰

Összefoglalóm szerint

„Jellemző jegye volt a tanácskozásnak két szemléletmód és gyakorlat érvényesülése: megjelent egyfelől a »délibábos«, önmagát definiálni és pontosan kifejezni nem mindig képes megközelítésmód, másfelől a deheroizáló, a tényleges értékeket kártékonyan tagadó, bizonytalan fogalmiságú, olykor igen mereven megnyilatkozó felfogás összeütközése. [...] A fiatal írók hozzászólásait sajnos a történelemszemléleti hiányosságok, a fogalmi apparátussal való bánni nem tudás, sokszor az ötletszerűség, máskor a prekoncepcióra való erős hajlam is meghatározta. [...] A »nemzetközpontú értéktudat« és az »értékközpontú nemzettudat« fogalmi párosa körül

97 Lezsák Sándor (1949–) tanító, költő, politikus. Az MDF alapítója, 1996–99-ben elnöke, 1994–2006 között parlamenti képviselője. 2004-ben kizárták a pártból, 2006-tól a Fidesz képviselője, a parlament alelnöke.

98 Irodalmi és Sajtó-tájékoztatói Főosztály. *Emlékeztető a FIJAK 1979. május 18–19-én tartott lakiteleki találkozásáról*. Budapest, 1979. május 21. Reuter Lajos. G.m.

99 Sütő András (1927–2006) erdélyi magyar író, szerkesztő, politikus. 1979-ben Szócs Gézát nevezte meg bécsi Herder-ösztöndíjasának, „Mert úgy vettem észre, hogy szemléletében, költészetében, cikkeiben, esszéiben a dialektika nem betegeskedik. Hely, idő és körülmény parancsait érzi, érzékeli s az értékközpontú nemzettudatot állítja szembe – szemközt! – a nemzetközpontú értéktudattal [...]”. *Mikó Ervin kérdezi Sütő Andrást*. Utunk, 1980. január 11.

100 Csapody Miklós kézírásos feljegyzése. K.n.

kialakult vita azonban nem tekinthető a »korszerű szocialista nemzeti tudat« körüli fogalomtisztázó polémianak. Sokkal inkább olyan, csupán részben nemzedéki színezetű, szerteágazó eszmecsere, amely fokozottan ráirányította a figyelmet szellemi életünk frontjainak képlékenységére, néha szándékoltan elmosott konfliktusaira és a fiatal írók, szellemi emberek egy részének törekvéseire.¹⁰¹

A találkozó anyagából a *Forrás* 1979. szeptemberi száma adott összeállítást,¹⁰² a tárgykör vitája októberben a Fiala Művészek Klubjában folytatódott, később a *Mozgó Világ*-esten, majd a Kossuth Klub Illyés Gyula-estjén.¹⁰³

A lakiteleki összejövetel a FIJAK kezdeményezése volt; a fiatal írók köre az írószövetség „külön munkabizottságként működik a Szövetség támogatása és felügyelete mellett.”¹⁰⁴ 1978-ban Szilágyi Ákossal együtt már sokan úgy vélték, „Mindenütt, ahol valami új, merész, eleven és fellélegeztető kezdődik, *kivonulással* kezdődik.” Ez azonban a magyar viszonyok között „már nem az akadémiával való ifjonti szakítás évszázados európai hagyományát követi, nem pusztán a megújulás és felfrissülés, hanem a *demokratikus mozgás* egyik modellje.” A FIJAK-nak, mely

„valaha egyike volt a szép nekifutásoknak, bár eredeti lendülete korán elakadt és a vezetőség lendületével folytatódott tovább, legfőbb hivatása talán az lenne, hogy megkísérelje kialakítani a legújabb magyar irodalom demokratikus szervezeti formáit, demokratikus nyilvánosságot és közéletet teremtsen [...] nem azért, hogy meg is maradjon e keretek között, hanem azért, hogy ezt vigye tovább a magyar irodalmi élet egészébe, hogy példát mutasson, s hogy a maga eszközeivel járuljon hozzá a fiatal írótsadalom demokratikus közérületének, etikájának, szellemi arculatának kialakításához. Elsőrendűen közegét és légkört kell teremtenie, amelyben tagjai kedvük szerint élhetnek, cselekedhetnek, vitázhatnak, gondolkozhatnak, védhetik meg magukat. Különben a körhöz tartozás ki fog merülni a szervezeti kötődésben, a tagság tényében és az írói céhhez tartozás előnyeinek (ösztöndíjak, utazások, anyagi támogatás) élvezésében.”

A FIJAK ugyanis csak így lehet a

„demokratizált közélet intézményévé, csak így szűnhet meg a hivatalos és nem-hivatalos élet, a magánbeszélgetés és a közös gondolkodás és vita közötti szakadék [...] hiszen a Kör nemcsak szervezet, hanem az irodalmi élet egy darabja, igaz, jelenleg éppoly halott darabja, amilyen halott maga az az élet [...] csak ilyen irodalmi életben szűnnek meg az informális, »konspiratív« csoportképződés és a nyilvánosság alatti-melletti – bizalmatlanságból, kiközösítettségéből, fórumhiányból és hivatalos

101 *Megjegyzések a kulturális sajtó néhány jelenségéhez.* Bíró Zoltánnak. Budapest, 1979. november, G.m.

102 Agárdi Péter, Csató Károly, Csordás Gábor, Czako Gábor, Dobozy Imre, Fekete Gyula, Görömbei András, Hajnal László Gábor, Huszár Tibor, Illyés Gyula, Kántor Péter, Kis Pintér Imre, Kiss Gy. Csaba, Kőbányai János, Kulcsár Szabó Ernő, Kulin Ferenc, Lezsák Sándor, Mányoki Endre, Móser Zoltán, Pálffy G. István, Papp Mária, Petróczy Éva, Ratkó József, Szakály Ferenc, Szentmihályi Szabó Péter, Szigeti Lajos, Szilágyi Ákos, Tordai Zádor, Tóth Erzsébet, Veress Miklós, Zelei Miklós hozzászólásával. I. Tóth Erzsébet – Agócs Sándor: *Fiala Írók Találkozója. Lakitelek, 1979–2009.* Lakitelek, Antológia, 2009.

103 RUFFY Péter: Illyés Gyula és a magyar sorsproblémák. *Magyar Nemzet*, 1980. február 13.

104 A Magyar Írók Szövetsége Fiala Írók „József Attila” Körének működési szabályzata. Budapest, 1979. január 1. G.m.

korlátozások nyomán keletkező nyilvánosság feltételei [...]. Akkor talán nem lenne annyi unatkozó, közömbös, együgyű és ironikus mosolyra torzult arc összejöveleinken. S nem lenne ezeknek az arcoknak igazuk. Nem kellene mindig ugyanazokat hallgatni. Egy demokratikus légkörű szervezetben bárkinek kedve kerekedhet megszólalni, nem érzi kínosan magát, ha szólásra emelkedik. Mindenki »megtanul« beszélni. Könnyen formálódnak a vélemények, mert ütközésük szabad és feltartóztatathatlan.”¹⁰⁵

1979. október 25-én tartották a Kossuth Klub *Tiszatáj*-estjét. A lap

„akkor vált országosan elismert irodalmi és kulturális folyóirattá, amikor Ilia Mihály bekapcsolódott a lap szerkesztésébe (kezdetben rovatvezető, majd főszerkesztő-helyettes, 1972 és 1974 között pedig a folyóirat főszerkesztője).¹⁰⁶ Elsősorban Ilia személyiségnek: irodalomértő és szerkesztői tájékozódása bővülésének és etikus szerkesztői magatartásának volt köszönhető, hogy a szegedi folyóirat kilépett helyi érdek- és hatóköréből. A magyar irodalom egységének fölismerése elvezetett a kisebbségi magyar irodalom megismeréséhez, ezzel összefüggésben pedig a magyar kisebbségek vészhelyzetének bemutatásához. Ilia szerkesztői koncepciójából a magyarság és a közép-európaiság kettős gondolkörének vállalása vált a *Tiszatáj* meghatározó irányvonalává. A szegedi folyóiratot az irodalmi köztudatban elsősorban a népi írók korabeli szócsövének, a népi-nemzeti irodalom fórumának tekintették és tekintik. Ez az értékelés természetesen nem jogosulatlan, de leszűkíti a *Tiszatáj* korabeli szerepét, egyoldalúan látja törekvéseit. A folyóirat eredményességét és hatását az is magyarázza, hogy a közép-kelet-európai régió és a magyarság kulturális hagyományait az értékszempont érvényesítésével közvetítette.”¹⁰⁷

A *Tiszatáj*

„nemcsak, ahogy sokan állítják – az akkori legjobb magyar irodalmi folyóirat lett, nemcsak történelmi jelentőségre jutott. De ma már bizonyos, átalakította kultúránkat, *megváltoztatta a legitim magyar nyilvánosság szerkezetét*, s olyan elemeket épített abba bele, amelyeket többé nem lehetett nem létezőnek tekinteni. Az etnikailag, nyelvileg és kulturálisan meglehetősen sokszínű, méhében súlyos történelmi kataklizmákat érlelő Kelet-Európa megjelent e legitim magyar nyilvánosságban. S tudatosult, ebben a térségben, az ország határain túl is, szinte mindenhol ott vannak a Trianon következtében leszakadt magyar tömbök. A probléma megoldása egy teljesen új globális orientációt igényel.”¹⁰⁸

105 SZILÁGYI Ákos: *Liberalizmus és demokratizálás*. Félhangos gondolatok a Fiala Írók Köréről. Budapest, 1978. G.m.

106 A lap címe „Juhász Gyula Bartók Bélának című versének egy sora (»Tisza tájak sírnak«), ami persze Juhász Gyula kéziratában hibás, hiszen a nyomtatásban megjelent vers sora így szól: »Tiszai tájak sírnak«. De Péter László (aki szerkesztője és szorgos szerzője volt a folyóiratnak) jó szemmel vette észre, hogy ha a hibás sor első két szavát összevonja, jó firmája lehet a folyóiratnak. Az is lett. Utóbb látható, hogy a cím már nem egészen felel meg a folyóirat történetében lezajlott változásoknak, az általa képviselt irodalmi irányzatoknak, de megőrződött benne máig a regionális értékekben való hit, a szegedi nagytáj hagyományaira való figyelés, ennek ébrentartása, az irodalom mellett a művelődéstörténet, néprajz, az univerzitási tudományosság bizonyos részeinek befogadása.” ILIA Mihály: Hatvanéves a *Tiszatáj*. In: KISS Ernő (szerk.): *Szegedtől Szegedig*. Szeged, Bába, 2007. 321.

107 NÉMETH György: *A Mozgó Világ története 1971–1983*. Budapest, Új Palatinus Könyvesház Kft., 2002. 116.

108 LENGYEL i. m. (10. l.) 73.

(A lap tájékozódása természetes módon egészült ki a nyugati magyar irodalommal, az emigrációban élő alkotókkal és a folyóirataikkal, szellemi műhelyekkel kiépített kapcsolatokkal.)

A Kossuth Klub *Tiszatáj*-estjének közönsége túlnyomórészt a „népi-nemzeti vonalhoz” tartozott. A rendezvény hangulata érzékelhetően ellenzéki volt, s

„alatta is, utána is sok bonyolult dologról esett szó. Ami a lényegi kérdést illeti, bevezetőjét Czine [Mihály] tartotta,¹⁰⁹ amelyben igen szépen és mélyen, szakmailag is nagyon igényesen, a tőle megszokott túl-fokú pátosz nélkül értékelte, mutatta be a *Tiszatáj*-t, mint minőségi vezetőfórumot, és mint »a határon túl élő magyarok karácsonyi reménységét«. Hosszan és szépen beszélt, már kezdtem hiányolni a Rólad [Ilia Mihályról] való legalább megemlékezést, amikor először a szerkesztők sorában említette nevedet, majd pedig, s most tételesen: Osvát Ernő, Gaál Gábor, Senteleky Kornél,¹¹⁰ a szerkesztő Illyés Gyula sorába tartozónak vallott, igen hangsúlyosan kiemelve azt a koncepciót, amely először gondolkodott a magyar irodalom teljességében, s amelynek folytatója a lap ma is bizonyos mértékben. Hosszan és reálisan »méltatta« az érdemeket, azzal fejezve be, hogy kívánja az itt jelen nem lévőknek, hogy azokat az energiákat, amelyeket egykor a Templom építésére [a *Tiszatáj* szerkesztésére – CSM] fordított, mielőbb még nagyobb határfokkal tudja kamatoztatni stb. Utóbbi megállapítás bár helyes, talán nem kellett volna így előrevetve kimondani, hanem vagy határozottabban, vagy egyáltalán nem. Bata [Imre] volt az est házigazdája, mint általában a folyóiratokat bemutató »élő számoknak«, aki hasonló súllyal és elismeréssel idézett.¹¹¹ Illyés [Gyula] terjedelmes válaszában igencsak hangsúlyozta, hogy számára és az összmagyar irodalom számára Szegeden egy ideje két szellemi központ van: a Tarján 611/A és az egyetem, valamint a *Tiszatáj*. Ezt a gondolatsort folytatta lényegében Kányádi [Sándor] és Páskándi [Géza].¹¹² Vörösek [Vörös László, Annus József – CSM] reakciója színtelenre sikerült: igaz ugyan, hogy én Vöröst életemben nem hallottam még ilyen folyékonyan és okosan beszélni, mint ezúttal – veled kapcsolatban (mivel már csak a szövegösszefüggések és a hangulat okán sem tehettem meg, hogy ne említsen) csupán annyit mondott, hogy a Kelet-európai néző [rovat] föllevenítésében valóban nagy szereped van Neked is, majd rövid köhögés. Többek lehettek volna, ha csak színleg is jobban a háttérben tartják saját személyüket. (Ott volt Dan Culcer is, aki később kissé egyoldalúnak ítélte a műsort.)¹¹³ Kányádi elhozta feleségét és Gelu Păteanut is, aki

109 Czine Mihály (1929–1999) irodalomtörténész, kritikus. 1955–56-ban az *Új Hang* szerkesztője, 1964-ig az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, az ELTE docense, 1973-tól a *Látóhatár* főszerkesztő-helyettese, 1974-től egyetemi tanár. A népi ellenzék meghatározó alakja. 1990–91-ben a Magyarok Világszövetségének elnöke, 1991-től a Magyarországi Református Egyház Zsinatának világi elnöke, 1996-ig a Duna-melléki Református Egyházkerület főgondnoka.

110 Osvát Ernő (1876–1929) szerkesztő, kritikus, író, 1907–29 között a *Nyugat* szerkesztője. Gaál Gábor (1891–1954) irodalomtörténész, kritikus, közíró, 1928–40 között a kolozsvári *Korunk* szerkesztője. Senteleky Kornél (1893–1933) orvos, író, költő, műfordító, 1932-től haláláig a szabadkai *Kalangya* szerkesztője (Csuka Zoltánnal).

111 Bata Imre (1930–2000) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. 1965-től a szegedi főiskola előadója, majd az Állami Gorkij Könyvtár és az OSZK, 1975-től az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, 1982–91 között az *Élet és Irodalom* főszerkesztője. Az 1978/79-es tanévben modern magyar irodalmi szemináriumait hallgattuk.

112 Kányádi Sándor (1929–2018) erdélyi magyar költő, műfordító. Páskándi Géza (1933–1995) erdélyi magyar író, költő, drámaíró, esszéista. 1974-ben települt át Magyarországra, a *Kortárs* főszerkesztője, 1991-től a Nemzeti Színház dramaturgja.

113 Dan Culcer (1941–) ellenzéki erdélyi román publicista, író, költő, műfordító. 1987-ben telepedett le Franciaországban.

igen szépen beszél magyarul.¹¹⁴ Utassy J[ózsef] is jelen volt, joggal hangsúlyozta, ha nem is a legmegfelelőbb tónusban, hogy jogtalanul maradt ki a műsorból, s igen kemény szavakkal illetett többeket.¹¹⁵ [...] Vörösnek is nekirentott, mondván, keresse meg Miskát, mondja meg neki, hogy ölelem, a Tiszatájnak pedig akkor adok verset, ha nem maga lesz a főszerkesztő! (Sajnos, mindezt igen hangosan, és igen sértő kifejezésekkel fűszerezve.) Utassytól tudom, hogy a Tiszatájnál tényleg vannak versei vagy műfordításai, amelyekre nem reflektáltak. – Érdekes volt az is, amit az est után az aláírásokkal kapcsolatban Illyéstől hallhattunk páran. Nagy a zajlás. Élőszóban részletesebben.”¹¹⁶

A szegedi *Dél-Magyarország* arról tudósított, hogy

„A budapesti Kossuth Klub törzsvendégei hosszú idő óta nem láttak olyan nagy létszámú közönséget, mint a Szegeden megjelenő folyóirat estjén. Ez a szokatlan érdeklődés szólt a lapnak természetesen, de a Tiszatáj szerzőinek, irodalmunk kiemelkedő képviselőinek és a közreműködő jeles művészeknek is. A vendégeket – Illyés Gyulát, Kányádi Sándort, Páskándi Gézát és Tóth Bélát – óriási taps fogadta.”¹¹⁷ Az 1980. március 3-i főszerkesztői értekezleten Tóth Dezső a Tiszatájnak felrótta, „nem észlelte még soha a párt politikája elleni nyilvános kulturális megnyilvánulások ilyen összesűrűsödését.”¹¹⁸

Utalt továbbá Csoóri Sándor általa eltulzottnak ítélt megünneplésére: a *Tiszatáj* 1980. februári száma *Csoóri Sándor 50. születésnapjára* címmel Csoóri Töredék című esszéje mellett hét szerző 50 oldalnyi írását közölte, ezért az MSZMP Csongrád megyei első titkára, Komócsin Mihály igazoló jelentést kért a szerkesztőségtől.¹¹⁹

114 Gelu Păteanu (1925–1995) ellenzéki erdélyi román költő, műfordító. Magyar barátai Gyalunak becézték. A magyarok melletti kiállása miatt halálosan megfenyegették, 1990-ben Magyarországra menekült, Budapesten halt meg.

115 Utassy József (1941–2010) költő, tanár, műfordító, a Kilencek költőcsoport tagja (1969).

116 Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz. Budapest, 1979. november 8.

117 *Tiszatáj-est a fővárosban*. 1979. november 1. Az est előadói: Bessenyei Ferenc, Csernus Mariann és Sinkovits Imre. Tóth Béla (1924–2013) asztalos, tanár, író. 1953–58 között a szegedi Orosz Filológiai Intézet tanársegédje, 1973-ig a Somogyi-könyvtár munkatársa, 1990-ig igazgatója. 1986–89-ben a *Tiszatáj* szerkesztőbizottságának, 1998-tól a Szegedi Írók Társaságának elnöke.

118 GYURIS: i. m. (2. lj.) 127.

119 Komócsin Mihály (1925–2016) építőipari segédmunkás, politikus. 1943-tól az illegális KMP tagja, 1949-től képviselő, 1950-ben az MDP Nagy-Szegedi Bizottságának titkára, majd az MDP KV APO helyettes vezetője. 1951–54-ben budapesti XII. kerületi titkár, 1956-ig Heves megyei első titkár. 1957 novemberében az MSZMP szegedi megszervezője, 1962-ig a Szegedi VB első titkára. 1965–71 között az MSZMP Csongrád Megyei Bizottságának titkára. 1974-ig a Csongrád Megyei Tanács elnöke. 1974–85 között a megyei pártbizottság első titkára, „Pol Pot megye” ura. 1975–80-ban parlamenti képviselő, 1980–85 között KB-tag. TRÁSER László: A „megyepárt” tündöklése és bukása (Törekvések a Komócsin-korszak megfjítésére). In: BÁRKÁNYI Júlia – KISS István – LOVÁSZI József – MARJANUCZ László – TÖRÖK József (szerk.): *360°. Közművelődés Csongrád megyében*. Csongrád Megyei Tanács Művelődési Központja, 1990. 5. 1. (12.) 7–32.

„Ezért is került bele a megyei pártértekezlet javaslatai közé, hogy »a Tiszatáj országosan elismert rangjából és szerepéből következően fordítson nagyobb figyelmet az ideológiai biztonság elvének gyakorlati érvényesítésére.«¹²⁰ Csapody Miklós, a minisztérium munkatársa sem kerülhette el, hogy az 1981. március 25-i lapértékelésen ne tegyen róla – igaz, diplomatikusan – említést: »a nagyobb tematikus blokkok, néhány rokon vonatkozású írás együttessé szerkesztése, vagy csupán egy-két publikáció szerves egymásmellettisége révén képes volt a többi anyagot, a kötőelemeket is a hangsúlyok vonzáskörébe vonni, különösen fölerősítve a jelentések kisugárzását. [...] [E]lmondható ez az 50 éves Csoóri Sándort köszöntő februári szám jelentős összeállításáról is, ha itt volt is bizonyos, az arányokat módosító túldimenzionálás.«¹²¹

1979 novemberében már a lapértékelésekre (elemzéseim jóváhagyott szövegének szerkesztőségi felolvasására) készültem, köztük „az Új Írás rendezésében szerveződő »házibulira«, ahol én leszek a discjockey, a fiúk meg majd táncolnak.”¹²² A decemberi főszerkesztői értekezlet előadója, Rátkai Ferenc, a tárca nemzetközi kulturális miniszterhelyettese azonos tőről fakadó negatívumként említette a demagógiát és „a demokrácia parttalan, történelmietlen értelmezését.”¹²³ Szerinte a demokratizálás jelszavát

„revizionista, s főleg ellenzéki törekvések fedezetéül is használják, elszigetelten. Felettébb furcsa, minden történeti, irodalmi igazságot mellőző, s minden személyes árnyalat jogosultságát túlhaladó apologetikus írás volt Fábíán Ernő Szabó Dezső-portréja az Életünk 1979 évi 10-es számában.¹²⁴ Németh László és Veres Péter Szabó Dezső-értelmezését aktualizálja; lényegében csak esztétikai problémát lát az életműben, s úgy védi meg az 1940-es évek első felének Szabó Dezsőjét a politikai antiszemitizmus vádjától, hogy egyetlen szót sem ejt *Az elsodort falu* miszticizmusáról. Mintha nemcsak a modern marxista irodalomtörténet-írás, de Balogh Edgár, Darvas József és Erdei Ferenc se létezett volna, ti. az ő Szabó Dezső-képük. A »kidekázott népfrontosság« eklektikus gyakorlatával szemben, a pluralista törekvések legalizálása helyett a helyes alternatíva a »dinamikus népfrontosság«. A kulturális élet demokratizmusának erősítése főleg a szocialista értékek átgondoltabb és következetesebb támogatásával a szövetségi politikától elválaszthatatlan marxista vitaszellem eleveenségén, az alkotóműhelyek felelősségén és érzékenységén múlik.”¹²⁵

1979 karácsonyán, a népi írók önálló folyóirat-alapítási törekvééhez (az 1988 végén megjelenő *Hitel*hez) kapcsolódva vetődött fel a Bethlen Gábor Alapítvány létrehozása is. Az ügyet több hónapos huzavona után 1980 szeptemberében Pozsgay közbenjárására tárgyalta a PB, az alapítvány bejegyzésére azonban csak 1985-ben kerülhetett sor.

120 A Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád Megyei Bizottságának beszámolója a megyei pártértekezleten. Szeged, 1980. március 1. 45. Idézi GYURIS: i. m. (2. lj.) 127.

121 Uo. A *túldimenzionálás* és a *túldramatizálás* (csakúgy, mint az *ideológiai kitettség*, a *visszaigazolás*, *övezet*, *képlet*) Tóth figyelme rendszerint átsiklott a jóváhagyásra eléje tett írat kényesebb részéin.

122 Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz. Budapest, 1979. november 16. Aut.

123 Rátkai az MSZMP KB TKKO Kulturális Alosztályának éléről került a minisztériumba.

124 Emlékezés Szabó Dezsőre. *Életünk*, 1979/10. 894–896. Az alsóháromszéki Kovásznán élő szerző írását 1979 nyarán juttattam el a folyóirathoz.

125 Csapody Miklós kézírásos jegyzete. 1979. december 17.

Minisztériumi tanulóévem tanulópénz nélkül véget ért, következett a magasiskola, vagy inkább a mélyvíz. Az *Új Forrás* 1979-es évfolyamának tatabányai értékelése 1980. január elején, az MSZMP Komárom Megyei Bizottsága ideológiai titkárának, a megyei tanács elnökhelyettesének jelenlétében, hivatali merevséggel folyt le. Monostori Imre főszerkesztő szerint

„Értelemszerűen nem volt publikus, de mégiscsak ez a most következő dokumentum volt az irányadó a továbbiakra nézve az Új Forrás helyéről, értékeiről, jelentőségéről és persze a jövőjéről is. Ez pedig a Kulturális Minisztérium és az MSZMP pártközpont közös állásfoglalása a folyóirat 1979. évi munkájáról.¹²⁶ A szokásos lapértékelések sorozatának az első darabja ez (minden évben elkészítették a »központosok«, többnyire segítőkész, támogató tónusban, miután a szerkesztőség beküldte nekik a saját önértékelését és a következő év laptervét), felolvasására a megyei tanácson került sor 1980. január 10-én. A szerkesztőség munkatársain, és a helyi párt[-] és állami vezérkar kiküldöttein kívül még a következő ismerőseink, barátaink vettek részt a rituálén: Bíró Zoltán minisztériumi főosztályvezető, Zimonyi Zoltán főosztályvezető-helyettes,¹²⁷ Csapody Miklós főelőadó és Agárdi Péter, a pártközpont munkatársa. Látható, vagy legalábbis érezhető a »pozitív összekacsintás« lehetősége, sőt ténye is ebből a névsorból, amit természetesen a Csapody által felolvasott – figyelemmel és megelégedettséggel hallgatott – értékelő szöveg is bizonyít.¹²⁸

A kecskeméti *Forrás* értékelését a tatabányainál sokkal barátságosabb légkörben, mégis szinte vihar előtti csendben tartottuk. Hatvani Dániel főszerkesztő emlékezése szerint

„Bíró Zoli jött, s az a fiatal munkatárs, aki 1990-ben az MDF színeiben lett országgyűlési képviselő.¹²⁹ A hangnem legalábbis szívélyes volt – kölcsönösen az –, a hivatalos program megtörténte után még órákig velünk voltak, ráadásul a helybeli korifeusok zavaró jelenléte nélkül.”

Ennek ellenére

„vibráló, feszültségekkel terhes eszmecsere zajlott le közöttünk, s én is, munkatársaim is tudtuk, hogy most itt volna az alkalom, hogy tervezett »merényletünkről« beszámoljunk, ám én azt is elkerültem, hogy egyáltalán Csoóri [Sándor] nevét szóba hozzuk, s ezt észlelve kollégáim, ők is kellőképp megtartóztatták magukat. Ösztönösen cselekedtünk így: nem akartuk a főosztályt, s így a minisztériumot sem a kényszerlépés kellemetlen helyzetében hozni. Bár utólag hajlok arra a feltételezésre, hogy ha a főhatóságot mellénk állítjuk, s velünk együtt készülnek fel az

126 Tatabányán nem mutatkozott számottevő különbség a minisztérium és a pártközpont álláspontja között. Szövegszerűen is jóváhagyott, az illető folyóirat szerkesztőségében felolvasott értékeléseim azonban (mint a *Forrás*nál és a *Tiszatáj*nál) Agárdi Péter szóbeli kiegészítései követték, melyekben általában éppen az ellenkezője hangzott el az általam előadottaknak. Az MSZMP KB TKKO munkatársa befejezőképpen mindig elmondta, hogy a minisztérium írásbeli és a pártközpont szóbeli értékelése „együttesen érvényes”.

127 Zimonyi Zoltán (1943–) tanár, tisztviselő, szerkesztő, kritikus. 1973-tól a *Napjaink* szerkesztője, 1975–78 között főszerkesztő-helyettese. 1980-ig a Kulturális Minisztérium Irodalmi Osztályának főelőadója, osztályvezetője. 1981–90 között a *Látóhatár* főmunkatársa, majd a Herman Ottó Múzeum osztályvezetője, középiskolai tanár.

128 Az *Új Forrás* 1979. évi munkájáról. MONOSTORI i. m. (91. lj.) 90–97.

129 1990–2010 között.

összecsapásra, talán a dolgok kedvezőbb kimenetelére számíhattunk volna, mint ami végül is történt.”¹³⁰

Az értékelés utáni beszélgetésből kiderült, Csoóri *Nomád értelmiségi* című írását Kovács István hozta a folyóirathoz; Buda Ferenc szerint a szerző 50. születésnapjára jelentették meg, de nem az időzítése, hanem a tartalma miatt kaptak büntetést.¹³¹

„Kardos György azt mondta, az inkriminált esszé belevette volna a *Félig bevallott életbe*, ha nem lett volna a Forrás botránya. Ugyanakkor minden ilyen esetben fennáll a szamizdatba való bekerülés veszélye, ha a közlést a szerkesztő visszautasítja. Ez is a főszerkesztő felelőssége! Biztatni is kellene a szerkesztőségeket, nemcsak ijeszteni. A Forrás-könyvek megjelenését a történetek miatt csökkentik, miközben Gabčíkóvóra [a bős-nagymarosi vízlépcsőre – CSM] milliárdokat dobnak ki.”¹³²

Az inkriminált esszé miatt a *Forrás* 1980. februári (eredeti) számát bezúzták, illetve az írást kivágták belőle. Hatvani „szigorú megrovás” pártbüntetést kapott, emiatt a „népi írók” csoportja levélben tiltakozott Horváth István megyei első titkárnál.¹³³ Ezzel kaptam első kemény leckémet a „publikációs-politikai hiba” miben állásáról. (A második, bosszantóan nevetséges az volt, amikor

„A Magyar Hírlapban megjelent Zalán-kritikám a rovatvezetői, majd a reszortértekezletnek is témája volt a szerkesztőségben, az utóbbin fel is olvastatott, ám – talán Császtvay Pistának köszönhetően – nem találtatott benne politikailag kifogásolható.”¹³⁴ A szövegelemző szeminárium előtt Császtvay

130 HATVANI Dániel: *Tilalomfák árnyékában. Egy irodalmi főszerkesztő emlékirata*. Budapest, Püski, 1997. 32. Hatvani Dániel (1937–2006) jogász, költő, publicista. 1961-től a *Petőfi Népe* újságírója, 1974–88 között a *Forrás*, 1991-ig az *Új Auróra* főszerkesztője. 1992-től a *Vásárhelyi Hírek*, a *Magyar Fórum* munkatársa, 1995–97-ben az Irodalmi Társaságok Szövetségének ügyvezető elnöke, 1999-től a *Magyar Jövő* főmunkatársa.

131 Kovács István (1945–) költő, író, műfordító, történész, diplomata. A Kilencek költőcsoport (1969) tagja, 1971–72-ben Illyés Gyula Herder-ösztöndíjasa, 1981-ig az MTA Kelet-európai irodalmak Kutatócsoportjának, később az ELTE Lengyel Tanszékének munkatársa. 1994-től a varsói magyar nagykövetség kulturális tanácsosa, 1994–95-ben és 1999–2003 között krakkói főkonzul, majd az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa. Buda Ferenc (1936–) tanár, költő, műfordító. 1957–58-ban versei miatt bebörtönözték, később segédmunkás, 1963–70 között tanító. A Hetek költőcsoportjának (1968) tagja. 1986-ig a Bács-Kiskun Megyei Levéltár munkatársa, majd a Forrás főmunkatársa.

132 *Csapody Miklós jegyzete*. Kézirat. Kecskemét, 1983. május 24. Kardos György, szül. Kastreiner (1918–1985) újságíró, hírszerző. Koncentrációs táborból szabadult, 1945-ben a HM Katonapolitikai Osztályának nyomozója, 1949-től az ÁVH katonai elhárításának alezredese. 1950-ben letartóztatták, hét és fél éves börtönbüntetésre ítélték. A gyűjtőfogházban „beosztása előnyeit élvezve” mentette meg az ott raboskodó egykori Baranya megyei első titkár, Aczél György életét (MOLDOVA György: *Aki átlépte az árnyékát... Emlékezések és dokumentumok*. Debrecen, Urbis, 2001. 78–79.). 1956-ban a BM épületének védője, 1961-től a Medicina, haláláig a Magvető Könyvkiadó igazgatója.

133 Az ügyről MÜLLER Rolf: Célkeresztben a Forrás. Kísérlet egy állambiztonsági történet rekonstrukciójára. *Forrás*, 2011/1. 78–93. Horváth István (1935–) jogász, politikus. 1959-től az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottságának munkatársa, osztályvezetője, 1968–70-ben egyik titkára. 1970–73 között a KISZ KB első titkára, 1971–75-ben parlamenti képviselő, az ET tagja, 1973-tól a Bács-Kiskun megyei pártbizottság első titkára. 1980-tól belügyminiszter, 1985-től az MSZMP KB adminisztratív titkára. 1987–89-ben a Grósz-kormány miniszterelnök-helyettese, belügyminiszter.

134 ZALÁN Tibor: *Földfogyatkozás*. Kosmosz könyvek, Budapest, Magvető, 1980. *Magyar Hírlap*, 1980. március 1. Császtvay István akkoriban a *Magyar Hírlap* Kulturális rovatvezetője volt. Zalán Tibor (1954–) költő, író, dramaturg, a szegedi Eötvös Kollégiumban 1975–79 között szobatársak voltunk.

ingerülten hívott, hogy ha akár csak részben is, de a szöveg aktuálpolitikai áthallással is értelmezhető, úgy a szerző munkahelyi felettesénél bejelentéssel kell élnie. Ez jó: a kormány lapjában a kormány egyik minisztériumának alkalmazottja közölhet olyasmit, ami »aktuálpolitikailag áthallásos«?¹³⁵

A kulturális és az oktatási minisztérium egyesítése alkalmat kínált Bíró Zoltán főosztályvezető 1980. június 20-i leváltására is. Ami engem illet,

„maradok, ha nem tesznek ki. Nem akarom a pályát egészen átengedni azoknak, akiknek jellemvonásait ismerjük. Az első ütközetet várjuk be. Nem azért ajánlott [Ilia] Miska, hogy az első adandó alkalommal lelépjek, még akkor sem, ha tavaly ezt terveztem. Maradni kell, amíg lehet, tartani a helyet, ha pedig küldenek, megpróbálom az Irodalomtudományi Intézetet.”

Tóth Dezső hamarosan magához rendelt,

„Leültetett, kis cédulát tett ki maga elé, aztán kedves Csapody elvtárs, a munkád alapján továbbra is számítok rád, úgy gondolom, nagyon fontos volna, szóval maradj. Vállalod-e? Hárman lennétek: Ica [Vígh Józsefné], aki mindenhez ért, te, és egy kiváló hallgató, a Széchenyi család leszármazottja, Széchenyi Ágnes, Király [István] és Pándi [Pál] tanítványa, láttam az indexét, tiszta jeles. Ahogy a te idekerülésedkor Ilia Miska volt a garancia, ő meg Király és Pándi kitűnő tanítványa. Az a ti dolgotok, hogy olvassatok! A munka változatlan, csak más módszerrel kell dolgozni.”¹³⁶

A FIJAK 1980. június végi, a fiatal irodalomról rendezett balatonszemesei vitafóruma Zalán Tibor és Zelei Miklós expozejával kezdődött, aztán

„a nemzedék ügyeletes (ismeretlen) realistái és zseb-belügyesei következnak: »Kinek írtok ti egyáltalán? Magyarázd el ezt a képvetsert! Elzárkóztok, fontoskodtok, mindenütt csak rosszindulatot láttok!«¹³⁷ [..]

„Nemsokára a minisztérium sajtó-főosztályának új vezetője, Fodor Gábor üzent, mert, miután „hárman maradtunk (Vígh [József]né adminisztrál, Széchenyi Ágnes nemrég érkezett), nyilván azt hiszi, az irodalmi osztályon én vagyok a főnök. Győri Imre elvtársnak kellene néhány bölcs gondolatot papírra vetni, mert a belpolitikáról fog beszélni a kommunista nagyaktíván. Oda rendelték Rigó Lacit, Szabó B. Istvánt is, ők a színházi életről és a könyvkiadásról írnak, nekem az irodalmi életről kellene.¹³⁸ Jó lenne, mondták, ha a Tóth elvtársnak a főszerkesztői értekezletre írott anyagomból merítenék, mert (szerintük) nagyon jó volt, vagyis az kéne, hogy Győri elvtárs szövege »súlypontozásában« attól ne térjen el. (Így hatnak majd vissza Győri elvtárs APO-vezető vadonatúj gondolatai Tóth elvtárs régi gondolataira.)”¹³⁹

Nem hiszem, hogy az a semmitmondó bürokrata szöveg, amit kínomban papírra vettem (Fodor Gábor lelkesedett érte), valamit is segített volna Győrinek 1982 szeptemberében,

135 Csapody Miklós naplója. 1980. március 7.

136 Uo. 1980. július 9.

137 Uo. 1980. július 5.

138 Rigó László a Színházi Osztály, Szabó B. István a Film-főigazgatóság vezetője volt.

139 Csapody Miklós naplója. 1980. szeptember 16.

Budapesten az után, hogy augusztus közepén Lech Wałęsa vezetésével a hajógyári munkásság sztrájkba kezdett Gdańskban.¹⁴⁰ A sztrájk a követelések elfogadásával és a Szolidaritás hivatalos bejegyzésével, vagyis a párt nyilvánvaló vereségével végződött, amiről a kommunista aktíván Győrinek mégiscsak mondania kellett valamit; nem biztos, az irodalomról is. (A Szolidaritásnak egy év múlva közel 10 millió tagja volt. Első kongresszusát, amelyet a Zapad '81 elnevezésű demonstratív szovjet hadgyakorlat árnyékából üzent Kelet-Európa munkásságának, Moszkvában „szocialista- és szovjetellenes orgiának” minősítették.¹⁴¹ Miután a lengyel kormányt 1980. december elején az „ellenforradalmi” veszélyre Moszkva többször figyelmeztette, a Varsói Szerződés csúcsertekezletén intervencióval fenyegetőztek.)

Szentendre és a FIJAK felfüggesztése

Néhány hónappal a „sajnálatos lengyel események” kezdete után, 1980. október 30–31-én került sor a FIJAK szentendrei tanácskozására. Verőfényes őszi időre emlékszem, de a hangulat feszült, vészjósoló, elszánt volt. *A fiatal irodalom helyzetét* megvitató összejövetel, mely később a pártközpontban és az írószövetség vezetőiben az '56-os „ellenforradalmat” és a Petőfi Kör „rémképét” idézte,¹⁴² 1981 tavaszán fő oka lett a fiatal írók szervezete felfüggesztésének. Amit róla pártkörökben rituális borzongással minduntalan fölemlgettek, elsősorban Tóth Erzsébet Méray Tibor Nagy Imre-könyvét idéző,¹⁴³ Kádár '56 utáni tetteit és felelősségét név szerint kimondó felszólalása volt, annak nyíltszíni követelésével, hogy ne hazudjanak többé a forradalomról.¹⁴⁴ Elek István a politikai intézményrendszer radikális megváltoztatását sürgette, tiltakozva Csoóri Sándor Egy nomád értelmiségi című esszéjének a *Forrásból* való kivágása ellen.¹⁴⁵ Előkerültek Nagy Imre kivégzésének, Aczél György felelősségének és a magyar kisebbségek helyzetének az MSZMP számára különösen kínos kérdései is. A FIJAK tagsága meglepő összhangot, egységet mutatott, a kultúrpolitikát és a politikai vezetést senki sem dicsérte, a főbb követeléseket Szilágyi Ákos fogalmazta meg (a szervezet nevének József Attila Körre való módosítását, saját költségvetést, támogatás elfogadásának, könyvkiadás és díjalapítás jogi lehetőségét, valamint, hogy a kör titkára és ügyvezetője az írószövetség tisztségviselőivel azonos fizetést kapjon).

140 Lech Wałęsa (1943–) villanyszerelő, politikus. 1968-ban a Tengerparti Szabad Szakszervezetek egyik szervezője, 1980 augusztusában a sztrájkoló hajógyári munkásság Szolidaritás Független Önkormányzó Szakszervezetének alapító elnöke. 1981. december 13-án, a szükségállapot kihirdetésekor letartóztaták, 1982 végén szabadult. 1987–90-ben a Szolidaritás Állampolgári Bizottságának elnöke, 1990–95 között a Lengyel Köztársaság elnöke.

141 TISCHLER János: *Az MSZMP és a lengyelországi válság, 1980–1981*. www.rev.hu/html/hu/tanulmanyok/kadarrendszer/mszmp.html

142 Az 1955. március 15-én Tanczos Gábor vezetésével létrejött Petőfi Körben Nagy Imre hívei tömörültek. A kör 1956 tavaszától 12 politikai vitát rendezett. A június 12-i sajtóvita Rákosi bukásához vezetett, akit Gerő Ernő követett az MDP KV főtitkári posztján.

143 MÉRAY Tibor: *Nagy Imre élete és halála*. München, Griff, 1978. Tóth Erzsébet (1951–) közgazdász, költő, író, szerkesztő. 1979–84 között a FIJAK vezetőségi tagja.

144 TÓTH Erzsébet: *Láncok a csuklón*. Budapest, Kortárs, 2006. 85–94.

145 Elek István (1955–) közíró, politikus, szerkesztő. 1981-ben Csoóri Sándor Herder-ösztöndíjasa, 1980–85-ben a FIJAK vezetősége, 1982–89 között a füzetsorozat szerkesztőbizottsági tagja. Az MDF alapító tagja, 1990–93-ban parlamenti képviselője. 1995-ben a *Magyar Nemzet* főmunkatársa, 1998–2002 között miniszterelnöki tanácsadó, 2002–04-ben a *Heti Válasz* alapító főszerkesztője.

A szentendrei tanácskozás az 1980. november 17-i irodalmi aktívának is magától értetődő tárgya volt. Agárdi Péter gondolatmenete szerint

„A szocialista társadalom mai építése, régi és új ellentmondásainak leküzdése, a közöseteremtés, a demokratizálás, a megújulási képesség kiharcolása: valódi nemzeti program, »közös vállalkozás« lehet, s kell, hogy legyen minden művészértelmiségi számára. A termékeny, felelős viták és ez az alapvető egység egymást feltételezik. Annál is inkább, mivel gondjainkba az ellenség is belekapaszkodik, mivel ellentmondásainkra születnek torz, antiszocialista válaszok is, olykor politikánk alapjait is támadják. Az utóbbi időben az irodalmi életben is tapasztalható e tünetek beszivárgása, olykor elvtelen engedmények, a szkepszis »közös nevezője« okán. Nem a komor hangú, éles társadalomkritika, hanem a nihilizmus, a demagógia, a fekete lakkozás elterjedése a gond, illetve az, hogy a progresszív erők, a kommunisták nem nagyon állnak ki ezekkel szemben – egy pozitív programmal hitelesített, elvszerű, marxista vitalendülettel. Érdeemes utalni néhány problémára. Súlyos publikációs-politikai hibák a sajtóban, hangulatkeltések, öncélú modernkedések. Igen ritka a valódi, mai küzdelmek, eredményes harcok, pozitív példák felmutatása a szociográfia, az irodalom műfajában. Ne rózsaszínű giccseket, hanem korszerű életismeretre valló realizmust igényel mind a társadalom, mind a művészet belső fejlődéstörvénye.”

A szentendrei tanácskozáson

„az indokolt kritika ellenzéki demagógiával fonódott össze, s nem volt széleskörű kommunista válság, kiállás az egyoldalú közhangulattal szemben, ha volt is néhány jó hang. Erősödik hazánkban a szervezett ellenzék, vannak száalai az irodalmi életben is, igyekeznek kihasználni a legális fórumokat. Bibó [István]-kultusz,¹⁴⁶ ellenzéki előjelű »népfront« veszélye főleg a fiataloknál, kihasználva a ge-

146 Bibó István (1911–1979) jogász, politikai gondolkodó, politikus. 1945–47-ben a BM Közigazgatási Osztályának vezetője, 1946–50-ben a szegedi egyetem tanára. 1949-ig a Kelet-európai Intézet elnökhelyettese, az MTA tagja, 1951-től könyvtáros. 1956-ban a Nemzeti Parasztpárt újjászervezője, a harmadik Nagy Imre-kormány államminisztere. A forradalom leverése után bebörtönözték, 1963-ban szabadult, 1971-ig könyvtáros. A *Bibó-életrajz*, a magyar szamizdatirodalom egyik legfontosabb, közel 80 szerző írását tartalmazó darabja 1980 októberében készült el, kiadását a Gondolat Könyvkiadó visszautasította. Az emlékkönyvről az MSZMP PB 1980. december 9-i ellenzéki határozata alapján 1981. március 2-án Huszár Tibor, Knopp András és Kornidesz Mihály készített jelentést az MSZMP KB APO számára. A tisztelgő tanulmánygyűjtemény csak 1991-ben jelent meg (*Bibó-életrajz* 1–2. kötet. Budapest, Századvég – Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem). Huszár Tibor (1930–) szociológus, történész, politikus. Az MTA tagja. 1948-tól az MDP tagja, 1953-tól a DISZ KV alosztályvezetője, 1954-ben budapesti titkára. 1956-ban a Petőfi Kör vezetőségi tagja, 1957–59 között kizárták az MSZMP-ből. 1960-tól az ELTE előadója, 1969-től a Szociológia Tanszék vezetője. 1977-től egyetemi tanár, 1983-tól a Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet igazgatója, 1990-ben rövid ideig az MSZP képviselője. Knopp András (1938–) politikus, üzletember. 1970-től az MSZMP KB politikai munkatársa, a TKKO Kulturális Alosztályának vezetője. 1978-tól oktatási miniszterhelyettes, 1980-tól az MSZMP KB TKKO vezetője, 1985-től a KB Művelődéspolitikai Munkaközösségének titkára, 1988–89-ben művelődési államtitkár. 1990 után egy német dohányipari cég képviselője a szovjet utóállamokban, majd ukrán üzlettársával az általa alapított földgáz-, energia- és titánkitermelő-kereskedő vállalatok tulajdonosa; ellenük vesztetés miatt nemzetközi körözést bocsátott ki az FBI. Kornidesz Mihály (1930–) tanár, politikus. 1953–56-ban az MDP Budapesti Bizottságának munkatársa, 1958-ig középiskolai tanár. 1961–70 között az MSZMP KB TKKO munkatársa, 1973-ig osztályvezető-helyettese, 1983-ig vezetője. 1973–87 között a KB Agit. Prop. Bizottságának tagja, 1980–88-ban KB-tag. 1987-ig az MTV elnöke. 1988–89-ben phenjani és tiranai nagykövet.

Az előadó, Tóth Dezső úgy vélte, a FIJAK követelése elfogadhatatlanok (nem generációs alapú szerveződés, külön könyvkiadó); kérdésre válaszolva „kétszer is hangsúlyozta, hogy a lengyel témát ritkítsuk, illetve szüneteltesük.” Vörös i. m. (64. l.) 239–240.

nerációs, a pályakezdési gondokat. Sérelmi demagógiára, sőt: politikai alapelveink, intézményeink támadására is van példa. Irodalmi életünk, kulturális szféránk tele van nem könnyű gondokkal, van mit javítani az Írószövetség, az egyes irodalmi műhelyek munkáján, az anyagi feltételeken; a szocialista demokratizmus erősítése nagyon aktuális itt is. De a szocialista s nem másféle demokratizálásról van szó, az irodalmi élet a maga sajátosságaival együtt nem szakítható ki társadalmi-szellemi életükből. Vagyis akarjuk, csináljuk a szocialista demokratizálást (érdemes ennek konkrét programját is majd megvitatni); de elutasítjuk az ideológiai-politikai pluralizálást, aminek követelése hol burkoltan, hol nyíltan az irodalmi életben is erősödik. A lengyel eseményekre nem fölényes elhárítással, de nem is önmarcangolással reagálunk. De föllépünk azon törekvések ellen, amelyek át akarják hozni hozzánk a »lengyel forгатókönyvet«. Más – jobb – nálunk a társadalmi, gazdasági, kulturális, történelmi helyzet; senkinek sem engedjük meg, hogy kockáztassa elért vívmányainkat. Ugyanakkor tanulni, okulni sem árt a lengyel eseményekből: nem visszafelé, hanem előre kell lépnünk a szocialista demokrácia fejlesztésében, felelősen végiggondolt stratégia jegyében, következetesen, gyorsítva.”

A pártközpont álláspontja végső soron az volt, amit Rátkai Ferenc már elmondott a főszerkesztőknek:

„A »kidekázott népfrontosságnak« nem a pluralizálás, hanem a »dinamikus népfrontosság« az igazi alternatívája. A publikációs-politikai nyilvánosság további (persze nem korlátlan) szélesítése a szerkesztői-kritikai koncepció vitakészségén múlik. »Többet« elbírnának a lapok, ha hiteles és markáns lenne a megfelelő marxista jelenlét.” Végül ami „a »népfrontosságot« illeti, nem ártana, ha egyes folyóirataink időnként a korszerű szocialista értékek, a realizmus, a marxista kritika számára is »népfrontosak«, nyitottak lennének.”¹⁴⁷

1980. november közepén „elbeszélgetések” (néhány író esetében nyilvánvalóan lebeszélő beszélgetések) sorozata kezdődött. A fiatalabbak közül Kulcsár Szabó Ernővel, Lezsák Sándorral, Szilágyi Ákossal, Szöllösi Zoltánnal, Temesi Ferencsel, Tóth Erzsébettel és Zelei Miklóssal Tóth Dezső „konzultált”, Rózsa Endrével és Szentmihályi Szabó Péterrel Garai Gábor,¹⁴⁸ Szilágyi Ákossal (ismételten) Dobozy Imre,¹⁴⁹ Ördög Szilveszterrel, Simonffy Andrással Jovánovics Miklós,¹⁵⁰ Esterházy Péterrel és Spiró Györggyel Szabolcsi Miklós

147 *Bevezető és zárzó-tervezet az 1980. november 17-i irodalmi aktívához.* 1980. november 14. (Készítette Agárdi Péter). G.m.

148 Garai Gábor (1929–1987) tisztviselő, költő, író, műfordító, kritikus, politikus. 1958–60-ban az Európa Könyvkiadó lektora, 1964-ig az *ÉS* rovatvezetője, 1970-ig főszerkesztő-helyettese, 1964–68-ban az írószövetség titkára. 1966–80 között az MSZMP KB titkára, 1972–76-ban az írószövetség főtitkár-helyettese, 1976-tól főtitkára. 1982-től a Magyar Pen Club alelnöke, a *Látóhatár* főszerkesztője.

149 Dobozy Imre (1917–1982) tisztviselő, író, költő, politikus. 1945-ben az MKP Buda-környéki járási titkára, 1947–59 között újságíró, szerkesztő. 1973-ig az írószövetség főtitkára, 1961–63-ban az *ÉS* főszerkesztője, 1975–81 között az írószövetség elnöke.

150 Jovánovics Miklós (1932–2002) újságíró, kritikus, szerkesztő. 1954–67 között az *ÉS* munkatársa, 1968–74-ben az *Új Írás*, 1982-ig az *ÉS* főszerkesztője. 1986–90 között a Magvető Könyvkiadó igazgatója, 1991–93-ban a *Képes Extra*, *Extra Vasárnap*, *Mérték* főszerkesztője.

foglalkozott „személyre szólóan”.¹⁵¹ Agárdi Péternek jutott Sárándi József, Svéd Pálnak¹⁵² Csordás Gábor, Varga Csaba, Lendvai Ildikónak Bereményi Géza és Tarján Tamás.¹⁵³ Ami engem illet, Csaplár Vilmostal, Fábri Péterrel és Zalán Tiborral szívesen cseréltem eszmét, pontosan már nem emlékszem, miről.¹⁵⁴

1980 novemberében végre úgy látszott, hamarosan teljesül a szentendrei pontok egyike, a füzet sorozat megjelenése.¹⁵⁵ Az első tervezet megvitatására „párt- és állami részről” Agárdi Péter, Csapody Miklós, Csák Gyula,¹⁵⁶ Dobozy Imre, Garai Gábor, Garamvölgyi Károlyné¹⁵⁷ és Lendvai Ildikó részvételével került sor, még az érintettek nélkül. (A sorozat évente 12 kötete eredetileg a Móra Kiadónál jelent volna meg.)¹⁵⁸ A szöveget, amelyet a FIJAK vezetőségével megbeszélve írtam, eszik, nem eszik, nem kap mást alapon azzal vetették el, „adjuk oda nekik”, aztán várható nemleges válaszuk esetén, mint Csák Gyula javasolta, úgyis a FIJAK „önfelszámolásának jogi alapját” fogja képezni.¹⁵⁹ A kör vezetését egyelőre mégsem állították választás elé. Ettől kezdve szinte teljes munkaidőmet az új alapszabály megszövegezése és a sorozat kiadási szisztémájának formába öntése töltötte ki a vele járó nem hivatalos eszmecsereikkel. Az alapszabályhoz analógiaként a Balázs Béla Filmstúdió 1977. februári, és a Fiala Fotóművészek Stúdiója 1977. novemberi működési szabályzatait használtam, ezek nyomán kíséreltem meg az új JAK, a „relatív autonómiájú, generációs alapú, önálló jogi személyiséggel nem rendelkező szervezeti egység” kialakítását, egyelőre papíron.

Hamarosan kiderült, mire szolgáltak még a beszélgetések: az MSZMP PB 1980. december 9-én fogadta el azt az ellenzéki határozatot, melyet Knoppék készítettek. Ennek legfőbb tanulsága az volt, hogy a pártnak voltaképpen nincs „ellenzék-politikája”. Az MSZMP KB TKKO hamarosan „konzultációs listát” állított össze, amelynek neveit az 1981. május 20-ra összehívott főszerkesztői értekezleten ismertették a „műhelyvezetőkkel”,¹⁶⁰ miközben a lista létezését nyilvánosan, olykor négy szemközt is tagadták.

151 Szabolcsi Miklós (1921–2000) tanár, irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. Az MTA tagja. 1945–53 között középiskolai tanár, 1948–50-ben a VKM osztályvezetője. 1953–56-ban a *Csillag* főszerkesztő-helyettese, 1956–80 között az MTA Irodalomtörténeti (1968 után Irodalomtudományi) Intézetének munkatársa, osztályvezetője, igazgatója. 1962–65-ben a debreceni egyetem tanára, 1981–88-ban az OPI főigazgatója, 1988–94 között az ELTE tanára.

152 Svéd Pál az MSZMP KB TKKO Kulturális Alosztályának munkatársa, a '90-es években kiadó, producer.

153 Lendvai Ildikó (1946–) tanár, politikus. 1974-től a KISZ KB Kulturális Osztályának munkatársa, 1981–84-ben aspiráns, majd 1989-ig az MSZMP KB TKKO munkatársa, alosztályvezetője, osztályvezető-helyettese. 1989–95-ben a Gondolat Könyvkiadó igazgatója, 1989-ben az MSZP egyik alapító tagja, 1994–2002 között parlamenti képviselője, frakcióvezetője, 2009–10-ben elnöke. A pártközpont cenzoraként a *Tiszatáj* 1986-os betiltásában is része volt.

154 *Cím nélküli gépírat*. Budapest, 1980. november 13.

155 *Tóth Dezső levéltervezete Dobozy Imre nevében a FIJAK KISZ-szervezete vezetősége számára*. 1980. november 18. G.

156 Csák Gyula (1930–) újságíró, író, szociográfus, szerkesztő. 1950–53-ban a *Néphadsereg*, 1957-ig a *Szabad Föld*, 1969-ig az *ÉS* szerkesztője. 1974–83 között az írószövetség külügyi titkára, 1984–86-ban az újdelhi Magyar Kulturális Intézet igazgatója.

157 Az írószövetség ügyvezető titkára.

158 Zelei Miklós levele Udvarhelyi László kiadói főigazgatóhoz. Budapest, 1981. február 10. G.m. L. 417. jegyzet.

159 Csapody Miklós feljegyzése. 1980. november 19. Aut.

160 Az előadó, Tóth Dezső úgy vélte, a FIJAK követelése elfogadhatatlanok (nem generációs alapú szerveződés, külön könyvkiadó); kérdésre válaszolva „kétszer is hangsúlyozta, hogy a lengyel témát ritkítsuk, illetve szüntetessük.” Vörös i. m. (64. lj.) 239–240.

„Az a baj, hogy ami ma itt van, az nem szocializmus, azt pedig, hogy milyen a szocializmus, nem tudjuk, mert még senki sem látta. Kulin Ferenc telefonál, Tamás Gáspár Miklósnak [TGM] van nála egy nacionalizmus-tanulmánya; kizárólag elméleti, a románokról nincsen szó benne.¹⁶¹ Nem győzött az írás felől megnyugtatni – engem. És hogy rajta van-e még TGM a konzultációs listán? Mert Agárdi [Péter] szerint nincs ilyen lista, TGM nincs rajta (dehogy nincs rajta).¹⁶²”

Ebben a légkörben hívták össze 1981. január 26-án a FIJAK taggyűlését, melyen Csordás Gábort, Elek Istvánt, Kulcsár Szabó Ernőt, Reményi József Tamást, Tóth Erzsébetet, Zalán Tibort, Zelei Miklóst választották a vezetőségbe. Az új titkár, Szilágyi Ákos a történeteket így foglalta össze:

„a Kör elfogadott egy új munkatervet, amely a szentendrei határozati javaslatok, illetve a rájuk adott írószövetségi válasz alapján körvonalazódott, hogy melyek azok a legfontosabb teendők, amelyeket ebben az évben a Kör maga elé tűz. A legfontosabbak között volt a működési szabályzat módosítása, a füzetsorozat kidolgozása, valamint olyan új irodalmi formák kezdeményezése, amelyekkel a legújabb irodalom nem egyszerűen integrálódik a jelenlegi szervezeti formák közé, hanem a saját formáit préseli ezek közé a keretek közé. Az új működési szabályzatban pedig a legfőbb pont a viszonylagos autonómia kérdése volt, amelyet az írószövetség levele elfogadott, csak éppen azt nem lehetett tudni, hogy mi benne a viszonylagos és mi az autonóm.¹⁶³”

A taggyűlésen Agárdi Péter azt mondta, az írószövetség és a FIJAK „mindenre alkalmatlan” testület, ezért felvetette az utóbbi feloszlását és azonnali újjászervezését. Vele ellentétben Szilágyi Ákos úgy vélte:

„Az 1980-as esztendő legkomolyabb, és hatását tekintve talán egész kétéves működésünk legjelentősebb eseménye »A fiatal irodalom helyzetéről« megrendezett szentendrei találkozó volt. A találkozó után rosszízű híresztelések, rágalmak, elképesztő gyanúsítások kaptak lábra, melyek szerint ezen a találkozón például a szabadságot az antiszemita irodalom szabadságaként értelmezték egyesek, a FIJAK második írószövetséget követelt magának, a lengyel képlet követésére szólítottak fel egyesek, a József Attila Körből Petőfi Kört akarunk csinálni, röviden, hogy Szentendre ellenforradalmi kilengés – sic! – színhelye volt, és »már megint az írók kezdik«. Mellesleg történelmi tény, hogy akkor sem ők kezdték. (*Derűltség.*) [...] Végső soron Szentendre légkörét nem egy-egy kiszólás, dühös vagy okos kifakadás jellemzi, hanem a gondolkodni akarás és a FIJAK vezetőségének pontokban megfogalmazott határozati javaslatai. S hogy mennyire így van,

161 Kulin Ferenc (1943–) kritikus, irodalomtörténész, tanár, szerkesztő, színműíró, közíró, politikus. 1970-től az MSZMP tagja, 2007-ig az ELTE előadója. 1974–81 között a *Mozgó Világ* rovatvezetője, főszerkesztő-helyettese, 1983-ig főszerkesztője. 1988–98 között az MDF elnökségi tagja, alelnöke, parlamenti képviselője, frakcióvezetője, 1989–90-ben a *Magyar Napló* főszerkesztője. 1996–2000-ben az MDNP elnökségi tagja, alelnöke, képviselője. 1999-től a Károli Gáspár Református Egyetem előadója, 2000–02-ben a Köztársasági Elnöki Hivatal fősztályvezetője, majd a Kölcsey Intézet igazgatója, 2011-től a *Magyar Művészet* főszerkesztője. Tamás Gáspár Miklós (1948–) filozófus, politikus, közíró. 1978 után Kolozsvárról telepedett Magyarországra, 1980-ig az ELTE oktatója, az ún. demokratikus ellenzék meghatározó alakja. Miután elveszítette állását, amerikai, angol és francia egyetemeken vendégprofesszora. 1988-tól az SZDSZ ügyvivője, az OT elnöke, 1994-ig parlamenti képviselője. 1989-től az ELTE docense, az MTA Filozófiai Intézetének főmunkatársa, 2007-től a CEU tanára.

162 Csapody Miklós naplója. 1982. május 18.

163 *A JAK 1981. január 26-i tisztújító taggyűlésének jegyzőkönyve.* G.m.

mutatja az, hogy a határozati javaslatok a későbbiekben, a Szentendre körül kialakult »politikai vákuum« is jó tárgyalási alapul szolgálhattak a FIJAK vezetősége és a [z írószövetség] Titkárság, sőt más felügyeleti szervek között is. Így a Szentendrére követő találkozókra egyetlen alkalommal sem került sor holmi felelősségre vonásra, nem ért bennünket szemrehányás stb., hanem érdemi tárgyalás folyt ezekről a javaslatokról, és az álláspontok tisztázása, közelítése a kölcsönös megértés szellemében. Így volt ez a Titkárság kibővített ülésén, [1980.] november elején, így volt azon a gyakorlatias eszmecserén, amelyet Tóth Dezső miniszterhelyettessel folytattunk javaslatainkról, és így volt azon az elvi kérdésekről folyó beszélgetésen, amelyet Aczél György miniszterelnök-helyettesnél folytattunk. [...] Tekintettel a szóbeszédre, addig is, amíg az egyik [JAK] füzetben nem jelenik meg az anyag,¹⁶⁴ a fiatal irodalomról szóló eddigi legfontosabb publikációkkal együtt tegyék hozzáférhetővé, hogy az Írószövetség könyvtárában a két példányt minden JAK-tag és írószövetségi tag olvashassa. Mi ebben állapotunk meg az Írószövetség titkárságával, de a mai napig nincs leadva ez a két példány, tehát a könyvtárban egyelőre nem lehet hozzáférni. Továbbá az Írószövetség egyik következő bulletinjében legyen részletes tájékoztató a szentendrei hozzászólásokról. Ez meglehetősen száraz leírása annak, hogy ki mit mondott, mi hangzott el; egy összefoglalás jelenjék meg, addig is, míg a füzetet ki nem tudjuk hozni.”

Tóth Dezső indignálódva állapította meg:

„Lakitelek, Szentendre, Szentendreből elágazóan az Új Forrás nemzet-vitája, Debrecen,¹⁶⁵ kiadási kérések, amelyeknek a mélyén – most függetlenül attól, hogy kinek hogy van igaza, vagy milyen a hangvétel – érzékelhetően politikum rejlik, politikai differenciák, és az előbb említettem fórumok is tulajdonképpen politikum-hordozók, társadalmi politikum-hordozók voltak, vagy annak révén tettek szert jelentőségre, a tekintetben ne áltassuk egymást.”¹⁶⁶

Ilának később csak azt írtam, „Szentendre nagyon sikeres volt, törekszenek kiadni az anyagot.”¹⁶⁷

Közben zajlottak a lapértékelések,¹⁶⁸ megírtam Kacsó Sándor felterjesztését a Magyar Népköztársaság Babérkoszorúval ékesített zászlórendjére,¹⁶⁹ Zelei Miklóssal és Lendvai Ildikóval elmentünk Egerbe, hogy egy ottani középiskolában tanító, volt évfolyamtársamnak a főiskola KISZ-feladatként engedélyezze magyar irodalmi speciálkollégium tartását (hiába, mert megakadályozta az állambiztonság). A FIJAK küzdelmeiben továbbra is afféle betyár pandúrként vettem részt, olyan hivatalnokként, aki dűlőre akarta vinni az alapszabály és a könyvsorozat ügyét, mégpedig a FIJAK javára. Az eszkalálódó állóháború e szakaszában került sor a tavaszi főszerkesztői értekezletre.

164 A JAK füzet sorozatában sohasem jelent meg.

165 Az 1980. évi Debreceni Irodalmi Napokat november 20–21. között *Irodalmi folyóirataink a hetvenes években* címmel tartották. A vitában a kulturális politika számos tényszerű, éles hangú bírálatot kapott, többek között Páskándi Gézától.

166 *A JAKA fiatal irodalom helyzete című szentendrei találkozójának jegyzőkönyve*. G.m.

167 Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz. Budapest, 1980. november 5.

168 Csapody Miklós: *Az Új Forrás 1980-as folyamának értékelése*. 1981. március 6. G.m.

169 Kacsó Sándor (1901–1984) erdélyi magyar író, szerkesztő, politikus. Az erdélyi Helikon íróközösség tagja, 1938–40-ben a *Brassói Lapok* főszerkesztője, 1947–51 között a romániai Magyar Népi Szövetség elnöke.

1. dokumentum

Feljegyzés

az 1981. március 5-i főszerkesztői értekezletet előkészítő,
Tóth Dezsőnél tartott megbeszélésről¹⁷⁰

Tóth Dezső: lapértékeléskor a laptervre építve, általánosságok erejéig visszaigazolni a törekvéseket; hogyan mutatkozott meg a XII. kongresszus hatása, vagyis hogyan tükröződik irodalom és társadalom, a mélyebb valóság, társadalom–művészet–kultúra együttállása.¹⁷¹ József Attila-évforduló és XII. kongresszus: volt-e instrukció a legutóbbi lapértékeléskor?¹⁷² A rangos publikáció: nagy politikai felelősség. A közölt anyag természetéből fakadóan ideológiai írások esetében módosul a szerkesztés felelőssége. A külpolitikai és gazdasági helyzet kedvezőtlen. Új jelenség az ellenzéki-ségben: akciószerű kezdeményezések, nemcsak esztétikai megjelenítés. Szamizdat: második nyilvánosság – másodlagos cselekvési rendszer. Szentendre: felülvizsgálat. Aláírókat publikálni lehet, futtatni nem: nagyobb óvatosság! Ilyen helyzetben felértékelődik a kulturális élet politikai-társadalmi jelentősége. Hibalista: Tiszatáj, Életünk, Új Forrás, Kortárs.

*Főszerkesztői értekezlet,
1981. március 5.*

Tóth Dezső: az utóbbi időben sűrűsödtek a politikailag nemkívánatos jelenségek, főként az irodalmi folyóiratokban: számos kérdést nem a párt politikájának megfelelően tárgyaltak. A nyilvánosság szabályozott: 1. tabuk, 2. korlátozott nyilvánosság, illetve a nyilvánossági formák differenciálása.

A politika primátusa, nemzetközi elkötelezettségeink, Varsói Szerződés – ezek csak politikai érdekek szerint tárgyalhatók;¹⁷³ nincs munkamegosztás a párt, az állam és az értelmiség között. A határon túli magyarság érdekében itthon kell jól dolgoznunk.

Pozsgay Imre: szövetségi politika: míg '56 után sikerült a két világháború közötti idő vezető személyiségeivel hangot találni, a mai középgeneráció képviselőivel ez hiányzik. A szövetségi politikához a jelen képlet pontosabb bemérése szükséges.

Tóth Dezső: Csoóri [Sándor]ra nagy szükség van, vezérszerep stb. A fiatalok az irodalompolitika számára még inkább kialakulatlan képletet mutatnak. A publikációs politikai határokat átlépték, a szövetségekkel folytatott ideológiai vita nem kielégítő.

- '56 kezelése: Végh Antaltól: egyes fórumok az állam pénzén az állammal ellentétes véleményt közölnek. A meg nem jelent Csoóri-írás a párt vezető szerepét alapvetően megkérdőjelezi, Czine [Mihály] írásában pedig nem jogos az összehasonlítás.¹⁷⁴

170 *Csapody Miklós keltezetlen kézirásos jegyzete.*

171 Az MSZMP XII. kongresszusát 1982. március 24–27. között tartották Budapesten.

172 A költő születésének 75. évfordulója (1905. április 11.).

173 A Varsói Szerződés 1955–91 között a szovjet tömbhöz tartozó ún. szocialista országok védelmi katonai-politikai szervezete.

174 Végh Antal (1933–2000) író, szociográfus, tanár, közíró. *Erdőháton, Nyíren* című szociográfiája nagy vihart keltett. *Imádság vadlibáékért* és *Nyugati úton* című kötete 1980-ban jelent meg. A dokumentumokban említett írások közül a fontosabb, címmel említettekét láttuk el jegyzettel – CSM.

- Új Forrás, Könczöl [Csaba]: a marxizmus tagadása, szerinte a nemzet az egyetlen reális makro-közösség. Az erdélyiek vagy bárki, aki a '19 utáni időkről szól, nem számít magyarnak? És a sarlósok internacionalizmusa?
- Petri György: *Egy fényképre, amelyen kezet ráznak* – Rekviem a magyar demokráciáért.¹⁷⁵ A csődért viselt morális felelősséget az állam át akarja hárítani az egyénre?
- Fábíán Ernő Szabó Dezsőről: rossz iskolai dolgozat kritika nélkül, ma uszító jellege is van. A politikailag ellenséges megnyilatkozás a vitateret veszélyezteti, bizonyos jobboldali tendenciák baloldali reakciókat válthatnak ki (Életünk).¹⁷⁶
- Czine [Mihály] ellenzékiiségre biztat; Kis Pintér Imre; Mozgó Világ: Horváth Iván – a közös hallgatás kifejezője; Bojtár Endre – szovjetellenes hangulat az ifjúság körében.
- Gulyás-testvérek filmje bírálta Darvas [József]et.¹⁷⁷
- Csövesek, punk, Beatrice, Fölőspéldány¹⁷⁸
- Lakitelek: Kőbányai János szerint olyan, lassan összeszerveződő fronttal állnak szemben, amely nemzedéki jellegű is egyben; nagy sűrűsödés. Ösztönösen provokálja az állami irányítást.¹⁷⁹
- Csoóri-köszöntés: vezérré jelölték ki, hátere is van: Tiszatáj, Forrás (Kiss Ferenc, Czine [Mihály]). Vezérválasztás: Lakitelek, Debrecen, Kossuth Klub, folyóiratok.¹⁸⁰ Terjeszkedő törekvések, amelyekkel szemben a kulturális élet marxista erői fogyatékosak. A Kulturális Minisztérium a szellemi orientálásra csaknem képtelen, a hivatalos erők depolitizálódtak és demagogizálódtak. Az irodalmi osztály nem képes elvégezni a folyamatok marxista értékelését, a politikai munkában elnéző, liberális.
- Ez után a durva politikai hibákat 3 napon belül jelezni kell.
- Nemzetiségi ügyek, események, fórumok figyelése; negyedévenként 3–4 oldalas összefoglaló a szellemi mozgalmakról.

A Le Monde [1980.] november 1-jei száma: a Prágába szóló levél: a ti ügyetek a miénk volt!¹⁸¹
 Szervezők: Kis János, Kenedi János, Bence György, Radnóti Sándor.

A hazai hatóságok keményebb retorziójának kiprovokálása is valószínű szándék volt. A sztálinizmus finom manipulálása. Válsághelyzetet akartak, amiből a rendszer és a tömegek kapcsolatának hiányát akarták bizonyítani.

Pozsgay Imre: nem helyeseljük a prágai pereket, ítéleteket.¹⁸² A levél miért nem az NDK-beli,

175 Az MKP és az MSZDP „egyesülésével” 1948. június 12-én jött létre az MDP. A Rákosi Mátyás és Szakasits Árpád emlékezetes kézfogását kommentáló költemény a költő *Örökbétfő* című szamizdat verseskötetében jelent meg (AB Független Kiadó, Budapest, 1981.).

176 *Emlékezés Szabó Dezsőre*. L. 124. lj.

177 Gulyás Gyula és János 1981-ben *Egyedi voltukban megrázó jellegük és Ne sápadj!* címmel készített filmet.

178 A Beatrice rock-együttes 1969-ben alakult, 1981-ben a kultúrpolitika nyomására feloszlott, 1987-ben alakult újjá. A Fölőspéldány irodalmi csoport 1979-ben jött létre többek között El Kazovszkij, Györe Balázs, Kemenczky Judit és Szilágyi Ákos részvételével (Györe és Kemenczky az OSZK Fölőspéldány Központjában dolgozott).

179 Aki elhagyta az országot. *Forrás*, 1979/9. 87–89.

180 A FIJAK 1979. májusi lakiteleki tanácskozása, az 1980. novemberi Debreceni Irodalmi Napok, a Kossuth Klub élőfolyóirat- és szerzői estjei.

181 A polgári és politikai jogokat követelő *Charta '77* című prágai nyilatkozat Vaclav Havel, Zdeněk Mlynář, Jan Patočka és mások aláírásával 1977. január 6–7-én jelent meg a nyugati sajtóban, szövege szamizdatban terjedt.

182 Míután 1979. október 24-én a Charta '77 polgárjogi mozgalom hat vezetőjét Prágában súlyos börtönbüntetésre ítélték, 25-én 127 magyar értelmiségi nyílt levelet intézett Kádár Jánoshoz, 26-án pedig egy másik tiltakozó csoport 60 tagja intézett nyilatkozatot Losonczy Pálhoz, az MNK ET elnökéhez.

jugoszláviai ügyek miatt született? Miért a csehszlovákiai események nem indifferensek? Hogyan ítéljük meg? Kár lenne fontos belpolitikai eseménnyé emelni. Az aláírók személyes szándékaitól függetlenül ártottak, megnehezítették a helyzetet. Az ilyen nyílt viták elnehezítik a politikát.

Az aláírók: 254-en, közülük kb. 180-an Losonczy Pálnak írtak, a vélemény-büntett ellen kérve személyes beavatkozását. Mások Kádár [János]nak írtak hasonló tartalmú levelet.

1977-ben csak 34-en írtak alá, marginális értelmiségi megnyilvánulás volt – a mostaninak a centruma azonban az értelmiségi elit (Illyés [Gyula], Vas [István], Keresztury [Dezső], Zselk [Zoltán], tőlük függetlenül).

A Politikai Bizottság operatív munkabizottságot hozott létre: politikai eszközökkel, és nem adminisztratív módon kell a helyzetet konszolidálni. A résztvevőkkel beszélgetéseket kell folytatni. Pozsgay [Imre] a filmgyárban (Makk [Károly], Sándor Pál, Zsámbéki [Gábor], Dobai [Péter], Valló Péter stb.). Lelkiismereti okokra kell hivatkozni – rossz tájékoztatás, tisztázandó belpolitikai kérdések.

A fiatal írók minisztériumi felelőseként 1981. március 11-én Tóth Dezsőt a pártközpontba kellett elkísérnem, ahonnan vele, Molnár Ferencsel és Agárdi Péterrel a FIJAK felfüggesztéséről meghozott döntéssel mentem a Bajza utcai Írószövetségbe.¹⁸³ Aczél György azért szánta el magát az egyfelől szokatlanul kemény, másfelől elkeseredett lépésre, mert, amint később a hivatalos közlemény mondta,

„A Magyar Írók Szövetségének titkársága a Művelődési Minisztériummal egyetértésben 1981. március 11-i hatállyal felfüggesztette a Fiatal Írók József Attila Körének működését, és állást foglalt a kör újjászervezése ügyében. A határozat meghozatalára a vezetőséggel folytatott több hónapos eszmecsere és konzultáció után került sor; a vezetőség többsége a körnek olyan funkciókat kívánt biztosítani, amelyek ellenkeznek az Írószövetség alapszabályával és a FIJAK működési szabályzatával.”¹⁸⁴

A határozat végrehajtója, Dobozy Imre azzal indokolta a lépést, hogy „a FIJAK-nak nem elsősorban irodalomszervező, nem elsősorban esztétikai, irodalomgondozó szerepe erősödött fel, hanem különböző politikai tanácskozások, politikai kezdeményezések, nem mindig a művek mellett, hanem gyakran a művek helyett.”¹⁸⁵ Pártközponti álláspont szerint

„A FIJAK 1981. március 11-i felfüggesztésére azért került sor, mert a kör vezetőségével az 1980 ősze óta folytatott sorozatos konzultációk ellenére nem sikerült megértetni, elfogadtatni azt az irodalompolitikai keretet, amelyen belül van lehetőség a Kör önállóbb működésére, de amelyen kívül nincs. A tárgyalások, konzultációk során a kör vezetősége egyre újabb és váratlanabb követelésekkel állt elő, s így – ha talán nem tudatos rosszindulatú politikai célzattal is – nyomást akart gyakorolni az Írószövetségre, a kultúrpolitikai vezetésre. A FIJAK vezetőségének február 28-i dokumentuma – számos jogos, indokolt részjavaslat mellett – főleg két elvi kérdésben a korábbiaknál is radikálisabb,

183 Molnár Ferenc (1928–1993) irodalomtörténész, politikus. 1963-tól az ELTE adjunktusa, 1963-tól az MSZMP KB TKKO Kulturális Alosztályának helyettes vezetője. 1974-től kulturális államtitkár, 1982–84-ben az OSZK főigazgatója.

184 *ÉS*, 1984. március 14.

185 *Jegyzőkönyv a Magyar Írók Szövetsége 1981. március 23-án megtartott választmányi üléséről*. G.m.

elfogadhatatlan követelést fogalmazott meg, a Kör szerveződése generációs szempontjának feladását, az Írószövetség Titkárságának képviselőivel szervezett március 11-i találkozón pedig a Kör vezetősége elhárította az egyértelműen igenlő választ arra a kérdésre, hogy kész-e alávetni magát az Írószövetség és a Kör alapokmányának, szervezeti dokumentumainak. Ekkor lépett életbe a Titkárság állásfoglalása, amely felfüggesztette a Kör működését és átszervezéséről hozott határozatot. A Kör működésének zavaaraiban, a kialakult konfliktusban a vezetőség olykor demagóg törekvései, a belső demokratizmus és minőségi differenciálás erőtlensége, az irodalmi és érdekvédelmi funkció eltompulása és egyoldalúan politikai áthangolódása játszott elsődleges szerepet. Ugyanakkor nem kis része volt a helyzet ilyen alakulásában annak, hogy magának az Írószövetségnek a belső működésében, saját alapokmánya lehetőségeinek demokratikus érvényesítésében, a Titkárságnak a Körrel általában az új nemzedékkel kialakult magatartásában, demagógiára is hajlamosító rossz közérzetében része van irodalmi életünk általában is tapasztalható feszültségeinek (folyóiratok, intézmények stb.); ezek oldása, a szocialista szellemű demokratizálás és elvszerű tisztázás késlekedésének; a szövetségi politika »nemzedéki« levitele [!], megújítása ellentmondásainak, lassúságának. Mindezek az okok is szerepet játszottak tehát abban, hogy a Kör tagságában és vezetőségében nem sikerült szétválasztani a konstruktív és a demagóg erőket.”¹⁸⁶

Arra a kérdésre, *Miért oszlatták fel a Fialat Írók József Attila Körét?*, ezzel válaszolt az *Irodalmi Újság* budapesti levelezője:

„Az első magyarázat, amit szóban terjesztenek, de írásban nem, a következő. A FIJAK még a múlt év végén, Szentendrén konferenciát rendezett. Ezen a konferencián többen hevesen támadták Aczél György (a hazai kulturális élet fő-pártirányítója) irodalompolitikáját. Leghevesebben Szilágyi Ákos költő és újságíró. A kritika szigorúan kommunista alapon történt. Ugyanakkor tervek is adtak elő. Például: önálló folyóirat, rendezvények stb. Szilágyi Ákos felszólalása megjelent a *Kritika* című lapban, de a lap mindjárt választ is közölt rá Szerdahelyi István tollából. Ezután Szilágyi Ákos levelet szerkesztett Aczél Györgyhez, melyben előadta javaslatait. Aczél Dobozyt, az Írószövetség elnökét kérte fel arra, hogy vonassa vissza a levelet. Ezt Szilágyi Ákos és társai, akik a levél szerkesztésében részt vettek, megtagadták, mire az Írószövetség felfüggesztette a Kör működését. Ezt követően az Írószövetségben hiányos létszámú választmányi ülés volt. Ezen az ülésen az írók egymás után ítélték el a titkárság eljárását. Az egy kivétel Király István (párt-beosztott) volt.¹⁸⁷ A legélesebb hangot Gáll István és Czákó Gábor ütötte meg.¹⁸⁸ Olyanokat mondtak, hogy szégyellik magukat, amiért Aczél bábjai és évek óta aljasságokat támogatnak. Szavazás nem volt. Eddig tart az a magyarázat, amit mesélgetnek, és mesélni engednek. De e mellett és ezen túl van egy másik is – a fontosabb. A FIJAK említett szentendrei konferenciáján felszólt egy fiatal, tehetséges költő, Tóth Erzsébet is. Elmondta, hogy nemrég olvasta Méray Tibor könyvét Nagy Imréről, és ebből a könyvből értette

186 Molnár Ferenc: *Irányelvek a Fialat Írók József Attila Körének újjászervezéséhez*. Budapest, 1981. június 11. G.m.

187 Király István (1921–1989) irodalomtörténész, tanár, politikus. Az MTA tagja. 1945-ig a debreceni egyetem előadója, 1947-ig az Országos Köznevelési Tanács titkára, 1948-ban az Eötvös József Kollégium tanára. 1949-től az ELTE előadója, 1953–56 között a *Csillag* szerkesztője. 1957–59-ben a szegedi egyetem, 1960–88 között az ELTE tanára. 1962–69-ben a Kortárs, 1970–89 között a *Szovjet Irodalom* főszerkesztője, a '70-es években parlamenti képviselő, Aczél György kultúrpolitikájának egyik markáns támogatója.

188 Gáll István (1931–1982) író. 1958-tól a Magyar Rádió dramaturgja, 1971-től haláláig az *Új Írás* munkatársa. Czákó Gábor (1942–) jogász, író, közíró, szerkesztő. 1978–79-ben az *Új Tükör*, 1978–83 között a *Mozgó Világ*, 1985–86-ban a *Négy Évszak*, 1988–90-ben az *Igen*, 1992–98 között a *Magyar Szemle* szerkesztője.

meg, hogy eddig hazudtak neki. Követelte, hogy a magyar népet a valósághoz híven tájékoztassák a forradalomról. Másnap Aczél György hisztérikus hangon hordta le Csák Gyulát, aki a párt [az írószövetség – CSM] képviselőjében vett részt a FIJAK konferenciáján, hogy miért nem védte meg a pártot, és miért nem lépett fel a nyílt ellenforradalmi uszítás ellen. Egyébként senki sem szólalt fel '56 ellen és a hivatalos történetírás hazugságainak védelmében. Ez az esemény volt a FIJAK felfüggesztésének igazi oka.”¹⁸⁹

Valóban ez volt: Kádár János néven nevezése, előtte Lakitelek, Szentendre, Debrecen, a politikai pluralizmus indulatos követelése, az álságos „közmegegyezés” megtagadása, évtizedes tabuk döntögetése, a rendszerrel szembeni fellépés – mint Tóth Dezső mondta, „e tekintetben ne áltassuk egymást”. Amikor már mindenki értette, mi történt a Bajza utcában, azok is, akik számítottak rá, és azok is, akik nem akartak hinni a fülüknek, a kilábalásra a minisztérium kármentő reszortosaként nekem kellett javaslatot tennem. Mivel úgy tűnt, hogy a pártközpont – ha nemzedék, hát legyen nemzedék – a rendezés első lépését a KISZ KB-nak adta át, javaslatom úgy szólt:

„Konkrét, továbbvihető feladatnak tartom a [FIJAK] KISZ-szervezet[e] számára a következőket: a tervezett és elvileg engedélyezett füzetsorozat kérdése; a fiatal írók KISZ-érdekképviselője az Irodalmi Alapnál; a szervezés alatt álló, főiskolákon kezdeményezett mai magyar irodalmi speciálkollégiumok; a FIJAK-on belüli, és a KISZ által kezdeményezett és támogatott utazások, szakmai kirándulások.”¹⁹⁰

Az 1981. április eleji első megbeszélésen, amelyen az írószövetséget Csák Gyula, Fábíán Zoltán és Garamvölgyi Károlyné, a KISZ KB-t Lendvai Ildikó, a KISZ Budapesti Bizottságát Kende Péter képviselte,¹⁹¹

„a tervezett könyvsorozattal kapcsolatos, és a főiskolai speciálkollégiumokat illető kérdésekről Csapody Miklós részletes tájékoztatást adott a minisztérium elvi álláspontjának megfelelően. A KISZ képviselői hangsúlyozták, hogy mivel az írók KISZ-szervezetének működési folytonossága nem kétséges, az elmondottakat a KISZ KB támogatandónak tartja, és remélve, hogy az alapszerv a jövőben is a jó törekvéseket hordozó pozitív mag szerepét fogja játszani, a KB az alapszervezetnek bizalmat szavaz, e törekvések kivitelezésének orientálására pedig jó alkalomnak tartja a fiatal művészek szakmai-politikai találkozóját (Tata, 1981. április 6–12. között).”¹⁹²

Az új alapszabályt előkészítő bizottság tagja lett Agárdi Péter, Csapody Miklós, Elek István, Garamvölgyi Károlyné, Lendvai Ildikó, Móricz Miklós (a Művészeti Alap KISZ-titkára),

189 *Irodalmi Újság*, 1981. július–október 3.

190 Csapody Miklós: *Javaslat a Fiatal Írók József Attila Köre felfüggesztése és a fiatal írók munkabizottságának átszervezése közötti időszak irodalomszervezését illető elvi álláspont kialakítására és a gyakorlati kérdések ideiglenes rendezésére*. Budapest, 1981. március 19. G.m.

191 Fábíán Zoltán (1926–1983) író, szerkesztő, könyvelő. 1953–57 között és 1970-től az írószövetség, 1969-től az Olvasó Népért mozgalom titkára, a HNF elnökségi tagja. Kende Péter (1952–) jogász, politikus, 1990 után ügyvéd, közíró.

192 Csapody Miklós: *Emlékeztető a FIJAK működésével kapcsolatos elvi kérdések és gyakorlati teendők 1981. április 3-i megbeszéléséről*. Budapest, 1981. április 5. G.m.

Reményi József Tamás,¹⁹³ Szilágyi Ákos és Zelei Miklós. Még az 1981. március végi lélegzetvételnyi szünetben Szegedre mentem a *Tiszatáj* 1980-as évfolyama értékelésére. Tóth Dezső viselkedése nem volt ellenséges, inkább talányos és távolságtartó:

„a nyomás-blokkolás kérdése a kulturális nyilvánosságban. Ezekről a kérdésekről a Tiszatájnál konkrét, kölcsönösen nyílt és határozott eszmecserét folytattunk. Akkor Vörös László elvtárs aggodalmát fejezte ki, hogy nem vonjuk-e túl szűkre a publikációs határokat, nem dimenzionálja-e túl a politika ezeket az ügyeket? Meggondolandó. A kérdésekre választ kell adni.”¹⁹⁴

A fiatal művészek áprilisi tatai fórumán Pozsgay Imre az új művészetpolitikai koncepcióról, Agárdi Péter a FIJAK helyzetéről tartott tájékoztatót. Pozsgaynak örültek a fiatal művészek, hinni azonban neki sem hittek. 1981. május 8-án nyilvánvalóvá lett, hogy a felfüggesztett szervezet vezetősége

„nem kíván élni a KISZ által felkínált közvetítési lehetőséggel, pontosabban: a művelődéspolitikai irányítás és a felfüggesztett FIJAK vezetősége között szükségtelennek látják a KISZ egyeztető, közvetítő szerepét. Álláspontjuk az volt, hogy az egyetlen megoldás, ha a felfüggesztés feloldása után az irányítás magával a vezetőséggel tárgyal. Ebben az esetben – leszögezve, hogy nem akarnak két írószervezetet – hajlandók minden kérdést újratárgyalni.”¹⁹⁵

A pártvezetésre nehezedő nyomás nem csökkent, sőt a fiatal írók tovább szervezkedtek és lázongtak, ezért a továbbiakat „állami vonalra” tették át.

„A minisztérium nagyra értékeli a KISZ-szervezet kezdeményezését a FIJAK-probléma megoldására. Változatlan álláspont az is, hogy a fiatal írók szerveződésének jogát a szövetségen belül nem lehet el nem ismerni, a viszonylagos autonómiájú, nemzedéki alapú munkabizottságnak a létrehozását tárgyalásos úton kell elérni. E tárgyalásokban a kezdeményező szerep a minisztériumé. Az Irodalmi Osztály a működési szabályzatot kidolgozó bizottság elé terjeszti egy héten belül a szabályzat módosított változatát, amelyet további megvitatásra a bizottság átad a FIJAK vezetőségének.”¹⁹⁶

1981. június elejére

„egyértelművé vált, hogy a FIJAK-tagság egy részének véleményét is közvetítő KISZ-szervezet a jelenlegi helyzetet optimizmussal ítéli meg, és kinyilvánított bizalommal viseltetik a rendezés tervei iránt. Egyetértenek a minisztérium álláspontjával a rendezés tartalmát illetően (elfogadják a FIJAK

193 Reményi József Tamás (1949–) kritikus, szerkesztő, irodalomszervező. 1974-től a *Kritika*, 1979–83 között a *Mozgó Világ* rovatvezetője, főszerkesztő-helyettese (1981-ben, 1983-ban mb. főszerkesztője). 1984–89 és 1991–98 között a *Filmvilág*, 1990-ig a *Magyar Napló* főszerkesztő-helyettese, főszerkesztője. 1998 után a *Holnap* és a Palatinus Kiadó szerkesztője, 2001-től a Magyar Rádió kulturális rovatvezetője, 2013-tól a Kossuth Kiadó szerkesztője.

194 Csapody Miklós *feljegyzése*. Aut. GYURIS i. m. (2. lj.) 127.

195 Csapody Miklós: *Emlékeztető a fiatal írók KISZ-szervezete vezetőivel folytatott 1981. május 12-i KB-beli megbeszéléséről*. Budapest, 1981. május 14. G.m. A megbeszélésen részt vett: Agárdi Péter, Csajka Gábor Cyprián, Csapody Miklós, Hideg Antal, Lendvai Ildikó, Móricz Miklós.

196 Csapody Miklós: *Emlékeztető a FIJAK működését illető megbeszélésekről és gyakorlati teendőkről*. Budapest, 1981. május 22. G.m.

MISZ-en belüli státuszát, a 35 éves korhatárt), ugyanakkor erőteljesen sürgeti a helyzet mielőbbi rendezését [...]. Javaslom a FIJAK jogaiba való visszahelyezését még a nyári szünetidő beállta előtt, azzal, hogy a személyi kérdések szükséges rendezését előzze meg a feloldás, illetőleg a feloldást kommuniké is hozza nyilvánosságra. Ezzel együtt javaslom a működési szabályzat módosított változatának elfogadását.”¹⁹⁷

„Belepiszkítunk a szocializmusba”

Minisztériumi bűnlajstromomat három súlyosabb tétel terhelte: 1. a *Tiszatáj* lengyel („krakkói”) száma 1981 júniusában (II.), 2. a gyulai Várszínház határon túli magyar lírafesztiválja irodalmi forgatókönyvéről írott elemzésem 1982 augusztusában (III.), 3. a *Tiszatáj*nak egy szélsőségesen magyarellenes román kiadványra adott szeptemberi válasza (IV.), az előzetes „jelzések” elmulasztása. Utóbbival betelt a pohár. Az elsőért szóbeli megrovást, a másodikért fegyelmit kaptam, a harmadikért elbocsátottak.

197 Csapody Miklós: *Emlékeztető a fiatal írók KISZ-szervezetének 1981. június 5-i taggyűléséről*. Budapest, 1981. június 10. G.m.

II. A *Tiszatáj* 1981. júniusi száma

A pártközpont és a minisztériumi vezetés először a *Tiszatáj* Kiss Gy. Csaba és Kovács István által 1980 őszén elhatározott lengyel irodalmi-történelmi összeállítását rótta föl nekem. A terjedelmes anyag a lengyel Szolidaritás és az ottani kommunista párt első konfliktusait követő időben *Krakkói körkép* cím alatt jelent meg, mindkét nemzetbeli ismert költők, írók, történészek írásaival.¹⁹⁸ A szám nagy siker volt, Illyés Gyula gratulációját azonban csakhamar a minisztérium igazoló jelentést kérő levele követte.¹⁹⁹ 1981 májusában már nyomdakész volt az összeállítás. Tóth Dezső az 1980. május 20-i főszerkesztői értekezleten nagy nyomatékkal hívta fel a figyelmet „a lengyel téma szüneteltetésére”. Vörös Lászlóhoz a *Krakkói körkép* megjelenése után írott indulatos levele szerint

„félreérthetetlenül szögeztem le, hogy a lengyel tematikájú írások közlése a szó szoros értelmében nem tilos (ez az aktuális vonatkozásokra áll), de még történelmi tematika esetén is kívánatos ezeknek a szokásoshoz mért »hígítása« és semmiképpen sem kívánatos – mert politikai jelentőséggel bír – ezek bármilyen természetű sűrítése. [...] Ön, Vörös László elvtárs azonban annak ellenére, hogy tudta: a következő (valószínűleg már nyomdában lévő) *Tiszatáj* számában (!) egy több mint 60 oldalas lengyel blokk van – egy árva szót sem szólt; az elhangzottak után sem ébredt fel Önben annyi politikai felelősségérzet, hogy ezt a kérdést nyíltan szóvá tegye.”

Tóth egyebek közt feltette a kérdést: miként lehetséges, hogy

„a terjedelmi dimenziókról mélyen hallgatva, [Vörös] aziránt érdeklődött, hogy van-e a minisztériumnak a közlés ellen kifogása; hogyan lehetséges az, hogy a kéziratok felküldését – azon a címen, hogy a főszerkesztői értekezleten elhangzottakat is figyelembe véve, a szerkesztőségnek semmilyen aggodalma sincs – megtagadja; hogyan lehetséges az, hogy a szerkesztőség a közlésért politikai felelősséget vállalt.”²⁰⁰

Ezzel szemben Vörös László a főszerkesztői értekezleten elhangzottaknak megfelelően időben tájékoztatta Agárdi Pétert. Hangsúlyozta, hogy a válogatás

„abszolút mentes az aktuálpolitikától, néhány élő krakkói költő versein kívül vannak benne tanulmányok Krakkó történetéről, kultúrtörténetéről, színháztörténetéről, a város építészeti arculatáról, Krakkó helyéről és szerepéről a magyar–lengyel kapcsolatok alakulásában stb. Agárdi azt mondta, otthon olvassam el újra az anyagot, s ha marad az a meggyőződés, hogy politikailag nincsen vele semmi gond, hívjam föl Tóth Dezsőt véleményének elmondására. Tóth Dezső azt mondta, legjobb

198 Kiss Gy. Csaba: Húsz év után. Lábjegyzetek a *Tiszatáj*-botrányhoz. *Tiszatáj*, 2006/6. 11–19.

199 Kiss Gy. Csaba: *Lengyel napló*. Miskolc, Felsőmagyarország, 1997. 122.

200 *Levél Vörös László elvtársnak, a Tiszatáj főszerkesztője*. Budapest, 1981. június 9. G.aut. Ikt.sz. 112/81/I. GYURIS i. m. (2. lj.) 127–128.

lenne, ha átnézhetné az egészet, de erre már nincs idő, döntsem el, saját felelősségemre vállalom-e a közlést. Vállaltam. Aztán konkrétan ugyan semmibe se kötöttek bele, de Annus József főszerkesztő-helyetessel munkahelyi fegyelmit kaptunk, továbbá megvonták tőlünk az esedékes évi nyereségrészesedést.”²⁰¹

A főszerkesztő az összeállításról

„a következő tájékoztatást adta: a szám anyaga május 11-én, hétfőn került nyomdába. Vörös László a főszerkesztői értekezleten (május 22. [helyesen: 20. – CSM]) ezt jelezve konzultált Agárdi Péterrel; a beszélgetés során Agárdi arra kérte, hogy amennyiben az összeállításban olyan jelenséget – aktualizálható megfogalmazást, áthallást stb. – észlel, ami az illető írás közlését nem teszi lehetővé, a vonatkozó művet az anyagból vegye ki. A főszerkesztő ennek értelmében korrigálta az anyagot. Ezt követően május 22-én, pénteken, telefonon kereste meg Tóth [Dezső] elvtársat, jelezve az összeállítás problematikus voltát, s azt is, hogy közvetlenül nyomás előtt állnak. Tóth elvtárs álláspontja szerint az anyagot legjobb volna felküldeni a minisztériumba, a rövid időre való tekintettel azonban – felhívva figyelmét lényegében ugyanarra, amire Agárdi Péter – a főszerkesztőre bízta a kérdés megítélését. Az anyag mindennek tudomásulvétele után került nyomásra.”²⁰²

A szerkesztőség végül fegyelmit kapott,²⁰³

„úgy, hogy meg sem tudták indokolni, miért. Amikor a minisztériumból Tóth Dezső kiosztotta a fegyelmit, nem tudott konkrét okot mondani, csak azt, hogy a lap közléspolitikai hibát követett el, mert „túl sok a lengyel anyag, elvtársak». Mikor végül a szerkesztőségben rákérdeztek, hogy mondja meg, melyik írásról van szó, megismételte, hogy nincs ilyen cikk, csak sok a lengyel anyag.”

Később kiderült, az volt a fegyelmi oka, hogy az összeállításban verseivel szereplő Leszek Aleksander Moczulski (1938–2017) költőt Robert Leszek Moczulski (1930–) történész politikussal, a KPN nevű illegális antikommunista lengyel párt vezetőjével tévesztették össze. 1981. augusztus végén a „Csanádi” fedőnevű titkos megbízott (Annus József) a szegedi „Nárcisz” fedőnevű T-lakásban tájékoztatta az állambiztonságot a *Tiszatáj* lengyel számáról.²⁰⁴

Bár az anyag nyomdába adása előtt Vörös László nem engem, a *Tiszatáj* minisztériumi „illetékesét” hívta fel, a folyóirat referense én voltam. Aczél György a pártközpontba hívatott, fennhangon kérdőre vonva, miért nem adtam „jelzést”, hogy a lapszámból „időben ki lehessen vágni” a különben mintegy 70 oldalnyi anyagot („Maga szerint nem érte volna meg a költséget egy ilyen szocializmusellenes támadás elhárítása?”). Miután az összeállításról előzetesen tudomásom volt, Aczél kezdeményezésére Tóth Dezső hivatali megrovás fegyelmi büntetésben részesített. Később, amikor 1982 májusában Menyhért Jenő, az Irodalmi Osztály új vezetője Varsóba utazott, „a tavaly nyári lengyel-mizéria után politikai jópont-gyűjtemény készül: össze kellett írunk, melyik lapban milyen lengyel tárgyú írás jelent meg az óta.

201 Vörös i. m. (64. lj.) 35–36. Vörös Tóth Dezsőnek szóló igazoló jelentését I. GYURIS i. m. (2. lj.) 128–129.

202 Csapody Miklós: *Feljegyzés Tóth Dezső miniszterhelyettes elvtársnak*. Budapest, 1981. június 6. G.m.

203 L. a 2. dokumentumot (55. o.).

204 PANEK Sándor: Subások és besúgások. A III/III-as osztály fűrészpóra, avagy adalékok a szép kádári évek, a puha diktatúra történetéhez. *Délmagyarország*, 1999. november 20. 6–7.

A listavezető a fegyelmivel sújtott Tiszatáj: éppen a krakkói összeállítással fogunk odakint villogni.”²⁰⁵ (Abból, hogy a *Tiszatáj* „gazdája” voltam, hasznosabb és kellemesebb tennivalóm adódott, amikor júniusban

„Nagy Gáspár szakdolgozati témájául az irodalmi folyóiratok hetvenes évekbeli struktúrájának vizsgálatát választotta. Ennek alapján négy vidéki folyóirat szerkesztőségét, az Alföldét, a Forrásét, a Jelenkorét és a Tiszatájét jelöltük ki gyakorló helyéül [...] arra kérjük Önt, hogy Nagy Gáspárt szakdolgozatának elkészítésében és gyakorlatának lefolytatásában támogatni szíveskedjék.”²⁰⁶

Egy hét múlva 1982. május közepén

„Tóth elvtárs izgatottan felhív: igaz-e, hogy az Írószövetség elnökségi ülésén Hubay Miklós felolvasta Pozsgay [Imre] levelét, amelyben Tornai [József] és Petri [György] verseiről van szó?²⁰⁷ (Nagyon érdekli, mert a levelet P[ozsgay]. nem mutatta neki.) Mondom, dehogyan olvasta föl (körbeadta, én is elolvastam).”²⁰⁸

Ekkoriban került kezembe

„Tóth elvtárs Menyhért Jenőnek írott bizalmas feljegyzése: felhívja az osztályvezető figyelmét, kifejezetten nevelési céllal hasson végre oda, hogy az én Forrás-értékelésem és a megyei vezetők álláspontja közötti különbség csökkenjen. [...] A[z 1982.] május 3-i Mozgó Világ-megbeszélés emlékeztetője szerint Tóth Dezsőn, Agárdi [Péter]en, Kulin [Ferenc]en és Reményi [József Tamás]on kívül ott volt Simon Ferenc, a TH elnökhelyettese. A legfőbb baj Hatvani [Dániel] Csoóri [Sándor]-interjúja volt,²⁰⁹ továbbá Esterházy Péter *Ágnes*e, Mátyás Győző Hamlet-recenziója,²¹⁰ Alexa Károly »kihívó ironizálása« a román nemzetiségi politikáról, no meg a 2-es számban Šwierkiewicz Róbert posztere. Az igazoló jelentést nem fogadták el, Reményi prémiumát 10 százalékkal csökkentik, Kulinnak ismételt figyelmeztetést adtak.”²¹¹

Ami a fiatal írók „lázadozását” illeti, a FIJAK felfüggesztését az írószövetség választmányának 1981. június 14-i határozata törölte. Mivel a lengyelországi fejleményeket a magyar gazdasági és politikai élet elmélyülő válsága kísérte, a pártközpont az írószövetségi közgyűlés nem halasztható összehívása előtt szigorúan bizalmas „egyéni beszélgetéseket” rendelt el. Az „íróság” és a társadalom hangulatát a megkérdozettek nevének mellőzésével foglalták össze. Egyikük úgy vélte:

205 Csapody Miklós naplója. 1982. május 11.

206 Kelner Gáborné tanulmányi vezető levele Csapody Miklóshoz. Vezetőképző és Továbbképző Intézet. Budapest, 1981. június 12. G.aut.

207 Hubay Miklós (1918–2011) író, drámaíró, műfordító, tanár. 1949–57 között a Színház- és Filmművészeti Főiskola előadója, 1955–57-ben a Nemzeti Színház dramaturgja. Elbocsátása után forgatókönyvíró, 1956-ban a parlamentben működő Szabad Magyar Rádió irodalmi adásának vezetője. Hosszú állástalanság után 1974–88 között a firenzei egyetem tanára, 1981–86-ban az írószövetség elnöke. 1987–96 között a főiskola tanára, 1990–2001-ben a Magyar Pen Club ügyvezető elnöke, elnöke.

208 Csapody Miklós naplója. 1982. május 11.

209 Készülődés a számadásra. Hatvani Dániel beszélgetése Csoóri Sándorral. *Mozgó Világ*, 1982/1. 17–32.

210 „Minő veszély, hogy ez ember szabad!” A Hamlet győri előadásáról. Uo. 33–39.

211 Csapody Miklós naplója. 1982. május 20.

„Ha marad a mostani szituáció, a közgyűlésnek nincs értelme. A szövetség huszonkét éves működése bizonyítja, nem is akarták, hogy igazán szava, hatásköre legyen. [...] Amíg a mostani szubjektivista, voluntarista kulturális politika folyik, amíg a döntés a mindenkori kifutófiúk végrehajtói ügykörébe inkább tartozik, mint az állítólag önálló művészeti szövetség jogkörébe, jobbat, mit lehet várni? [...] Az író az alig működő szakosztályokban, az erélytelen vezetés körében védelmet nem talál. Védelmet csak Aczélnál, vagy Pozsgaynál lehet keresni. Legyenek hát olyan szakmai képviselőink, akiket nem dróton rángatható eszközök csupán. [...] Képtelenség, hogy miközben leromlottak a politikai feltételek, [az írószövetség] se bel- se külpolitikai kihívásokra nem válaszol. Csak negatív akcióprogramja van: lehetőleg semmit sem csinálni, mindent elodázni, a bizonytalan jövőbe tolni. Ennek katasztrofális következményei lesznek. A hidegháborús erjedésben a szomszédos országok magyarságának helyzetére vonatkozóan semmi érvényes megoldási kísérlettel sem állunk elő. A stabilitás attól nem marad fenn, hogy állandóan mondogatjuk: mi rendben vagyunk. Kulturális politikánkban mindez a tehetetlenség fokozottabban érvényesül, lévén az irányítás egyetlen bevett formája a paternalista személyi politika. A gazdasági életben kemény törvényszerűségek uralkodnak, a kulturális politikát viszont lehetne szabadabban csinálni. [...] Huszonöt évvel '56 után a szorításokon végre engedni kéne. A közgyűlésen az elnöki beszámolóknak nem az irodalmi életről, szigorúan csak a szövetség szervezeti életéről kellene beszélnie. Be kell majd ismerni, hogy rengeteg a mulasztás, mivelhogy a szövetség tulajdonképpen nem tölti be funkcióját. A betokosodás, a mozgásképtelenség a legjellemzőbb rá. Nem tud beleszólni az irodalompolitikába, így az írók érdekvédelmét sem tudja hatékonyan ellátni. Kérdés: szükség van-e rá egyáltalán? Netán egy irodalmi társaság többet érne.”²¹²

Ezek és a többi írói vélemény különös átalakuláson mentek át a legfelsőbb pártvezetésnek szánt összefoglalóig. Ennek végső változata szerint:

„Az írói társadalom zöme alkotásokban és művön kívüli megnyilatkozások tekintetében politikailag lojális; kész a szocializmus ügyének támogatására, nemzeti programnak tekinti a párt programját (ha nem is ért egyet politikai gyakorlatunk minden elemével); tudja, hogy alkotói szabadságának és eredményeinek megőrzése az MSZMP művelődéspolitikájának, végső soron politikájának folytonosságától, továbbvitelétől függ. Ugyanakkor a nemzetközi élet kedvezőtlen fejleményei, a lengyel események, a hazai gazdasági és társadalmi nehézségek kedvezőtlenül befolyásolják az írói közhangulatot. Ez részben a szocializmus fejlődési távlatát illető elbizonytalanodásban, részben társadalmi, kulturális életünk ellentmondásait érő rendkívül érzékeny, nem egyszer türelmetlenül kritikus megfogalmazásban jut kifejezésre. (Például a határon túli magyarsággal kapcsolatos politikánkat, a demokratizmus elégtelen fejlődését illetően.)”²¹³

Az 1982. májusi pártközponi irodalmi aktíván

„a megrezzent (-rozzant) főpapság az irodalmi társaságokon kesergett. Az ideológiai »egységet« a politikai pluralizmustól féltik, Csoóri [Sándor]t politikai inkorrektséggel vádolják. A társaságokat ugyanis az írószövetségi választmány megszavazta, bele is kerültek az alapszabályba. Tóth Dezső

212 *Jelentés az egyéni beszélgetésekről...* (1981. november 12–16.). Sz.b. G.m.

213 *Tájékoztató jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottságnak a Magyar Írók Szövetsége közgyűlésének előkészítéséről.* Budapest, 1981. augusztus 26. G.m.

mindenünnen visszavonatta azt az emlékeztetőmet, amit arról az ülésről írtam, mert ez a »súlyos tény« szerepelt benne. Agárdi Péter is nehezelt érte, amit Menyhért Jenő is komolyan vehetett, mert másnap a *Tiszatáj* [1982.] 4. számáról készült emlékeztetőmet a szabotázs egyik formájának mondta. Ami az aktívát illeti, érthető, hogy Csoórit inkorrekcióval vádolják, hiszen ha az »elvszerűség« és az »elkötelezettség«, »felelős kiállás« azt jelenti, azt csinálod, amit mondok, ha nem, ellenzéki vagy... Nem értik, milyen röhejes, ugyanakkor ijesztő, amit beszélnek. A Kádár [János] hangsúlyozta »partnerség« komolyan vétele a totalitáriusok, az országot a lengyelektől féltők előtt inkorrekció. Sértetten, a becsapottság szomorúságával hajtogatták újra és újra, hogy Nagy Gazsi nem mondta, hogy az írószövetségben napirendre veszik az irodalmi csoportokat is.²¹⁴ Kihasználták úgymond, hogy a párttag írók elmentek (vagy elaludtak, a legtöbben el se jöttek), vagyis amikor már »elfáradt« a választmány, orvul mégis fölvetették! Skandalum! Íme, a »szocialista demokratizmus« sajátos értelmezése: az a demokratikus, ha az ellenfelet félretájékoztatva én diktálom a jól szervezett spontaneitást: Ha az írók fórumain csakis az történhet, amire »fel vagyunk készülve«. Amire nem: az mind ellenzéki, inkorrekt, »veszélyezteteti eddigi eredményeinket.«²¹⁵

Az írószövetség szabályzatából az irodalmi társaságok jogállása, a velük foglalkozó bizottság programja végül kimaradt, csak a korábbi négy (külügyi, érdekvédelmi, etikai, tagfelvételi) bizottság maradt meg benne.²¹⁶

1982. június 21-én Tóth Dezső ismét értekezletet tartott,

„most szamizdat-ügyben (Jovánovics [Miklós], Kovács Sándor Iván,²¹⁷ Kulin [Ferenc], Funk Miklós,²¹⁸ Agárdi [Péter], Menyhért Jenő, Széchenyi Ágnes, Horváth György és én).²¹⁹ Elkövetett cselekmény: 38 író és költő szereplése a SZETA *feketében* című, 300 példányban számozva megjelent, jótékony célú irodalmi–grafikai antológiájában, ezek ára 3000 forint, a további 800 sima példány.²²⁰ Összejövetelünkön Tóth és Agárdi elvtársak részletes forgatókönyvet adva tárgyalták a dolog gonosz miben állását. Kiadták, hogy »elbeszélgetésekkel« kell rávenni a tetteseknek legalább egy részét művük visszavonására (ha a szamizdat »megjelent«, hogyan vonják vissza?). Jovánovics és Funk szerint a kérdés politikai, oldja meg a belügy vagy a rendőrség, ne mindig az irodalompolitikai fórumok »lokalizálják a problémát«. De akkor is, legyenek beszélgetések, még pedig négy szem köztiek, és egy héten belül. Készüljön róluk emlékeztető (felelős Tóth, Jován[ovics], Kulin, KSI, Horváth, Menyhért, Funk). Sokan nem is ellenzékiek (Karinthy Ferenc, Apáti Miklós), műveik azonban »szerencsétlen hangsúlyt« kaptak a kötetben. Utána Nagy Gazsi mondja a titkársági ülésen, hogy Utassy

214 Gáspár György új kollégámmal, Tóth Dezsőt ez után csak Elvtársnak, de többnyire Szlováknak neveztek, tekintettel arra, hogy Tóth sértheti északi szomszédunk érzékenységét, hozzátevé, amit Esterházy Pétertől már akkor hallottunk: „Megjegyezve tisztelettel, hogy mi is szomszéd nép vagyunk.” (ESTERHÁZY Péter: *A kitömött hattyú*. Budapest, Magvető, 2007.)

215 Csapody Miklós naplója. 1982. május 4.

216 Uo. 1982. június 16.

217 Kovács Sándor Iván (1937–) irodalomtörténész, kritikus, tanár, szerkesztő. 1960-tól a szegedi egyetem oktatója, a *Tiszatáj* szerkesztője. 1971-től az ELTE előadója, a *Kortárs* főszerkesztő-helyettese, 1985–2007 között a Magyar Irodalomtörténeti Társaság főtárgyalója, elnöke, 1986–2007 között egyetemi tanár.

218 Funk Miklós (1935–) tanár, hivatalnok, irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. 1970-től a minisztérium irodalmi osztályának vezetője, fősztályvezető-helyettes. 1980-tól az MNK Irodalmi Alapjának igazgatója, majd az *Új Idő* főszerkesztője.

219 Horváth György a minisztérium Művészeti Osztályának vezetője volt.

220 A könyv bemutatóját a kiadó 1983. február 12-én tartotta.

Jóskát, Bella Pistát máris kihúzták a SZOT-ösztöndíjasok közül az antológiában való szereplés miatt.²²¹ Szóval nincs se konzultációs, se másféle lista.”²²²

Pozsgay Imre bukása után nemsokára megérkezett Köpeczi Béla.²²³ Komor idők következtek; Pozsgay sem mindig tudott, de ő akart segíteni, az új, tudós, kellemes modorú miniszter azonban még a régi idők kemény bürokrataja volt, Aczél György embere (a „személyi változások” nyomán Aczélból és Várkonyi Péterből KB-titkár lett).²²⁴ Mindeközben Ilia Mihály célszemély „Továbbra is szoros, aktív kapcsolatot tart Csapody Miklóssal, a Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztályának előadójával, Lezsák Sándorral, a lakiteleki Művelődési Ház vezetőjével, Püski Sándorral, az amerikai »Püski-Corvin« emigráns kiadó vezetőjével.”²²⁵

1981. szeptember derekán Hervay Gizellával és Kovács Istvánnal mentem Kecskemétre a Bács-Kiskun megyei írócsoport és a Forrás kecskeméti megbeszélésére.²²⁶ Az írócsoport ülésén Körmendi Lajos számolt be

„a Szolnok megyei helyzetről: a megyei pártbizottság a lehető legrosszabb szemmel nézi a fiatal írók működését; korábban Kovács Gábornál házkutatás is volt, elvitték Csoóri Sándornak egy sor levelét. Szerintük, aki a Forrásban és a Mozgó Világban publikál, ellenzéki.”²²⁷ Az egyik megyei vezető úgy nyilatkozott, hogy »nem tűrik már sokáig, amit a Forrás csinál.«²²⁸

A Forrás–Tiszatáj-vitadélelőttöt Hatvani Dániel, Vörös László főszerkesztők és Nagy Gáspár jelenlétében a minisztérium Vezetőképző Intézetben tartottuk a lapok bemutatásával. Vörös kijelentette, nem tervezi profilmódosítást, a meglévőt kívánja erősíteni. „Kérdés, hogy kedvez-e ennek a kultúrpolitika. Nem biztos.”²²⁹ Az *Életünk* 1981. október 29–30-i, Pete György főszerkesztő által szervezett bozsoki színházi tanácskozásán már szabadabb levegőt szívtunk.²³⁰ A fiatal magyar drámaírók és a színház kapcsolatáról, történelemszemlélet és életfel-

221 Bella István (1940–2006) költő, műfordító, újságíró, szerkesztő. A Hetek költőcsoportjának tagja.

222 Csapody Miklós naplója. 1982. június 22.

223 Köpeczi Béla (1921–2010) irodalom- és eszmetörténész, politikus. Az MTA tagja. 1949-ben a Hungária Kiadó lektora, 1953–55-ben a Kiadói Főigazgatóság elnökhelyettese, elnöke. 1963–66 között az MSZMP KB TKKO Kulturális Alosztályának vezetője, 1965–88 között az ELTE tanára. 1982–88-ban művelődési miniszter, az aczéli kultúrpolitika meghatározó alakja.

224 Várkonyi Péter (1931–2008) politikus, diplomata. 1958-tól a Külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője, 1965-től az MSZMP KB Külügyi Osztályának osztályvezető-helyettese. 1969–80 között miniszterhelyettes, államtitkár, az MT TH elnöke, 1982-ig a Népszabadság főszerkesztője. 1982–83-ban KB-titkár. 1983–89 között külügyminiszter, 1985-től képviselő, 1989–90-ben washingtoni nagykövet.

225 CsmRfk III/III. O. Sz.t. *Öjf.* Tárgy: „Szerkesztő” *fn. bny-ban*. Szeged, 1982. szeptember 20. Rummel József r. alhdgy, Várhelyi Ferenc r. szds. ov. ÁBTL 0–19783/3. IM.ir. Püski Sándor (1911–2009) jogász, könyvkiadó. A két világháború között a népi írók műveit megjelentető Magyar Élet Könyvkiadó alapítója (1939), a szárszói találkozó megszervezője (1943). 1966-ban Amerikába emigrált, 1975-ben létrehozta a Püski Kiadót és a Püski-Corvin Magyar Könyvesházat. 1989-ben tért haza, kiadói tevékenységét halálig folytatta.

226 Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz. Budapest, 1981. szeptember 15. Hervay Gizella (1934–1982) költő 1976-ban telepedett át Erdélyből Magyarországra.

227 Körmendi Lajos (1946–2005) újságíró, tanár, író, költő, szerkesztő, műfordító. 1974-től a *Szolnok Megyei Néplap* munkatársa, 1980-tól könyvtáros Karcagon.

228 Csapody Miklós: *Feljegyzés a kecskeméti írócsoport szeptember 15-i üléséről*. Budapest, 1981. szeptember 16. G.m.

229 Csapody Miklós: *Feljegyzés a Forrás és a Tiszatáj közös fórumáról*. Budapest, 1981. november 11. G.m.

230 Pete György (1944–) tanár, kritikus, szerkesztő. A minisztérium irodalmi osztályának munkatársa, 1977–99 között az *Életünk* főszerkesztője.

fogás kérdéseiről zajlott élénk eszmecsere Babarczy László, Bereményi Géza, Czímer József, Elbert János, Hubay Miklós, Páskándi Géza, Radnóti Zsuzsa, Spiró György, Szekrényesy Júlia, Tarján Tamás, Tóth László, Vinkó József, az *Életünk* szerkesztői és mások vettek részt.²³¹

1981. október végére készültem el a JAK új alapszabály-tervezetével, amelyet Tóth Dezső jóváhagyásával küldtek el Dobozy Imrénnek.²³² A minisztériumban éppen Apámat vártam, amikor „szóltak, hogy a JAK ügyeiben itt a házban valami találkozót tartanak Aczéllal és a kör 30 tagjával, így oda kell mennem.”²³³ Az alapszabályra a JAK október 23-i taggyűlésén került rá a pecsét. Közlekedett azonban a decemberi írószövetségi közgyűlés, amelyre a lengyelországi helyzet változása miatt a szokottnál nagyobb nyugtalansággal készült a szövetség, a minisztérium, a pártközpont, sőt az egész politikai vezetés. A minden bizonnyal a TKKO által készített, a KB Agitációs és Propaganda Bizottságának szánt „optimistán önkritikus” jelentés szerint a helyzet javulóban van.

„Az író társadalom zöme alkotásokban és művön kívüli megnyilatkozások tekintetben politikailag lojális; kész a szocializmus ügyének támogatására, nemzeti programnak tekinti a párt programját (ha nem is ért egyet politikai gyakorlatunk minden elemével); tudja, alkotói szabadságának és eredményeinek megőrzése az MSZMP művelődéspolitikájának, végső soron politikájának folytonosságától, továbbvitelétől függ. Ugyanakkor a nemzetközi helyzet kedvezőtlen fejleményei, a lengyel események, a hazai gazdasági és társadalmi nehézségek hátrányosan befolyásolják az írói közhangulatot. Ez részben a szocializmus fejlődési távlatát illető elbizonytalanodásban, részben társadalmi, kulturális életünk ellentmondásait érő, rendkívül érzékeny, nemegyszer türelmetlenül kritikus megfogalmazásban jut kifejezésre. (Például a határon túli magyarsággal kapcsolatos politikánkat, a demokratizmus elégtelen fejlődését illetően.) Ezzel függ össze az is, hogy az irodalmi közélet maga is egyik lecsapódási területe a Politikai Bizottság, illetve a Központi Bizottság határozataiban jelzett nemkívánatos (másként gondolkodó, ellenzékieskedő, ellenzéki, ellenséges) nézeteknek. Ennek volt jele a különböző aláírási akciókban és néhány szamizdatban, SZETA-kezdeményezésben való részvétel egyes írók esetében; volt viszonylag közvetlen és generációs vetületű megnyilvánulása a szentendrei tanácskozás több felszólalása, illetve a FIJAK vezetőségének néhány teljesíthetetlen szervezeti követelése és demagóg fellépése, ami ez év tavaszán a FIJAK felfüggesztéséhez vezetett, s nagyrészt ezzel függ össze a *Mozgó Világ* című folyóirat szerkesztésének az elmúlt évben tapasztalható dezorientálódása is.²³⁴ Az irodalmi életben változatlanul fennáll, s talán növekedhet az ellenzéki szervezkedés veszélye. [...] Az egzisztenciális eredetű feszültségek, valamint az Írószövetség társadalmi szerepével való elégedetlenség könnyen összekapcsolódhat az ellenzékieskedő atmoszférával, és annak erjesztő erejévé válhat. Éppen ezért rendkívül fontos, hogy az irodalmi életet érintő, szervezeti, anyagi feszültségeket csökkentő, közérzetet javító intézkedéseket lehetőleg a közgyűlésig megtegyük, többek között azért is, mert ez a gyakorlati garanciája annak, hogy a problémák reális, másfelől demagóg megközelítései szétválaszthatók legyenek, hogy a szövetség konstruktív erői hiteles érvekkel háríthassák el az ellenséges ellenzéki, ellenzékieskedő felszólalásokat. [...] A Szövetség

231 Csapody Miklós: *Emlékeztető az Életünk szerkesztősége által rendezett bozsoki drámai irodalmi tanácskozásról, 1981. október 29.* Budapest, 1981. november 8. G.m. A tanácskozásról: PETE György: *Talpig Vasban.* Válogatott közéleti írások. A Magyar Nyugat Történeti Kiskönyvtára 12. Vasszilvágy, Magyar Nyugat, 2010. 35–37.

232 Tóth Dezső levele Dobozy Imréhez. Budapest, 1981. november 3. G.m.

233 Csapody Miklós levele Csapody Istvánhoz. Budapest, 1981. november 5.

234 A JAK és a *Mozgó Világ*, valamint a *Tiszatáj* és a *Mozgó Világ* 1971–83 közti „párhuzamos” történetéről NÉMETH i. m. (107. lj.) 87–134.

teljes titkárságának politikai felelősségére vallott és indokoltak bizonyult a FIJAK tevékenységének felfüggesztése; félreérthetetlenül kifejezésre jutott e döntésben, hogy az Írószövetség vezetése – végső soron a politika – támogató készségének hol vannak a kategorikusan megvonott határai. A választmány csak a döntésről való előzetes tájékoztatás elmaradását nehezményezte, de fenntartások hangoztatása mellett is egyetértett a döntés lényegi tartalmának indoklásával. A felfüggesztés kijózanítólag hatott a FIJAK vezetőségére is, s így kerülhetett sor elvi engedmények nélkül, egy politikailag jó szellemű választmányi határozat nyomán a felfüggesztés megszüntetésére.”²³⁵

Az írószövetségi közgyűlés első napja 1981. december 12-re, a varsói katonai hatalomátvétel, a szükségállapot kihirdetésének napjára esett. Csoóri Sándor szerint akkor

„még azok a lengyel események hatottak a magyar írók találkozására, amelyekből áradt az erő, tehát igenis tágitani kell a gondolat határait, új lapokat kell indítani, nem csak az államnak legyenek lapjai, legyenek maguknak az íróknak is, nyilvánosan kell beszélni a cenzúráról, és így tovább... Mi nyomultunk előre ezen az első napon, és lehetett is látni, ahogyan Aczél Györgyék, Rényi Péterék, E. Fehér Pálék, Pándi Pálék szorultak vissza.”²³⁶ [...] Másnap reggel, amikor megérkeztem az Írószövetség közgyűlésére, különös furcsaságot láttam. Azok, akik tegnap leverten félrehúzódtak, egymással kis csoportokban beszélgettek, most ott álltak kint az előtérben, cigarettáztak, az arcukról sugárzott a felsőbbrendűség mámoros tudata, hogy azért mégiscsak mi döntjük el, mi legyen. [...] [K]ét erő állt egymással szemben: Aczél és Pozsgay. Aczél Rényi Péteréket, Pándiékat támogatta, Pozsgay Imre művelődési miniszter létére pedig velünk, velem rokonszenvezett. Az a nap igazi küzdelem volt, kézitusa [...] ez volt az a nap, amikor minden addigi közgyűléstől eltérően végre demokratikusan csináltunk végig mindent, főként a választást.”²³⁷

A felszólalók némelyike hosszan sorolta az '56-os analógiákat; Lázár István újabb Köztársaság téri vérengzéstől óvott,²³⁸ Fekete Sándor „a szocializmuson belüli robbanástól féltette” a magyar társadalmat,²³⁹ Csoóri pedig hangsúlyozta, nem tartható tovább az aczéli kultúrpolitika; olyan tekintélyes írószövetségre van szükség, amely a politikai hatalmat is képes lehet demokratizálni.

Tóth Dezső „szamizdat-ügyben” összehívott értekezletét szeptember végén a *Tiszatáj* lengyel száma miatti fegyelmije, a szerkesztőségében tett demonstratív számon kérő minisztériumi (pártközponi) látogatás követte.

235 *Tájékoztató jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottságnak a Magyar Írók Szövetsége közgyűlésének előkészítéséről.* Budapest, 1981. augusztus 20. G.m.

236 Rényi Péter (1920–2002) nyomdász, újságíró, kritikus, szerkesztő. 1954–56-ban a *Szabad Nép* kulturális rovatvezetője, 1988-ig a *Népszabadság* főszerkesztő-helyettese, 1963-tól a Filmművészeti Tanács elnöke. 1971-től az MSZMP KB Kultúrpolitikai Munkaközösségének tagja, 1980–88 között KB-tag. E. Fehér Pál (1936–2013) újságíró, kritikus, szerkesztő. 1958–59-ben a *Kisalföld* rovatvezetője, 1960–64 között a *Kortárs*, 1964–68-ban az *ÉS* szerkesztője. 1968–72 között a *Népszabadság* kulturális rovatvezető-helyettese, rovatvezetője, 1990-től főmunkatársa, 1996-tól pozsonyi tudósítója, 2000–2004 között a *Pravda* munkatársa.

237 TISCHLER JÁNOS: *Az 1980–81-es lengyel válság és Magyarország a szemtanúk és résztvevők visszaemlékezései alapján.* www.re.vhu/html/hu/kiadvanyok/evkonyv02/tischler.html

238 Lázár István (1933–1997) szociográfus, író, közíró.

239 Fekete Sándor (1927–2001) író, újságíró, irodalomtörténész. 1976–88 között az *Új Tükör* szerkesztője, főszerkesztője.

2. dokumentum

Irodalmi Osztály

Emlékeztető

*a Tiszatáj szerkesztőségében 1981. szeptember 24-én folytatott megbeszélésről*²⁴⁰

A látogatás célja az 1981/6. szám lengyel blokkjáért járó fegyelmi átadása, illetve indoklása volt. A megbeszélésen részt vett Tóth Dezső miniszterhelyettes, Agárdi Péter, az MSZMP KB TKKO munkatársa, Csapody Miklós, az Irodalmi Osztály munkatársa, valamint Vörös László főszerkesztő, Annus József főszerkesztő-helyettes, Csatári Dániel, Mocsár Gábor,²⁴¹ Olasz Sándor (a szerkesztőbizottság tagjai), Koncz János, az MSZMP Csongrád Megyei Bizottságának ideológiai titkára, Sebe János osztályvezető, Székely Sándor, a megyei PB tagja, Papp István munkatárs, Szabó G. László, a megyei tanács elnökhelyettese, Bányainé Birkás Mária elnökhelyettes, Kovács László, a megyei Lapkiadó igazgatója és Müller Józsefné, a megyei tanács művelődési osztályvezetője.

Bevezetőjében Vörös László az idej munká és a tervek ismertetése után vázolta a legutóbbi főszerkesztői értekezleten ismertetett PB-határozat végrehajtására irányuló elképzeléseit.

Tóth Dezső – emlékeztetve az utóbbi évek főszerkesztői értekezleteinek intencióira – részletesen elemezte a terület mai állapotát. Az elnehezedő külpolitikai helyzettel összefüggésben jellemezte mindazoknak a nemkívánatos tényezőknek az ideológiai lecsapódását, amelyek a kulturális területen – a fellazítási fórumok támogatásával – keresik nyilvánosságukat, mérhető hatást gyakorolva a művészeti–irodalmi életre. Jelenleg a kulturális terület másfél-két év óta megnőtt, nagy és minőségileg is módosult ideológiai nyomásnak van kitéve, aminek a területen dolgozóknak – a szerkesztőségeknek is – kategorikusan ellen kell állniuk.

Ismertette az ellenzékiességgel foglalkozó PB-határozat legfontosabb elemeit, kifejtve, hogy ezek a szellemi élet legális övezetében közvetlenül nincsenek jelen, áttételes hatásuk azonban észlelhető az irodalmi folyóiratok tevékenységében, konkrétan a *Tiszatáj*ban is. A negatív vetület a lapoknál publikációs–politikai hibákból rajzolódik ki (csódhelyzet szuggerálása, bizalmatlanságkeltés, történetietlenség). Leszögezte, hogy a nyomás elhárítása a feltételek a szellemi szabad mozgás, a sokszínűség megőrzésének, illetőleg annak, hogy a szocialista irodalompolitikát sikerrel folytathassuk. Az említett jelenségek konzekvens elutasítása ezért együtt kell, hogy járjon a szellemi aktivitás megőrzésével a szerkesztői gyakorlatban is. Kultúrpolitikai vívmányaink megőrzése nem a status quo konzerválását, hanem a feltételekhez alkalmazkodó, dinamikus megőrzését kell, hogy jelentse, mert így lehet megküzdeni azzal az esetenként jóhiszemű voluntarizmussal is, amely demagógiába, politikai ellenzékiességbe torkollhat. A nemkívánatos hatások elhárításának módját a fellazult művelődéspolitikai fegyelem megszilárdításában jelölte meg, kiemelve, hogy a főszerkesztői értekezleteken a jó törekvések visszaigazolása is folyamatos volt.

A *Tiszatáj*ról szólva kifejtette, hogy a dinamikus, progresszív munka követelménye a folyóiraatra is érvényes. A maga adott képletével dolgozó lap jó színvonalát az értekezletek mindig jelezték, ez azonban mindig társult a hangsúlyeltolódások veszélyére való kollegiális figyelmeztetéssel is, an-

240 G.aut.m.

241 Mocsár Gábor (1921–1988) író, újságíró. 1962–64-ben az *Alföld* főszerkesztője, majd a *Tiszatáj* szerkesztőbizottsági tagja. 1986-ban hozzájárult Nagy Gáspár *A Fiú naplójából...* című versének közléséhez.

nak érdekében, hogy a hibahányad korrigálja maga a szerkesztés lehessen. A szerkesztőség azonban, úgy látszik, ezeket nem vette komolyan, a lengyel összeállítással kapcsolatban pedig a nyíltság hiányáról tett tanúbizonyságot. Az anyag közlésével kapcsolatban mind az ügy politikai akusztikája, mind a minisztériumi intenciók figyelmen kívül hagyása indokolja a fegyelmi döntést.

Agárdi Péter a pozitívumokat visszajelző, a hibákra is rámutató márciusi lapértékelésre és a főszerkesztői értekezletre visszautalva állapította meg, hogy az áramlatbeli elkötelezettség vállalásában olyan túldimenzionálások voltak észlelhetők, amelyek a Tiszatáj saját mércéje szerint is kritikusként minősíthetők. A hibákra utalva említette a lapon belüli szövetségi politika hiányát és a rossz munkamegosztást, amelyek miatt a lap értékképviselőt kockázatosnak látja. A lengyel összeállítást túllicitált megoldásként, súlyos politikai hibaként értékelte.

Koncz János az ideológiai éberség fokozottabb érvényesítésére utalva jelentette ki, hogy a mulasztás kölcsönös bizalommal kiküszöbölhető lett volna.

Vörös László észrevételekkel kapcsolódott az elmondottakhoz. Ezek szerint

- a főszerkesztői értekezleten esetlegesen került szóba a lengyel anyag közlése.
- a Tóth Dezsővel és Agárdi Péterrel folytatott beszélgetések konzekvenciái megerősítették őt az összeállítás közlésében;
- a Tiszatájat érő ideológiai kritika megalapozottságát kérdésesnek tartja;
- megemlítette, hogy a művelődéspolitikai irányítás képviselői tapasztalata szerint legalábbis eltérő álláspontot foglalnak el a lap megítélésében;
- a kultúrpolitikát bizonyos tekintetben defenzívnek tartja; hiányolja önkritikáját, a rugalmasságot, a számonkérés arányosságát és a mérce azonosságát; negatív jelenségnek érzi a szocialista demokratizmus értelmezési különbségeinek gyakorlati megnyilvánulásait.

Válaszában Agárdi Péter korrigálta Vörös László általános megjegyzéseit és a lengyel ügyben adott intenciókra vonatkozó megállapításait, az összeállítást figyelmetlenségnek tudva be. Kérte a szerkesztést bizonyos hangsúlybeli különbségek felnagyításának elkerülésére.

Tóth Dezső visszautasította a negatív kritikai ideológiák blokkolásának esetleges félreértelmezését, konkrét példákkal igazolva a nyomás elhárításának kétfrontos gyakorlatát; elképzelhetőnek tartotta a művelődéspolitikai képviselőinek megnyilvánulásai során a hangsúlybeli eltéréseket, azok félreérthetőségét és elvi különbözőségeit azonban kizárta.

A megyei pártvezetés képviselői – egyetértve Tóth Dezső és Agárdi Péter véleményével – a beszélgetést a fegyelmi döntéstől függetlenül nyílt, tárgyilagos, és kölcsönösen hasznos tanácskozásként értékelték, amely remélhetőleg növeli a kölcsönös bizalmat. Koncz János arra kérte a szerkesztést, hogy a jövőben részletesen tájékoztassák a megye párt- és állami vezetését a főszerkesztői értekezletek intencióiról, s az általuk problematikusnak ítélt helyzetekben éljenek a jó együttműködés kínálta konzultációs lehetőséggel.

*Készítette: Csapody Miklós
Egyetért: Tóth Dezső*

Budapest, 1981. október 5.

A pártközpontnak időközben a *Forrás* és a *Tiszatáj* mellett a *Mozgó Világ* is egyre több gondot okozott. Tóth Dezső már az 1981. május 20-i főszerkesztői értekezlet előadójaként úgy vélte,

„egyrészt saját levében főtt a lap, másrészt a szerzőgárda is kiöregedett. Bizonyos profilváltoztatással minisztériumi lap lett, Kulin Ferenc vezetésével.”²⁴² Az újabb „elbeszélgetésre” hamarosan a *Mozgó Világ* szerkesztőivel is sor került.²⁴³

3. dokumentum

Irodalmi Osztály

336/82.I.

TD 136/82/I

E m l é k e z t e t ő
a *MOZGÓ VILÁG* főszerkesztőjével folytatott
1982. május 3-i beszélgetésről²⁴⁴

A beszélgetésre okot és alkalmat a[z 19]82/1. számban megjelentetett Csoóri-interjú (Hatvani Dániel) és az erre kért igazoló jelentés, valamint az újjáalakult szerkesztőség egyéves munkájának elemzése adott.

A Tóth Dezső miniszterhelyettesnél lefolytatott beszélgetésen jelen voltak: Kulin Ferenc főszerkesztő, Reményi József Tamás főszerkesztő-helyettes, Simon Ferenc, a Tájékoztatási Hivatal elnökhelyettese, Agárdi Péter (KB TKKO), Menyhért Jenő és Széchenyi Ágnes (MM Irodalmi Osztály).

Tóth Dezső bevezetőjében a generációs különbségek minden korábbinál erőteljesebb megnyilvánulásait jellemezve a nemzedéki folyóirat megkülönböztetett szerepét hangsúlyozta, mely a szerkesztői munkában különös felelősséget kell [, hogy] jelentsen. Ezzel szemben azonban a lapban – a főszerkesztői értekezletek és a korábbi beszélgetések intencióit figyelmen kívül hagyva – több, közléspolitikailag helyteleníthető, vagy meg nem engedhető írás, ill. fordulat jelent meg az utóbbi időkben. Nevezetesen: az Esterházy Péter *Ágnes* c. regényében elszórt, politikai felelőtlenség számba menő kitételek ([19]81/10–11.). Hatvani Dániel Csoóri-interjújának szerkesztetlen, a valódi ellenzékiiségtől el nem határolódó közlése, Mátyás Győző politikai szubjektivizmus által diktált, a mai magyar társadalom elfogult kritikáját tartalmazó Hamlet-recenziója, Alexa Károly kihívó ironizálása a román nemzetiségi politikáról ([19]82/1.), Šwierkiewicz Róbert poszttere ([19]82/2.). Tóth Dezső tudomására hozta Kulin Ferencnek, hogy a Csoóri-interjú megjelentetését követően kért *igazoló jelentést a minisztérium nem fogadja el*. Mind Tóth Dezső, mind Agárdi Péter – a lap eredményeinek visszaigazolásával együtt – nyomatékosan megismételték a korábbi beszélgetések során kifejtett fenntartásaikat: az áthangolódásra, a szemléleti változásra utaló mozzanatok csekély számát, hogy a szerzői körlet kiszélesítése sem szemléleti, sem generációs értelemben nem történik meg, hogy hiányozni látszik a gondos, politikailag is felelős szerkesztői műhelymunka. Kulin Ferenc a beszélgetésben – bizonyos kérdésekben különvéleményét és helyzetértékelését

242 Vörös i. m. (64. lj.) 239.

243 Erről és a továbbiakról NÉMETH i. m. (107. lj.)

244 G.aut.m.

fenntartva – elismerte, hogy néhány esetben a szerkesztőség közléspolitikai hibát követett el. A minisztérium javasolta a Tájékoztatási Hivatalnak, hogy a Lapkiadó Vállalat alkalmazásában álló főszerkesztő-helyettes, Reményi József Tamás prémiumát 10%-kal csökkentse. Ez a Tájékoztatási Hivatal egyetértésével meg is történt. A főszerkesztő ismételt szóbeli figyelmeztetésben részesült.

Készítette: Széchenyi Ágnes

B u d a p e s t, 1982. május 17.

*Vígh Józsefné
(Menyhért Jenő)
osztályvezető [h.]
mb.*

Látta: Tóth Dezső

1982. május végén

„Czine Miskánál. Kértem, hogy Pozsgay [Imre] interjúját közölje a Látóhatárban.²⁴⁵ Azt hallotta Sepsiszentgyörgyről, hogy a Beszélő, vagy az Ellenpontok szerkesztője vagyok.²⁴⁶ Írtam ugyan a Beszélőbe valamit a román oktatásügyről, a magyar végzősök színromán vidékekre való »kihelyezéséről«, de valami fantázianéven, nem a saját írógépen, és aki elvitte, ő sem attól kapta, akinek odaadtam – az illető »Erdélyből kapta.«²⁴⁷

Miközben sem a JAK és az írószövetség, sem a *Tiszatáj* és a *Mozgó Világ* ügyei nem jutottak nyugvópontra, Regős Sándortól, az MTV szegedi körzeti stúdiójának vezetőjétől megérkezett a gyulai irodalmi fesztivál anyaga.²⁴⁸

245 1973-tól Czine volt a *Látóhatár* főszerkesztő-helyettese, vö. 109. jegyzet.

246 A Nagyváradon szerkesztett magyar szamizdat folyóiratnak 1982. március–október között nyolc száma jelent meg (a 9. Magyarországon, 1983 januárjában) a kezdeményező Ara-Kovács Attila, Szőcs Géza és Tóth Károly Antal szerkesztésében. Az első szám 1981. decemberi dátummal látott napvilágot hármuk szerkesztésében, a 2–6. számok május–június között, 6–6 gépelt példányban, a 7–8-ast 50–50 példányban sokszorosították. A folyóiratról MOLNÁR János: *Az egyetlen. Az Ellenpontok és az ellenpontosok története*. Szeged, 1993., TÓTH Károly Antal: *Hova-tovább? Az Ellenpontok dokumentumai, esszék, tanulmányok*. Magyar Ökumenikus Önképzőkör, Szombathely, Stockholm–Savaria University Press, 1994. és GÁLL Ernő: *Napló 1. 1977–1990*. Kolozsvár, Polis, 2003. 441–442., GÁLL Ernő: *Számvetés. Huszonhét év a Korunk szerkesztőségében*. Kolozsvár, Korunk – Komp-Press, 1995. 77. 166. A lapszámok teljes anyaga: TÓTH Károly Antal: *Ellenpontok*. Csíkszereda, Pro-Print, 2000. Múltunk Könyvek. L. még SZŐCS Géza: *Az uniformis látogatása*. New York, Hungarian Human Rights Foundation, 1986. 173–191., ARA-KOVÁCS Attila: Egy hírügynökség története. Kisebbségi önfelszámolás egykor és ma. *ÉS*, 2005. augusztus 26. 8–9. és ARA-KOVÁCS Attila: Korunk-beli búcsúzkodások. In: FÖLDES György – GÁLFALVI Zsolt (szerk.): *Nemzetiség – felelősség. Írások Gáll Ernő emlékére*. Budapest, Napvilág, 2005. 301–317.

247 Csapody Miklós naplója. 1982. május 25.

248 Regős Sándor (1934–2007) újságíró, riporter, szerkesztő, diplomata. 1976-tól az MTV Szegedi Körzeti Stúdiójának vezetője, 1988-tól az MTV Külpolitikai Főszerkesztőségének helyettes vezetője, 1992–94-ben stuttgarti főkonzul.

III.

Az 1982. évi gyulai lírafesztivál forgatókönyve

Bűnlajstromom második tétele, a gyulai határon túli magyar lírafesztivál forgatókönyvének véleményezése a *Tiszatáj* lengyel számánál nagyobb súllyal esett a latba (5. dokumentum: A minisztérium hivatalos álláspontja, a Széchenyi Ágnes által készített változat, és 6. dokumentum [63. és 65. o.]). Kispál Antalnak a szegedi állambiztonság számára írott, kissé darabos jelentése szerint 1982. február elején

„A [szegedi körzeti] TV vezetése úgy foglalt állást, hogy ez egy helyes kezdeményezés. A munkálatokban ugyanazok vesznek részt, mint az elmúlt évben. Király Zoltán szerkesztő, Ilia Mihály műsor[-]összeállító, Sík Endre [Ferenc] rendező,²⁴⁹ és ebben az évben bekapcsolódna Weisz Károly is, aki 1982. január 1. óta a stúdió kinevezett műsorosztályának vezetője [!]. Ilia tavalyi munkáját a helyi vezetés értékelte, ő javaslatokat készített arra vonatkozóan, hogy mely költők művei között válogassanak. Kik azok, akik a legelfogadottabbak az adott országban [,] Romániában, Csehszlovákiában [..]. Egyelőre más országokra kibővíteni nem kívánják, annál is inkább, mert levél formájában olyan reagálások történtek, melyek nem kívánatosak.”²⁵⁰

Az anyagot alaposan végigolvastam és javaslatot tettem néhány gyengébbnek ítélt vers kihagyására, de a pártközponthoz fordulni nem jutott eszembe, mert ha „jelzést adok”, az egész műsört teszem lehetetlenné.

A *Tiszatáj* lengyel száma óta a „kritikus anyagokkal” nemcsak én dolgoztam. Regős Sándor jól emlékezett: „hivatalosan is felvettük a Lírafesztivált, ezért előzetesen láttamoztatni kellett az anyagot. Fölküldtük a minisztériumba, Csapody Miklósnak, aki azt mondta, hogy mehet.” Néhány nap múlva Aczél György nevében Agárdi Péter telefonált Regősnek: „Tűrhetetlen, amit maguk itt összeállítottak. Semmiféle előremutató érzés, csupa nihil megreménytelenség, a jövőbe vetett hitnek nyoma sincs benne.» És szépen lediktálta, hogy kiket kell a műsorból kihúzni.”²⁵¹ Az eljárásról Ilia úgy vélte:

„Magyarországon erősebb a cenzúra, mint Jugoszláviában és Csehszlovákiában. Erre példaként a gyulai külföldi magyar líra műsorának összeállítását hozta fel, amelyet részben ő szerkesztett. Először a TV cenzúra kihúzta az anyag felét azzal, hogy időben nem megy. Ezután a minisztérium irodalmi osztálya húzott ki nyolc verset, mert pesszimista hangvételűek. A megmaradt anyagot a pártközpontban Agárdi Péter húzta ki Tóth Dezső művelődésügyi miniszterhelyetttel együtt, s közölték, hogy ugyanazon költőktől más versanyag szerepeljen a műsorban. Ilia ezzel összefü-

249 Király Zoltán (1948–) jogász, újságíró, tanár, politikus. A Magyar Rádió és az MTV munkatársa, 1978–91 között a szegedi stúdió szerkesztője. 1985–94 között független parlamenti képviselő (később az MDF-frakció tagja). Sík Ferenc (1931–1995) rendező, 1973-ban a Gyulai Várszínház létrehozója.

250 CsmRfk III/III. O. Sz.t. *Kivonat AG–22 fbdgy 1982. február 2-i jelentéséből*. Januj János r. hdgy, Várhelyi Ferenc r. szds ov. ÁBTL 0–19783/3. IM.ir. Kispál Antal (1937–) a Szegedi Hírlapkiadó Vállalat igazgatója, 1979-ben AG–22 fedőnéven a szegedi állambiztonság főhadnagya, 1984-ben századosa. Vö. 258. l.ájegyzet.

251 ZELEI Miklós: *Megtanultam az igazi értelmiségi viselkedést* 3. Regős Sándor pályáíve. www.tvarchivum.hu/?id=213005

gésben megjegyezte, hogy ezek után az apparátusnak kellene a műsorokat csinálni. Nevezett azt is közölte, hogy írt egy levelet Aczél Györgynek, amelyben kifejtette, hogy »visszajutunk az ötvenes évekre, amikor nem kellett senkinek gondolkodni, mert az apparátus gondolkodott helyette.«²⁵²

4. dokumentum

*A szegedi körzeti TV-stúdió
1982-es Lírafesztiváljának forgatókönyvéről*²⁵³

A Magyar Televízió Szegedi Körzeti Stúdiója a Gyulai Várszínházzal közösen 1981 nyarán rendezte meg először a határon túli magyar költészet fesztiválját, amely a maga nemében úttörő vállalkozásnak tekinthető. Az ünnepélyes alkalomra az anyagban szereplő szerzők egy része is meghívást kapott, s a mintegy háromnegyed órás, többszereplős előadói est műsorát a televízió képmagnón rögzítette, és a szerkesztett anyagot később a 2. műsorban sugározta.

Az 1981-es forgatókönyv a válogatás körét a határon túli magyar lírán belül a *szomszédos szocialista országok magyar költészetének* körében vonta meg. Ezzel szemben a jelen versöszeállítás láthatóan az egyetemes magyar irodalom egészére helyezi a hangsúlyt, egyfajta keresztmetszet reprezentálására törekszik, amennyiben a jugoszláviai, romániai, kárpátaljai és csehszlovákiai magyar lírikusok művei mellett a *hazai és a nyugati magyar költészet* néhány képviselője is helyet kapott benne.

„A válogatás szempontja az volt – írja Király Zoltán szerkesztő–riporter –, hogy ne szakítsuk ki a szomszédos országok magyar irodalmát az egyetemes magyar irodalomból, illetve a nyugati magyar líra is szerepeljen, hiszen értékei vitathatatlanok. A *Vándorének* megjelenése, valamint a *Magyar irodalomtörténet* új kötete már közvéleményt teremtett ennek befogadására.”²⁵⁴

Üdvözölhető a törekvés, amely a tagolt, sokszínű magyar irodalom egységelvét egy ilyen újszerű televíziós fórumon is érvényesíteni igyekszik, s kétségtelen az is, hogy a nyugati magyar irodalom is rég túlnőtt a dokumentáris jelentőségen, és valóban számos értékkel gyarapította a magyar irodalmat. Ennek ellenére – és nemcsak a nyugati magyar líra vonatkozásában – a forgatókönyv válogatási szempontjai, minőségi és tartalmi arányai, valamint a tagolás bizonyos koncepcionális tisztázatlanságra mutat. Ennek egyik oka, hogy ha a műsor célja az egységes (de nem oszthatatlan) magyar irodalom szervességének hangsúlyozása volt, ebből gyakorlatilag, mint szelekciós módszer, a keresztmetszetszerűség következik. Mindez annyit jelent, hogy minden egyes ország magyar költészetéből a legkarakterisztikusabbat kell kiválasztani, minőségben és tematikában egyaránt a legsajátosabbat és legértékesebbet. A forgatókönyv mindezt nem tudja biztosítani: számos esetlegesség, véletlenszerűség, néhol minőségi engedmény és bizonyos protokollszerűség érzékelhető benne. Egyik legkirívóbb hiányossága,

252 CsmRfk III/III. O. Sz.t. *Jelentés*. Szeged, 1982. augusztus 6. Tárgy: „Szerkesztő” fn. bny-ban. Zsembery Antal r. fhdgy, Várhelyi Ferenc r. szds. ÁBTL 0–19783/3. IM.ir.

253 Csapody Miklós. G.

254 BÉLÁDI Miklós (szerk.): *Vándorének. Nyugat-európai és tengerentúli magyar költők*. Budapest, Szépirodalmi, 1981. és BÉLÁDI Miklós (szerk.): *A magyar irodalom története 1945–1975. IV.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.

hogy a fenti értelemben sajátos értéket jelentő és valóban jellegadó szerzők hosszú sora hiányzik az összeállításból – egyénenként és a költői törekvések rokonságát szemléltető nemzedékeként egyaránt. Ennek következtében az áttekintés igénye sem teljesül.

Konceptcionális bizonytalanságra mutat az is, hogy az egységelv hangsúlyozásán belül – a keresztmetszetszerűséggel párhuzamosan, azzal mégis ellentétesen – erős a tematikai tagolódás is, ami nem hiba, de az eredeti szándéknak ellentmond. A műsornak vagy egy magasabb egységen belüli, tematikailag sokféle, de azonosan magas minőségű reprezentáció lehet a szerkesztési elve, vagy az egyetemes magyar irodalmon belül bizonyos témák, kérdéskörök sokoldalú megvilágítása lehet a célja (nem szólva a költői törekvések közül a rokon neműek összekötéséről, a nemzedékekhez való tartozás megmutatásáról).

A műsor 36 verset tartalmaz, szerzői közül 5-en a hazai, 4-en a jugoszláviai, 6-an a csehszlovákiai, 8-an a romániai, 5-en a kárpátaljai, 8-an a nyugati magyar irodalom alkotói. Egy ilyen összeállítás minősítésekor nem volna helyes a számszerű arányok méricskélése, tény azonban, hogy már a területi tagolódás arányai sem egészen igazságosak. Ezt erősíti fel részint a bevilágított művek egy részének minősége, részint maguk a szerepeltetett, és a hiányzó szerzők.

A forgatókönyv hármasságú, többé-kevésbé jól elkülöníthető tematikai profillal: az anyagot a magyarság-problematika vonja magasabb egységbe, a nemzethez való személyes és közösségi viszony értelmezése, a történeti hangoltság, valamint a történelemértelmezés ket-tössége, sőt hármassága. Ez először a magyarországi, másodsor a szomszédos országokban, harmadszor az emigrációban élő költők eltérő történelem és helyzetértelmezéséből is kiteszik.

Az első egység a leghomogénebb, szerepe a magyarság-tematika műsorbéli bevezetése, előkészítése. Jó megoldás, hogy az egész anyag bevezetőjeként az az Illyés-vers áll (*A faj védői*), amely az etnikai–kulturális sokféleség („gyuromány”) magasabb egységében a valódi nemzeti érték sokféleségét és fontosságát sugallja, elutasítva az ismeretes tartalmú fajiságot. Szerencsés az első fejezetben az is, hogy egy-egy nemzetiségi helyzetben élő magyar költő versére egy-egy emigrációban élő magyar költő felel (ugyanakkor Weöres [Sándor] *Rondója* kilóg a sorból, pedig ebben a fejezetben ő az egyetlen hazai költő). Mindez azért figyelemre méltó, mert már itt kitűnik történelemértelmezés–helyzetértékelés említett különbözősége. A kisebbségi helyzetben, de magyar közösségben élő költőket döntően nemzeti sorskérdésekkel, az anyanyelv és az önmegőrzés problematikája foglalkoztatja, az emigrációs egyedüllétben, közösség nélkül élők pedig hazai emlékeket idéznek, vagy emberi–alkotói magányuk fölött töprengenek. Tózsér Árpád drámai költeménye az egyén önszemlélése történelmi háttérrel, amely a csehszlovákiai magyarság jogfosztottságának idejét idézi. Farkas Árpád verse a reális kisebbségi helyzettudat kifejeződése, mely a „Csodák Csodájában” a romániai magyar közgondolkodásban utóbb kifejezett „sajátosság méltóságának” (Gáll Ernő, Sütő András) gondolati transzpozíciója, veszélyjelző, de tragikus sorstávlattól mentes megfogalmazása. Az anyanyelv-problematika exponálásával ide kapcsolódik Zs. Nagy Lajos verse, hasonlóképpen a Gyurcsó Istvánéhoz. Cselényi László avantgárd siratója nemigen kapcsolódik a tematikához, másutt azonban helye lehet az összeállításban; sajnos, nem ez az egyetlen eset, amikor felmerül a kérdés, vajon a rangos alkotót miért éppen ezzel a művével szerepeltetik.

A kollektív háttérű sorsvizsgáló, himnikus vagy látéletet adó, a kisebbség önmegőrzésének gondolkörében mozgó művek után a második részben egymást váltva sorakoznak az emigrációban élő költők művei, amelyek az anyanemzettől való elszakítottság állapotát egészen más vetületben érzékelik. Optimistábban, elfogadva a kétlakiság állandósulását,

vállalva a „szófuvarosság” küldetését, mint Thinsz Géza (a tőle való vers minőségileg és gondolatilag egyaránt reprezentatív értékű), idillikus emlékezéssel idézve fel az ifjúkort, mint Cs. Szabó László, a „kietlen magányt” panaszolva, mint Kibédi Varga Áron, vagy az „örök idegenség” és az „örök itthon” kettősségét elfogadva, miként Sulyok Vince. A fejezet egyik legjobb találata Határ Győző verse, amely „az olthatatlan-egy haza” iránti pátoszmentes vágyódás őszinte kifejezése. Márai Sándor *Halotti beszéd* című költeménye azért problematikus, mert a szerző ismeretes módon elzárkózik az emigrációs magyarság fórumain és kiadványaiban való szerepléstől is.

A minőségi–tematikai karakter az anyag második részében fellazulni látszik, bár a nyitó Illyés-vershez jól kapcsolódik Horváth Elemér darabja; a szerző az emigrációban élő magyar írástudó helyzetének egy, a Sulyokéhoz hasonlóan optimistább megítélését képviseli. A fejezet fő hangsúlya a történeti önazonosságra és a szülőföld-tematikára esik, a sokféleség azonban nem vált a fejezet előnyére minőségileg sem. Ebben a részben egyetlen hazai magyar költő sincs jelen, s itt is feltűnő, hogy a legkiválóbb szerzőket – Lászlóffy Aladárt, Tolnai Ottót, Domonkos Istvánt – sem mindig legjellegzetesebb műveikkel szerepeltetnek, ennek következtében az általuk reprezentált kisebbségi magyar irodalom sem legkarakteresebb vonásait mutatja. Brasnyó István helyzetképe a századfordulós kivándorlást idézi, Dedinszky Erika a nőiségről szóló költeményével szerepel, de van itt tisztelgő poéma (Tolnai Ottó) és avantgárd élménylira is (Fodor Géza). E művek lazítják a Gál Sándor, Fehér Ferenc, Szöcs Géza által meghatározott szülőföld és történelem témakör gondolati kereteit. Füzesi Magda ugyancsak szülőföldi ihletettséggű verse erősen didaktikus; a kárpátaljai magyar lírát sokkal jobban reprezentálja Kovács Vilmos *Testamentuma*, ezért Füzesi Magdát javasolom kihagyni az összeállításból. A forgatókönyv kétségtelenül legértékesebb darabjai Gál Sándor, Fehér Ferenc, Szöcs Géza és Kovács Vilmos versei, továbbá Lászlóffy Aladár költeménye, amely a múlthoz–történelemhez való személyesebb, humánusabb viszony hiányát panasolja.

E táj–történelem–szülőföld–magyarság gondolatkört feldolgozó egységet a harmadik, immár összegző igényű fejezet követi. Ebben szerepel a legtöbb hazai költő: Vas István, Juhász Ferenc, Nagy László, és a most már magyarországinak tekintendő Varga Imre. Ez a rész a történelem teljességének vállalásával (Vas István), a történelem személyességének és nagy alakjainak felidézésével (Kányádi Sándor – Kazinczy; Magyar Lajos – Kőrösi Csoma Sándor; Szilágyi Domokos – a két Bolyai, Juhász Ferenc – Ady) az egész summája, az illyési „növeli, ki elfödi a bajt” tisztázó igényű kimondásával. E fejezetnél főként azt kell kiemelni, hogy sem Király László, sem Kányádi, Magyar, Szilágyi, de Székely János sem a legjellegzetesebb, valóban reprezentatív alkotásaival szerepel benne. Bizonyos, hogy Király *Elfélejtett hadseregéből*, Kányádi *Fekete-piros verseiből* vagy Szilágyi hagyatékából lehetett volna jellemzőbb, a többivel egybehangzóbb műveket is beválogatni, Székely *A vesztések* című hosszúverse pedig esztétikai–gondolati súlya ellenére ebben a műsorban már a belső arányokat is megbontja.

Végül a műsor belső arányairól és összhatásáról. A koncepcionális megoldatlanság számarányban és tematikailag is egyenetlenséget eredményez. Gondolatilag ugyan kétségtelenül megvan a maga világos hármasság karaktere, ez azonban nem egyöntetű, inkább szakadozott, a gondolati ritmus többször megtörik. A szerkesztés a legtöbb szerzőt nem legfontosabb értékeivel képviselteti, miközben a területi tagolódást sem mindig a legjobb művek érzékeltetik. Például annak érdekében, hogy a kárpátaljai magyar költé-

szet is hangsúlyosan jelen lehessen, jobb lett volna a jellegadó költőktől több jó verset beválogatni, s nem egy – a műsoregészhez viszonyítva széles mezőnyt szerepeltetni. Az összeállításnak nagy mulasztása a hazai költészet egész vonulatainak kimaradása, költői törekvéseket és nemzedékeket tekintve egyaránt. Nem valamiféle irodalmi protokoll számonkéréséről van szó, hanem a mai magyarországi líra belső értékrendjének hitelesebb tükrözéséről.

A műsor összhatása az említett elvi bizonytalanságok és az egyes versekkel kapcsolatban felhozott problémák ellenére kedvező. Az említett egyenetlenségek, a féloldalasság nem a gondolatiságot, inkább a szerkesztést, bizonyos művek kiválasztását jellemzi. Néhány esetben javasoljuk a kihagyást és az összhatást javító pótlást, mindenekelőtt pedig – az arányok lehető megtartása mellett – a szerzők körének reprezentatív kibővítését.

Bp., 1982. július 19.

Csapody Miklós

Agárdi Péter a fenti feljegyzés után hívta fel Regős Sándor TV-főszerkesztőt Aczél György nevében. A pártközpont a műsor előadását az alábbi véleményben foglalt feltételek teljesítéséhez kötötte:

5. dokumentum

*Vélemény
az MTV Szegedi Stúdiója határon túli magyar líra fesztiválja
anyagáról*

529/82. I.

Az MTV Szegedi Stúdiója a Gyulai Várszínházzal közösen másodízben rendezi meg a határon túli magyar költészet fesztiválját. Az 1981-es forgatókönyv a válogatás körét a határon túli magyar lírán belül a szomszédos szocialista országok magyar költészetének körénél vonta meg. Ez az összeállítás az egyetemes magyar irodalom szemléletét reprezentálja igen helyesen, és a jugoszláviai, romániai, kárpátaljai és csehszlovákiai magyar költők mellett a hazai és a nyugati magyar költészet képviselőit is szerepelteti.

Az anyag láthatóan szerkesztett, a nemzetiségi sorskérdésekkel, a megmaradással és a közösség nélkül élő emigrációs magánnyal foglalkozik a versek jelentős hányada. A koncepció magyarságképe tartalmában tragikusságot, folytonos veszteségtudatot sugall, annak ellenére, hogy 1. az egyes versek indulata lehet indokolt és hiteles; 2. ezzel ellentétes hangoltságú, reális történelmi érzékkel írott művek is szerepelnek az összeállításban. (Ilyenek: Illyés [Gyula], Cs. Szabó [László], Thinsz Géza, Sulyok Vince, Weöres Sándor, Horváth Elemér, Vas István, Kányádi Sándor, Magyar Lajos, Szilágyi Domokos, Füzes[i] Magda, Juhász Ferenc.)

A Művelődési Minisztérium a forgatókönyvben az alábbi változtatásokat kéri. Elhagyásra javasoljuk a következő verseket:

- mert feltételezhető, hogy valamelyik szomszédos ország, vagy állama sérelmesnek tartja:
Tózsér Árpád: *Fejezetek egy kisebbségtörténelemből*
 – a felvidéki kitelepítések gyerekként megélt és máig ható élmények; direktsége miatt hagyandó el;
Lászlóffy Aladár: *Az országúti balesetek*
 – az erdélyi történelem románosítása és általában a történelem meghamisítása ellen írt ironikus–tragikus vers;
Szőcs Géza: *Kérdések a XXVI. század költőihez*
 – „így is, úgyis elkotródna az országrontók / és akkor megint az országépítők /.../ ezek az emberek, akik itt a Szamos mellett is / olyan hosszú ideje / de milyen hosszú ideje / ezek!”
Varga Imre: *Petőfi szelleme 1967-ben*
 – Végtelenen tragikus magyarságképet sugall, s értelmezhető mindenfajta megegyezés, a magyar nemzetiségi politika kritikájaként is.

- mert a költő személye problematikus:
Márai Sándor: *Halotti beszéd*
 – ismeretes, hogy Márai a magyar irodalom mindenféle, a hazai és nyugati – fórumával megszakította a kapcsolatot, szerepeltetése így ellenére tett rossz gesztus lenne;

- mert totalizált vereségtudatot, végletes tragikusságot sugall:
Székely János: *A vesztesek*

- egyéb okokból:
Nagy László: *Az Országház kapujában, 1946*
 – befelé a demokratizmus bírálata, kifelé a „lebitangolt haza nevében” szóló versként értelmeződik egy ilyen összeállításban;
 – indokolja még az is, hogy a vers az összeállítás utolsó darabja, s ez külön nyomatékot ad a fenti gondolatnak.

Ezekkel a változtatásokkal a műsort előadhatónak tartjuk. Javasoljuk azonban felhívni a szerkesztők figyelmét az előkészítés nagyobb gondosságára a jövőben; a különböző nyilvánossági szintek (folyóiratközlés, alkalmi összeállítás, tv) közléspolitikailag fokozatos teherbírására, valamint arra, hogy az egyetemes magyar irodalom gondolatának reprezentálására nemcsak a nemzetiségi lét körüljárásával foglalkozó összeállítás alkalmas.

Budapest, 1982. július 21.

Széchenyi Ágnes

A lírafesztivál anyagáról írott szakvéleményemet Tóth Dezsővel való „jegyzékváltásom” követte. Akkor már tudtam, hogy eltávolításomat Aczél György régóta szorgalmazza nála; fenyegető hangú feljegyzésének pontjait követve válaszomat udvarias, a kifogásokat részben elismerő, nagyobb részben elutasító feljegyzésben fogalmaztam meg.

6. dokumentum

MŰVELŐDÉSI MINISZTERIUM
528/82. I.
MINISZTERHELYETTES
TD/190/82/I

Feljegyzés
*Csapody Miklós elvtárs részére*²⁵⁵

A Szegedi Körzeti TV Stúdió Líra Fesztiváljának forgatókönyvéről írt feljegyzését illetően megjegyzem:

- fölösleges terjedelmességgel leíró jellegű, ami többek között azért hiba, mert megírása időigényes, holott egy nyilvánvalóan sürgős ügyről volt szó;
- politikai érdekű minősítései több helyütt túldifferenciáltak, elmosottak, gyakorlatilag nehezen használhatóak;
- sajnálatosnak tartom, hogy a szerkesztővel való alkalmi eszmecserejét olyan módon lehetett félreérteni, hogy „a Művelődési Minisztérium áldását adta a válogatáshoz”.

Fentieket azért szögezem le írásban is, illetve mondtam el közvetlenül szóban, mert Csapody elvtárs folyóirat-szemléivel kapcsolatban, az osztályvezetőhöz írt feljegyzésemben pontosan hasonló természetű hibák miatt közvetve már egyszer elmarasztaltam.

Kérem, hogy további munkájában e két figyelmeztetést érvényesítse, ellenkező esetben a figyelmeztetés szigorúbb formáit leszek kénytelen alkalmazni.

Budapest, 1982. július 23.
(Tóth Dezső)

Feljegyzésem másolatát megküldtem Menyhért Jenő osztályvezető elvtársnak is.

7. dokumentum

Feljegyzés
*Tóth Dezső miniszterhelyettes elvtársnak*²⁵⁶

A szegedi TV-stúdió és a gyulai Várszínház idei lírafesztiváljának forgatókönyvéről írott értékelésemet illetően Tóth elvtárs 1982. július 23-án szóban, ugyanezen napon kelt feljegyzésében pedig írásban is kifejtette kritikai észrevételeit. Ezekkel az észrevételekkel, valamint az összeállítással kapcsolatosan kötelességemnek érzem megjegyezni a következőket:

255 G.aut.

256 G.aut.m.

- az értékelés viszonylag terjedelmes volta miatt, az ebből származó esetleges nehezebb használhatóságért Tóth elvtárs elnézését kérem;
- az értékelés leíró–informatív jellegére a konkrét elemzés mellett azért is súlyt helyeztem, hogy az anyagot részleteiben nem ismerő illetékeseknek a válogatást illető irodalompolitikai döntését ezzel is elősegítsem;
- az értékelés megírása az osztályvezető által meghagyottaknak megfelelően, és Regős Sándor elvtárral történt telefonbeszélgetésemet ([1982.] július 14.) követően vált szükségessé, így annak ellenére, hogy az anyag osztályunkra szabadságom ideje alatt (június 30–július 12.) érkezett, tehát az ügy sürgős volt, Agárdi Péter elvtárral folytatott konzultációm (július 16.) követően szükségesnek tartottam a versösszeállítás alapos, differenciált megállapításokra vezető szakmai és irodalompolitikai elemzését elvégezni;
- az anyag problematikus voltát jelezve, az Agárdi elvtárral való megállapodás értelmében tájékoztattam a műsorról a minisztériumi álláspontról a gyulai Várszínház egyik, nálam július 20-án megjelent vezetőjét is;
- az összeállítás irodalompolitikai érdekű minősítését az anyag alapos ismeretében, a fent említett konkrét elemzés alapján végeztem a korábban megjelölt elvi szempontok és konkrétumok figyelembevételével (tekintettel az arányokra, összhatásra, néhány vers problematikus voltára) – olyan további versek kihagyására is javaslatot téve, amelyeket véleményem szerint szerencsétlen volna a fesztiválon szerepeltetni;
- korábbi folyóirat-értékeléseimmel kapcsolatban, szóban Tóth elvtárs már július 23-i beszélgetésünk előtt kifejtette kritikai észrevételeit; ezek elvi szempontjait napi munkámban természetesen érvényesíteni igyekszem, azzal együtt, hogy a folyóiratokról készülő értékelések jellegéről és minőségéről akkor kifejtett véleményemet változatlanul fenntartom.

Budapest, 1982. július 28.

(dr. Csapody Miklós)

Feljegyzésem másolatát eljuttattam Menyhért Jenő osztályvezető elvtársnak is.

A *Tiszatáj* lengyel száma (II. fejezet), a gyulai forgatókönyv (III. fejezet) és a *Tiszatáj* 1982. szeptemberi száma (IV. fejezet) után, az 1983. évi nyári lírafesztivál idején már nem a minisztérium irodalmi osztályán dolgoztam, hanem az Országos Széchényi Könyvtárban. A lírafesztivál körüli hercehurca azonban nem maradt abba. Egy 1983 márciusában kelt állambiztonsági jelentés szerint Ilia Mihály

„Szoros kapcsolatot alakított ki Regős Sándorral az MRTV Szegedi körzeti Stúdiója vezetőjével, akivel azonos platformot képvisel külpolitikai és nemzetiségi kérdésekben. Ez konkrét tartalmat a gyulai, határainkon túli magyar lírafesztivál előkészítése és összeállítása során nyert, mert a célszemély által szerkesztett műsorról arra illetékes hivatalos szervek »cenzúrája« után Regős nem akarta leadni, sőt azt is megígérte, hogy a szerinte jogtalan eljárás miatt budapesti magasabb pozícióban lévő kapcsolatait is aktivizálja. A célszemély műsorának »cenzúrázásán« annyira megsértődött, hogy visszavonatta nevét az összeállításban közreműködők közül. Ezt a sérelmét baráti körében is ter-

jesztette. Regős védelmébe vette Iliát, nehezményezte, hogy amikor a határainkon túli és emigráns magyar irodalom kérdése felmerül, akkor azt hivatalos helyeken mindjárt a nacionalizmus szemszögéből véleményezik, s nem érti, hogy miért bántják nevezettet, amikor legalább ő mer és akar a nemzetiségi irodalommal foglalkozni.”²⁵⁷

1984 őszén Kispál Antal megismételte: Ilia és Regős

„a »Lírafesztivál« műsor során került kapcsolatban. [!] Ilia a Stúdióban nagyon ritkán jelenik meg. Az új Stúdióban még nem találkoztam vele. Regős szerint az 1985. évi Lírafesztivál előkészítésében is számít Iliára, amiből arra következtek, hogy kapcsolatuk nem alkalomszerű.”²⁵⁸

257 CsmRfk III/III. O. Sz.t. 205–81/1/83. Öjf. Szeged, 1983. március 9. Tárgy: „Subások” fn. bny-ban. ÁBTL 0–19783/4. Zsembery Antal r. fhdgy, Várhelyi Ferenc r. szds, Molnár István r. ezr. főkap. áb.h. Eng. Harangozó Szilveszter r. vörgy. III. Fcsfség első h. IM.ir.

258 Uo. *Kivonat AG–22 fhdgy 1984. szeptember 26-i jelentéséből.*

IV. A *Tiszatáj* 1982. szeptemberi száma

A nekem fölrott mulasztások listájának zárótétele a *Tiszatáj* 1982. évi válaszcikke volt egy szélsőségesen magyarellenes bukaresti nyomdatermekre (a válasz előzetes „jelzésének” elmulasztása). Ion Lăncrănjan *Cuvînt despre Transilvania* [Beszéd Erdélyről] című uszító cikkgyűjteménye 1982. március 15-én (!) 50 ezer példányban hagyta el a nyomdát,²⁵⁹ a *Tiszatáj* Köteles Pál *Töprengés egy torzkép előtt* című írását szeptemberben közölte.²⁶⁰ A szerző 1977-ben telepedett át Nagyváradról Magyarországra.²⁶¹ 1981 júniusában, bő egy évvel inkriminált közleménye előtt vetette fel egy kelet-közép-európai folyóirat elindítását, amelyet a pártközpont elutasított; terve nem valósult meg sem akkor, sem később.

8. dokumentum

MSzMP KB
Tudományos, Közoktatási
és Kulturális Osztály
Kulturális Alosztálya
604/81
Belső használatra

Tu/10/200/3
637/HCs81.

Feljegyzés Köteles Pállal történt megbeszélésről²⁶²

Köteles Pál Erdélyből áttelepült s jelenleg Debrecenben élő író, az Alföld rovatvezetője javaslatot tett egy Horizont elnevezésű, magyarországi kiadású, magyar, szerb–horvát, szlovák, román, német nyelven megjelenő nemzetiségpolitikai folyóíratra.

Javaslatára szerint:

259 Editura Sport–Turism. București, 1982. Magyarul: *Szónoklat Erdélyről*. Budapest, Áramlat, 1990. Erdélyi és magyarországi fogadtatásáról VINCZE GÁBOR: A Lăncrănjan-ügy. Egy magyarellenes pamflet, és fogadtatása Romániában, valamint Magyarországon, 1982-ben. *Tiszatáj*, 2006/3. 62–82., CSAPODY MIKLÓS: A barátokozó rejtőzködő. Emléksorok Páskándi Gézáról (1933–1995). In: CSAPODY MIKLÓS: *A díszmagyar. Jegyzetek, esszék, tanulmányok*. Budapest, Korona, 2006. 259–294.

260 GYURIS I. M. (2. lj.) 129–130., NÉMETH I. M. (107. lj.) 117–118., VÖRÖS I. M. (64. lj.) 57–62., VINCZE I. M. (259. lj.) 62–82. és CSAPODY I. M. (259. lj.) 286–289.

261 Köteles Pál (1927–1991) író, publicista. 1950-ben egy évre bebörtönözték, a '80-as évektől a *Bihari Napló*, az *Előre*, a *Munkásélet*, *Művelődés*, *Utunk*, *Igaz Szó*, *Korunk* és más folyóiratok munkatársa.

262 G.aut.m.

„a kelet-, közép-európai térségben a kívánatos őszintébb megértésnek egyik kézzelfogható eszköze az a folyóirat, amelyre a javaslat vonatkozik. A lap, amelyet vélhetőleg Horizont címen kellene kiadni, a térség társadalmi életének és szellemi folyamatainak olyan közlekedőedénye lenne, amelynek tartója nálunk van, s a figyelése is mindenekelőtt ránk irányulna.”

A folyóirat Köteles elképzelése szerint az alábbi tematikát vállalná fel:

- 1) Tanulmányok, írói esszék közlése hazai és szomszédos országokban élő szerzőktől, különös tekintettel a térség etnikumainak együttélésére, a kulturális kölcsönhatásra. „Különösen fontos a XIX. századot megelőző történelmi korszak kutatása, tekintettel arra, hogy akkor még nem mérgezte az együttélést a nacionalista indulat.”
- 2) Irodalmi művek közlése, „amelyek, még ha érintőlegesen is, de érzékeltetik a művészet sajátos eszközeivel a térség népeinek egymásrautaltságát: az egymással élést, mint történelmi evidenciát.”
- 3) „Elhanyagolhatatlan feladatának tekintené a folyóirat a nemzetiségi kérdés elméleti munkásai dolgozatainak közlését, ösztönözné a kérdés továbbfejlesztését, korszerűsítését, figyelné azokat a pozitív és negatív tapasztalatokat, amelyek már a szocialista építés körülményei között gyülemlettek fel. Mindenképpen továbbgondolásra kínálkozik a nemzeti kisebbségek helyzetéből – a kettős kötődés szerepéből adódó bizonyos politikai konzekvencia.”

A javaslatban Köteles Pál hangsúlyozza, hogy „a tervezett többnyelvű folyóiratnak már a pusztán léte is azt demonstrálná, hogy számunkra a nemzetiségi kérdés nem közömbös, hogy szilárd marxista alapon törekszünk a nemzetiségi kérdés korszerű elemzésére és továbbgondolására.”

A folyóirat technikai feltételeinek ismertetése mellett – némi „zsaroló” mellékízzel – Köteles Pál a következőket írja:

„Beszélgetésekből megítélhetően a magyar szellemi életnek számos reprezentánsa, személyisége aláírásával támogatná e javaslatot, ám úgy vélem, hogy az aláírás szedegetését csak végszükségben kell alkalmazni. Fontosabb ennél, hogy az illetékesek hozzanak elvi döntést a kérdésben, s ezt követően konzultációk kezdődjenek szervezeti és egyéb kérdésekkel kapcsolatban.”

A beadvánnyal kapcsolatos álláspontunk kialakításához konzultáltunk a Külügyi Osztály néhány érintett munkatársával. Ezek alapján 1981. május 20-án került sor a Köteles Pállal folytatott beszélgetésre. A beszélgetésen jeleztük, hogy a kérdéssel kapcsolatban az utóbbi években nyitottabbá vált a politika (XII. kongresszus, Népfront-kongresszus, publikációk). Az MSZMP, a kormányzat számára nem közömbös a határon túli magyar nemzetiség sorsa; van világos és dokumentált álláspontunk e kérdésekről, s a hazánkban élő nemzetiségekkel kapcsolatos politikai tapasztalatok is pozitívak. Visszaigazoltuk Köteles Pál kezdeményezésének felelős aggodalmát, de a javasolt eszközt, a külön „tematikus” folyóirat létrehozását jelenleg irreálisnak, s e mellett politikánkat is kockáztatónak tartottuk. Persze tovább lehet a felelős szóbeli (sőt akár írásbeli) nyilvánosságot növelni, hiszen a nemzetiségi tematikájú, illetve genezisű tanulmányok, esszék, versek, novellák közlését mind több folyóirat vállalja fel, de a publikációs felelősség igen komoly dolog e témában is. A nemzetiségi kérdés tehát nem tabu nálunk, a kormányzat sem passzív, még ha nincs is lépéseinek széles sajtója.

Elsősorban a külföldi anyagok közlésének igénye miatt, a szocialista országok egyetértése híján látszik kivitelezhetetlennek a terv. Nem valósítható meg terjesztése; egyes esetekben pedig a nyilvános polémia nem segítené elő a helyzet jobbítását. Köteles Pál elképzeléséből ugyanakkor hiányzik a magyarországi nemzetiségek jelenlétének tükröztetése a folyóirat-tervezetben. Ugyancsak nincs körvonalazva a hazai nemzetiségi politika eredményeinek és tanulságainak képviselési módja [!].

Köteles Pál a beszélgetés során úgy látta, hogy félreértettük az ő szándékát. Nem akarja, hogy botrányos cikkek jelenjenek meg, és éppen ezért gondolt régi témák megírására, ahol a különböző nemzetiségű, mindenekelőtt közös „gyökerekre” tennék a hangsúlyt. Elismerte, hogy a hazai nemzetiségi politika jó, mindent megtesz, néha többet is, mint amit el lehet várni az itt élő németek, délszlávok, szlovákok és románok helyzetéért. Ennek viszonzatlanságát elsősorban Romániában és kisebb mértékben Csehszlovákiában látja.

Jeleztük: elképzelése utópisztikus és naiv elemeket is bőven tartalmaz; főleg annyiban, amennyiben megoldhatónak véli egy erősen aktuális érdekű nemzetiségpolitikai folyóirat viszonylag „békés” szerkesztését s fogadtatását; illetve, amennyiben a történelmi érdekű rovat „harmonizáló” funkcióját illuzórikusan ítéli meg. Mindehhez hozzátettük: az ún. jelentős személyiségekkel történő beszélgetésre való utalás, esetleges aláírások gyűjtése, mint szándék és módszer nem elfogadható. Ezt nagyon határozottan és világosan közöltük Köteles Pállal. Ezzel együtt nem zártuk ki a további konzultációk lehetőségét; miként viszont ő sem állt el attól demonstratívan, hogy folytatja javaslata népszerűsítését.

A beszélgetés alapján javaslatunk a következő:

1. A tematikus és soknyelvű folyóirat megjelentetése nem időszerű és nem célszerű, de a téma valódi érzékenység[ér]e, bel- és külpolitikai érdekeinkre tekintettel sürgősen megfontolandó lenne egy gyűjteményes kötet szerkesztése és kiadása a Kossuth Könyvkiadónál a párt nemzetiségi politikájáról. Pártdokumentumok, tanulmányok, esszék stb. közlésével, újraközlésével lehetne demonstrálni a hazai nemzetiségi politika elveit és gyakorlatát. A kötetet azután a Corvina [Könyvkiadó] idegen nyelveken is publikálhatná.

2. Az Agit. Prop. Bizottság 1981. január 27-i ülése alapján a sajtót, a rádiót, a televíziót jobban kell orientálni, hogy ebben a témakörben milyen jellegű írásokat közöljenek.

Budapest, 1981. június 2.

(Agárdi Péter)

(Fodor Péter)

A JAK 1982. szeptember 9–11. között tartotta Pécssett *Munkások a müben – művek a munkások között* című tanácskozását,²⁶³ nemsokára következett az erdélyi Ellenpontok *Memorandum*a és *Programjavaslata a Helsinki értekezlet megállapodásainak betartását ellenőrző madridi konferenciához* a *szamizdat* 8. számában. Az Ellenpontokról nem a hírszerzés tájékoztatta a magyar pártvezetést, hanem a belső elhárítás. A *Beszélő* 1982. decemberi 5–6. száma nemcsak a pesti házkutatásokról közölt összefoglalót, hanem a *Memorandumot* és *Programja-*

263 A tanácskozás anyaga „*Mű? Munkás*” címmel jelent meg (Csordás Gábor: „*Mű? Munkás*” Budapest, Magvető, 1985. JAK füzetek 13.).

vaslatot hetvenegy magyar értelmiségi Lázár György miniszterelnöknek címezte, az erdélyi zaklatások ellen tiltakozó nyilatkozattal.²⁶⁴ Magyar belügyi jelentés szerint

„1982. november 6-án és 7-én a román állambiztonsági szervek több fiatal erdélyi magyar értelmiségit őrizetbe vettek. Lakásukon házkutatást tartottak, a magyarországi és az erdélyi politikai viszonyokkal foglalkozó dokumentumokat foglaltak le náluk. Az őrizetbe vettek pontos száma egyelőre nem ismeretes. Név szerint a következőkről tudunk: Ara-Kovács Attila filozófiai író, Kertész Attila színész, Szőcs Géza költő és Tóth Károly [Antal] tanár. A hét folyamán többeket kihallgattak: köztük volt: Kertész Lóránt agrármérnök és felesége, Kertész Éva, Józsa Márta, Bíró Éva, Keszthelyi András, filozófushallgató és Tóth Károly felesége. Néhányukat – így Szőcs Gézát, Tóth Károlyt és feleségét – súlyosan bántalmazták. Ara-Kovács Attilát és Tóth Károlyt néhány nap után szabadon bocsátották azzal a föltétellel, hogy a várost (Nagyváradot), illetve lakásukat nem hagyhatják el.”²⁶⁵

Lăncrănjan 1982. márciusi magyarelles bukaresti botránykönyve Romániában az újabb erőszakos sovíniszta támadássorozat nyitányát jelezte, Magyarországon az MSZMP és a „népi” ellenzék súlyos konfliktusához vezetett, összességében a két ország régóta elmérgesedett viszonyának további romlását hozta. Az erdélyi magyarság és a magyar kultúra elleni támadások kezdetét Gáll Ernő szerint a

„Barbu-csoport (a Săptămina című bukaresti hetilap szélsőséges nacionalistáinak – CSM) provokációi képezték, [Ion] Lăncrănjan és R[omulus]. Zaharia könyvei, C[orneliu]. V[adim]. Tudor stb. versei – egyszóval az »irodalom« lépett fel kezdeményezően, de nyilván bátorítottan, ők az »ellen-ébresztők« hadai voltak, és sikerült a közvélemény egy részét megzavarniuk, megmérgezniük. [...] Segítséget nyújtottak ehhez olyan szerzők és tételek, amelyek azt hangoztatták, hogy a kisebbségek túl sokat kaptak, kvázi előjogokat élveznek (Francisc Păcurariu).²⁶⁶ A rianás 1984 őszén gyorsult fel [...] majd a repertoárok átalakítása, a rádióstúdiók felszámolása, a tv-műsorok megszüntetése következett.”²⁶⁷

Az Eugen Barbu, Ion Lăncrănjan és Adrian Păunescu vezette agresszív nacionalista–antiszemita csoport a hetvenes évek végén erősödött meg, amikor Elena Ceaușescu a legfőbb román párttestület, az RKP Politikai VB tagja lett, és befolyása nagymértékben megnőtt férjére és a pártvezetésre. Barbu a bukaresti irodalmi élet egyik meghatározó figurájaként, Lăncrănjan az írószövetség dogmatikus párttitkáraként támadta a rendszerrel szembenálló, Romániát elhagyó értelmiségieket. Păunescu, aki az RKP politikáját úgymond belülről bírálta, 1973-ban a Cenaclul Flacăra, a Flacăra folyóirat nacionalista monstre folklór-rendezvényeinek megszervezőjeként lett Nicolae Ceaușescu „udvari költője”.²⁶⁸

264 SZÖNYEI Tamás: *Titkos írás*. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990 1–2. Budapest, Noran Könyvesház, 2012. 663., L. még Szőcs i. m. (246. lj.) 184–187. és Szőcs Géza – FARKAS WELLMANN Endre: *Amikor fordul az ezred. Beszélgetőkönyv és dokumentumgyűjtemény*. Budapest, Ulpius Ház, 2009. 20–54.

265 Uo. 667.

266 Francisc Păcurariu (1920–1997) román író, szerkesztő, tanár, diplomata.

267 *Napló* 1. k. 145. 1985. április 10. Gáll Ernő (1917–2000) szociológus, filozófus, tanár, szerkesztő. A Babeș-Bolyai Tudományegyetem tanára, 1957–84 között a kolozsvári *Korunk* főszerkesztője.

268 Nicolae Ceaușescu (1918–1989) román diktátort, az RKP főtítkárat, az RSZK elnökét és feleségét a rögtönítélő bíróság ítélete alapján 1989. december 25-én kivégezték.

Ceaușescunak küldött beadványában Méliusz József már 1982. április 20-án perrel fenyegetőzött,²⁶⁹ de Beke György és Szabó Gyula nyilatkozata sem kerülhetett nyilvánosságra. Áprilisban Gáll Ernő Aurel Duca KB-titkárnak fejezte ki tiltakozását, később Balogh Edgárral együtt írta alá Sütő András, Markó Béla és Gálfalvi György által fogalmazott levelet.²⁷⁰ („Sütő [András] fémjelzésével, több mint 30 aláírással tiltakozó levelet küldtek Bukarestbe Fazekas Jánoson keresztül Ceaușescunak Lăncrănjan kötete miatt.²⁷¹ A memorandumot Gálfalvi Gyurka fogalmazta. Ha én tudom, mások is tudják.”)²⁷²

Gáll Ernő 1982. április 23-án Bodor Pálhoz írott levele szerint „Napok óta traumatizáltan kóválygunk a Lăncrănjan-könyv elolvasása után, amely – túlzás nélkül – új szakaszt nyit meg. Ennek kimenetele viszont attól függ, mi lesz a válaszuk.”²⁷³ A könyv,

„és ami körülötte, »mögötte« történt, szörnyű izgalmakat váltott ki. Leverő minden. Maga a tény, hogy felső ösztönzésre rövid idő alatt – más antiszemita megnyilvánulásokkal (a [Zigu Ornea irodalomtörténet ellen konstruált – CSM] Ornea-ügy) – ez a förmedvény napvilágot láthatott, a hozsannázó méltatások, a kolozsvári botrány, amely a pártpropagandistáknak szóló ajánlásában jutott kifejezésre, a Méliusz-cáfolat közlésének szabotálása, a Domokos Géza és a Kriterion elleni támadások, a társaság ájult magatehetetlensége, a gyér tiltakozások, az atomizáltság, a román értelmiség passzivitása, a magyarországi kapcsolatok bloklása [...] az ötvenes évek baljós, megfélemlítő emlékét elevenítik fel.”²⁷⁴

Egy 1983-as Securitate-jelentés szerint a *Korunk* szerkesztőségében Gáll úgy nyilatkozott, hogy ha

„Lăncrănjannak megengedett, hogy egy ilyen könyvet publikáljon, azt bizonyítja, hogy első könyve (*Cordovani*, 1963.) nem volt egyedi jelenség, hanem egy nagyobb méretű stratégia része. Másféle kurzusról van szó, a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos politika megváltozásáról, de egy keményebb változásról, durvábbról, kíméletlenebből. Eddig nem adtak szabad utat a sovinsztáknak. Eddig úgy mondták: »nemzetiségre való tekintet nélkül«, de most legyünk felkészülve rá, hogy az egyetértést, barátságot hirdető szavak mellett egyre több ilyen könyv fog megjelenni. Ez által pedig a román nép sovinszta »felvilágosításban« részesül, ami súlyos kihatással lesz a romániai magyarság helyzetére.”²⁷⁵

*

269 Méliusz József író beadványa Nicolae Ceaușescu számára. Bukarest, 1982. április 20. JEA KGY LF 7 sz.

270 Utóbbiról GÁSPÁR György: „azzá legyünk, akik lehetnénk”. Beszélgetés Gálfalvi Györggyel. *Bárka*, 2013/11. 11. 2. 79–80. és GÁLFALVI György: A gazember, aki voltam. *Bárka*, 2013/11. 2. Markó Béla (1951–) költő, író, műfordító, politikus. 1976–89 között az *Igaz Szó* szerkesztője, 1989-ben az RMDSZ egyik alapítója, 1990–2016 között szenátora, 1993–2011-ben elnöke. 2004–07-ben és 2009–12 között miniszterelnök-helyettes. Gálfalvi György (1942–) újságíró, szerkesztő. 1965-től az *Ifjúmunkás*, 1970–89 között az *Igaz Szó* (1989 decemberétől *Látó*) szerkesztője, 1993–2008-ig főszerkesztő-helyettese, főszerkesztője.

271 Fazekas János (1926–2004) romániai magyar újságíró, politikus, történész. 1954–84 között az RKP KB, 1974–82-ben az RKP Politikai VB tagja.

272 Csapody Miklós naplója. 1982. június 10. *Harminchat magyar értelmiségi beadványa Nicolae Ceaușescunak*. JEA KGY LF 7. sz.

273 GÁLL Ernő: *Levelek 1949–2000*. Kolozsvár–Budapest, Komp-Press Korunk Baráti Társaság, 2009.

274 *Napló* 1. k. 100. 1982. május 10. Domokos Géza (1928–2007) író, szerkesztő, műfordító, politikus. 1961-től a bukaresti Irodalmi Kiadó nemzetiségi részlegének főszerkesztője, 1970–90 között a Kriterion Könyvkiadó igazgatója. 1989-ben az RMDSZ alapító elnöke, 1992-ig képviselője.

275 Ministerul de Interne, Insp. Județean Cluj, Nr. 102/GM/00397000 din 17. X. 1983. KL.ir.

A második Tiszatáj-botrány már nemcsak a magyar politikai vezetést és a budapesti irodalmi világot rázta meg, hanem elérte a vidéki értelmiséget is. Köteles válasza a *Tiszatáj* 1982. szeptemberi számában a pártközpont és a minisztérium tudta nélkül jelent meg, Száraz György hivatalos magyar álláspontot képviselő, egyebekben korrekt írásának (*Egy különös könyvről*) elébe vágva.²⁷⁶ A szegedi állambiztonsági jelentése szerint Ilia Mihály

„elmondta, hogy neki nincs meg a Lánchránjan könyv, de megdöbbenett, hogy Száraz Györgynek a Valóságban megjelenő kritikáját októberre időzítették. Valószínűnek tartja, hogy azért, hogy inkább ezzel szeretnék a hivatalos szervek, hogy foglalkozzon a közvélemény [...]”²⁷⁷

A szeptember elsején megjelent *Tiszatáj* számot, mint annak idején, 1971 decemberében Ratkó József sárrétudvari Nagy Imrét idéző költeménye miatt Szegeden a motoros rendőrök,²⁷⁸ két nappal később az egész országban összeszedették az újságárusoktól. Még az Irodalmi Osztály példánya is eltűnt, bár azt nem az állambiztonság, hanem valamelyik rokon-szenvező kíváncsi munkatárs vette magához.

A Köteles-kézirat 1982 nyarán érkezett a *Tiszatáj* szerkesztőségébe.

„Néhány jelzõt finomítottunk benne és kihúztuk azt a pársoros bekezdést, amelyben Köteles Pál [Nicolae] Ceaușescu propagandagépezetét [Joseph] Goebbelsével vette egy kalap alá.²⁷⁹ Július közepén fölhívtam Csapody Miklóst, a minisztérium Tiszatáj-referensét, van-e elvi tiltás arra nézve, hogy [Ion] Lánchránjan könyvével nem szabad foglalkozni. Azt mondta, nincs. Július 17-től vendégünk volt Gálfalvi György, családunk régi jó barátja, a marosvásárhelyi Igaz Szó szerkesztője. Július 19-én odaadtam neki a kéziratot, azt kérve, mondja meg a legőszintebben, ártunk-e nekik, erdélyi magyaroknak, ennek a cikknek a közlésével. Gyuri barátunk a leghatározottabban azt felelte, hogy nem ártunk, sőt használunk vele. Erre a cikket nyugodt lelkiismerettel nyomdába adtuk, bár biztosak voltunk benne, hogy az illetékesek nem hagyják majd szó nélkül. Az időpont is a legeszményibb volt: azt a szerkesztői gyakorlatot követtük ugyanis, hogy legrázósabb közléseinket mindig a szeptemberi számra időzítettük, mert ennek kézíratai júliusban és augusztusban voltak a nyomdába, akkor, amikor a megyei elvtársak túlnyomó többsége szabadságon volt, így minimális volt az esélye annak, hogy a nyomdában ellenőrizzék, van-e problematikus írás, esetleg kivetetni való a megjelenendő lapszámból.”²⁸⁰

Igazság szerint nem Vörös László hívott fel, hanem Annus József, a *Tiszatáj* kérdése azonban valóban az volt: van-e a témában „elvi publikációs–politikai tiltás”? Mivel nem volt, azt felel-

276 Köteles Pál írása: *Töprengés egy torzkép előtt*. Ion Lánchránjan: *Gondolatok Erdélyről. Tiszatáj*, 1982/9. 51–57. Száraz György válasza: *Egy különös könyvről. Valóság*, 1982/10. 95–105. Száraz György (1930–1987) publicista, író, drámaíró, műfordító, szerkesztő. 1952-ben hamis vád alapján életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1956-ban szabadult. Segédmunkás, népművelő, 1977–89 között az *ÉS* rovatvezetője, főmunkatársa. 1978–80-ban a kecskeméti Katona József Színház dramaturgja, 1983-tól haláláig a *Kortárs* főszerkesztője.

277 CsmRfk III/III. O. Sz.t. *Feljegyzés*. Szeged, 1982. október 18. Tárgy: „Szerkesztő” fn. bny-ban. Zsembery Antal r. fhdgy, Várhelyi Ferenc r. szds. ÁBTL 0–19783/4. IM.ir.

278 DALOS György: Ilia. *Szegedi Egyetem*, 2004. szeptember 27. 9.

279 Joseph Goebbels (1897–1945) német politikus. 1933-tól haláláig a náci Németország népművelési és propagandaminisztere, Hitler közvetlen munkatársa. Agresszív, hazug és gátlástalan propagandatevékenysége a második világháború után fogalommmá vált.

280 Vörös i. m. (64. lj.) 80.

tem, nincsen.²⁸¹ Később a szegedi

„Kaposi Márton vezette Tiszatáj-értékelő bizottmány fórumán szót kaptak a szerkesztők is.²⁸² Vörös Laci volt a merevebb: azt mondta, lehet, hogy majd ugyanazok, akik most elmarasztalják, öt év múlva ugyanezért dicsérni fogják. Lengyel Andris szerint Annus [József] volt a legdiplomatikusabb, őrá Agárdi [Péter]ék nem haragszanak annyira. Miért? Annus Jóska »három szinten« reagált: megvédte Csoóri [Sándor]t (nem igaz, hogy csak költőként figyelemre méltó); Bíró [Zoltán], Köteles [Pál] írásait már kevésbé védte, mondván, bizony voltak bennük kifogásolható részletek; végezetül: a szerkesztőség nem tehet róla, ha nincs rend a minisztériumban. Mert ők jelentették a Köteles-írás közlésének szándékát, és nem kaptak ellenkező jelzést. Nem tehetnek róla, ha az illetékes munkatárs nem jelezte fölötteseinek. (Persze, hogy nem kaptak »jelzést«, tudták, mit csinálnak. Azt is, mit kérdeznek).²⁸³

Tóth Dezső és Menyhért Jenő utasítására természetesen a magam „igazoló jelentését” is meg kellett írnom. Ezt egészítette ki Annus Józsefnek a korábbiakkal egybehangzó, Menyhért Jenőnek ugyanaz nap elküldött levele.

9. dokumentum

Feljegyzés

Menyhért Jenő osztályvezetőnek

Tárgy: a Tiszatáj szerkesztőségével a Lăncrănján-könyv ügyében folytatott beszélgetés²⁸⁴

Ez év augusztusában (a pontos dátumot nem jegyeztem fel) telefonon megkeresett Annus József, a Tiszatáj főszerkesztő-helyettese, aki Ion Lăncrănjannak *Beszéd Erdélyről* címmel, Bukarestben 5 hónappal ezelőtt megjelent könyvével kapcsolatban jelezte, hogy a kötetre adott reflexióját Köteles Pál eljuttatta szerkesztőségükhöz. A könyvre vonatkozó elvi kérdése az volt, van-e valamiféle művelődéspolitikai tilalom a folyóiratokban való reagálást illetően. Minthogy ilyen tiltás nincsen, válaszom nemleges volt. A fenti tájékoztatást követően abban állapodtunk meg, hogy a beszélgetés során általa már jelzett rövidítések után a főszerkesztő ismételten átnézi a kéziratot, s amennyiben valamilyen okból problematikusnak ítéli, más korábbi esetekhez hasonlóan (mint pl. Vigh Károly amerikai útinaplója esetében tették) elküldik a minisztérium Irodalmi Osztályára.²⁸⁵

Bp., 1982. szeptember 27.

(dr. Csapody Miklós)

281 Vörös i. m. (64. lj.) 60. és GYURIS i. m. (2. lj.) 229–130.

282 Kaposi Márton, szül. Kosjár (1936–) filozófiatörténész, esztéta. 1960-tól a szegedi egyetem, 1977-től az ELTE előadója, 1987–88-ban a *Tiszatáj* főszerkesztője.

283 Csapody Miklós naplója. 1983. február 5.

284 G.m.

285 VIGH Károly: Amerikai magyarok között. Budapest, *Mozgó Világ*, 1982/4. 18–21.

10. dokumentum

[*Annus József levele Menyhért Jenőhöz*]²⁸⁶
 Budapest, 1982. szeptember 27.

tisztatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT
 SZERKESZTŐSÉGE

6740 Szeged, Tanácsköztársaság útja 10.

Telefon: 12-670

Menyhért Jenő
 osztályvezető elvtársnak
 Budapest
 Művelődési Minisztérium
 Irodalmi Osztály

Szeged, 1982. szeptember 27.
 Hiv. sz.: 695/82/I.

Kedves Osztályvezető Elvtárs!

Szeptember 22-én kelt levelére válaszolva jelentem, hogy a Länchränjan-könyvvel vitázó írásunk nyomdába adása előtt – valamikor július 20-a és augusztus 5-e között – telefonon kerestem Osztályvezető Elvtársat, hogy a könyv recenzeálásával kapcsolatos állásfoglalásról tájékozódjak. Távollétében az Osztály munkatársát, Csapody Miklóst kérdeztem, aki kérdésemre válaszolva elmondta, hogy a könyvvel kapcsolatban semmiféle tiltás nincs. (Megjegyzte: véleménye szerint más szerző talán alkalmasabb lenne a főladatra, mint Köteles Pál, ám ha a szerkesztőség Köteles vélhető túlzásait lefaragja, bizonyosan közölhető írást kap.) Vörös László főszerkesztővel teljes egyetértésben néhány túlzó jelzőt, valamint egy igen erős bekezdést a kéziratból kiiktattunk, ezután az írást minden szempontból közölhetőnek ítélve nyomdába adtuk. Miután folyóiratunk koncepciójába az efféle szemléző és vitatkozó írás beillik – a szóban forgó könyv pedig oly messze ment népünk és vezetőink inszINUÁLÁSÁBAN, hogy arra példa még nem volt –, jogosnak éreztük a még így is meglehetősen határozottan fogalmazó recenzió megjelentetését.

Elvtársi üdvözléssel:

(*Annus József*)
 főszerkesztő-helyettes

1982. október 5-én Tóth Dezső magához rendelt, és Agárdi Péter, Pándi András fősztályvezető,²⁸⁷ Veress Marian párttitkár jelenlétében közölte:

„számos alkalommal, baráti-elvtársi beszélgetések során itt is, Szegeden is jelezték már, munkámban ő is és mások is számtalanszor érzékelték olyan hibákat, tévedéseket, amelyek nyomán szükségesnek érezték jelezni, hogy változtatnom kell szemléletmódomon. Az utóbbi időben ezt egyre több esetben voltak kénytelenek megfogalmazni, mert összesűrűsödtek a velem kapcsolatos problémák, így legutóbb a *Tiszatáj* Köteles-cikke ügyében, amelyben súlyos mulasztást követtem el. Hangsúlyozni kívánja, hogy nem ez az egyetlen és a legfőbb probléma velem, ez már a dolgok teteje, amelyből a kulturális irányítás kénytelen levonni a személyemet illető következtetéseket. Ez a felső vezetés döntése (Aczél [György] nevét nem ejtette ki). A problémákra Menyhért Jenő figyelmét is felhívta a közelmúltban írásban, kérve, hogy hasson a változás irányába. Ezt a levelet nyilván ismerem, mégsem változtattam magatartásomon. Szemléletemet és állásfoglalásaimat ugyanis a politikai intranzigencia jellemezte, munkám során nem a Művelődési Minisztérium álláspontját képviseltem. Minisztériumi munkámat – a szóbelit és az írásosat egyaránt – politikai fedőszövegek, elkenések gyártása, az önmagáért való esszéizálás jellemezte, és az irodalompolitikai érdekű, politikai természetű kérdések következetes elkenése.

Mindez – természetesen nem feltételezhető a rosszhiszeműség – arra mutat, hogy vagy nem akarom, vagy nem tudom az itteni kívánalmak szerint végezni munkámat. Annyiszor kért ő is, más is, hiába, mindig valami makacsság, ellenszegülés vezetett. Hogy így viselkedtem, abban bizonyára szerepe volt annak is, hogy szerencsétlen módon a minisztérium volt első munkahelyem, egyetemről jöttem frissen, tapasztalatlan voltam és kellően felkészületlen, de befolyásolt szegedi indíttatásom is. Általában az elhangzottak jellemezték minden folyóiratszémletem, különösen a *Tiszatáj* 1981. márciusi lapértékelésén képviselt álláspontomat, amikor elvtelen és hamis beállítással próbáltam felmentést adni, megkísérelve olyan törekvések legalizálását, amelyek ellentétesek kulturális politikánkval. Ez jellemezte más megnyilatkozásaimat is, mint a gyulai Várszínház-ügyben, amikor esszéisztikus, használhatatlan szöveget adtam, majd az erre következő írásbeli figyelmeztetésre intranzigens hangú feljegyzéssel feleltem.²⁸⁸ Ugyanez nyilvánult meg a *Tiszatáj* Köteles-cikkével kapcsolatban is, amikor is nem érezkeltem a szerkesztőség jelentkezésének, a cikk közlésének bel- és külpolitikai súlyát – erre kell gondolnia, mert az ügyben nem feltételezhet rosszhiszemű tudatosságot. A dolgokhoz való hozzáállásom egyik legjellemzőbb megmutatkozása Illyés Gyula 80. születésnapjára szóló kitüntetési előterjesztésem szövege, amelynek indokló részét Csoóri-idézettel zártam. Közbevetésemre, miszerint a szöveg nem tőlem való, ideges telefonálásba kezdett, és miután Menyhért [Jenő] közölte vele, hogy a szöveg az írószövetségből érkezett, annyit mondott, nem baj, ennyi elég. Végezetül közölte, a legfelsőbb kulturális vezetés úgy látja, hogy nem dolgozhatom a Művelődési Minisztériumban. [...] [T]ehetségemnek – amelyről meg van győződve ő is, és más is – a szellemi-művészeti élet más övezeteiben kell kamatozódnia, amihez a minisztérium minden segítséget megad. Itt a naptár, jöjjen vissza egy hét múlva, jelöljem meg mindazon munkahelyeket, ahol elhelyezkedésem el tudom képzelni, és vizsgáljuk meg együtt a lehetőségeket.”²⁸⁹

287 Pándi András (1942–2014) újságíró, hivatalnok, menedzser. 1970-től a KISZ KB Kulturális Osztályának vezetője, 1978-tól az MSZMP KB TKKO Kulturális Alosztályának munkatársa, 1982–90 között a minisztérium Művészeti Fősztályának vezetője. 1990 után PR-igazgató, privatizációs menedzser, a Helikon Könyvkiadó és az ELTE Eötvös Kiadó igazgatója.

288 L. a 4., 6–7. dokumentumokat (60., 65–67. o.).

289 Csapody Miklós naplója. 1982. október 5.

1982 őszén már

„Akár ugyanarról a témáról a megszólalás és a publikálás lehetősége a korlátozott nyilvánosság szerkezetében erősen pozícionált volt: függött a megszólaló személyétől, de ennél is meghatározóbb volt a közlési fórum, ráadásul a Tiszatáj főszerkesztője előzetesen egyeztetett a folyóirat minisztériumi referensével, Csapody Miklóssal, aki a közlés elé nem gördített akadályt. Igaz, nem sokkal később – a minisztérium irodalmi osztályának vezetőjével egyetemben – menesztették állásából.”²⁹⁰

Mint később a *Bécsi Napló* írta,

„A gyakorlat szerint, ha a publikációkkal kapcsolatban kételyek merülnek fel, ki kell kérni a pártközpont véleményét. Csapody Miklós sem főnökét nem értesítette, sem pedig a pártközpontot nem kereste fel, és így a *Töprengés egy torzkép előtt* román tiltakozást váltott ki, ami aztán Csapody állásába került.”²⁹¹

A lap később arról tudósított,

„A tavaly [1981.] júniusi lengyel szám miatt a Tiszatáj szerkesztősége megrovásban részesült. A munkásörtség mostani felvonulása az előzményektől függetlenül aggasztó jelenség: a hatalom – úgy látszik, egy számára kényes kérdésben – fegyveres erővel érvelt a szókimondás ellen. [...] Aczél György a pártközpontban erről úgy nyilatkozott, olyan lapot nem lehet engedélyezni, amelyik minden számában belepiszkit a szocializmusba. A fejlemények ismerői mindezek mögött szovjet nyomást gyanítanak.”²⁹²

A parlament őszi ülészakán Horváth István belügyminiszter még mindig arról beszélt, hogy a „szocializmusellenes csoportok a nemzetközi méretű osztályharcban az imperializmus oldalán állnak, és az elvakult, veszedelmes hidegháborús erők szövetségesei.”²⁹³ A belpolitikai helyzet és a magyar vezetés bizonytalanságát Brezsnyev novemberi halála fokozta.²⁹⁴

Ilia Mihályhoz 1982. október elején írott levelem szerint:

„A Tiszatáj ügyében, úgy hallom, van némi fejlemény: Koncz [János, az MSZMP Csongrád Megyei Bizottságának ideológiai titkára – CSM] berendelte és lehorzta őket, újabb érvük volt, hogy Csatári D[ániel], az illetékes kelet-európai rovatvezető nem látta Köteles [Pál] írását. Folyik valami vizsgálat, formálisan nem ez a neve, hanem azt vizsgálja a Székely Sándorból, Kiss Lajosból és Hegyi Andrásból álló testület, hogy a Tiszatájjal kapcsolatban ’75 nyarán hozott megyei PB-határozat (oda kell figyelni a fiúkra, »orientálni« kell őket stb.) miként valósult meg az óta. Személyi változás talán nem várható, valószínű, hogy emelt szintű (bizalomnövelő) letolást kapnak, s az egész ügy fél évre eltolódik. [Ami engem illet,] Örülök, hogy ez így rendeződött, s végre túl vagyunk egymáson. Hangulatom optimális, kezdek felszabadulni [...]. És ami a legfontosabb nekem, hogy a legcsekélyebb

290 NÉMETH i. m. (107. lj.) 117–118.

291 *Bécsi Napló*, 1983. május–június 3.

292 Uo. 1982. december 1.

293 Népszabadság, 1982. október 8.

294 Leonid Iljics Brezsnyev (1906–1982) szovjet politikus, 1964-től haláláig az SZKP főtitkára, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke.

erkölcsi vereség, sérülés nélkül. Kedden a Ménesi utat [az MTA Irodalomtudományi Intézetét], a Nemzetközi Hungarológiai [Nemzetközi Magyar Filológiai] Társaságot és a Szépirodalmi [Könyvkiadó]t gondolom majd megjelölni [új munkahelyemként], sorrendiség nélkül.²⁹⁵

„Ekkor kezdtük Tóth Dezsővel hosszára nyúlt egyezkedésünket arról, hol dolgozom ez után. Köpeczi Béla miniszter ugyanis berendezkedett, új irodalmi főosztályt akart, és Tóth Dezső is szeretett volna szabadulni tőlem. Bár a pártközpontban akkorra már eldöntötték, hova helyeznek, kitartóan próbálkoztam (nyilvánvalóan hiába). 1982. október 9-én Agárdi Péter invitált a TKKO-ra, „baráti beszélgetésre [...] a [Nemzetközi Magyar] Filológiai Társaságot valószínűnek tartja, de nem volna-e kedvem könyvtárban, levéltárban, múzeumban dolgozni?” Tóthnak első helyen az Irodalomtudományi Intézetet, másodikként a Társaságot jelöltem meg. Megígérte, utána néz, s javasolta, gondolkodjam további lehetőségeken is.²⁹⁶

Későbbi közlése szerint

„Az intézet vezetősége a leghatározottabban elzárkózik személyem elől, tekintve státusznehézségeiket, valamint, hogy amikor az intézetet komoly szakemberek hagyják el, a helyükre nem vihető kezdő. Státusz létrehozására sem itt, sem a Társaságnál nincs mód, lévén mindkettő akadémiai munkahely, és arra sincs lehetőség, hogy a minisztérium státuszt adjon le az Akadémiának. Nyilván én sem tartom elképzelhetőnek, hogy egy, a minisztériumban meg nem felelt ember érdekében a miniszter státusz lekötését, egy »kibukott« ember odahelyezését kezdeményezze.”

Ő azonban további lehetőségeket keresett számomra:

„az egyik a Népművelési és Propaganda Iroda, ahol szerkesztői munkakört ajánl, a másik az OSZK, ahol képzettségemnek megfelelően helyezkedhetnék el. Utóbbit kifejezetten ajánlja. Újból kértem, Köpeczinél a Társaságot legyen szíves szorgalmazni, mert ott szükség van megfelelő képzettségű emberre, Béládi Miklós pedig ragaszkodik hozzám.²⁹⁷ (Köpeczi később mosolyogva mutatta Béládi levelét: annyi állt a záró passzusban, hogy »ha van rá lehetőség, esetleg« járjon közbe odakerülésemben.) Dezső ezek után igen rosszkedvű lett, mégis megígérte – tekintve, hogy szándékom ellenére sehova sem helyezhet –, ismét felveti a Társaságot. Megjegyezte, hogy ha egyik felkínált lehetőség sem felel meg, számolnom kell a budapesti elhelyezkedés nehézségeivel. Búcsúzóul megkérdezte, nincs-e szándékomban visszaköltözni Szegedre? Kölcsönösen szerencsés volna »elfelejteni« ezt a néhány éves intermezzót, visszamehetnék – tabula rasa – oda, ahonnan jöttem.²⁹⁸ Tíz nap múlva már csak a Népművelési Irodát és az OSZK bibliográfiai osztályát ajánlotta fel [...] Arra, hogy nemzedéktársaim sehol sem kerültek eddig ilyen kedvező pozícióba, azt feleltem, nemzedéktársaim közül többen egyetemen, főiskolán, szerkesztőségben dolgoznak, nem lennék kivétel.²⁹⁹

Újabb egy hét múlva Tóth Dezső közölte: a korábbi államtitkár,

295 Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz. Budapest, 1982. október 7.

296 Csapody Miklós naplója. 1982. október 9.

297 Béládi Miklós (1928–1983) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. 1956–57-ben és 1960–83 között az MTA Irodalomtörténeti (Irodalomtudományi) Intézetének munkatársa. 1957–60-ban a Magvető Könyvkiadó irodalmi vezetője, 1963–72 között a *Kritika* belső munkatársa, 1977-től a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság főtítkárhelyettese, 1979-től a *Hungarológiai Értesítő*, 1981–85-ben a *Literatúra* szerkesztője.

298 Csapody Miklós naplója. 1982. november 16.

299 Uo. 1982. november 18.

„Molnár Ferenc igazán szívesen odavenne az OSZK-ba, ott ugyanis komoly magyarságtudományi kutatások folynak. (Béládi úgy informált, hogy a könyvtárban semmiféle magyarságtudományi kutatás nem folyik, de a bibliográfiai osztály készíti a nemzeti bibliográfiát.) Dezső »határozottan javasolta«, hívjam fel Molnárt, az OSZK remek munkahely, a miniszter is ezt javasolja. Köpeczi ugyanis nem lát lehetőséget a Társaságra, az ő igyekezete ebben az ügyben hiábavalónak bizonyult.” Mások is azt tanácsolták, a könyvtár „alkalmas a dekkolásra, nagyobb védeltséget jelent (?)”.³⁰⁰

Az ügy egyre sürgősebbé vált, én pedig még mindig ott voltam láb alatt a minisztériumban.

Az októberi főszerkesztői értekezlet előkészítésében ez után már nem kellett részt vennem. A *Tiszatáj* tevékenysége ennek az értekezletnek az előzetes munkaanyagában is szerepelt, de az 1982. szeptemberi számról és következményeiről már egy szó sem esett. A fő hangsúlyt az írószövetségben belüli, a pártvezetés számára nemkívánatos szerveződésekre, az irodalmi társaságok ügyére, valamint a folyóiratok kritikai tevékenységére helyezték.

11. dokumentum

*Az 1982. október 15-i főszerkesztői értekezlet megbeszélése
/szeptember 30., Irodalmi Osztály/³⁰¹*

Széchenyi Á[gnés]

Gáspár Gy[örgy]

Saját jegyzetek alapján egészítsétek ki

M[enyhért][J]enő

Az értekezleten részt vett Tóth Dezső, Agárdi Péter, Pándi András, Menyhért Jenő, Gáspár György, Széchenyi Ágnes, Császtvay István³⁰² és Csapody Miklós.

Tóth Dezső:

A meghívandók köre szűkebb legyen: az irodalmi lapok teljes létszámmal szerepeljenek, plusz a Valóság, a Színház, a Filmkultúra, a Filmvilág és a Művészet főszerkesztői. Az értekezlet helye: az államtitkári tanácsterem. Időpontja: október 15. 11 óra. Napirend: információk időszzerű társadalompolitikai kérdésekről (Knopp András); az irodalmi folyóiratokkal kapcsolatos észrevételek (Tóth Dezső);

kapjon meghívót Hubay Miklós (akadályoztatása esetén Jovánovics Miklós), a[z MSZMP] KB Agit[ációs és]. Prop[aganda Osztálya]. osztályvezetője, Lakatos Ernő, a Tájékoztatási Hivatal elnökhelyettese,³⁰³ továbbá a központi napilapok kulturális rovatvezetői, a TV, Rádió elnökhelyettesei, továbbá Érdi Sándor.³⁰⁴

300 Uo. 1982. november 24.

301 G.m. Készítette Széchenyi Ágnes. Menyhért Jenő kézírásos megjegyzésével. Töredék. A 3–5. pontok részletezése hiányzik.

302 Császtvay akkor a minisztériumi sajtóosztály vezetője volt.

303 Lakatos Ernő (1930–) politikus, 1982–88 között az MSZMP KB APO vezetője

304 Érdi Sándor (1942–) újságíró, szerkesztő. 1982–87 között az MTV Stúdió Szerkesztőségének vezetője.

Agárdi Péter:

Az irodalmi társaságokról: amennyiben erről szó esik, a választmányin hangsúlyozni kell, hogy az Írószövetség mai szervezete történelmi vívmány, amelynek megóvása alapvető érdeke irodalmi életünknek. Nem járható út, hogy az Írószövetséget politikai elhatárolódások, a széttagolódás felé toljuk. Azt kell elkerülni, hogy a választmány ez ügyben elvi határozatot hozzon; konkrét javaslatokat várunk, ezek megvitatása elől nem szabad elzárkózni. Ha a választmány mégis megszavazza az irodalmi társaságokat, a szövegben legalább egy olyan mondatnak kell szerepelnie, amely politikai klauzulaként azt rögzíti, hogy a folyamatos demokratizálás semmiképpen sem vezethet a széttagolódáshoz. Agárdi Péter javasolta, hogy a választmányi ülés előtt célszerű volna kommunista aktívát tartani. A debreceni irodalmi napokkal kapcsolatban javasolta marxista társadalomtudósok meghívását, s a rendezvénysozortat előtt előkészítő aktívát tartását.

Tóth Dezső elvtárs által a főszerkesztői értekezleten megjelölendő témaköröket a következőkben foglalta össze:

- 1) Hogyan foglalkoztak az irodalmi folyóiratok a társművészetek ágainak, illetőleg néhány kulturális jelenségnek a számontartásával?
- 2) Kritikai rovataik mennyiben orientálóak?
- 3) A kulturális sajtó leggazdagabb tematikája az elmúlt időszakban a történelmi identitás-probléma volt (emigráció, nemzetiségi politika). Ez a kérdés hogy áll?
- 4) A kulturális folyóiratok milyen kapcsolatot tartottak a társadalomtudományokkal?
- 5) A minisztérium ismét nyilvánvalóvá kívánja tenni, hogy az irodalmi folyóiratok a Magyar Népköztársaság támogatásával, közpénzen jelennek meg. Mik az ebből fakadó publikációs politikai feladatok?

*

- 1) E tekintetben a könyvkiadás messze a folyóiratok előtt jár. (Vannak ugyan jó példák: az Alföldben Fülöp László okosan kommentálta az irodalmi rádióvitát;³⁰⁵ az irodalomtörténet VII. kötetének vitája,³⁰⁶ itt azonban sok volt a hisztérikus reakció; hiányzik a képzőművészet és a filmművészet termésének kritikai számbavétele. Pozitív példa: a néptánc, népkultúra kérdéseivel való alapos foglalkozás, a punk-kérdés felvetése a Valóságban, Kritikában, Kultúra és Közösségben.) Hiányzik az átfogó figyelem egyrészt az egyes művészeti ágakra, továbbá az összefoglaló tanulmánykötetekre (pl. a pártosság, népiség, realizmus gondolkörét összefoglaló tanulmánykötetre egyáltalán nem reflektáltak.)³⁰⁷ Érdekes volt ugyanakkor Nyilasy Balázs összefoglalója az újabb líráról a

305 A szocializmus korának irodalma. Jegyzetek a *Történelmi jelen idő* című kötetéről. *Alföld*, 1982/1. 44–60. Az idézett írásközül jegyzettel itt és a továbbiakban a fontosabb, vagy címmel idézett tételeket láttuk el.

306 Az akadémiai irodalomtörténet VII. kötet: BÉLÁDI Miklós (szerk.): *A magyar irodalom története 1945–1975 I. Irodalmi élet és irodalomkritika*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.

307 *A Realizmus, pártosság, népiség* című sorozat kötetei Aradi Nóra, Bonta János, Erney Gyula, Szerdahelyi István, Tarján Tamás, Vasy Géza és mások ipar-, építő- és képzőművészeti, esztétikai, dráma- és epika-tanulmányait közölték (*Társadalmi fejlődés, társadalomtudományi kutatások 1976–1980*. Az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest, 1982.).

Palócföldben.³⁰⁸ Ezzel szemben erősen vitatható, rossz írás volt Kulcsár Szabó Ernő összefoglalója az Alföldben, amelyből irodalmunk számos értéke (Galgóczi Erzsébet, Gáll István) hiányzott más értékek (Mészöly Miklós, Hernádi Gyula) mellől.³⁰⁹ Ebben a kérdésben a folyóiratok termése az utóbbi időben egyértelműen negatív mérleget mutat.

- 2) A kritikai rovatok. Csalog Zsolt könyvéről³¹⁰ meg kell említeni, hogy nincs mit visszavonni a művet illető korábbi hivatalos kritikából, de azt is el kell mondani, hogy jó alkalom volt az elemzésre is: az Alföld például megdicsérendő, mert Balogh Ernő recenziójával önkorrekciós képességét igazolta.³¹¹ Fontos intellektuális teljesítmény volt Illés László kritikája, Csengey Dénes Jelenkorbeli kritikája azonban nem volt mentes sanda politikai célzásoktól sem.³¹² A *Megáll az idő* című filmről: számos érték, számos vitatható pont.³¹³ A kritikák alapproblémája: vagy üres hozsannázás, vagy sanda politikai célzásokkal terhelt apológia (Alexa Károly a Filmkultúrában, Báron György a Mozgó Világban, Oravecz Imre az ÉS-ben). A kritikák egyáltalán nem segítettek elsajátítani a film valódi értékeit. Másik példa: Csoóri Sándor esszékötete (*A félig bevallott élet*).³¹⁴ Amennyire üdvözlünk korábban a sok kritikát, most az intellektuális elsajátítás hiányát kell szóvá tennünk. Vannak ugyan kritikák, de ezek (Tiszatáj) inkább az elvont vádaskodásra példák. A folyóiratok az esszékötetet nem tették a marxista kritika mérlegére. Nem használ a szellemi életnek és Csoóri Sándornak sem, ha nem veszik komolyan. Továbbá a Németh László-örökség. Nem vesznek tudomást a probléma összetettségéről. Korábban például Laczkó Miklós könyvét úgy dicsérték meg, hogy a Németh Lászlóval való vitákat eleve kihagyták a kritikából.³¹⁵ A marxisták tévedéseit nem tagadhatjuk le, ám a vitapartnereiket sem. Jó példa inkább a Kortársban Király István Németh László-tanulmánya.³¹⁶

A „Tiszatáj-ügyről” az 1982. október 15-i főszerkesztői értekezleten Tóth Dezső úgy nyilatkozott, hogy

„A folyóirat-hálózat színes és eleven, de a marxizmus zárójelbe tétele, a szövetségi politika félreértelmezése, a nemzeti irodalom egységének állandó reklamálása elfogadhatatlan. Szükség van összehangoltságra és rendre. De rend és szabadság helyett az irodalmi élet szerkesztői szektorát ma rend és szabadság viszonya jellemzi. Tény: a szerkesztőket az állam nevezte ki, a kötelességeket pedig ti magatok vállaltátok. Vessetek számot azzal, hogy ezeket továbbra is vállaltjátok-e, a magatok által kialakított programmal együtt? Ez elsősorban a Mozgó Világra vonatkozik. Hányszor tettük elvtársi-baráti légkörben szóvá a problémákat? Ám minden türelem értelmét veszti, ha intranzigenciákkal

308 A demitizálás változatai. *Palócföld*, 1982/3. 21–23.

309 Új jelszerűség felé (Tendenciák a hetvenes évek magyar irodalmában). *Alföld*, 1982/7.

310 CSALOG Zsolt: *A tengert akartam látni*. Négy munkásportré. Budapest, Szépirodalmi, 1981.

311 *Alföld*, 1982/7. 90–92.

312 *Jelenkor*, 1982/5. 475–478. Csengey Dénes (1953–1991) költő, író, dráma- és forgatókönyvíró, politikus. A FIJAK titkára, 1988–89-ben a Hitel belső munkatársa. Az MDF alapító tagja, 1990-től haláláig képviselője.

313 A Gothár Péter rendező Bereményi Gézával közös forgatókönyve alapján készült *Megáll az idő* c. filmdráma 1982 elején került a mozikba.

314 CSOÓRI Sándor: *A félig bevallott élet*. Budapest, Magvető, 1982.

315 LACZKÓ Miklós: *Szerep és mű*. Kultúrtörténeti tanulmányok. Budapest, Gondolat, 1981.

316 Eszmei problémák Németh László műveiben 1945 előtt. *Kortárs*, 1982/7. 1138–1151. (I.) és 1982/8. 1291–1307. (II.).

találkozik. Hát, Kulin elvtárs, hogy van az, hogy a SZER felhasználja a lapot, és még honoráriumot se kaptok érte? A magyar állam nem hajlandó támogatni olyasmit, ami keresztezi törekvéseit. *Tiszatáj*: az irányító szervek felhívták a lap vezetésének figyelmét az ideológiai tévedések számának csökkentésére, eredménytelenül. Csak azért is-magatartás: vannak övezetek, amelyeknek álláspontja ismert, de a marxistákkal való együttes szereplésnek még a látszatát is elkerülik. Lánchránjan-ügy: hosszú a háttértörténet. Köteles [Pál] igenis tudott a konzultált Száraz György-írásról, de a *Tiszatáj* kiszagolt valamit és bevette Kötelest, akivel elvileg egyet lehet érteni. Elhatárolódó kivagyiságból tudatosan meglőtték a párt és az állam által támogatott véleményt: csak azért is.³¹⁷

Köpeczi Béla kulturális miniszter az 1982. november 26-i főszerkesztői értekezleten már csak annyit mondott:

„A kettős publikáció kérdése nem vonatkoztatható el a nemzetközi helyzettől; direkt kapcsolat van a hazai ellenzék és a Szabad Európa Rádió között. A szocialista megújulás lehetséges-e? Az USA szerint nem. Magyarország mutatott éppen példát, hogy lehetséges. Kár, hogy kultúránk nyugati elismertsége nem kap elég hangot nálunk. A szocialista országokkal a kapcsolatot erősíteni kell, főleg a Szovjetunióval. Lengyelországban elindult egy konszolidációs folyamat, erre fel kell figyelni. Romániával a gazdaságban van bizonyos közeledés, de sok más téren vitánk van. Szemben állunk a román nacionalizmussal. Itt szól Száraz György Valóságbeli egyeztetett cikkéről, s arról, hogy a *Tiszatáj* módszerbeli hibát követett el, amikor nem egyeztetett.³¹⁸

A legújabb (nem létező) konzultációs listán Bence György, Dalos György, Endreffy Zoltán, Eörsi István, Haraszi Miklós, Hegedűs András, Juhász Pál, Kis János, Kenedi János, Konrád György, Kovács András, Krokovay Zsolt, Nagy Bálint, Petri György, Rajk László, Radnóti Sándor, Solt Ottilia, Szabó Miklós, Szalai Pál, Tamás Gáspár Miklós, Vajda Mihály és Zsille Zoltán neve szerepelt. Tamás Gáspár Miklós JAK-felvétele ügyében Szilágyi Ákos az 1982. novemberi taggyűlésen közölte,

„konzultációs jellegű beszélgetést folytatott Tamás Gáspár Miklóssal, aki elmondta: részéről nemcsak a »kettős publikálásnak« van vége, hanem a megjelenés lehetőségének is, mert »feketelistára« került, sehol sem közölhet, fordítási munkát sem kap (munkáját az Európa Kiadó is visszavonta). Jelenleg Csepelen, egy Szabó Ervin Könyvtár-lerakatban dolgozik. Ezt elfogadja, de a vele szembeni intézkedésekkel kapcsolatban nincs mit tennie. Felhívta Szilágyi Ákos figyelmét arra, hogy szerinte Agárdi Péternek az az állítása, amely szerint a konzultációs lista nem »feketelista«, nem felel meg a valóságnak. Szilágyi Ákos elmondta, friss információja szerint valamiféle feketelista, »200-as lista« állítólag létezik, olyannyira, hogy azon ő maga is szerepel (ennek igazolására hozta fel a JAK pécsi konferenciája idején egy ottani diákokotthonban rendezett, Csengey Dénessel közös találkozójának esetét, ahol a diákokat figyelmeztették Szilágyi személyének problematikus voltára, s ahol az estet csak a kollégium igazgatójának személyes felelősségére lehetett csak megtartani).³¹⁹ [...] A romániai letartóztatásokkal (Szócs Géza, Ara-Kovács Attila, a Tóth házaspár stb.) kapcsolatos tájékozódás és állásfoglalás. A vezetőség feladatának érzi a pontos tájékozódást és lehetőségeinek felmérését [...].

317 *Csapody Miklós feljegyzése*. Budapest, 1982. október 15. Aut.

318 Vörös i. m. (64. lj.) 250–251.

319 L. 263. lj.

Sz. Á. közlése szerint Ószi [István erdélyi] halálesetről nem tud, kéri a higgadt és megfontolt állásfoglalást, és hogy a JAK a maga lehetőségeivel igyekezzen bizonyítani: a magyar értelmiség nem románellenes, igyekezzen személyes és intézményes úton ápolni eddigi kapcsolatait fiatal román értelmiségiekkel, mindazokkal, akikkel eddig is jó kontaktusban volt.³²⁰

Az állambiztonság 1982. november végén azt írta,

„F. hó 18-i napi jelentésünkben szerepeltettük a BM III/III. Csoportfőnökség ellenőrzött információját arról, hogy Erdélyben élő kapcsolatai felkérték T[amás]. G[áspár]. Miklóst tiltakozás megszerkesztésére, illetve aláírásgyűjtésre annak kapcsán, hogy Romániában őrizetbe vették az »Ellenpontok« című szamizdat kiadvány több készítőjét, többek között Szócs Géza író is. Szócsön kívül mindenkit kiengedtek, közölve velük, hogy hazaárulás vádjával pert indítanak ellenük. A szerv jelenti, hogy a bizalmas nyomozás alatt álló T. G. Miklós f. hó 22-én tiltakozó felhívását eljuttatta a Magyar PEN Club elnökének. A romániai esemény leírása után az alábbi szöveg áll: »Fölvívunk mindenkit, aki teheti, tiltakozzék! Fölvívjuk román barátainkat is: járjanak közben Szócs Géza kiszabadításáért! Követeljük az esetleg még őrizetben lévőket szabadon bocsátását és a zaklatások megszüntetését!« A felhívást hetvenen (többségükben ismert írók, filozófusok, szerkesztők, filmrendezők, kritikusok stb.) írták alá és közölték, hogy felhívásukat megküldték az MNK Minisztertanácsa elnökének és az Írószövetség Elnökségének is.³²¹

Boldizsár Iván

„lényegében annyit üzent Tamás Gáspár Miklósnak, hogy menjen a fenébe.³²² A miniszterelnökségtől még ennyi választ sem kapott. Tudomása szerint az írószövetségtől Fekete Gyula fölkereste »talán Aczelt?«, de annak sincs nyoma, hogy Aczél György vezetésével 1982. november végén Bukarestben járt magyar pártküldöttség szóba hozta-e ott a témát. Az viszont tény, hogy a kiállítás a román titkosrendőrség által elkapott szamizdatosok mellett ürügyül szolgált a magyar állambiztonságnak arra, hogy sürgősen akcióba lépjen az itteni illegális sajtó ellen.³²³

Az 1982. novemberi főszerkesztői értekezletet, amelyhez az átszervezés előtt álló Irodalmi Osztály készítette a munkaanyagot, már Köpeczi Béla tartotta. Ebben az időben már nemcsak a főszerkesztői értekezletek előmunkálataiban nem kellett részt vennem, hanem 1981. június 1-jén kelt munkaköri leírásom szerint lengyel száma után a *Tiszatáj* (12. dokumentum [85. o.]) referatúráját is le kellett adnom.³²⁴ A további folyóirat-értékeléseket Széchenyi Ágnes végezte, 1982. április 29-én hozzá került a *Mozgó Világ* is 13. és 14. dokumentum [86. és 88. o.].³²⁵

320 CSAPODY Miklós: *Emlékeztető a József Attila Kör vezetőségi üléséről és taggyűléséről*. Budapest, 1982. november 29. G.m.

321 NOIJ 232. Budapest, 1982. november 23. BM III. Fcsfség OKETO 45/78/10/232/1982. Sz.t. K.f. Tárgy: *Belső ellenséges elemek tevékenysége*. Jh. Földesi Jenő hőr. vör. min.h. ÁBTL–2.7.1 NOIJ III/III–196–232/11/1982.11. 23.

322 Boldizsár Iván sz. Bettelheim (1912–1988) újságíró, szerkesztő, író, műfordító, politikus. 1947-ben külügyi államtitkár, 1951–55 között a Magyar Nemzet, 1960-tól a New Hungarian Quarterly, 1968-tól a Színház és számos más lap, folyóirat szerkesztője. 1970-től a Magyar Pen Club elnöke, 1984–88 között a Nemzetközi Pen Club alelnöke, 1986-tól haláláig parlamenti képviselő.

323 SZŐNYEI i. m. (264. lj.) 667.

324 Vö. 66. lj.

325 Vö. 67. lj.

12. dokumentum

*TISZATÁJ*³²⁶

[19]82/9. – Köteles [Pál]-cikk³²⁷
– T. Bíró Zoltán Csoóri-tanulmánya³²⁸

[19]82/10. – Lagzi István kritikája Balogh Sándor könyvéről, 'A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947' c. tanulmánykötetről³²⁹
– a kész lapszámot kellett a megyei pártvezetés utasítására szétszedni és a cikkből egy bekezdést kihúzni, ezt az eredeti szöveget és a problémát konkrétan az Irod[almi]. O[sztály]. nem ismeri

[19]82/11.– 'A 80 éves Illyés Gyula köszöntése' /a teljes szám az!/
– a szám kéziratanyagát – amikor már a levonat készen volt – Annus József főszerk[esztő-]. h[elyettes]. kultúrpolitikai megítélésre [1982.] október 15-én Tóth Dezsőnek átadta;
– ismereteim szerint ezt a helyi irányítás kezdeményezésére tette;
– október 20-án a kéziratról beszélgetést folytatott Annus József, Tóth Dezső és Széchenyi Ágnes;
– ekkor ismertettük az elhagyási, ill. húzási, módosítási javaslatokat, melyeknek kategorikusan érvényt kívántunk szereztetni [!];
– a megjelent szám szövege szerint a főszerk[esztő-]. h[elyettes]. – ígérete ellenére – kb. felét hajtotta csak végre /ld. mellékletben/;
– a kivett Nagy Gáspár vers helyére a 21. o[ldal].-ra rendkívül feltűnően került egy egyoldalas grafika /ezt meg lehetett volna oldani finomabban és – Illyés [Gyulá]hoz méltóbban is!/
Melléklet

Melléklet

A *Tiszatáj* Illyés-száma kéziratában kért módosításokról, ill. ezek végrehajtásáról

Elhagyásra javasoltuk:

- 1) Nagy Gáspár Illyés [Gyulá]t és Kodály [Zoltán]t együtt megidéző versét.
A vers kimaradt.
- 2) Kovács István tanulmányát, mely a lengyel nemzetiségi politikáról szól, történeti szempontból, de mai utalásokkal, félreérthető mozzanatokkal.³³⁰

A tanulmány a pártközpont engedélyével, amit a szerkesztőséggel telefonon közöltünk, megjelenhetett.

326 1982. november. Készítette Széchenyi Ágnes. G.aut.m.

327 *Töprengés egy torzkép előtt.*

328 *Egy nemzedék naplója.* Csoóri Sándor új könyve [*A félig bevallott élet*]. A szerző azonos a Kulturális Minisztérium Irodalmi Főosztályának volt főosztályvezetőjével.

329 *Magyarország külpolitikája a fegyverszünetől a békeszerződésig 1945–1947.*

330 *Hajszálgöykeres változatok.*

Módosításokat, húzásokat, értelmezéseket, világosabbá tételt [!] kértünk:

- 1) Sinkovits Imre 'Levél az ünnepelthez' c. köszöntőjében
 - a 'Tiszták'-ból való idézet / [19]82/11. 36. o[ldal]./ bennmaradt;
 - két idézetet, melyek a mai magyar vezetésre érthetők, elhagyni kértünk, meg is tették;
- 2) Vasy Géza verselemzéséből³³¹
 - két bekezdésben egy-egy szó, fordulat elhagyását kértük, teljesítették;
 - bennhagyták viszont az 53. o[ldal].-on a „soha meg nem jelent Illyés-kötet” fordulatot
- 3) Alföldy Jenő tanulmányából³³²
 - 78. o[ldal]. maradt a „népüldözés szörnyűségei”
 - nem tették világossá, a Nem! Nem! Soha! jelszó eredetének történetét /79. o[ldal]./
 - 82. o[ldal]. maradt az „azóta sem gyógyult nemzeti önbizalom”
 - 82. o[ldal]. maradt a „konspirációra alkalmatlan nép” kitétel

13. dokumentum

MOZGÓ VILÁG [19]82/10.³³³

Mészöly Miklós [:] 'Történelmi egypercesek'

- a cikk montázs, ami Halász Imre /politikai újságíró/ 'Egy letűnt nemzedék. Emlékezések a magyar állam kialakulásának újabb korszakából' című kötetéből vett idézetek sora; /a könyv a Nyugat kiadásában jelent meg a század elején/.³³⁴
- Mészöly [Miklós] szándéka a korabeli olvasmány próbára tétele [!], „ti. hogy egy-egy részlet milyen mértékben tud így ragozódni, s bennünket is elgondolkodtatni”;
- vállalva a leegyszerűsítés veszélyét, kiemelem azokat az idézettöredékeket, fordulatokat, melyeket – az irodalmi élet más, főként szóbeli fórumain kifejtett nézetei alapján – véleményem szerint Mészöly aktuálisan a kultúrpolitikai kormányzatnak szánt címezni [!]:
 - „szenvedni megtaníthatnak, de félni nem”
 - „a nemzet és az országgyűlés között nem létezett állandó és bensőbb kapocs, nem létesülhetett a lelkeknek az a kölcsönhatása, amely a parlamentet egy nemzet élető központi szervévé teszi”
 - „Kossuth [Lajos] könyvomó sajtóját nem engedték működni, mert azt csak legfelsőbb engedély mellett szabad bírni...” /értsd: saját lap, írószövetségi önálló lap, szamizdat stb./
 - „mikor a király nevében és tudtával, sőt tettleges engedelmeivel háború folytatatik a nemzet ellen, hogyan legyen én minisztere a királynak”
 - „...a jog fegyverével küzdeni a jogért. E harcot nyomatékkal, okossággal, méltósággal megívni volt a feladata az ellenzéknek”

331 *Illyés Bartók- és Kodály-verse.*

332 *Incipit vita nuova* (A *Beatrice apródjairól*).

333 Készítette Széchenyi Ágnes. G.aut.m. K.n.

334 HALÁSZ Imre: *Egy letűnt nemzedék*. Budapest, Nyugat, 1911.

- „nem ismertek más gyakorlatilag hatásos védekezési eszközt az abszolutizmus ellen, mint az erős ellenállást a megyékben /érthető esetleg a vidéki folyóiratokra is a legújabb körülmények között/

/a sort tovább lehetne folytatni/

- a Mészöly [Miklós]-szöveget kitüntetett helyen, a lap élén közlik, és ismerve a szerkesztőség tagjainak szóban több alkalommal és fórumon kifejtett nézeteit, egyet is értenek vele;

Erdődy Gábor [:] 'Batthyány és az európai változások' /tanulmány/

- történész szaktanulmánya az 1848-as magyar külpolitikai gyakorlat kialakításáról, a függetlenedéshez Nyugat-Európában keresett partneri elképzelésekről és kísérletekről, részint a nemzetiségi politikáról is;
- figyelembe veendő és aktuális érvényű tanulsága az a gondolat, hogy az egyik tartomány alkotmánya mennyiben szolgál biztosítékul a másinak, azaz értelmezésében: a szocialista országok demokráciájának eltérő foka mennyiben veszélyezteti és esetenként semmisíti meg az elvek szintjén való, a deklarációkban hangoztatott egyetértést, tetteges törekvéseket.

Cseres Tibor: Őszi beszélgetés Klézsén /novella/

- nemzetiségi tematikájú ez is
- cselekménye minimális, az író beszélget egy idős ferences pappal, aki románul miséz, a pápai határozat ellenére is, mert a nép nyelve a román, és nem a magyar
- a beszélgetés során köztudott módszereket, tényeket és intézkedéseket sorol elő az író /pl. hogyan kényszerítették a szülőket, hogy „kérjék”, a tanítás románul folyjék; Bartók Béla „román zeneszerzővé” való kisajátítása stb./
- a novellát Cseres [Tibor], noha eddig nem publikálta, író–olvasó találkozókön többször olvasta már fel
- a novellának a szövegkörnyezet és a *Mozgó Világ* nemzetiségi ügyekben tanúsított hangoztsága ad „különös” fénytörést, nyomatékot, s az is, hogy a nyolc évfolyam alatt ez Cseres [Tibor] 2. megszólalása a lapban;
- szövegkörnyezet: a Mészöly [Miklós]-írásnak is vannak nemzetiségi utalásai, a megelőző Erdődy [Gábor]-tanulmány jelentősebb része foglalkozik – bár történetileg – a kérdéssel, utána egy terjedelmes publicisztika – nézetem szerint tanulmány – foglalkozik a romániai magyar néprajzkutatás hétköznapijaival
- a köztudatban az él, hogy a *Mozgó Világ* hallgatólagosan vagy direkt felhatalmazott, hogy a nemzetiségi, ill. az emigráció ügyeivel foglalkozzon, azt tárgyalja /ezt honorálón legutóbb Kornis Mihály említette, amikor Aczél György et. találkozott a 30 fiatal íróval/

– a számban fontos társadalompolitikai kérdések elemzését folytatják:

- a magyarországi szegénységről Horváth Ágota, a[z MTA] Szociológiai Intézet munkatársa elemzését és felméréseit közlik, rendkívül sok – számomra kontrollálhatatlan, és főleg értelmezési célból [!] – adattal;³³⁵
- nem az írás közlése a baj, hanem, hogy a téma állandó napirenden tartása és egyéb, a deviancia köréből táplálkozó írásokkal a kudarcot, a csődöt és a teljes romlás képzetét erősítik;
- hasonlóan fontos – és már nagyobb tömegeket közvetlenül is érint – a lakáspolitikai tanulmány és a család-vita újabb írása.³³⁶

Az Irodalmi Főosztály 1982. december 2-án alakult át Irodalmi és Művészettájékoztatási Főosztállyá. Köpeczi Béla miniszter iktatta be vezetőjét, a pártközpontból érkezett Rátki Andrást.³³⁷ Köpeczi

„a kellő hangszereléssel, mégis keményen lehordta az osztályt eddigi munkája miatt, jórészt ezzel indokolva az új egység felállítását. [Tóth] Dezső hosszadalmasan, atyailag és optimistán »vázolta« az új egység feladatkörét, értelmezte nevét, végre Rátki következett, aki, mint a magas emberek általában, nem látszik rosszindulatúnak. A beiktatáson megjelent már Turczy István is, aki (mint egy korábbi JAK-vezetőségi ülésen hallottam) utódom lesz a lift melletti eldugott szobában.³³⁸ Széles mosolyú, bőbeszédű, magabiztos fiú. Mint kiderült, ő is Király [István]-tanítvány, költő, aki felvételét kérte a JAK-ba. Mint elmondta, két verse most jelent meg a Kortársban, párttag, többször volt Finnországban a KISZ KB ösztöndíjával. [...] [B]iztosítottam, amíg a minisztériumban vagyok, segítségére leszek.»³³⁹

14. dokumentum

*[Köpeczi Béla művelődési miniszter
1982. november 26-i főszerkesztői értekezletéhez]³⁴⁰*

- a *Történelmi jelen idő* című kötetről:
Fülöp László /Alföld [19]82/1./
- a kötet érdeme, hogy érvényesíti és közvetíti a vitaszellemet;
- polemikus ellenvetései módszertani jellegűek, csakúgy, mint a kötetben zajló viták: a szakaszolás, a folytonosság és diszkontinuitás értelmezése;
- egyetért azzal, hogy a korszak az irodalom szerepkötelezettségének és illetékességének változásával írható le a művészi /esztétikai/ átalakulás mellett

335 *Szegény segély* (elemzés).

336 Tosics Iván: *Lakásosztályok és lakáspolitikai* II. (tanulmány).

337 Rátki András 1977-ben az MSZMP KB TKKO Kulturális Alosztályának munkatársa, később vezetője, 1982 decemberétől 1983 júniusáig a minisztérium főosztályvezetője, majd a Filharmónia igazgatója.

338 Turczy István (1957–) költő, író, műfordító, rádiós műsorvezető, tanár, szerkesztő. A Parnasszus (1995) főszerkesztője, 2005-től a Magyar Pen Club alelnöke, 2012-től főtítkára.

339 Csapody Miklós naplója. 1982. december 2.

340 Készítette Széchenyi Ágnes. G. K.n. A.n. Az értekezletről VÖRÖS i. m. (64. l.j.) 250–253.

A Spenót 7. kötetéről.³⁴¹

1. Ungvári Tamás (Kortárs [19]82/6.)³⁴²

- vitázó, elemző cikk; előre és utólag is leszögezve, hogy a kötet „monumentális kihívás”, nem közönséges könyv;
- DE:
Ritka mértéktartás, eufémizmus jellemzi a kötetet, a „diplomáciai jegyzőkönyvek” stb. stílusában;
 - módszeresen idéz és cáfol;
 - a személyi kultuszról kialakult kép a kötetben szakadékok és a szubjektív szándékok és az objektív eredmények közé [!], azaz a személyi torzulásokat a személyi felelősség számbavétele nélkül leltározza fel a kötet (vö. Révai [József], Horváth Márton fejezetek)³⁴³
 - a kötet stílusával szembeszegezi – idézettel Aczél György mondatait Révairól, Déry [Tibor]ról, jelezve ezzel, hogy a politika nem kér az „értékmentes megfogalmazásokból”, maga egyértelmű minősítésekkel fogalmaz
 - véleményem: nagy tárgyismerettel, személyes hangon, de tárgyilagosan megírt cikk, amely éles polémiája mellett sem igazságtalan

2. Csibra István (Kritika, [19]82/4.)³⁴⁴

- a kötetet 3 alapvető pontján vitatja:
 - 1) vékony a társadalmi alapozás, a történetiség veleje, a komplexen felfogott társadalmi fejlődés bemutatása hiányzik;
 - 2) zavarba ejtő a korszakolás két periódust különböztet meg a kötet: 1. 1945–48, 2. 48 után máig egyetlen egység (a hiba oka a kontinuitás–diszkontinuitás elvének nem érvényesítése)
 - 3) a kötet sugallta értékrend torz !/, vö. a Révai [József], Lukács [György], Sötér [István] stb. fejezeteket.³⁴⁵

341 BÉLÁDI Miklós (szerk.): *A magyar irodalom története 1945–1975 I. Irodalmi élet és irodalomkritika*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. Spenót: *A magyar irodalom története* köteteit az Akadémiai Kiadó sötétzöld borítóval látta el.

342 *Az irodalomtörténet diszkrét bája, avagy a szemérmes igazság*.

343 Révai pályaképe Bodnár György, Horváth kultúrpolitikai tevékenységének értékelése Szerdahelyi István munkája. Révai József, szül. Lederer (1898–1959) politikus, irodalomtörténész. A Rákosi-korszak meghatározó ideológusa, kultúrpolitikusa. 1945–48-ben az MDP KV tagja, 1953-ig PB-tag. 1948-tól a kulturális élet teljhatalmú irányítója, 1949–53 között népművelési miniszter. Horváth Márton (1906–1987) szerkesztő, politikus. 1948–56 között a magyarországi sztálinizmus művelődéspolitikájának végrehajtója. 1945–56-ban az MKP, majd az MDP KV tagja, 1945–46-ban PB-tag. 1950–54 között a KV APO vezetője, 1956 októberéig a *Szabad Nép* főszerkesztője. 1957–66 között a Petőfi Irodalmi Múzeum és a Hunnia Filmstúdió igazgatója.

344 Széjjegyzetek egy könyvhöz.

345 Lukács 1945 utáni pályaképe Kenyeres Zoltán munkája. Sötér István fejezete: *A magyar komparatiztika elmélete*. Lukács György sz. Löwinger (1885–1971) filozófus, esztéta, politikus. Az 1949–50-es „Lukács-vita” után önkritikára kényszerült. Sötér István (1913–1988) író, irodalomtörténész. 1948-tól a szegedi egyetem, 1952-től az ELTE tanára. 1957–83 között az MTA Irodalomtörténeti Intézetének igazgatója, 1960–69-ben a Magyar Pen Club elnöke.

3. Berkes Erzsébet (ÉS 1982. február 26.)³⁴⁶

egészében lehangoló kötetnek nevezi, vitatja az alábbiakat:

- az irodalom mozgásterét felrajzolni akaró kötet éppen azzal adós, nem ad áttekinthető, leíró és minősített teret;
- „valamit folyvást elhallgatnak a munkaközösség tagjai”, pl. az 50-es évekről szólva: „nem tudták – nem akarták? – kimutatni, hogy miféle hibákat követett el a kulturális politika...”
- „tapintatosság”, „homály”, vö. Ungvári [Tamás] bírálata;
- sok az interferáló, egymásnak ellentmondó fejezet;
- a kellő szubjektivitás is hiányzik a könyvből.

a mai magyar irodalomról összegző ígénnel:

BÉLÁDI Miklós (Jelenkor, [19]82/4. és 5.)³⁴⁷

- a mai m[agyar]. irod[alom]. egyik kulcskérdésének a folytonosság megőrzését tartja;
- számos jelét látja a közös eszmék jegyében létrejött egység bomlásának és bomlasztásának;
- a prózán belüli kompozícióváltozásokat és műfaji módosulásokat sorolja elő (a tényfeltáró irodalom előretörése, a riportregény hódítása, az írói publicisztika problémái, az esszé átalakulása, pang a társadalomábrázoló ígénnel föllépő, realistának nevezhető irányzat);
- eredménynek tartja a történelemábrázoló igény megmaradását csakúgy, mint a modern, újító próza vizsgálta emberi terepek térhódítását (epikai személyesség, szűkített fókusz, a szubjektivitás megbecsülésének fokozódása) DE: mindez kettészakította a magyar prózát;
- a nemzedéki kérdésben véleménye szerint művekkel még nem bizonyította erejét a 70-es évek közepén induló, deklaratív erővel helyet követelő nemzedék;
- eredmény az egyetemes magyar irodalom-szemlélet tudomásul vétele és érvényesítése

Véleményem: mind irodalomtörténetileg, mind irodalompolitikailag figyelemre méltó cikk, a társadalmi alapozás hiányát érzem azonban belőle, ezt kéri számon Berkes Erzsébet is az ÉS-ben ([19]82. május 14.), valamint a szerző személyes elfogódottságára [!] figyelmeztet a Mészöly [Miklós]-típusú próza mellett (ezt jogosnak tartom).

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ (Alföld, [19]82/7.)

- a m[agyar]. irod[alom]. történetileg kialakult alapmagatartása a nemzetszemléleti hangsúlyú szociális irányultság, vö. az ún. „küldetéses, a közösség nevében szóló irodalom” kifejezésekkel;
- ezzel szemben az epika tematikailag és poétikailag is kilépni látszik a korábbi paradigmából /hatalom–erkölcs–társadalom–történelem/:
 - 1) a Nádas [Péter-], Esterházy [Péter-], Hajnóczy [Péter-]vonulat
 - 2) a tényirodalom – ezt is távolodásként tartja számon a 60-as évek regényétől (Illyés [Gyulát]t, Vas [István]t, Kolozsvári [Papp László]t, Cseres [Tibor]t sorolja ide).

346 Erdő – fák nélkül. Megjegyzések A magyar irodalom története 1945–1975 első kötetéhez. ÉS, 1982. február 26. 3.

347 *Helyzetkép*. Jegyzetek a mai magyar szépprózáról 1–2.

Véleményem: a tanulmány itthon kiváló vitaalap, de egy NSZK-ban megjelenő magyar kötet elé készült, és az a veszély reálisnak látszik, hogy a nem beavatott olvasót félretájékoztatja;

- annál is inkább megvan ez a veszélye, mert roppant frappáns kategóriákat állapít meg, de ezekből valóban hiányzik – már csak a lekerékítés miatt is – egy jellemző vonulat, az ún. realista, „hagyományos” próza (BÁR: ez a szerző értékrendjébe belefér, ezt bizonyítják egy-egy könyvről szóló kritikái).
- a Csalog [Zsolt]-kötet fogadtatása:³⁴⁸

1. CSENGEY DÉNES (Jelenkor, [19]82/5.)

– sokáig élt – él még ma is – a köztudatban egy

„a jelenben direktívaként fellépő, ideologikummal telített, idealizált munkáskép, amely folyamatosan távolodva az élő irodalmi valóságtól, egyre súlyosabban hordozta, ill. hordozza a veszélyt, hogy a munkásság nem ismer magára abban a tükörben, melyet a hatalmát megtestesítő társadalom tart eléje.” – „amiből következhethet, hogy a szoc[ialista]. társ[adalom]. alapvető osztálya eltávolodik a rá alapozó politikai hatalomtól.”

Véleményem: nyersen őszinte kritika, a kettős munkáskép problematikát létezőnek vélem, bár nem osztom a hatalmi kérdésekben levont konzekvenciáját; az írást még belül lévőnek érzem a közléspolitikai határokon.

2. BALOGH ERNŐ (Alföld, [19]82/7.)

- a kötet népszerűségének fő oka, hogy drasztikus nyíltsággal beszél valós konfliktusok soráról, melyekről a tömegtájékoztató, a hagyományos napi publicisztika hallgat („a könyvet az aktualitások jegyében fogant direkt társadalomkritika élteti”).
- a kötet megítélésében bizonytalanságot okozó tényező, hogy esztétikumként vagy riportként kezeljük: amennyiben esztétikai igényű műalkotás, és Csalog [Zsolt] szándéka szerint is az: úgy szükös, szegényes, elemei nem válnak sem tipikussá, s még kevésbé különössé, sok az esetlegesség, azaz arra mutat, hogy a szerző nem mérte föl kellően módszerének mélyebb lehetőségeit és követelményeit.

Véleményem: a kritika szerzője jól látja a népszerűség okát, azonban maga is megkerüli az ideológiai–politikai elemzést, és az esztétikai hiányosságok felől közelít.

3. ILLÉS LÁSZLÓ (Kritika, [19]82/5.)

- a fenti két írás mérsékelt eredője, mindkét megközelítési módot végigviszi, árnyal
- feleleveníti az Alföld és a Népszabadság tavaly februári vitáját, az Alföld közlésének adva igazat, azzal, hogy a hamis tudat is tudat (az ideológia kifejezés [Karl] Marxnál magában foglalja mind a helyes, mint a hamis tudatot), tudomásulvétele és kezelése kötelesség mind a politikus, mind az írástudó értelmiség, a szerkesztő számára is.

– a NÉMETH LÁSZLÓ-kérdés

KIRÁLY István: *Eszmei problémák Németh László műveiben 1945 előtt* (Kortárs, [19]82/7. és 8.)

- Németh [László] megítélésében a kereső szenvedélyt vélik a kutatók a leglényegesebbnek: a szándék-etikát; Király [István] ezt szerintem a szándékot motiváló valóságélmény felől próbálja továbbgondolni;
- a népi írók mozgalma összefüggésében elemzi N[émeth]L[ászló]-t
- világképének fő meghatározóit az antiimperialista nemzettudatban és a kultúrpolitikai antiimperializmusban látja;
- abszolutizálta a szellem, az értékek világát, elválasztotta a minőségi szükségleteket az elementárisaktól, ill. a mennyiségiéktől (társ[adalom] – természet);
- N[émeth]L[ászló]. 45 előtti világképe antimarxista, okai elsősorban nem objektívek, hanem szubjektívek és világnézeti természetűek; elemei: nemzetbe zárkózás és xenofóbia, a kultúrkritika, annak a marxizmus ellenében ható 3 lényegi együttjárója: a praxisellenesség, az antiracionalizmus és az elitizmus;
- a praxisellenesség tartotta távol a népi írók mozgalma politikai jellegű akcióitól is;
- az antiracionalizmus a marxizmus tudományba vetett hitének megkérdőjelezésében mutatkozik, a haladáshit elvesztésében;
- az elitizmus kétarcú jelenség: tiltakozás a jobboldali tömegmozgalmak ellen is, csakúgy, mint a munkásmozgalom ellenében;
- N[émeth]L[ászló] igyekezett elválasztani egymástól a mozgalmat és annak elméletét: a szocializmust és a marxizmust (miközben szocialistának vallotta nem kis belső konfliktusok árán magát);
- mindezen elemzések alapján az életmű szerkezeti alapvonását az ellentmondásosságban látja Király [István]: nem véletlen, hogy a polifónia műszavát is ő hozta be az irodalomkritikai gondolkodásba;
- az ellentmondás feloldása Némethnél kettős:
 - az utópia,
 - az antropológia (amely kb. a minőség képlékeny fogalmával azonosítható); az ún. személyiség-morál kategóriája, a belülről vezérelt autonóm ember eszménye, a szolgálat felvállalása.

– nemzeti identitás

1. Zalán Tibor a *Vándorének* című kötetről (Kortárs, [19]82/3.)³⁴⁹

- //! számon kéri a kötetben az olyan szerzőket, akik vagy politikai okokból, vagy egyéb okokból nem is akarnak szerepelni (pl. Faludy [György]), holott Zalán [Tibor] tudja ezeket az indokokat;
- eltagadja a kötet a nyugatiak határozott kérdőjeleit a magyar történelem közelmúltjával kapcsolatban (itt a kinti kötetnek ad előnyt, amelyik épp a nosztalgia-mítoszt akarja rombolni);
- egész kritikáját jellemzi egy nehezen tetten érhető felértékelés, személyes töltetű vonzódás.

349 *Kényszerű egyensúly, egyensúlykényszer.*

2. a *Mozgó Világ* a [19]82/9. számában belső publicisztikában hívja fel a figyelmet a júliusi Valóságban megjelent Mészöly [Miklós]-esszéére, az írást „a magyar politikai gondolkodás korszakos produktumának” nevezve.³⁵⁰

3. Köteles Pál írása a *Ion Lăncăjan* könyvről (T[isza]táj [19]82/9.)

észrevételei: a könyv szerzőjének alapállása érzelmi és nacionalista

- értelmezési és idézési módja egy történelmietlen koncepció alapján áll;
- a mai m. politikának revíziós és irredenta vonásokat tulajdonít a szerző;
- torz, egyértelműen a magyarok kárára felállított nemzet–karakterológiai képletben gondolkodik.

véleményem:

- Köteles [Pál] érvei, ellenvetései helytállóak, DE: a belső politikai feszültségek kendőzése, ill. a bűnbakkeresés szándékával írott könyvre ugyanolyan érzelmi hévvel válaszol, s ez – bármennyire jogos alapú – az ügy nagypolitikai dimenziójában – káros, a zárt politikai csatornákon való rendezést nehezíti (pél[dául]. „bomlott agyú politikusok” stb. kitételek) és kisantant reflexeket indít be;
- kiütözik ebben az ügyben is, hogy mennyire irritálja az (írói) közvéleményt, vagy annak jelentékeny részét, hogy a nemzetiségi kérdésben ennyire hermetikus módon intéződnek az ügyek, és lassan is, ld. a hivatalos válaszcikk késése;³⁵¹
- a szerkesztőségnek konzultálni kellett volna a közlés előtt!

4. T. Bíró Zoltán írása *Csoóri kötetéről*³⁵²

T. Bíró néhány gondolata:

- „a Csoóri-esszé stílusán is felmutatja azt az ambivalenciát, amit lélek és értelem kényszerűen visel ezen a tájon, egyre keservesebben görnyedve a feloldhatatlanság terhe alatt... félig élt és értelmezett élet minden vállalkozó kedvünket és minden jó ösztönünket a földre nyomja...”
- külön fejezetet szentel „A magyar apokalipszis” című esszének, azt a gondolatot kifejtve, hogyan jutott a magyar nép a történelem perifériájára
- Csoóri [Sándor] felismerése – T. Bíró [Zoltán] szerint –, hogy mai nyomorúságaink egyik vezérgyökere [!] a mindenre kiterjedő államosítás
- átveszi az „erkölcsi hatalom” ideáját Csoóri [Sándor]tól: ez átmeneti megoldás a „politika és erkölcs mélypontra süllyedt házasságában”

Véleményem:

- a tanulmány Cs[oóri]. nézeteivel való teljes azonosulással íródott, némely fordulatóban tetten érhető apológiával, az „én tudom, hogy Cs[oóri]-t ezzel szokták vádolni” kivédésével

350 Mészöly Miklós: Tudat és nemzettudat. Szabálytalan helyzetkép. *Valóság*, 1982/7. 32–47.

351 A hivatalos válaszcikk: SZÁRAZ György: Egy különös könyvről. *Valóság*, 1982/10.

352 CSOÓRI i. m. (314. l.).

- totális kiábrándultságot és cselekvésképtelenséget lát, láttat; a politikával való szövetség v[agy]. együttműködés felmondásával

5. Szakolczay [Lajos] portréja Faludy Györgyről (Mozgó Világ [19]82/9.)³⁵³

az írás néhány elemétől eltekintve semleges, ill. önmagában még nem elítélendő, csakhogy:

- 1) miért kell a Mozgó [Világnak]nak éppen Faludyról
- 2) azért Faludy nem Illyés-méretű költő, mint állítja
- 3) többször előfordul benne a „recski tábor” – ami a közgondolkodásban és a politikában még nem kapta meg a megfelelő feldolgozást, elemzést, ÉS: (éppen ezért is) a Magyar Füzetek legutóbbi számában felhívás jelent meg a tábor egykori lakói számára, éljenek azok a világ bármely vidékén, hogy egy tervezett emlékkönyv számára írják meg visszaemlékezéseiket.

Az Irodalmi Osztály 1982. decemberi feljegyzése, a Mozgó Világ szerkesztőségének „személyzeti” értékelése már a folyóirat felszámolásának pártközponti szándékát mutatta.

15. dokumentum

[A Mozgó Világ szerkesztői]³⁵⁴

Kulin Ferenc

főszerkesztő³⁵⁵

Nagy elméleti felkészültségű irodalomtörténész és kritikus, aki azonban ezen a nagyon nehéz poszton nem volt képes ideológiailag határozottan szerkeszteni, marxista alapállásból vitákat folytatni; sorozatosan közléspolitikai hibákat követett el.

- párttag
- moralista
- az ő „határozatlansága” tkp. és általa bevallottak másfajta szocializmusértelmezésből fakad [!]
- főállásban az ELTE Felvilágosodás és Reformkori Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke adjunktusa

Reményi József Tamás

főszerk[esztő-].helyettes³⁵⁶

Jó kritikus, mérsékelt karaktere, ideológiai beállítottsága alkalmassá tette és teszi az irányítással való pártbeszédre és kapcsolattartásra-teremtésre.

- korábban a Kritika kritikai rovatát szerkesztette

353 *Faludy György látomásai.*

354 1982. december 6. Készítette Széchenyi Ágnes. G.aut.m.

355 1975–80 között felelős szerkesztő, 1980–81-ben főszerkesztő.

356 1980-ban művészetkritikai rovatvezető, 1981–83-ban a színházi és a külföldi magyar kultúra rovatvezetője, 1983-ig főszerkesztő-helyettes, mb. főszerkesztő.

Alexa Károly

irodalmi szerkesztő³⁵⁷

Jó felkészültségű irodalomtörténész. A *Mozgó Világ* fő ideológusa és ennek nyegle képviselője. (Indulásakor a Népszabadság egyik vezető kritikusa volt.)

- párttag
- az ELTE XIX. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke adjunktusa
- példa írásaira: 1982/1. az „RKP forradalmi nemzetiségi politikája”
- 1982/2. kritika Tar Sándor kötetéről

Czakó Gábor

a publicisztika[i rovat] és a viták szerkesztője³⁵⁸

Többkötetes prózaíró, a *Mozgó Világ* ideológiájának egyik atyja, s legfőképpen a leghangosabb képviselője. (Erőszakos vitatkozó alkat.)

- kötetei: *A szoba*
Megváltó
Iskolavár
Várkonyi krónika stb.

Kocsis Zoltán

zene[i rovat]

Kossuth-díjas zongoraművész³⁵⁹

- a beállítását [beállítását] 3–4 hónapja mindenesetre egy rosszízű ironizálással kezdte a Mesterházy [Lajos]–Esterházy [Péter] szójátékon ([19]82/6. sz.)

357 1978–81-ben a prózarovat vezetője, 1978–79-ben felelősszerkesztő-helyettes, 1980–81-ben főszerkesztő-helyettes, 1983-ig irodalmi rovatvezető. Alexa Károly (1945–) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. 1972–83 között az ELTE előadója, 1975-ig a *Magyar Hírlap*, 1977-ig a Kortárs rovatvezetője. 1986-ban kilépett az MSZMP-ből, az MDF alapító tagja. 1991–92-ben a *Heti Magyarország* főszerkesztő-helyettese, 1983-ig főszerkesztője, 1996-ig az MTI vezérigazgatója, 1988–2001 között az MTV Hírnanácsának elnöke. 2000–04-ben a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára, 2004–15 között az *Életünk* igazgató-főszerkesztője.

358 1980–81-ben a hazai és külföldi figyelő, 1983-ig a publicisztikai rovat vezetője, az A–Z rovat szerkesztője.

359 1982–83-ban zenei rovatvezető. Kocsis Zoltán (1952–2016) zongoraművész, karmester, zeneszerző. 1983-ban a Budapesti Fesztiválzenekar alapítója (Fischer Ivánnal), 1997-től haláláig a Nemzeti Filharmonikus Zenekar főzeneigazgatója. A *Mozgó Világ* 1982. 4. számában írott szerkesztői jegyzete szerint „új zenei rovatának újjáalakítását több ok is különösen indokoltá teszi. Lapunknak hosszú évek óta nincs számottevő zenei s főleg zenekritikai fóruma – mint ahogy zenekritikai életünk országos viszonylatban is elvesztette korábbi szervezettségét. [...] Ezen a – véleményünk szerint – tarthatatlan a *Mozgó Világ* májustól – egyelőre csak szerényebb terjedelmi feltételekkel – induló új zenei rovata természetesen csak igen szerény mértékben tud változtatni; de a rendszeres megjelenés és színvonal – reméljük – önmagában is elegendő lesz ahhoz, hogy legalábbis részben helyreállítsa a magyar zenekritikának az utóbbi időben jócskán megtépázott tekintélyét. Újjászervezett zenei rovatunk törekvéseinek azonban ez nem lehet az utolsó állomása: minthogy szeretnénk bizonyítani, hogy tolerancia és határozott profil nem éppen összeegyeztethetetlen fogalmak, jelentős helyet adunk a magyar zenei élet égető, aktuális problémáihoz kapcsolódó vitaindító írásoknak, vitáknak. Alapvetően progresszív szelleműnek szánjuk tehát rovatukat, de mindazonáltal szilárdan hisszük, hogy a múlt nagynevű esztétáinak hagyományait ötvözni lehet e szellemmel.”

Mányoki Endre

a vers és a „Figyelő” [rovat] szerkesztője³⁶⁰

Névvel és súllyal még nem rendelkező szerkesztő, aki hűségnyilatkozattal ([19]81/7. sz.), ill. a szkepticizmussal, a cinikus modorral próbál magának a szellemi életben helyet találni.

- Kulin [Ferenc] tanítványa volt
 - a szerkesztőség tagjai közül a legtöbbet publikál a *Mozgó* [Világ]ban
 - igen csúnya írásai:
 - [19]81/12. A–Z-ig publicisztika
 - [19]82/11. ” ”
 - [19]82/4. kritika egy szociográfia kötetéről³⁶¹
- (a mai hazai textilipart a XVIII–XIX. századi kapitalizmushoz hasonlítja)

Berkovits György

szociográfia[i rovat]³⁶²

Több saját kötettel rendelkező meglehetősen valóságismeretű szociográfus. A SZETÁ-sokhoz közel álló, „aláíró” beállítottságú. Úgy tudom, egy aláírását követő beszélgetésen önként lépett (v[agy]. akart) ki a pártból [!]. TISZTÁZANDÓ!

Tárnok Zoltán

olvasószerkesztő³⁶³

Jelentéktelen költő. A lapnál végzett munkájáról nincs minősíthető ismeretünk.

Gergely András

„történelmi hagyományok” [rovat]³⁶⁴

- történész, az ELTE BTK 19. századi Magyar Történelmi Tanszéke adjunktusa főállásban
- párttag? (nem tudom)

360 1980–81-ben a krónika és program, 1983-ig a vers- és a figyelő rovat vezetője. Mányoki Endre (1954–) tanár, író, újságíró, szerkesztő. 1978–83 között a *Mozgó Világ*, 1981–84-ben az *Iskolakultúra*, 1982–84-ben a *Visszhang*, 1986–88-ban a *Fotó*, 1987–89-ben az MTV szerkesztője. 1988–92-ben a *Hitel* rovatvezetője. 1992–95 között a *Kortárs*, 1997–98-ban az *Új Magyarország* szerkesztője, 1994–96 között a Kortárs Kiadó igazgatója. 1998-tól a Képzőművészeti Egyetem adjunktusa, 2000-ig a *Napi Magyarország*, 2001-ig a *Magyar Nemzet* szerkesztője. 2003-ig az MTI projektigazgatója, 2010-től az *Irodalmi Jelen* szerkesztője.

361 MÁTYUS Aliz: Jövön innen – múlton túl. In: MÁTYUS Aliz (szerk.): *Holnapon innen – tegnapon túl*. Budapest, Szépirodalmi, 1980.

362 1975–83 között. Berkovits György (1940–2018) tanár, író, újságíró, szociográfus, szociológus, szerkesztő. 1969-től a *Pest Megyei Hírlap* munkatársa, 1973-ban a *Valóság* szerkesztője, 1979-től a VÁTI lakás- és település-szociológusa. 1984–88-ban a Pallas Lapkiadó munkatársa, 1989–91-ben a *Fotó* szerkesztője, 1993–96 között a *Budapesti Negyed* alapító szerkesztője, 1997–2003-ban a *BUKSZ* szerkesztője.

363 1980–81-ben a versrovat vezetője, 1983-ig olvasószerkesztő. Tárnok Zoltán (1943–) író, szerkesztő. 1980-tól a *Mozgó Világ* szerkesztője, 1988-tól a *Kortárs* olvasószerkesztője.

364 1981–83-ban a nemzeti (történelmi) hagyományok rovatvezetője. Gergely András (1946–) történész, tanár, diplomata. 1969–75 között az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, 1976–81-ben az ELTE előadója. 1988–96 között az MDF, 1996-ban az MDNP tagja, 1991-től a Külügyminisztérium főtitkára, 1992–94-ben preteroi nagykövet. 1997-ben a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület üv. elnöke, 1998–2003 között az ELTE egyetemi tanára. 1999–2002 között hágai nagykövet, 2000–2006-ban az Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem tanára, 2014-től a Veritas Történetkutató Intézet csoportvezetője.

Szabados Árpád

képzőművészet[i rovat]³⁶⁵

Grafikus, ideológiailag mérsékelt alkat, legalábbis ami a nyílt kiállást illeti. (Rovata – az illusztrációk és a szöveges anyagok – ennek ellentmondani látszanak.)

Helle Mária

technikai szerkesztő³⁶⁶

Szkárosi Endre

a „Kitekintés” és a film [rovat] szerkesztője³⁶⁷

Avantgarde költő. (Gyenge!) A lap profilját védő, nagyhangú vitatkozó.

– kötete: Ismeretlen monológok (1982)³⁶⁸

– közléspolitikailag súlyosan elmarasztalható írása pl. a [z 19]82/8. sz. A–Z-ig publicisztikája (demagóg szembeállítás a közéletiségnek és központiságnak).

Az új fősztályon 1982. december végéig dolgoztam, addig kellett új állást találnom (1983. január 1-jén munkába állnom az OSZK Nemzetközi Csereszolgalatán). Rátki András fősztályvezető érthető módon már nem adott érdemi munkát, hiszen nemsokára megváltunk egymástól. Olykor már csak ezért is (tét nélküli) vitába szálltunk egymással, például némelyik kitüntetés előterjesztéséről. Álláspontjával nem értettem egyet, de értettem; megkérdezett Csoóri Sándor kitüntetéséről, aki szerinte is „tehetséges költő és szociográfus”, és aki műveivel

„abba az írói kategóriába tartozik, amit a kialakult társadalmi gyakorlat »Kossuth-díjas szintnek« tekint. Ennek ellenére politikai magatartása, műveiben is megfogalmazódó világnézete, társadalmi szemlélete olyan mértékű illojalitást fejez ki, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni a legmagasabb művészi elismerés – politikai döntés – mérlegelésekor. A Kossuth-díj odaítélése súlyos értelmezési zavart okozna a hazai politikai közvéleményben.”³⁶⁹

Rátki máskor, érveimet elfogadva, problematikusnak ítélt kéziratok megjelenésére is engedélyt adott (16). Utolsó minisztériumi munkálkodásom mintegy stílszerűen ismét csak egy igazolójelentés-féle megírása volt a győri Műhely közlés-politikailag várhatóan (ténylegesen) „problematikus” közleményeiről (17). Amint egy hónappal később Gecsényi Lajos főszer-

365 1971–74-ben és 1975–83 között. Szabados Árpád (1944–2017) festő, grafikus, tanár. 1970–84 között a *Mozgó Világ* képzőművészeti rovatvezetője. 1975–88-ban a Magyar Nemzeti Galéria Gyermekek- és Ifjúsági Képzőművészeti műhelyének vezetője. 1984–2002 között a Képzőművészeti Főiskola (2001-től Egyetem) tanára, 1995-től rektora.

366 1977–83 között. Helle Mária (1942–) tipográfus, szerkesztő.

367 1978-ig szerkesztőségi munkatárs, 1981-ig olvasószerkesztő, 1982-ig a film, zene, kitekintés, 1983-ig a film és kitekintés rovat vezetője. Szkárosi Endre (1952–) költő, művészeti író, műfordító, kritikus, irodalomtörténész, intermedialis előadóművész. 1978–83 között a *Mozgó Világ* szerkesztője, 1983–88-ig a Lapkiadó munkatársa, 1984-ben a Szkárosi & Konnektor művészeti koncertszínház alapítója. 1984-től a szegedi egyetem előadója, 1986-tól az Új Hölgyfutár lap- és revüvállalkozás vezetője, 1994-től az ELTE oktatója, 2012-től egyetemi tanár.

368 SZKÁROSI Endre: *Ismeretlen monológok*. Budapest, Szépirodalmi, 1981.

369 *Feljegyzés*. Rátki András. Budapest, 1982. december 8. G.m.

kesztőtől megtudtam, „kint volt náluk a rendőrség a Műhely szerkesztőségében, Pomogáts Bélának az 1983. januári számban megjelent transzszilvanizmus-tanulmánya miatt.”³⁷⁰

16. dokumentum

Feljegyzés

Rátki András fősztályvezetőnek

Ablonczy László Varázsköreim című, Sütő Andrással folytatott beszélgetéséről^{B71}

Az interjúnak a Szépirodalmi Könyvkiadó által problematikusnak ítélt részletei tételesen a következők:

- 1) Az 1. oldalon Sütő András a két világháború közötti Romániáról – saját gyermekkoráról – szólva hozza fel a kisebbségi jogfosztottság nyelvhasználati vetületeit; a korlátozó–tiltó rendelkezések és körülmények említése az 1944 előtti időből nem politikai céllal történik, hanem – színházról, drámairodalomról szólva – a szépirói nyelvének is alapját képező anyanyelvvvel kapcsolatban. Az interjúban sehol sem fordulnak elő dokumentumszerű részletek (vö. a Szépirodalmi [Könyvkiadó] levelét), amelyeknek hitelességét vagy tartalmi valóságát szükséges lenne ellenőrizni.³⁷² Az általában említettek viszont – a cenzúra megvesztegethetőségéről, a többségi nyelv használatának kötelezővé tételéről a hivatali életben – részben a korabeli sajtó alapján (Keleti Újság, Ellenzék, Brassói Lapok, Magyar Kisebbség, hivatalos közlönyök), részben pedig a Kritérium kiadásában megjelent emlékiratok (Balogh Edgár, Bányai László, Demeter János, Kacsó Sándor, Nagy István) alapján történetileg igazolt tények.
- 2) A 2–3. oldal részletei a képes beszédre, a metaforikus nyelvhasználatra és szemléletre vonatkoznak, arra a sajátosságra, amely egyébként Sütő András irodalmi nyelvének egyik jellemzője. A metaforikus nyelv használata a zárt és létben fenyegetett közösség önvédelmi reflexe. Sütő itt „a kisebbségi lélek abszolútumaként” [Johan] Huizingát idézve említi az anyanyelvet. A „keresztre feszített anyanyelv” is ebben az értelemben lesz „isteni abszolútum”. Sütőnek ez a fogalomhasználata a transzszilvanizmus és a két világháború közötti korszak erdélyi magyar gondolkodás egyik kulcsfogalmára, „a kisebbségi lélekre” megy vissza, amelyet a kisebbségi humánium témakörével együtt a romániai magyar tudományosság – Gáll Ernő, Nagy György, az irodalomtörténetben Láng Gusztáv – részben már feldolgozott. A fogalomkörnek részletes értelmezését adta az emlékirat-irodalom is (Méliusz József, Mikó Imre), a Sütő által kifejtett gondolatsor

370 Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz. Budapest, 1983. február 23. Gecsényi Lajos (1942–) levéltáros, történész, szerkesztő, tanár. 1965–74 között az MSZMP Párttörténeti Intézet Archívumának munkatársa, 1969–74 és 1993–99 között az ELTE előadója. 1994–97-ben a Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár igazgatója, 1974–84 között a *Műhely* főszerkesztője. 1987–94-ben a bécsi Osztrák Állami Levéltár magyar delegátusa, 1997–2008 között a *Levéltári Szemle* főszerkesztője, 2003–09-ben a Magyar Országos Levéltár főigazgatója. 2001–03 között az MTA Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese, 2004-től egyetemi tanár. Pomogáts Béla: Az erdélyi gondolat. Kisebbségi helyzet, kisebbségi ideológia. *Műhely*, 1983/1. 3–15.

371 G.m. Megjelent: *Tiszatáj*, 1982/7. 69–96.

372 M.n.

tehát történetileg ugyancsak igazolható. A saját államiságát veszített nemzeti közösség számára az önazonosság legfőbb biztosítéka az anyanyelv védelmezése volt, a korszak kisebbségpolitikai küzdelmei éppen ezért irányultak elsősorban az iskolák, az egyházak, az írott kultúra és a színház védelmére.

- 3) Az 50–51. oldalon Sütő a „benső igény és külső kíváncsi” konfliktusáról – a „szellemi vámtisztnek” a műbe való beavatkozásáról – szólva azt hangsúlyozza, hogy bár változtatott a szövegen, nem módosította a mű „mondanivalóját”, mert azt – jó műalkotás esetén – az anyag nem tűri meg csonkolás nélkül; itt szerző és műve szuverenitásáról van szó, a Sütő-féle „kényszerű furfangról”.
- 4) Az 52–53. oldalon *Csillag a máglyán* című drámával kapcsolatban ugyancsak a fentiekről van szó, konkrét példaanyaggal kísérve (az elmondottak tartalmilag nem ellenőrizhetők; cenzurális beavatkozásokra bizonyosan sor került a vélt vagy valóságos aktuális áthallhatóság elkerülésére, hogyha Sütő ezt állítja). A szerzőnek jogában áll, hogy „a jövőre nézve” művének eredeti megfogalmazását tartsa érvényesnek.
- 5) Az *Úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk* című Pálffy G. István-interjúról:³⁷³ az Alföldből kivágott szöveg 62. oldalán egyetemes és provinciális összefüggésére vonatkozó kérdésre adott válaszban javítás látható: Gyergyószárhegy helyett Gyergyóalfalu áll benne. Amennyiben a javítás nem az interjú készítőjétől származik, szükségesnek tartom az eredeti visszaállítását, miután Gyergyószárhegynek (Lăzărea) többletjelentése van. Itt, a Lázár grófok kastélyában és a ferencesek egykori kolostorában fontos magyar értelmiségi találkozók zajlottak az elmúlt években a Korunk szervezésében, román írók és művészek meghívásával. A tanácskozások tárgya a romániai magyar szellemi élet kérdéseinek megvitatása volt. Ezért valószínű, hogy amikor Sütő arról beszél, hogy „a provincia nem feltétlenül provincializmus”, helyesen említette Szárhegyet Alfalu helyett.

Összegzésül: mindhárom Sütő-interjú – különösen Pálffy G. István és Ablonczy László szövege – korrekt hangvételű, „odamondástól” mentes, tárgyyszerű véleménynyilvánítás a megkérdezett részéről. A vitatott Ablonczy-szöveg tartalmaz vallomást, intellektuális és esztétikai tekintetben egyaránt értékes. Sehol sem támad, de nem zárkózik el a konfliktusok elemzésétől, kritikái megjegyzései nyíltak, célozgatástól mentesek. Noha köztük számos politikai észrevétel is akad, a felvetett kérdésekről Sütő íróként, az író felelősségével szól. Véleményem szerint a szöveg politikai korrekciója szükségtelen.

Budapest, 1982. december 7.

(Csapody Miklós)

17. dokumentum

Feljegyzés

Rátki András fősztályvezetőnek

*a győri Műhely főszerkesztőjével folytatott beszélgetéssel kapcsolatban*³⁷⁴

A Műhely című folyóirat referenseként a lap főszerkesztőjével [Gecsényi Lajossal] a közelmúltban (november hó folyamán) két alkalommal kerültem kapcsolatba. Először telefonon érdeklődtem nála az 1983-as lapterv ügyében, másodsor pedig – tekintve, hogy személyes beszélgetésre addig még nem adódott lehetőség – pesti tartózkodása során ő látogatott meg munkahelyemen.

A november 8-i telefonbeszélgetést annak tisztázása tette szükségessé, hogy a laptervben megjelölt, emigrációban élő szerzők közlését illetően a szerkesztés külön-külön fog-e konzultálni az Irodalmi Osztállyal, vagy pedig a lapterv beküldése egyben konzultációkérést is jelent-e részükről. Gecsényi Lajos a két dolog összetartozását hangsúlyozta, s határozott ígéretet tett arra, hogy minden emigrációs ügyben alkalmanként is konzultálni kívánnak; erre a Márai Sándorról szóló tanulmánnyal kapcsolatban külön is felkértem.³⁷⁵ A beszélgetés kizárólag a laptervről folyt, a Gömöri [György]-interjú nem került szóba.³⁷⁶

November 10. körüli látogatásakor kötetlen beszélgetésünk során Gecsényi Lajos tájékoztott a lap munkájáról (az indulás nehézségeiről, az eddigiek értékeléséről, a megyei pártbizottsággal való jó kapcsolatukról stb.), s ezt követően említette meg a szóban forgó interjút is, mint profiljukba illeszkedő anyagot. A közlés általam való megítélésére s általában a közlés lehetőségére, mikéntjére vonatkozó kérdése nem volt, ez ügyben tőlem minisztériumi állásfoglalást nem kért.

Budapest, 1982. december 16.

/ dr. Csapody Miklós /

A második Tiszatáj-botrányt követő időben a Mozgó Világ továbbra is azok közé a folyóiratok közé tartozott, amelyek „ellenzéki” („ellenséges”) közleményeikkel egyre több gondot okoztak a pártközpontban és a kultúrpolitika felsőbb köreibben (13, 15). A politikai vezetés mondhatni egyszerre várt vagy a betiltás belpolitikailag megfelelő pillanatára, vagy a szerkesztők és szerzők valamiféle önkéntes „ideológiai megjavulására”. Ennek elmaradása egyszerre váltott ki csalódást és dühöt, ami a lap körül kialakult feszültségeket folyamatosan növelte. A pártközpont valószínűleg már 1982 decemberében elszánta magát a szerkesztők leváltására (18). Már majdnem egy éve az OSZK-ban (a könyvtárnak a Nemzeti Múzeum mögötti, ma az Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetemnek otthont adó épületében) dolgoztam, amikor 1983 őszén Aczél György elhatározta a folyóirat felszámolását.

374 1982. december 6. Készítette Széchenyi Ágnes. G.m. M.n.

375 RÓNAY László: A polgári világ alkonya Márai Sándor tükrében. *Műhely*, 1983/4. 3–14.

376 ZALÁN Tibor: *Jelen, múlt, jövő*. Beszélgetés Gömöri Györggyel a nyugati magyar irodalomról. *Műhely*, 1982/5. 25–32. Gömöri György (1934–) irodalomtörténész, költő, műfordító. 1956-ban a Petőfi Kör tagja, az *Egyetemi Ifjúság* szerkesztője, a forradalom leverése után Angliába emigrált. 1957–62 között az oxfordi egyetemen tanult, 1963–64-ben a Berkeley-i egyetem előadója. 1969-ig a birminghami egyetem Kelet-európai Intézetének kutatója, 2001-ig a Cambridge-i egyetem tanára.

18. dokumentum

*Kísérlet a Mozgó Világ értékelésére*³⁷⁷

A Mozgó Világ 1975-ben jött létre a KISZ égisze alatt a fiatal művészek, művészeti írók, kritikusok és társadalomtudósok publikációs fórumaként. Terjedelme az almanach-formátumtól fokozatosan bővült, 1980-tól havi folyóirat. A hetvenes évek végétől publikációs politikánk elveinek mind gyakoribb megsértése tette indokolttá, hogy 1981 tavaszán a KISZ KB-tól a Művelődési Minisztérium vette át a lap felügyeletét, a főszerkesztői poszton pedig Veress Miklóst Kulin Ferenc váltotta fel.³⁷⁸ Akkor fogalmazódott meg az új szerkesztőség programja, amelyben többek közt olvasható:

„Világnézetiileg továbbra is a dialektikus és történelmi materializmus, politikailag az általunk is épülő szocializmus mellett vagyunk elkötelezettek, szerkesztési módszereinket és vitáinkat a marxista tudományosság elvei fogják meghatározni. Helyet adunk lapunkban minden esztétikailag értékelhető, humánus művészi törekvésnek, minden építő szándékú teoretikus kísérletnek és minden jogos társadalompolitikai indulatnak. De – a fenti alapelvek szellemében – vitatkozni is fogunk ezek némelyikével. Vitát kezdeményezünk, ha a »kívülállásnak« akár ideológiai, akár érzelmi–közérzeti jeleivel találkozunk, s akkor is, ha a szocializmus eszméire való hivatkozás csupán konzervativizmust és doktrinerséget leplez. De vitatkozni fogunk olyankor is, ha – bármilyen – eszmei-esztétikai köntösben – egyéni vagy csoportérdekek torz igazolására ismerünk... A Mozgó Világ elsősorban annak a nemzedéknek a művészeti, kritikai és társadalomelméleti folyóirata szeretne lenni, amely a hatvanas-hetvenes évek fordulóján, a szocialista »reformkorszak« nyitányával egy időben lépett porondra. Természetesen nem azt jelenti ez, hogy valaminő generációs rezervátumba zárkóznánk. Továbbra is feladatunknak tekintjük a legtehetségesebb művész- és tudós-fiatalok felkarolását, s a korábbiaknál gyakrabban kívánjuk megszólítani az idősebb írónemzedék képviselőit is.»³⁷⁹

Az elmúlt másfél év publikációi, szerkesztői gyakorlata azonban nem követi a Mozgó Világ 1981. márciusi-áprilisi számában közölt programot. Az a szocializmuskép, amit a lap képvisel, nem esik egybe társadalmunk mai reális célkitűzéseivel, hanem valamiféle utópisztikus, lényegében etikai princípiumból kiinduló vágykép. Ez az eltérő szemszög persze lehetne a termékenyítő bíráló alapja is, ha szembesülne mind az ideológiai, mind az intézményi rendszer síkján a valósággal, a már megfogalmazott alapelvekkel és célokkal. E helyett azonban a lapban szinte csak az előítéletserű elutasítás és elzárkózás megnyilvánulásait találjuk. A dialektikus és történelmi materializmus, mint világnézeti alap, a marxista tudományosság, mint szerkesztési elv és vitamódszer legfeljebb elvétve lelhető fel. Az a nyitottság sem igen észlelhető, amelyre a program utal; a lapszámok tanúsága szerint nem, vagy alig kapnak a

377 1982. december 21. Készítette Széchenyi Ágnes Fenyő István szövege alapján. G.

378 Veress Miklós (1942–) költő, műfordító, kritikus, újságíró, szerkesztő. 1965–69 között a *Szegedi Egyetem*, 1974-ig a *Délmagyarország*, 1975-ig az *ÉS* munkatársa. A '70-es évek második felében a KISZ KB tagja, „hálátlan lázadó”. Leváltásáig, 1981-ig a *Mozgó Világ* felelős szerkesztője, főszerkesztője. 1981–86 között az *ÉS* főmunkatársa, 1988-ig az írószövetség főtájkára.

379 *Az olvasóhoz*. 1981/3–4. 3–4.

folyóiratban helyet, akár csak [a] közérthetőségre számot tartó művészi, illetve marxista indítású művészet- és társadalomelméleti törekvések.

A jogos társadalomkritikai észrevételek mellett jócskán kerülnek a lapba éppenséggel indokolatlan, torzító indulatok megnyilvánulásai is, de csak elvétve tapasztalható az ezekkel való vita. A szerkesztőség arra is vállalkozott, hogy a „kívülállással” vitatkozni fog, ezzel szemben szinte az egész folyóirat a kívülállás megnyilvánulásának fogható fel.

A szerzők, a szerkesztők figyelmüket nagyjából a társadalom lényeges folyamataira, gondjaira fordítják – pl. az oktatásügy, az alkoholizmus, a lakáshelyzet –, azonban az észlelt jelenségeket többnyire csak önmagukban látják. Egész helyett csak részben, folyamat helyett állóképekben gondolkodnak. Az összefüggéseket, a történeti előzményeket és következményeket nem érzékelik. Negatívummal találkozáva azt a társadalom egészére általánosítják. Az írások másik hányada már eleve a periférikus jelenségek felé fordul, melyek természetesen lehetnek nagyon súlyosak is. Csak éppen nem látszik sok értelme, s különösen nem a marxista tudományosság szellemében, ha előbbre kerülnek a központi kérdéseknél, márpedig a legkülönbözőbb „hátrányos helyzetek” – nyomor, cigányság, alkoholizmus – iránti kitüntetett érdeklődés jellemzi a *Mozgó Világ*-ot.

Mindezzel összefügg, hogy a lap közvetítette társadalomkép, politikai filozófia egyneműsít és nagymértékben leegyszerűsít. Összemossák a kétféle világrendszert, megkülönböztetéseket a szocializmus és a kapitalizmus között nem tesznek, vagy ha igen, úgy egyértelműen a szocialista világrendszer és szövetségi kapcsolatok rovására, mint pl. a [19]82/11. számban Bauer Tamás a KGST-vel szemben.³⁸⁰ Az pedig az ideológiai elfogultság és idegenkedés mellett politikai vakság is, hogy a *Mozgó Világ* számára a világ csak Záhonytól nyugatra létezik. A folyóirat cikkeinek egy kis, de hangsúlyos része valósággal felmagasztalja a nyugati kultúra érdemeit, törekvéseit, sokat és egyoldalúan foglalkozik a nyugati magyar diaszpórával. Vígh Károly amerikai úti beszámolójában alig talál szavakat a kint látottak dicsőítésére és „osztatlan magyar érdeket” emlegetve fehérre mossa az egész magyar emigrációt (1982/4. sz.).³⁸¹ A szerkesztőség megjegyzés nélkül közölte [a] Bisztray György kanadai professzorral készült interjúkat is, amelyekből az derült ki, hogy a magyarság nemzeti érdekeit csak ott védik felkészülten és következetesen (1982/1. és 4. sz.).³⁸²

Szélsőséges egyoldalúságot képvisel e témakörben Szokolczay Lajos, aki képtelen túlértékeléseket ír le, ha emigráns művészekről esik szó, Faludy Györgyöt például Illyés Gyula mellé állítja, verseit „az egyetemes magyar irodalom értékeivel vetekvőnek” látja ([19]81/2; [19]82/4; [19]82/9.)

A szépirodalmi anyagban a kétféle végletes bánásmód – a már-már arisztokratikus ezoterizmus és a „hátrányos helyzetek” iránti nyomatékos figyelem – lényegében egységben van jelen, amennyiben a „neo-avantgarde” formavilágában mozgó, nagyrészt nem túl színvonalas, de annál kuszább írások főképp e különféle szociális és lelki nyomorúságokról szólnak. Többnyire nem valamilyen folyamatot ábrázolnak, melynek következménye a nyomorúság, hanem eleve azt transzcendentálják.

380 *A második gazdasági reform és a tulajdonviszonyok.*

381 *Amerikai magyarok között.*

382 Iskolapéldák. Beszélgetés Bisztray Györggyel. *Mozgó Világ*, 1982/1. 113–119. és Külhonzban – nemzetutadattal. Beszélgetés Bisztray Györggyel az észak-amerikai magyarság jelenéről. *Mozgó Világ*, 1982/4. 22–31.

Az idősebb írók közül Ottlik Géza,³⁸³ Mészöly Miklós, Csoóri Sándor mutatkozik szellemi vezércsillagaiknak, azok az írók tehát, akik a nem marxista, az állam és a párt vezetésével szemben fenntartásokkal élő szellemi irány markáns képviselői, s akikkel a politikai konszenzus nem teremtődött meg. Sőt az ellenzékieskedő hangvételű publicisztikai megnyilatkozásoknak Csoóri [Sándor] interjúja ad valamilyen elvi megalapozást, illetve ösztönzést (1982/1. sz.).³⁸⁴

A közelmúltban indult zenei és főleg a hangsúlyos képzőművészeti rovatot a marginalizálódás jellemzi. Ide is könnyebb bekerülni etikai vagy pszichikai magatartásformákkal, mint értékelhető esztétikai programmal. A képzőművészeti írásokban ana téma alá esnek a marxizmus klasszikusai és a magyar esztétikai gondolkodás nagyjai, értékmérővé a „hivatalos” társadalommal, művészettel való szembenállás emelkedik.

A *Mozgó Világ* nagyon nehezen olvasható. A versek, cikkek jelentős része olyan metanyelvet, illetve szakzsargont használ, amelyet többszöri olvasás után is nehéz megérteni. Az egész kiadványt átlengi a deprimált komorság. Egy egész évfolyamban nem lehet derűvel vagy humorral találkozni. A lap kelendősege ettől független, sajátos szerepvállalásából fakad.

A *Mozgó Világ* munkatársai között szinte kötelező divat lett a távlatatlanság, a kiábrándultság, a reménytelenség. Nagy részük úgy véli, hogy a társadalom, s főleg az államapparátus nálunk megöli az egyéniséget, opportunizmust és szerepjátszó alkalmazkodást követel tőle. Teljességgel kiszolgáltatottnak látják magukat a „hatalomnak”, a hivatalnak, amely szerintük elidegenedett az állampolgároktól; betegesen félnek attól, hogy az állami és pártirányítás manipulálja őket. Közben nem veszik észre, hogy mások manipulálják őket, illetve, hogy egymással teszik ugyanezt. Az nem volna baj, hogy írásaikban túléljenek, dramatizálnak – hiszen fiatalok. Az viszont már igen, hogy politikai kultúrájuk csekély.

A szerkesztőség sem a program megfogalmazásakor, sem az óta nem tisztázta, hogy milyen viszonyt kíván kialakítani azzal a nemzedéki csoporttal – „amely a szocialista »reformkorszak« nyitányával egy időben lépett porondra” – és amely szerzőként és olvasóként a lap mai szellemi hátterét biztosítja. Ez a nemzedék átélte a 80-as évek reformjait megelőző kritikai hullámot, majd a reformok lefékeződését. Lényegében ezzel egy időben érték csúcspontjukra a nyugati új baloldali mozgalmak, amelyek szellemi kisugárzása, főképp a minden addigi társadalmi berendezkedés utópisztikus elutasítása, erősen hatott a mi kiábrándultjainkra. Annál is inkább, mert e mozgalmak veresége egybeesett az 1968. augusztusi csehszlovákiai eseményekkel, amelyek ugyancsak nem növelték a szocializmus iránti bizalmat.³⁸⁵ S a kiábrándulás élményét a történelmi léptékű időben gyorsan követte a beköszöntő és prolongálódó világgazdasági válság, amely gazdasági eredményeinket, addig szilárdnak vélt életkörülményeinket is szüntelenül veszélyezteti.³⁸⁶

A *Mozgó Világ* idézett programja fogalmazódásakor éppen teljes erővel tört előre a lengyelországi Szolidaritás, amellyel kapcsolatban máig élnek illúziók, főként a fiatal értelmiségi

383 *Mozgó Világ*, 1982/5. 5–33. Ottlik Géza (1912–1990) író, műfordító, bridzversenyző és szakíró. 1945–57 között a Magyar Pen Club titkára, 1946-ig a rádió dramaturgja. *Iskola a határon* című regénye 1959-ben jelent meg először.

384 Készülődés a számadásra. Hatvani Dániel beszélgetése Csoóri Sándorral. *Mozgó Világ*, 1982/1. 17–32.

385 A Varsói Szerződés tagállamai 1968. augusztus 20-án lerohanták Csehszlovákiát. A megszállásban részt vett a Magyar Néphadsereg is.

386 Az 1970–80-as évekbeli gazdasági világválság hatását Magyarországon az eladósodás, a modernizációs lemaradás mellett a mélyülő társadalmi és politikai válság is fokozta.

körökben. A 60-as évek eredményes konszolidációs folyamata során szinte minden funkcióba fiatal emberek kerültek, s ez nagyon megnehezítette a következő értelmiségi generációk előre menetelét is. A mai 28–30–40 évesek egzisztenciális nehézségeinek – pályakezdés, családalapítás, lakáshoz jutás – megoldását sem tudta a társadalom a megfelelő módon segíteni, és e nemzedék(ek) mind ideológiai, mind egzisztenciális gondjaival való tárgyilagos kiutat kereső és találó szembenézés [!] szinte az egész hetvenes évtized folyamán késlekedett, így szerves integrálásuk elmaradt. (Ennek az egyetemi képzés és az ifjúsági szövetség összefüggésében elemző végiggondolását elsődrendű és elodázhatatlan politikai kérdésnek tartjuk.)

A szerkesztőségnek jól kellett tudnia, hogy egy, a társadalom berendezkedésével, ideológiájával szemben meglehetősen szkeptikus, bizalmatlan nemzedékrteg képviselőre vállalkozik. Olyan nemzedékére, amelyről azt hittük korábban, hogy automatikusan bele fog nőni a szocializmusba, amely ebben a társadalomban nevelkedvén nem öröklí azokat az ellenérzéseket, fenntartásokat, amelyekkel az előző nemzedékek esetében meg kellett birkózni, amelyeknek képviselőivel kompromisszumokat, szövetségeket kellett kötni. Kitűnt, hogy ebben a nemzedékben részint tovább élnek a marxizmustól eltérő korábbi nézetek a vallásosságtól a nacionalizmusig és az utópisztikus–demagóg baloldaliságtól az esztéta ezoterizmusig, részint pedig új színezetű, ugyancsak nem marxista szellemi irányok is feltűntek körükben. A gazdaság alapkérdéseivel kapcsolatos, sokkal súlyosabb, sokkal közvetlenebb hatást mutató ideológiai–politikai küzdelmek közepette ezekről a jelenségekről meglehetősen sokáig nem vettünk tudomást. Pedig ez az ifjabb nemzedék szemlátomást nemcsak, hogy nem nőtt bele automatikusan a szocializmus szellemébe, de még elődeik kompromisszumait sem örökölték igazán. Nem teremtődött meg velük az a politikai konszenzus, ami létrejött Illyés Gyulával, Németh Lászlóval, Déry Tiborral, illetve az egyházakkal is.

A Mozgó Világ szerkesztőségének tisztázni kellett volna, hogy mit is kíván kezdeni ezzel a nemzedékkel. Ki akarja fejezni, vitaképes formába kívánja önteni mindazt az érzést, indulatot, gondolatot, ami ezt a nemzedéki csoportot áthatja, vagy valóban a vitát is vállalni óhajtja, a szellemi integrációnak csak az egyik felét, vagy mindkettőt meg kívánja-e valósítani. A program a második megoldás lehetőségét kínálja, az elmúlt másfél év gyakorlata az elsőhöz közelíti, úgy, hogy a második változat szerepébe véli magát. A második megoldás egyrészt nyilvánvalóan elősegítené, sőt kikényszerítené a különféle álláspontok kitisztulását, világos megfogalmazódását, s szükségképpen kiostálódását is, de ezen felül hozzájárulhatna a marxista szellemiség gazdagodásához is. Mindezzel természetesen azt is lehetővé tenné, hogy az a szellemi energia, amely jelenleg a Mozgó Világban a legteljesebb összevisszaságban tör elő, valóban hasznosuljon a társadalom szellemi életében.

A jelenlegi szerkesztőségben nemcsak az a szellemiség, de az a szellemi színvonal is hiányzik, amely képes volna elvi határozottsággal – de a szellemi izgalmat, vonzerőt megőrizve – hajózni az áradattal szemben. Sem a szerkesztők, sem a szerzők nem határolták el magukat az ellenzéktől s az is jellemző tünet, hogy a SZER nyílt szimpátiával, mintegy sajátjaként kezelve rendszeresen szemlézi a Mozgó Világot. S az utóbbi idők jelensége az is, hogy a Művelődési Minisztérium többszöri és egyre gyakoribb, szóbeli nyilvánosságot is kapó kritikai megjegyzései következtében a párttag főszerkesztő az Írószövetség választmányára védelmét kérte az állami irányítás bírálataival szemben.

A szerkesztőség vezetőivel való beszélgetések, az írásos figyelmeztetések és megrovás eredménytelensége egyértelműen arra mutat, hogy a szerkesztőség nem alkalmas a vállalt program megvalósítására. Elodázhatatlan feladat a művelődéspolitikai irányítás számára az idézett és

a program szintjén teljes egészében visszaigazolható törekvések valóra váltása érdekében a szerkesztőség átalakítása oly módon, hogy 1. a lap generációs arculata – a nemzedék valós és lehetséges eredményes integrálása érdekében is – változatlan maradjon; 2. a szerkesztőség vezetőit a nagyobb politikai felelősségtudattal és felkészültséggel bíró személyek közül kell kiválasztani; 3. a szerkesztőség tagjait a nemzedéknek nem a kívülállást, a szembenállást reprezentáló csoportjából kikerülő személyekre kell kicserélni.

1982. december 21.

A bajok sokasodása már nemcsak az irodalmi világban, hanem az értelmiségi közéletben is érzékelhető volt. Hajdú János megtámadta Csoóri Sándort Duray Miklós *Kutyaszoritójához* írott, *Kapaszkodás a megmaradásért* című előszava miatt,³⁸⁷ amire a megtámadott nem válaszolhatott (Duray pere 1983. január végén kezdődött Pozsonyban, a tárgyaláson az Amnesty International képviselője mellett megjelent Cseres Tibor, Csurka István és Mészöly Miklós is).³⁸⁸ Következett 1984-ben Nagy Gáspár Nagy Imre-verse (leváltására nem volt hajlandó az írószövetségi választmány, önként mondott le a titkári posztról). Ezekben az években alakult át, szűnt meg a *Mozgó Világ*, az *Új Forrás*, a győri *Műhely*, a veszprémi *Visszhang*, miközben a rég tervezett *Hitel* még mindig a készülődés állapotában volt.

„Délután Csoóri [Sándor]nál, hosszú beszélgetés, főleg a Hitelről. A szerkesztésben számít majd rám is (ha lesz belőle valami. Nem hiszem, hogy hamarosan, de hát miért mondjam?). És egy jó kis történet: amikor még tavaly októberben Csoóri a pártközpontban járt, Knopp [András] vitte haza kocsi-val. Éppen akkor mentem hozzá, Knopp az autóból meglátott, az óta szelvében-hosszában terjeszti (neki is ő mondta), megvan, kitől tudsz te mindent évek óta. Hízelgő: én, mint titkos informátor, és Knopp, mint véletlen titkos megfigyelőm. Pedig hát Kiss Feri és Csoóri a fontosabb információkat Illyés [Gyulától] és másoktól szerzi, akik viszont Aczél [György]től hallanak, »amúgy barátilag«, nekik szánt dolgokat, a többi csak kombináció. Munkahelyi részletekről nem szokott kérdezni, amit tudott, körülötte mindenki, Bíró Zoli biztosan tudta. A Knopp-féle ravaszság egybevág azzal, amit Tóth Dezső terjeszt még mindig: intranzigens vagyok, képtelen volt velem dolgozni, »beálltam a Csoóri-követők közé.«³⁸⁹

387 *Alföld*, 1993/3. 29–33. Hajdú János (1934–) újságíró, televíziós szerkesztő, politikus, diplomata. 1956–57-ben a Külügyminisztérium, 1961–80 között a *Népszabadság* munkatársa. 1963–87 között az MTV műsorvezetője, 1968–69-ben a hanoi, 1970–74 között a bonni tudósítója. 1976–87 között az MTV Nemzetközi Stúdiójának vezetője, 1981–87 között *A hét* műsorvezetője. 1987–90-ig berni nagykövet, 1994–98 között az MSZP parlamenti képviselője, 1990-től újságíró, gazdasági tanácsadó. Duray Miklós (1945–) szlovákiai magyar geológus, író, a csehszlovák kommunista rendszer egyik legismertebb ellenzéki politikusa. 1966-ban a CSEMADOK KB tagja, 1965–68-ban a pozsonyi magyar Egyetemi Ifjúsági Klub elnöke, 1968-ban a később betiltott Magyar Ifjúsági Szövetség alapítója. 1978–89 között a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának alapítója, szóvivője. Miután 1982–83-ban többször letartóztatták, a Charta '77 szóvivői testületének tagja. 1990-ben az Együttélés Politikai Mozgalom megalapítója, 1990-től a Magyar Koalíció Pártjának parlamenti képviselője, alelnöke, 2011-től a Nyugat-magyarországi Egyetem előadója.

388 1984. május 10-én Durayt ismét letartóztatták, mire június 6-án Cseres Tibor, Csurka István és Mészöly Miklós tiltakozó nyilatkozatot tett közzé. 1984 júniusában Hamburger Mihály vezetésével, Bence György, Benda Gyula és mások részvételével Budapesten Duray Bizottság alakult. A magyar és nemzetközi tiltakozás hatástalan maradt, Duray csak 1985 májusában, általános amnesztiával szabadult.

389 Csapody Miklós naplója. 1983. január 12.

1983. január elején arról tájékoztattam Ilia Mihályt,

„sok érdekes dolog történt mostanában, az írószövetségben három is, néha az volt az érzésem, hogy ott lakom, annyiszor voltam ott két héten belül. Kezdődött a sor a Lezsák [Sándor] szervezte írószövetség-történettel, annak első, 1945–57 közötti szakaszának megbeszélésével. Elhúzódtok, úgyhogy folytatódni fog az első fejezet; egészében véve – bár nem bírtam végig cérnával, s eljöttem – jól sikerült. Volt aztán [január] 17-én a Tiszatáj-vita,³⁹⁰ s legutóbb a tisztújító taggyűlés (titkár Csengey Dénes, vezetőségi tagok: Szilágyi Ákos, Lezsák S[ándor], Elek István, Tóth Erzsébet, Tamás Gáspár Miklós, Csordás Gábor és Csajka Gábor Cyprián, KISZ-titkár maradt Hideg A[ntal]).³⁹¹ Ez utóbbit [választást] a pártközpont külügyi osztálya munkatársának, Őszi Istvánnak a beszámolója követte a magyar–román politikai kapcsolatokról.³⁹² Maga az előadás – glosszák, vázlat –, s főként maga a fiú – harminc körüli, szimpatikus fiatalember – nem lett volna rossz, de [...] sokszor bizonyosítottam neki, mondana jobbakat. Első hozzászóló TGM volt, aki tőle szokatlan tárgyilagossággal, higgadtan, szabályosan lesöpörte, az alapkérdésekben egyetértését hangsúlyozva. Mindenesetre igen jó, hogy felelős ember nyilatkozott végre [...].”³⁹³

Őszi kifejtette, Románia álláspontja szerint Magyarország eljutott a területi revízió gondolatáig. A helyzet javulásának lehetőségét két dologban látta:

„1. a saját sorsért való felelősségvállalás igénye a romániai magyar értelmiség részéről, a minél szélesebb körű kapcsolatok igénye magyarok és románok között is, 2. előrehaladás az elméleti munkában, a kelet-európai új nacionalista tendenciák feltárása, azonosítása.”

Tamás Gáspár Miklós úgy vélte,

„Őszi [István] hivatalnok, diplomatikusan kell fogalmaznia. Neki nem. A romániai magyarság sorsát nálunk nagyobb erők sem tudják befolyásolni. Romániában szellemi genocídiumnak vagyunk a tanúi. [...] Románia a legvisszataszítóbb diktatúrák egyike. A nemzeti érdekkellentétek léteznek, de nem töreksenek az egyeztetésre. Az ottani despotizmus eltér a szocialistának nevezett országok berendezkedéseitől. Fasisztoid gesztusok, tömegmozgalmak. [...] Magyarország hallgatása miatt a vita porondját nem mi, hanem Románia jelöli ki. Egyszerűen igazat kéne mondani.”

390 „Az egyik fél referense Sükösd Mihály és Gyertyán Ervin volt, a másiké Kiss Ferenc és Kulcsár Szabó Ernő, az állásfoglalás egyértelműen pozitív. Az inkriminált Tiszatáj-ügyben játszott szerepem utólag kezd átalakulni. Szegeden is azok, akiket megszorogattak, az én felelőtlenségemmel takaróznak, enyhe önkritikát játszva.” Uo. (1983. január 18.)

391 Csordás Gábor (1950–) orvos, költő, műfordító, szerkesztő, kritikus. 1974–80 között a pécsi egyetem élet-tani intézetének kutatója, 1980–84 között a FIJAK vezetőségi tagja, 1980-tól a *Jelenkor* szerkesztője, 1987–90-ben főszerkesztője. 1989–93 között a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, majd a Jelenkor Kiadó igazgatója. 2015-től szerkesztő, tanácsadó, a pécsi egyetem előadója. Csajka Gábor Cyprián (1954–2005) költő, író, műfordító, grafikus, szerkesztő. 1972–77-ben a Vajda Lajos Stúdió tagja, 1986–94 között az *ÉS* prózarovata, 1987-től a Pallas Lap- és Könyvkiadó, 1988–91-ben a Rész amatőr alkotófórum szerkesztője. Hideg Antal (1954–1988) költő, Zelei Miklós távollétében a FIJAK mb. KISZ-titkára.

392 Őszi István 1989-ben külügyminiszter-helyettes, 1990–93 között belgrádi, 2000-ig ljubljana-i nagykövet volt, később a Pázmány Péter Katolikus Egyetem előadója.

393 Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz. Budapest, 1983. január 29.

Csoóri a magyar vezető politikusok felelősség-áthárítását kárhóztatva idézte Aczél György Balogh Edgár szájába adott ismert sablonját: ottani magyar kommunisták mondták, hogy „nem szabad lőni olyan repülőgépre, amelyiken kétmillió túszer ül.” A csalódást keltő beszámolót Csengey Dénes azzal köszönte meg: „Nem rajtad múlt, hogy csak ennyire jutotunk.”³⁹⁴ Amit vártunk, vagy valami ahhoz hasonló csak Szokai Imre és Tabajdi Csaba *Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés* című írása hozott öt évvel később,³⁹⁵ kimondva, hogy a mindenkor magyar politikának kötelessége a határon túli magyarsággal való kapcsolattartás, hogy a kisebbségi kérdés nem egy ország kizárólagos belügye. Az írást a „kisebbségpolitikai rendszerváltozás kezdetének” is szokás nevezni.³⁹⁶ (A határon túli magyarokkal kapcsolatos politikában a „népiek” és az ún. demokratikus ellenzék mellett az MSZMP KB Külügyi Osztálya csak 1983-tól játszott fontos szerepet.)³⁹⁷

Eközben még mindig nem volt saját folyóirata sem az írószövetségnek, sem a József Attila Körnek, a JAK füzeteket pártközponti jóindulat függvényében adták ki, vagy fektették el tovább. A *Mozgó Világ* felszámolására végül 1983. szeptember közepén került sor. A „lényegében ellenforradalmi” decemberi Bibó-szám már meg sem jelenhetett, miután a folyóirat –

„a többszöri segítő szándékú figyelmeztetés ellenére – évek óta nem felelt meg azoknak az irodalmi, esztétikai és főleg politikai követelményeknek, amelyek szolgálatára alapították és folyamatosan megjelentették. Ezért az illetékes szervek – eleget téve politikai felelősségükből eredő kötelezettségeiknek és élve jogkörükkel – leváltották a lap főszerkesztőjét. A leváltás tényét és az azt előidéző okokat az Élet és Irodalomban nyilvánosságra hozták. A döntéssel a fiatal írónemzedék jelentős része nem értett egyet. Egyesek azért, mert féltették a szinte egyetlen, sajátjuknak tekintett orgánum megjelenését, mások pedig tudatos ellenzéki politikai beállítottságuk miatt. A lap ugyanis a jó szándékú törekvések ellenére fokozatosan az ellenzék szócsövéné is vált.”³⁹⁸

A főszerkesztő leváltása országszerte nagy felháborodást váltott ki; „nem kívánatos politikai következményekkel járt Szegeden is,” ahol az egyetem bölcsészkarának néhány oktatója „konspiratív aláírási akcióba” kezdett, mely a Tanárképző Főiskolára és a SZOTE-ra is kiterjedt. Beadványukat eljuttatták Aczélnek és Köpeczinek is. Az aláírásgyűjtés során „nem riadtak vissza hazugságoktól és lelki nyomás alkalmazásától,” amiért a szervezőket „tettük súlyának megfelelően az intézményi kari párt- és állami vezetés együttesen vonja felelősségre”. A JATE pártbizottsága fegyelmet indított Ötvös Péter (I. sz. [Régi] Magyar Irodalomtörténeti Tanszék) ellen,³⁹⁹ Demeter Anna (Politikai Gazdaságtan Tanszék) szigorú megrovás

394 Csapody Miklós jegyzete. Aut. Budapest, 1983. január 24.

395 Szokai Imre (1951–) közgazdász, diplomata, politikus. 1989-ben külügyminiszter-helyettes, 1994-ben az ÁPV Rt. elnöke. Tabajdi Csaba (1952–) diplomata, politikus. 1988-ban az MT Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégiuma Titkárságának miniszterhelyettese, 1990–2004 az MSZP parlamenti képviselője, 1994–98-ig miniszterelnökségi politikai államtitkár, 2014-ig európai parlamenti képviselője.

396 *Magyar Nemzet*, 1988. február 13.

397 BÁRDI Nándor: *Tény és való*. Pozsony, Kalligram, 2004. 96–100.

398 *Tájékoztató a Mozgó Világ című folyóirat ügyében a szegedi felsőoktatási intézményekben folytatott aláírásgyűjtésről és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről*. MSZMP Szeged Városi Bizottsága. Sz.b. VB/1/31/1984. Készült 30 pld.-ban. G.m. L. még *Jegyzőkönyv a megyei párt-végrehajtóbizottság 1984. január 20-i üléséről*. MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága Szeged. Sz.b. Készült 2 pld.-ban. T. 1/1984. Bné/5. G.m. MNL CSML

399 Ötvös Péter (1946–) irodalomtörténész, 1970-től a szegedi egyetem oktatója, 2012-től magántanára.

pártbüntetésben részesült,⁴⁰⁰ az akció főszervezőjeként állami fegyelmet kapott Raffay Ernő tanársegéd (Új és legújabb kori Egyetemes Történeti Tanszék).⁴⁰¹ Szajbély Mihály (I. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék)⁴⁰² Pál József (Világirodalmi és Összehasonlító Irodalomtörténeti Tanszék [Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék])⁴⁰³ adjunktussal együtt dékáni figyelmeztetésben részesült (Raffaynak adjunktusi, Pálnak docensi kinevezését halasztották el).⁴⁰⁴ Noha évtizedek múlva Agárdi Péter a keményedő, visszarendeződő politika kezdetét nem 1983 elejére, hanem 1984 végére teszi, megállapítja, hogy az

„1987-ig érvényesülő kultúrpolitikát az Aczél Györggyel szemben kiharcolt, gyakran neodogmatikus konzervatív és népnemzeti húrokat pengető kurzus vezényli. Ez az adminisztratív irányítási eszközök divatját felmelegítő, az agitációs és propagandamódszereket a kulturális életbe átemelő, a már fokozatosan intézményesülő pluralista nyilvánosságot megrendszabályozni akaró politikuscsoport mondatta ki s hajtotta végre például a Tiszatáj c. folyóirat felfüggesztését, egyes egyetemeken a »rendcsinálást«, Csurka István időleges szilenciumát, az Írószövetség 1986 végi közgyűlésének befolyásolását és a feloszlatast is kilátásba helyező hatalmi provokálást stb.”⁴⁰⁵

1984 októberében következett a *Tiszatáj* 1982-es ügyéhez fogható skandalum, a Nagy Gáspár *Öröknyár: elmúltam kilencéves* című versének közlését követő, öngerjesztő politikai hisztériakeltés.⁴⁰⁶ Miután az októberi *Új Forrás*ban megjelent az '56-ot, Nagy Imre emlékét idéző költemény, már másnap úgy lett belőle, mégpedig akkora, hogy a szerzőt a pártközpont azonnali hatállyal vissza akarta hívatni írószövetségi titkári posztjáról. Az 1985. június 14–16. közötti monori találkozó fő kérdéseiről Csoóritól és Csengey Dénestől tudtam, az anyagot később olvastam.⁴⁰⁷ Azon a nyáron kezdtek szerveződni a régóta tervezett JAK folyóiratok körüli csoportok; július végére négy tervezetünk volt: a *84-es kijárat* (Györe Balázs, Krasznahorkai László, Kukorelly Endre, Márton László), a *Dolog és Szellem* (Bertha Zoltán, Csengey Génes, Elek István, Márton Gyöngyvér, Takács Géza), a *POLISZ* (Angyalosy Gergely, Dérczy Péter, Csapody Miklós, Földényi F. László, Turcsány Péter) és az *Új Hölgyfutár* (Hekerle László, Kőbányai János, Szilágyi Ákos, Szkárosi Endre).

Az Európai Kulturális Fórum 872 külföldi küldött részvételével 1985. október 15-én nyílt meg Budapesten. A hathetes rendezvénysorozat a Szovjetunióban bekövetkezett politikai változások nyomán az európai és a világsajtó felfokozott érdeklődése kísérte, a magyar ál-

400 Demeter Anna (1951–) közgazdász, tanár. Az országos ellenzéki mozgalmak egyik legtevékenyebb szegedi szervezője, a SZETA munkatársa.

401 Raffay Ernő (1948–) történész, tanár, politikus. 1977–93 között a szegedi egyetem előadója, 1989–93-ban az MDF parlamenti képviselője, 1990–93-ban a HM politikai államtitkára. 1994-ig a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója, 1996-tól a Károli Gáspár Református Egyetem oktatója, tanszékvezetője.

402 Szajbélyi Mihály (1952–) irodalomtörténész, tanár, szerkesztő. 1977-től a szegedi egyetem előadója, 1992-től tanára, 2010-től a Magyar Nyelvi és Irodalmi Intézet vezetője.

403 Pál József (1953–) irodalomtörténész, tanár. 1976-tól a szegedi egyetem előadója, 1986-tól docens, 1991-ben rektor-helyettes, 1994-ig a BTK dékánja. 1995–98 között a Római Magyar Akadémia igazgatója, 1996-tól egyetemi tanár, 1998–2000 között a NKÖM helyettes államtitkára. 2011-től rektor-helyettes, a Tiszatáj Alapítvány kuratóriumi elnöke.

404 Csapody Miklós: Tájékoztató a József Artila Kör tervezett füzet sorozata ügyében. Budapest, 1981. június 20.

405 AGÁRDI Péter: Közelítések a Kádár-korszak művelődéspolitikájának történetéhez. *Eszmélet*, 1993/20. 140.

406 MONOSTORI i. m. (91. lj.) 140–159.

407 RAINER M. János (szerk.): *A monori tanácskozás 1985. június 14–16.* Budapest, 1956-os Intézet, 2005.

lambiztonságot is erősen igénybe véve. A kulturális és politikai előadások, találkozók, viták, kerekasztalok, sajtótájékoztatók hosszú sorozata világfórumot kínált hatalomnak és ellenzéknek egyaránt, különösen az erdélyi magyar kisebbség helyzete, a romániai politikai viszonyok fokozódó romlása ügyében. Az ugyancsak 15-én Budapestre érkezett George Shultz amerikai külügyminiszter tárgyalásai idején a Nemzetközi Helsinki Emberi Jogi Szövetség és a magyar ellenzék egy része ellenfórumot szervezett, ennek október 15–17-i rendezvényein a sajtószabadság és az emberi (kisebbségi) jogok magyarországi és kelet-európai helyzetére hívták fel a világ közvéleményének figyelmét.⁴⁰⁸

„A »Szerkesztő« fn. bizalmas nyomozásban üzemelő 2/A rendszabály [lehallgató készülék] útján keletkezett információ szerint Tamás Gáspár Miklós és meg nem nevezett társai a Kulturális Fórummal kapcsolatban egy »előfórum« megszervezésére készülnek. Ezt »Szerkesztő« közölte Zelei Miklós budapesti lakossal, a Magyar Hírlap munkatársával.”⁴⁰⁹

Amikor június 22–25. között Hans-Dietrich Genscher nyugatnémet külügyminiszter, a nyugatnémet szociáldemokrata párt és a Szocialista Internacionálé elnökeként pedig Willy Brandt kancellár érkezett a magyar fővárosba, már zajlott az ellenfórum szervezése is. Egy 1985. július elején készült belügyi jelentés úgy tudta,

„Baráti állambiztonsági szerv ellenőrzött információja szerint az Egyesült Államok azt tervezi, hogy a Budapesti Kulturális Fórumon a szocialista országok kultúrpolitikájának emberi jogi vonatkozásait állítja a tárgyalások középpontjába. Be akarja ugyanis bizonyítani, hogy a szocialista országokban létezik politikai ellenzék, amelyet elnyomnak. Felmérések alapján szerzett »hiteles« példákkal kívánja a vádakat alátámasztani, de erre – az UNESCO-ból való kilépése miatt – a lehetőségei korlátozottak. Ezért a PEN Club amerikai tagozatának közreműködésére próbál támaszkodni, amelynek tagjai különböző szocialista országokban kapcsolatot teremtenek a kulturális élet ellenzéki beállítottságú képviselőivel. [A Pen-tagozat adatgyűjtői – annak érdekében, hogy leplezzék a szocialista országok ellen a Budapesti Kulturális Fórumon tervezett támadások egyoldalúságát – katonai kormányzatú országokba (pl. Törökország) is ellátogatnak, mert az ott élő haladó művészek üldözésének felvetésével a pártatlanság látszatát akarják keltetni Budapesten.] Másik módszerként úgy is próbálnak a szocialista országok ellen anyagot gyűjteni a Budapesti Fórumra, hogy tudatosan olyan személyeket hívnak meg a szocialista országokból az USA-ba, akikről eleve tudják, hogy ellenzéki magatartásuk miatt kiutazási engedélyt nem kapnak.”⁴¹⁰

A mozgalmas hetek, viharos események értékelése a *Neue Zürcher Zeitung* csakhamar gépelt sokszorosítással terjedő cikkének mérlege szerint különösen magyar–román viszonylatban egyértelműen negatív.

408 *Európai Kulturális Fórum és ellenfórum*. Budapest, 1985. A dokumentumokat vál., bev., jegyz. Müller Rolf, annotált névmutató Krahulcsán Zsolt. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2005. Közelmúltunk hagyatéka. Sorozatszerkesztő GYARMATI György. és CSAPODY Miklós: *A Magyar Pen Club története 1926–2016*. 1–2. k. Budapest, Magyar Pen Club, 2016. 559–565.

409 *Várbeli Ferenc r. örgy ov. levelé Forgács Lajos r. örgy-hoz, a BM III/III–4. Osztály vezetőjéhez*. Szeged, 1985. október 15. ÁBTL 0–19783/4. IM.ir.

410 NOIJ 135. Budapest, 1985. július 11. BM ÁB Min.h. Titk. Sz.t. K.f. *Ideológiai, politikai diverzió*. 45/78/10/135/1985. Jh. Harangozó Szilveszter r. vörgy. min.h. ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/1–134–135/2/1985. 07. 11.

„Miután nem vezettek sikerre az államok bizonyos kötelezettségeit tartalmazó dokumentum meg szerkesztésére tett erőfeszítések, a rendező ország legalább egy rövid közleményt szeretett volna kiadni. Ennek a néhány mondatban megfogalmazott nyilatkozatnak az egyik célja annak rögzítése volt, hogy a fórumon egész sor javaslat hangzott el a nemzetközi kulturális élettel kapcsolatban. Írásba foglalták volna továbbá azt a tényt, hogy Budapesten az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet utóértekezletére került sor.⁴¹¹ A résztvevők, ha nem is egyforma lelkesedéssel, de hajlandók lettek volna megadni ezt az elégtételt a magyar kormánynak – a románok kivételével. A hat hét folyamán keveset szereplő bukaresti küldöttség semmitmondónak találta a dokumentum szövegét. Ez a kifogás helyénvaló lett volna egy olyan ország részéről, amely a szabad kultúra mellett kötelezi el magát, a románok esetében azonban csakis olyan sakkhúzásként értékelhető a lépés, amellyel bosszút álltak a rajtuk esett állítólagos sérelmekért. Bukarest elutasító magatartása azzal magyarázható, hogy több nyugati résztvevő – mindenekelőtt az irodalmi munkacsoportban – utalt az erdélyi magyar kisebbséget érő hátrányos megkülönböztetésre.” Felöltött a kérdés, hogy „az eddigi hivatalos szemhunyas és a külföldi cikkek mögé bújás valóban a legmegfelelőbb magatartás-e Romániával szemben.”⁴¹²

A állambiztonság egyik 1986. májusi jelentése szerint

„A nemzetközi PEN Klub svéd elnöke [Per Wästberg], valamint S[usan]. Sontag amerikai író, T[heodor]. Gattness angol író, R[obert]. Styron amerikai költő és P[eter]. Blake [amerikai] építész nyílt levelet tett közzé a magyar belső ellenzék »védelmében« a New York Book Review című amerikai irodalmi folyóirat legutóbbi számában. Az aláírók – mint a múlt évi budapesti Kulturális Fórum hivatalos és nem hivatalos résztvevői – »mély nyugtalansággal figyelik, hogy a Fórum befejezése óta fokozódik az elnyomás a magyar kulturális életben; a november óta végrehajtott házkutatások, rendőri rajtaütések, zaklatások, pénzbüntetések súlyos kétségeket támasztanak az iránt a liberális kép iránt, melyet az MNK kormánya festett magáról az elmúlt években, de különösen a Kulturális Fórum idején.« A levél ezt követően 16 pontban sorolja fel az aláírók tudomására jutott eseteket, majd befejezésül felhívja a közvéleményt, hogy csatlakozzon hozzájuk »a rendőrátkciók elítélésében és a független magyar kiadói mozgalom támogatásában.«⁴¹³

Fórum és ellenfórum végső soron két, egymással ellentétes tendenciát erősített egyszerre: fokozta a politikai vezetés zavarát és agresszióját, Monor után, Lakitelek előtt pedig újabb lendületet adott az „irodalmi” (és nem irodalmi) ellenzék mozgalmainak.

Egyenruhás és civil rendőri érdeklődés mellett utaztunk Pintér Lajossal október 22-én Lakitelekre, az '56-os forradalom évfordulójára szervezett irodalmi estre.⁴¹⁴ Az *Antológia című grafikai kiállítást* és az irodalmi műsort Lezsák Sándor szervezte, Pap Gábor művészettörténész bevezetőjét Aczél Géza, Baka István, Buda Ferenc, Csoóri Sándor, Kovács István, Nagy Gáspár, Ratkó József, Serfőző Simon, Szervác József, Szécsi Margit, Tornai József, Tóth

411 A Helsinki Záróokmány (1975) alapján létrejött, Európa, Észak-Amerika és Közép-Ázsia 75 országát tömörítő nemzetközi szervezet (1992-től EBESZ).

412 *A Budapesti Kulturális Fórum kudarca*. 1985. november 28.

413 NOIJ 96. Budapest, 1986. május 19. BM ÁB Min.h Titk. Sz.t. K.f. 45/78/10/96/1986. *Ideológiai, politikai diverzió*. Vagyoczy Béla r.ezds, titk.v. Jh. Harangozó Szilveszter r. altbgy, min.h. ÁBTL 2.7.1 NOIJ III/I–96–96/2/1986. 05. 19.

414 *Meghívó*. EFMK. Gyöngyösi György és Gulyás Géza illusztrációival. Nytv.

Erzsébet, Zalán Tibor, Veress Miklós versei követték (Utassy József kivételével a szerzők előadásában), Illyés Gyulát és Kányádi Sándort felvételtől hallgattuk.

„A Belügyminisztérium megbízható adatai szerint 1985. október 22-én 19.00 óra és 22.00 óra között a lakitel[er]i Művelődési Házban megrendezték az úgynevezett »Antológiai, Grafikai Kiállítás, Lakitelek 1985. október 22.« rendezvényeit. A rendezvényen az ország különböző területéről mintegy 350–400 fő, zömmel értelmiségiek vettek részt. Jelen volt többek között: Csoóri Sándor, Ilia Mihály, Lezsák Sándor, Aczél Géza, Baka István, Serfőző Simon, Szervác József, Szécsi Margit, Tornyai [Tornai] József, Tóth Erzsébet, Utassy [Utassy] József, Veres [Veress] Miklós, Záránd [Sárándi] József stb. A műsor Illyés Gyula: Egy mondat a zsarnokságról, hangszalagról lejátszott versével indult. Ezt követte Kányádi Sándor erdélyi költő verse, amellyel kapcsolatban Lezsák Sándor hozzáfűzte, hogy az országba [Kányádit] nem engedték be. Ezután mondták el Csoóri Sándor két versét, amelyek közül az egyik a közismert lengyelországi eseményekkel összefüggésben keletkezett. A műsorban hasonló hangulatú és témájú vers mintegy 5–6 hangzott el. A műsorvezető: Lezsák Sándor kifejezte bánatát a felett, hogy [a] Csehszlovákiából, Romániából, Lengyelországból és Amerikából meghívottak nem lehettek jelen. Az irodalmi élet nehézségeit; az irodalmi ügyek nehézkes ügyintézését; könyvek, írások országhatáron történő behozatalának nehézségeit, akadályozását; írásművek megjelentetésének elhúzását taglalta. A műsort a jelenlévők erőteljes tetszésnyilvánítása kísérte. Interjút készítették Ilia Mihállyal. A rendezvény grafikai része három művész képeiből tevődött össze,⁴¹⁵ a kiállított képekből mintegy 3.500 példányszámban, képeslap-nagyságban árusítás folyt [!]. A jelenlévő költők műveit dedikációval árusították. Részt vett néhány külföldi személy is. Megállapításunk szerint [Csoóri Sándorék] egy francia rendszámú gépkocsival érkeztek. Az elhangzottakat a művelődési ház technikusai rögzítette, TV- és rádiófelvétel is készült. A keletkezett anyagok összegyűjtését és értékelését szerveink elvégzik.”⁴¹⁶

415 *Gulyás Géza* versillusztrációi (Baka István, Csoóri Sándor, Cs. Szabó László, Farkas Árpád, Fenyvesi Ottó, Fodor András, Gál Sándor, Határ Győző, Illyés Gyula, Nagy Gáspár, Pilinszky János, Serfőző Simon, Szécsi Margit, Szentmihályi Szabó Péter, Szervác József, Szilágyi Domokos, Sziveri János, Szöcs Géza, Thinsz Géza, Tolnai Ottó, Tóth Erzsébet, Tűz Tamás, Weöres Sándor, Zalán Tibor verseihez); *Gyöngyösi György* (Aczél Géza, Baka István, Bari Károly, Buda Ferenc, Csoóri Sándor, Gál Sándor, Hervay Gizella, Kányádi Sándor, Kemenes Géfn László, Kiss Anna, Márai Sándor, Mócsi Ferenc, Nagy Gáspár, Nagy László, Pilinszky János, Ratkó József, Saáry Éva, Szécsi Margit, Szilágyi Domokos, Szöcs Géza, Tollas Tibor, Tornai József, Tóth Erzsébet, Utassy József, Veress Miklós); *Tábori Aranka* (Gömöri György, Kányádi Sándor, Kovács István, Markó Béla, Szécsi Margit, Szilágyi Domokos).

416 BM. *Jelentés*. Budapest, 1985. október 24. 6–7/796/85. [Kapta: Németh Károly, Aczél György, Berecz János, Horváth István, Pál Lénárd, Szürös Máttyás, Lakatos Ernő, Radics Katalin]

V.

A József Attila Kör füzet sorozata (1981–1988)

1981 júniusában úgy látszott, hogy a füzet sorozat gazdája a Móra Kiadó lesz;⁴¹⁷ 1982 májusában eldőlt, hogy mégis a Magvetőhöz kerül. A sorozat „viszonylagos önállóságáért” folytatott küzdelem a hetvenes évek elejét idézte, a *Mozgó Világ* 1971-es megindulását és a FIJAK 1973. márciusi megalakulását, az új nemzedék kétségtelen fegyvertényeit. Azután a *Mozgó Világ* első, 1980–81-es „válságperiódusát” Szentendre, majd a lap körül a lengyel hadiállapot idején támasztott botrányt a Tiszatáj lengyel összeállítása követte. A felfüggesztés törlése után a kör „korlátozott autonómiát” rögzítő alapszabályt kapott, a nemzedék hangadó tehetségei azonban már a hosszadalmas alapszabály-vita előtt is erőteljesen léptek fel a „céhbeli” és az állampolgári autonómia követelésével. A fiatal írók szervezete reménytelennek tűnő küzdelmet folytatott a hatalom első (párt-) és második (állami) vonalán a TKKO-val és az onnan közvetlenül, olykor tényleg telefonon irányított minisztériummal, és a minisztérium szoros felügyelete alatt működő írószövetséggel. Régóta nem irodalmi-esztétikai, hanem egyre hevesebb, formai-szervezeti köntösbe bújtatott politikai csatákat vívtak. A füzetek kiharcolása nemcsak az „irodalmi életben” hozott eredményt; a szerkesztők megtanulták társaik kéziratának gondozását is, részvételükkel, kritikáikkal „pozícionálták” az új tehetségeket,⁴¹⁸ ami a közéleti felkészülés iskolája volt.

A füzetek megindítását 1982-ben engedélyezték, a szerkesztőbizottság elnöke Jankovics József, 1987-től Csapody Miklós volt.⁴¹⁹ A sorozat első köteteként a *Fasírt, avagy viták a „fiatal irodalomról”* című antológia jelent meg,⁴²⁰ amely hiánytalanul közölte a JAK „fölforgató társadalmi–politikai mondanivalójának alapszövegeit”.⁴²¹ Szilágyi Ákos akkori titkár előszava szerint

„Egy olyan irodalmi korszakban, amelyben műalkotás és irányzat, író és irodalmi élet, írói műhely és irodalmi nyilvánosság, írói aktivitás és közemberi aktivitás szembeállításra az irodalmi rend alapja, jogosulttá válik minden »fölforgató« tevékenység, amely az egyes művek irodalmi kontextusának, az irodalom tényleges irányzati tagoltságának kirajzolására irányul. Ez a felismerés vezette a Magyar Írók Szövetségének József Attila Körét, amikor évekkel ezelőtt az új művek számára új kiadási formát kezdeményezett.”⁴²²

417 CSAPODY Miklós: *Tájékoztató a József Attila Kör tervezett füzet sorozata ügyében*. Budapest, 1981. június 20.

418 „...nálunk nélkül...” *Szemelvények a Móricz Zsigmond irodalmi ösztöndíj 30 éves történetéből*. Összeáll., előszó GÁSPÁR György, a bibliográfiát összeáll. MONOSTORI Judit. Budapest, Hungarofest Kft., 2004. (Géczi János) 110. L. még RÉVÉSZ i. m. (1. lj.) 221–222., DRABAN CZ M. Róbert – FÓNAI Mihály: *A magyar kultúrpolitika*. Debrecen, Csokonai, 2005. 221–222.

419 CSAPODY i. m. (11. lj.) 293–294.

420 CSAPODY Miklós: *FASÍRT, avagy viták a „fiatal irodalomról”*. *Hungarológiai Értesítő*, 1984/3–4. 58.

421 RÉVÉSZ i. m. (1. lj.) 290.

422 A József Attila Kör füzet sorozata elé. CSAPODY i. m. (420. lj.) 5–6.

A Magvető Könyvkiadó igazgatója 1961 óta az „ávós Kardos”, Aczél egyik bizalmasa volt.⁴²³ A füzetek „telepítésének” ideológiailag kényes kérdésében is Aczél György döntött, így lett a Magvető a fiatal irodalom „legális karámja”. A felügyeletet a pártközpont (Agárdi Péter) és a minisztérium (Tóth Dezső) látta el, Kardos mellett olykor bevonva Jovánovics Miklóst. A problematikus szerzők „ellenőrzése” a kiadás tervszerű halogatásával jobbára kézírataik elfektetésére korlátozódott, csak a „kettős publikálás” tilalmát megszegő írókat (a legálisan és szamizdatban egyszerre közlőket) utasították el. A pártközpont döntéseit Hegedős Mária irodalmi vezető,⁴²⁴ máskor Agárdi Péter hozta a szerkesztőbizottság és a szerzők tudomására. (A hátrasorolás jutott osztályrészül az „első nyilvánosságban” közlő Ambrus Lajosnak is, bár az *Eldorádó* már a Jankovics József vezette szerkesztőbizottságának tervei között szerepelt.)⁴²⁵ 1986-ban, amikor Kardos halála után Jovánovics került a Magvető élére, a sorozat még a közelében sem járt a megígért 48 (a negyedik évi tizenkettedik) füzetnek, hanem csak a huszadiknál tartott.

A kiadói munkafolyamat a következő volt: a kész kéziratokat a JAK közgyűlésén megválasztott ötfős szerkesztőbizottság a kiadó munkatársának adta le. A könyvek kolofonjában ennek megfelelően előbb a JAK szerkesztőinek (mint az *Eldorádó*ban Csapody Miklós, Dérczy Péter, Elek István, Gyurác Ferenc, Parti Nagy Lajos, majd a melléjük delegált kiadói lektor, Körmeny Zsuzsanna) nevét tüntették fel.⁴²⁶ Őket követte a kötet JAK-szerkesztője, majd a Magvető külön kolofonjában a felelős kiadó (Kardos György, majd Hegedős Mária, 1987 második felétől, a 28. kötettől Jovánovics Miklós), és a kiadói szerkesztő (Vilmon Gyula, a 28. kötettől Körmeny Zsuzsanna). A kéziratot a megszokott hosszadalmas rituális huzavona végén hamar engedélyezték, ám ha „odafönt” felfigyeltek rá, homályos alkuk útvesztőjébe jutottunk. Ilyenkor egymást követte a JAK-szerkesztők körmönfont érvelése, a fenyegetőzés, kérések, a kiadói ígéretek számonkérése. A kézirat sorsa végül abban az idegölő társasjátékban dőlt el, amelyet a pártközpont, a Magvető és a JAK-szerkesztők Bermuda-háromszögében játszottunk le újra meg újra. A kiadó egyszerre követett politikai és kényelmi megfontolásokat, ezért a „tubusos” technikára rendezkedett be: egész évben nem adtak ki semmit, ősszel pedig megnyomták a tubus közepét, és egyszerre jött ki az évi kontingensnek nagyjából a fele.

1985 őszén

„Megvolt a JAK titkár- és vezetőségválasztása, én magam elhárítottam a titkárságot és a vezetőségi tagságot is: a titkár Kőrössi Papp Jóska lett, aki járatlan még az ügyekben, úgyhogy ez majdnem annyi, mintha vezetőségi tag lennék, mert sokat kell konzultálnunk, és természetesen segíték neki, számít rám.⁴²⁷ Azt hiszem, el kell viszont vállalnom Jankovics Jóska helyét a JAK füzet sorozatának szerkesztésében. Ez eléggé névleges, ismerve pedig Kardos [György]öt és cégét, a munkasiker is

423 Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz. Budapest, 1985. október 15.

424 Hegedős Mária szerkesztő, a Magvető Könyvkiadó főszerkesztője, később mb. igazgatója.

425 Jankovics József (1949–) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. 2015-ig az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, osztályvezetője, igazgatóhelyettese. 1977–78-ban a *Mozgó Világ* olvasószerkesztője, 1984-től a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság főtítkár-helyettese, 1991–2006 között főtítkára.

426 Körmeny Zsuzsanna (1949–) újságíró, író, szerkesztő. 1987-től a Magvető Könyvkiadó lektora, 2000–02-ben a Miniszterelnöki Hivatal munkatársa.

427 Kőrössi Papp József (1953–), publicista, költő, író, szerkesztő. 1978-ban a nagyváradi Ady Endre Irodalmi Kör vezetője, 1982-ben telepedett át Magyarországra. 1985–88 között a Móra Ferenc Könyvkiadó lektora, a JAK titkára. 1989-ben a Holnap Kiadó alapító szerkesztője, 1990-ig a Pesti Szalon Könyvkiadó egyik alapítója, vezetője. 1996-tól a Noran Kiadó irodalmi vezetője, igazgatója, 2005–08 között a *Könyvjelző* szerkesztője.

erősen kétséges. J[ankovics]J[ózsef] épp azért mondott le, mert Kardos a füle botját se mozdítja semmire, amire nem akarja: a JAK-sorozat ilyen a javából.⁴²⁸

A JAK 1985. október 25-i taggyűlésén választották meg Jankovics József helyére a JAK füzetek szerkesztőbizottsága elnökének. A megörökölt helyzet ugyanaz volt, mint öt évvel később:

„Tizenkét füzet sohasem jelent meg egy évben, bár az eredeti megállapodás így szólt [...] a »sajátos színű füzetek« feltűnése a könyvesboltok kirakatában a megállapodás szerinti »sorozatszerű, ütemes megjelenés« helyett (a JAK Működési Szabályzatából idéztem) kampányszerű volt. A szerző kétszer is meggondolta, ideadja-e a kéziratát, mert idők során bebizonyosodott előtte, hogy itt a megjelenés szinte nehezebb, mint sorozaton kívül.⁴²⁹

Ilia Mihálynak szóló, egy évvel későbbi soraim szerint „Hegedős Mara tájékozódott (megbízott igazgatóként) a JAK-kal kapcsolatban, mindenkitől (autentikusoktól) a lehető legjobbakat hallotta, így remélem, a sorozat dolgai fölgyorsulhatnak. Jó kéziratnak persze híján vagyunk.⁴³⁰

1987 áprilisában „leadtam Bódy Gábor és Hekerle László posztumusz könyvét. Készen van Ambrus [Lajos] *Eldorádója*, lesz Balázs Attila, Sziveri [János], „csak nagyon sok a kiadói akadémikuskodás, mesterséges lassítás, körmönfontosság, ami megbénít sok mindent. Nagyon sok ez nekem, mégis alig megy. Nem leszek szerkesztő az életben, ha nem muszáj; nem lehet, vagy alig.⁴³¹ Első „saját” könyvem Lábass Endre városdicsérete, *Az ünnep* lett,⁴³² később Ambrus regénye mellett Bódy és Hekerle posztumusz könyveit, Andrassew Iván, Balázs Attila, Markó Béla, Szikszai Károly, Szörényi László munkáit, Szabados György és Váczi Tamás könyvét szerkesztettem. Utolsó kéziratom Fráter Zoltán és Petőcz András experimentális költészeti antológiája volt.⁴³³

428 Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz. Budapest, 1985. október 15.

429 Csapody Miklós levele Odorics Ferenchez, a JAK titkárához. Budapest, 1989. január 9. A JAK füzetekről CSAPODY i. m. (11. lj.)

430 Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz. Budapest, 1986. január 21.

431 Uo. 1987. április 9.

432 1987. JAK füzetek 27.

433 1990. JAK füzetek 51. A sorozatban megjelent kötetek 1987-ben: Lábass Endre: *Az ünnep* (25), *21 fotográfus* (26), Géczai János: *Vadnarancsok II.* (27), Glauziusz Tamás: *Pajkos nő az árnyas utcán* (28), Mészáros Sándor: *A kék hegyeken túl...* (29), Bódy Gábor: *Tüzes angyal – Psychotechnikum, azaz Gulliver mindenekelőtti utazása Digitáliában* (30), Fabó Kinga: *A határon* (31). 1988-ban: Hekerle László: *A nincstelenség előtt* (32), Ambrus Lajos: *Eldorádó* (33), Bertha Zoltán: *A szellem jelzőfényei* (34), Zelei Miklós: *Ágytörténetek* (35), Radnóti Sándor: *Mi az, hogy beszélgetés?* (36), Molnár Miklós: *Nincs/lan tovább* (37), *A helyi cselekvés* (38), Elek István: *Társadalomkritika és radikális reform* (39), Sziveri János: *Szárbarágás* (40), *Díptychon* (41). 1989-ben: Balázs Attila: *Ki tette a macskát a postaládába?* (42), Markó Béla: *Mindenki autóbussa* (43), Füzi László: *Szerepek és lehetőségek* (44), Szörényi László: „*Multaddal valamit kezdeni...*” (45), Szikszai Károly: *Sebek a vízen* (46). Andrassew Iván: *Végrend* (47), Bacsó Béla: *A megértés művészete – a művészet megértése* (48). Szabados György és Váczi Tamás: *A zene kettős természetű fénye* (49), Szkárosi Endre–Galántai György: *Szellőző művek* (50), *Médiium-Art* (51). Szerkesztői jelentéseim (19–27) közül a Szörényi és Andrassew könyvéről írottak nem maradtak fenn.

19. dokumentum

*Lábass Endre:
Az ünnep*

A József Attila Kör füzet sorozatának legújabb könyvei között Török László (1948–) *Módosulások* című fotóalbuma⁴³⁴ és a *21 fotográfus* megjelenés előtt álló fénykép-antológiája⁴³⁵ mellett Lábass Endre Budapest-könyve mutatja talán a legjobban a szerkesztők azon törekvését, amely a társművészetek új útjainak számon tartását, és a legújabb irodalom kísérleteivel való sokszínű rokonság bemutatását célozza.⁴³⁶ Lábass kompozícióját mégis számos sajátos jegy különíti el a másik két fényképes könyvtől. Amíg Török képei a kontextusukból kiemelt elemek vissza- és máshová helyezésével, újabb összefüggések megalkotásával kísérleteznek, és a sokféle stílusművelet, a technikai újítások változatos mezőnyében a fotóantológia is főként a „fotografikus tárgyszerűség”, egyfajta meditatív, mégis aprólékos objektivitás új szemléletmódját állítja majd élénk – addig Lábass történelmi ihletésű, érzelmesen tárgyilagos, filozofikusan átszemélyesített kép-szövegtára egyedülálló lírai alkotás.⁴³⁷

Lábass Endre a Képzőművészeti Főiskolán végzett, jelenleg Derkovits-ösztöndíjas, festő, fotóművész és író, aki fényképeivel több hazai és külföldi kiállításon vett részt. Budapestről, szülővárosáról eddig több „épületfilmet” és mintegy 30 ezer negatívot készített. Első könyvének szépiaszerűen barnított képein a *szent város* valóban megnemesül – a kézirat alcíme is a klasszikus latin retorikából jól ismert *laudatio urbisra*, a városdicséretre utal⁴³⁸ –, miután a műben Budapest épületei különös lírai-történelmi dimenziót nyernek. E különlegességnek talán legfőbb oka, hogy Lábass fotói műalkotások, melyek fényévnvi távolságra esnek a halászbástya képeslap-idilltől és a divatozó városnosztalgjától, közben elkerülik azt is, hogy az építészettörténelmi városalbumok megszokott illusztrációs anyagához hasonlítsanak. S mivel természetes, hogy számára nem a gyakorlati városvédelem szempontjai az irányadók – lévén, hogy művének saját, benső ihletése van –, célja sem a dokumentálás, inkább egy különös érzület, egyszerre érzelmes és racionális világlátás kifejezése. Voltaképpen nem is épületek fényképeit látjuk, hanem magát a történelmet, és e történelem tragikus drámaisággal, vagy éppen a régmúlt hétköznapi suta költészete által egymásra torlasztott élő rétegeit.

A történelmi dimenziót málló homlokzatok, fura kirakatok, levert feliratok, régi kapuboltozatok, kopott, egykor díszes lépcsőházak, sötét hátsólépcsők és koszlott szögletek, udvarok és világitóudvarok, pincék, kupolák és tetők hordozzák.

„A történelem dolgozott itt, és a szerző tudatosít – írja Szörényi László *„Mert sem Pesten, sem Budán...”* című utószavában. – Üzenetének lényege: a hajdani telekspekulációkból, hivalkodásból vagy akárcsak praktikus célból épült együttesek túlfutottak eredeti céljukon, és így, mégis továbbléte-

434 Török László: *Módosulások*. Budapest, Magvető, 1983. JAK füzetek 4.

435 Török László: *21 fotográfus*. Budapest, Magvető, 1987. JAK füzetek 26.

436 Lábass Endre (1957–) író, festő, fotóművész. 1978–85 között a Képzőművészeti Főiskola festő és murális szakos növendéke, 1980-ban létrehozta a Ház-színház nevű budapesti vándorszínházat. 1988-ban a főiskola előadója.

437 Budapest, Magvető, 1987. JAK füzetek 25.

438 *„Laudatio urbis és laudatio funebris*, vagyis városdicséret és magasztaló gyászbeszéd fonódik össze a Bibliában is, kultúránknak a görög–latin ókor melletti másik tartóoszlopában” – írja Szörényi László.

zésükkel új esztétikai minőséget hoztak létre. Budapest pusztulásában érett meg, lett mégis *szent várossá*, nyerte el a maga római minőségét.”

A fényképek túlnyomó részéhez apró, melankolikus és anekdotikus, lírai és tragikus történetek, vagy akkurátusan kedélyes, másutt tompa tónusú szomorú kis szövegrészeket társulnak. Az egyes szövegszakaszok között néhány jellegzetes, eleven utcai alak vagy szoborfigura, egy kivésett, levakart szobor- és falfelirat nyoma, történelmi dátumok és események hozzák létre a motivikus kapcsolatokat. Ezek rendjén emlegeti Lábass a Budapestről író klasszikusok közül Ady Endrét, Krúdy Gyulát, Kosztolányi Dezsőt, Illyés Gyulát és másokat, de nem az irodalmias idéző nosztalgiák divatozó, reprezentálni akaró igényeivel, hanem, hogy gazdag anyagát tagolja, saját Budapest-látomásához az ő élményeiket társítva. Különösen szerkezeti szempontból fontos számára Ady *Gálás, vasárnapi nép* című verse, anyagát is ennek szövege köré csoportosítja, így alkotva meg múltkeresésének házfedelek alá pillantó, kidobált tárgyakat, szövegeket gyűjtögető fiktív forgatókönyvét.

Lábass tárgyiasult Budapest-víziójában tehát nem a fémjelzett nevek hangulati orientáló szerepe lényeges, hanem saját, képben és szövegben megjelenő, anyagában kitűnően érvényesülő városlátomása, a városnak és lakóinak személyes, és mégis történelmi élményvilága. Az épületrészletek, kapualjak, belső udvarok látványaiban, a látványok mögé rekonstruált, vagy éppen konstruált történetekben a nagy budapesti lomtanítások kincseivel is hajdani és jelenkori sorsok bontakoznak ki, hiszen Lábass „lomtanított iratgyűjteménye” is része a városdicséretnek.⁴³⁹ A képi világ és a prózai szakaszok nem csak Mándy Iván novelláinak formai megoldásaival és otthonos tárgyi világával állnak szoros rokonságban, hanem legújabb prózáknak, így Tolnai Ottó műveinek lírai tárgyiasságával is. *Az ünnep* anyagát Szörényi László esszéje zárja, amely a „szent város” történeti alapo zású, érzékletes és hangulatos szellemi életrajzát adja. Lábass Endre alkotása egészen újszerű vállalkozás: fényképeknek és lírai prózatöredékeknek olyan laza szövedéke, amelyben egyik sem illusztrációja a másiknak. Az anyag egésze, mint ritka esztétikai minőség, nemzetközi összehasonlításban is megállja a helyét.⁴⁴⁰

Bp., 1986. október 10.

20. dokumentum

Bódy Gábor:
Tüzes angyal – Psychotechnikum

Bódy Gábor filmrendező első posztumusz kötete az író két forgatókönyvét, és egyik egészen rövid, önéletrajzi jellegű alkotás–lélektani töredékét foglalja magában.⁴⁴¹ Ez a könyv tehát már önmagában is a JAK füzetek egyik újabb, korábban annyiszor hiányolt különlegességé-

439 Lábassról és baráti körben nevezetes lomtanításairól Tolnai Ottó is megemlékezik *A pompeji szerelmesek*. Fejezetek az *Infauftusból* c. művében (Pécsi Direkt Kft. Alexandra. Pécs, 2007. 327. Szignatúra Könyvek).

440 Budapest, Magvető, 1987. JAK füzetek 25.

441 Bódy Gábor (1946–1985) film-, tv- és színházi rendező, video-művész, színész, esztéta, filmteoretikus. 1971-től a Balázs Béla Stúdió tagja, 1975-ig a Színház- és Filmművészeti Főiskola filmrendező szakos hallgatója, diplomafilmje a mannheimi nagydíjas *Amerikai anizs* (1975).

nek ígérkezik, a két mű ritka irodalmi – és filmművészeti – önértékét nem is tekintve. Mégis magas minőségük, és nem írjuk korai halála (noha bizonyos, hogy e nélkül egyik mű sem maradt volna csupán forgatókönyv) teszi őket valóban meglepetéssé.

Bódy már egészen fiatalon híres, a magyar, de az európai filmművészetnek is elismert, kiemelkedően neves alkotója volt, akinek nagy mozifilmjei mellett elég csupán komputeranimációs kísérleteire és video-antológiáira, tovább úttörő elméleti munkásságára gondolni. Már *Nárcisz és Psyhé* című filmjének (1980) sugallatos, metafizikai ihletettséggű látványsozozatával olyan különös képi világot teremtett, amelynek a nagy erejű vizualitás, az intenzív „állapotként felfogott kép” és az elektronikus színes technika segítségével saját, új film-formanyelvét is megalkotta. Különleges képi látásának ez a gazdag formanyelv vált szuggesztív hordozójává. 1982-ben a DAAD nemzetközi nyugat-berlini művészprogram ösztöndíjasként nemcsak az INFERMENTAL-t szerkesztette, hanem olyan videókat is készített, amelyek már megelőlegezték ezt a témakört (a *Testvérek* mellett ekkor született *A démon Berlinben* című videofilmje). 1982–83-ban, amikor a nyugatnémet Film- és Televízió Akadémia meghívottjaként tanított ugyanott, *A filmkészítés kreatív nyelve*, *A szép fény* és *Komputervezérlésű kép- és hangkompozíciók* címmel tartotta szemináriumait.

Hasonló törekvések tükröződnek a *Tüzes angyal* látomásos, misztikus–filozofikus szövegében (1984) és a *Psychotechnikum* című filmregényben (1985). E forgatókönyvek közös jegye a lélektani megalapozottság, az erős individualitás, a nem csupán képi értelemben vett látomássosság, valamint az okkultizmus tudatos kiaknázása az apokaliptikus jelek, hangulatok felhasználásával, arányosra szabott drámai struktúrák keretei között. A két történetet megannyi motívum- és témarokonság, sőt számos egyezés köti a *Psyché*hez, a *De occulta philosophia* című „philo-cliphez” (1982) és *A kutya éji dalához* (1983), de a régebbi, befejezetlenül maradt *Kozmikus szemhez* (1977) és a *Psychocosmoshoz* is (1976). Közöttük – a jelelmélet fontosságának felismerése és alkalmazása mellett – mégis inkább a romantikus–lírai attitűd, a melankolikus, ám éber, kifinomult érzékenység, a misztika és a szürrealitás, a túlviláginak realitásként való ábrázolása teremti meg a kapcsolatot. Ezt a csodálatos univerzumot egyszerre népesítik be a digitális szupertekhnika korának és a német középkornak közös, időn túli, valódi hősei és mellékfigurái, akiknek szelleme mindkét káprázatos történetben megjelenik.

Tüzes angyal című forgatókönyve [Valerij Jakovlevics] Brjusov és [Szergej Szergejevics] Prokofjev nyomán született. A mű a *Psychotechnikumtól*, ettől az utazási regénnyel, mesejátékkal, science fiction-nel, példázattal, de a modern tévédrámával is rokon történettől formailag főként abban tér el, hogy felépítése szerint keretes történet. Ebben a keretben a gyakori tér- és időváltásokat alkalmazó bel- és háttértörténetek, révületek, látomások, kísértetjárások, ördögűzések, lázalmok, gyilkosságok, párbajok és titkos szertartások, alvilági bacchanáliák egyetlen organikus rendbe állnak össze, amelyben mindennek jelentése van. Metafizikus káprázatokból, grandiózus víziók sorából, boszorkányok, szentek és inkvizítorok, lovagok és egyházatyák küzdelméből: vérbő valóságból szövődik egybe az impozáns história, amelyben az író minden erényét megmutatva bontja ki hatalmas anyagát. A kerettörténet szándékolatlan banális, ám a rejtélyes kéziratcsomó feltűnését a mind sötétebb baljós jelek megszaporodása követi. Ezután a gazdag tárgyi–metafizikai világ: Bódy saját belső történetei és alakjai is meglevenednek. A jelenségek és víziók az író élettényeivel, helyzeteivel vegyülnek, közben át- meg áttűnnek egymásba. Így rajzolódik ki a *Tüzes angyal* látomásos históriája, mint egy pompás brokát szövetének tarka mintázata. A szöveg rendkívül erős vizualitását az is magyarázza, hogy e művet

Bódy operafilmnek tervezte. Ez a forgatókönyv-szöveg okkal tekinthető akkori rendezői törekvései, a *Psyché*-film kiérlelt folytatásának (forgatása már nem kezdődött el).

A *Psychotechnikum*, azaz *Gulliver mindenekelőtti utazása Digitáliában*, Bódy utolsó nagyobb munkája saját novellájából született. A főhős Jonathan Swift regényalakjával azonos. Az író a történetet a reális idő megszüntetésével, különféle matematikai jelekkel, jelelméleti rítusok, struktúrák alkalmazásával szerkesztette bele nagy ívű zenei kompozíciójába. Történetének helyszíne a virtuális Digitália, az időpont – ha létezik egyáltalán bármilyen időszerű jelenség a forgatókönyvben – valamelyik távoli évezred. A mellékalakok sem egészen hús-vér emberek, hanem olyan, önmagukat alkalmanként energiával feltöltő lények, akikből a járőrök kézi lángszórója bármikor képes „távozó lénycsomót” szublimálni, amikor „halántéksávjukon” feltűnnek a szellemek jelenlétét jelző apró csillagok és fények, vagy a kabbalisztikus jelek és betűk, amelyek a Gonosz otltétét mutatják. És mivel már rég nemcsak az idő, hanem a tér sem létező valóság, a mozgást is a lények hozzák létre, még pedig gondolataik áramoltatásával. A történetbeli Központi Tervező – ennek ördögűző tevékenysége a *Tűzes angyal* küzdelmeit vetíti előre – éppen azért harcol az egyensúlyi helyzet beállása ellen, mert a gondolat–mozgatus nélkül a digitalizált tartományok energiaforrásai kimerülnének. Ebben a Digitáliában találkozik a főhős Gull Viviannal, Pátorral, Musa-val, Morphy-val, Roburral és a többi kíméletlen, vagy csak gonoszkodó, alattomos, vagy épp jótékony szellemmel. Gull Digitáliában lesz szerelmes, ezt a birodalmat utazza be, majd pedig – a Digitáliában mért idő kettős sodrában előre és vissza – a *Psychotechnikum* egyik, „Születésselőkészítő” feliratú termében, swifti alakként a 18. századi Angliában, még eme nagy digitális utazása előtt – és mindenekelőtt: meg is születik.

A *Vallomás az írásról és a filmről* című vázlat frappáns, lényeglátó önelemzés. A kötetbeli forgatókönyv-szövegek mellett e töredéknek a két forgatókönyvet értelmező szerepe is van, éppúgy, mint ahogy a Bódy hagyatékában fennmaradt rajzok, képek és vázlatok közül ideválogatott anyag sem csak az illusztrációt szolgálja. A forgatókönyvek elé Csaplár Vilmos írt bevezetőt, a magyarázó, főként keletkezéstörténeti jegyzetanyag Csontos Sándor munkája, az idegen szövegrészeket Klaniczay Gábor fordította. Bódy Gábor különleges értékű munkáját a JAK füzetek szerkesztői feltétlenül kiadásra javasolják.⁴⁴²

Bp., 1986. október 12.

21. dokumentum

*Hekerle László:
A nincstelenség előtt*

1986-ban, alig harmincéves korában hirtelen halt meg Hekerle László.⁴⁴³ Kritikusként és műfordítóként, később saját körének szűkebb nyolcvanas évek eleji nyilvánosságából kilépve

⁴⁴² Budapest, Magvető, 1987. JAK füzetek 30.

⁴⁴³ Hekerle László (1956–1986) író, esszéista, szerkesztő. 1976-ban könyvesbolti eladó, 1977-től az ELTE magyar–olasz szakos hallgatója, 1982-ben a Római Magyar Akadémia ösztöndíjasa. 1981-ben a *Medvetánc* alapító szerkesztője, 1983-tól a Lapkiadó Vállalat terjesztője.

eredményes irodalomszervezőként, majd a József Attila Kör vezetőségében, gyakorló „irodalompolitikusként” tevékenykedett. *A nincstelenség előtt* című gyűjteménye a JAK füzeteinek már a harmadik posztumusz könyve.

Ifjú kritikusként Hekerle főként a kortárs olasz irodalom, a költészet felé fordult, de a hetvenes évek végétől közölt írásaiban mérlegre tette saját nemzedéke, és idősebb, vagy alig idősebb kortársai: elődei és példaképei eszményeit is. Ideálja volt az „érzékeny fegyelem: készenlét a helyes döntésre”, ami nem volt más, mint az elődök irodalomfelfogásának és világgképének empatikus értelmezése, az idealizáló–sematizáló egyoldalúság udvarias, ám határozott és érvelő elutasítása. Kortársai irodalmi helyzetének, a költészet új irányainak és gesztusainak ilyen filozófiai értelmezése, olykor tudatos deheroizálása szemléletének talán legjellemzőbb jegye, amivel a művek szigorú kritikai minősítése párosult. Meglepő, hogy erős elméleti érdeklődése – és figyelemre méltó szépírói vénája mellett, vagy épp annak ellenére – Hekerle személye mennyire alkalmas volt rá, hogy nemzedékének ne csak nyilvánosságát szervezze, hanem gondolkodásmódjára is hasson, az irodalmi közélet szorgos alakítójává legyen. *A nincstelenség előtt* anyaga karakteresen igazolja ezeket a jellemvonásait.

Dolgozott a JAK műfordítás-sorozatának szerkesztőbizottságában, alapítója volt az Örley István Baráti Körnek, egyik létrehozója a Rainer Maria Társaságnak, szervezője az Új Hölgyfutár Revue-nek, nemzedéki kritikusa, ideológusa a társaság „Kováts!” *Jelenlét-revüjének* is,⁴⁴⁴ melynek bevezetője (*Kevés-e a valamennyi? Megjegyzések az utóbbi tíz év költészetének néhány kérdéséhez*) a jelen kéziratban is szerepel. Számos tanulmányából – és prózai írásaiból, például a *Ferenc egér történeteiből* – külön kötetet is kiadhatott volna, mint *A nincstelenség előtt* anyaga is más elrendezésű, s biztosan autentikusabb lehetne, ha még maga állíthatta volna össze. Posztumusz gyűjteményeként azonban ezt már nem ő, hanem rövid pályájának vége, szűkebb baráti közösségének válogatása formálta. Hagyatéka egészének ismeretében mégis úgy látszik, hogy a válogatás optimális; mértéktartó és igényes, ugyanakkor filológia-ilag is pontos és elfogulatlan.

Előhangként a könyv öt fejezete élén *A Hekerle-örvény* című írás áll, Balassa Péter esszéje, mely a szerző *Halálnapló* című sorozatának e könyv számára írt fejezete. Balassa, az idősebb barát, a tanár, és a kritikus ars poeticájában is közeli kolléga személyes hangú búcsúvételében fogalmazza meg összefoglaló értékelését.⁴⁴⁵ Hekerle saját személyes írásformája is leginkább a Balassa generációjának közlésmódjához hasonlít: „minden közöl; aki beszél, néma marad”. E beszédmód éppen az áhított „szenzációs közelséget”, a műhöz való eljutást kísérli meg a poétikai, befogadás–esztétikai, filozófiai és értékelméleti megközelítés jegyében. Ennek a lendületes, mégis elmélyült kalandnak a dokumentumai Hekerle pályáján a *Magyar műbírálathat* és a *Ne félj!* című ciklusok tanulmányai, esszéi, „leírásai”, töredékei.

Az első fejezet a nevezetes „vitahajó” [Charles Sanders] Peirce-esszéjével kezdődik, amely az egész anyaghoz kínál szemléleti–módszertani iránymutatást. E ciklusban olvasható Hekerle posztmodern irodalomról szóló esszéje és egy hosszabb tanulmánya arról, hogy a rémfilmek jelentése és szokásos kelléktára mára miként anekdotizálódott megnyugtató otthonossággá,

444 Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1986. JAK füzetek 23.

445 Balassa Péter (1947–2003) esztéta, irodalomtörténész, író, kritikus, publicista. 1972-től az MTA Filozófiai Intézetének munkatársa, 1973-tól az ELTE és a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, 1990-től a Színház- és Filmművészeti Főiskola esztétika előadója. 1987–91-ben az Újhold Évkönyv főmunkatársa, 1988-tól a *Jelenkor*, 1989–91-ben a *Vigilia*, 1993-tól a *Pannonhalmi Szemle* szerkesztőbizottsági tagja, 1999-től egyetemi tanár.

ellentétben az újabb, „technikai” horrorfilmekével. *Mi beteg?* című hozzászólása, vitairata nemzedékében, de szélesebb körben is szinte egyedülálló iskolapéldája annak a bensőséges toleranciának, ami elvileg az egész irodalmi reszpublikában kötelező volna; ezt a „Kováts!” alapozó tanulmánya követi. A sort tömör és lényeglátó kritikái – a *Ver(s)ziókról*, az akusztikus versekről, Bratka László, Kukorelly Endre, Rác Péter, valamint Nagy László, Ottlik Géza, Hajnóczy Péter, Esterházy Péter és Balassa munkáiról szóló írásai – folytatják. E darabok közül a *Magyar műbírálathat* és *A világ biztonsága* kritikusi alaphelyzetének, egyszersmind másutt kifejtett törekvéseinek – „Kritikusnak lenni mindenestől!”; „Rideg és forró vér” – sikerre vitele. Rendkívül érdekes a *Ne félj!* ciklus elé jól oda illően elhelyezett két „tankölteménye”, elméleti verstöredéke, amelyek az előző fejezet főbb gondolatait folytatják. E ciklus anyaga azonban elegeyesebb és mozaikszerűbb: esztétikai traktátus, filozófiai gondolatöredék, művelődéstörténeti vázlat és széppróza egyként található benne, a szerző újabb Hajnóczy-, Kornis [Mihály]- és Tandori [Dezső]-értelmezéseivel vegyesen. A *Nyomatlanok*-ciklus Hekerle elbeszéléseit és meséit, vízióit, különféle feljegyzéseit foglalja magában. Ezek az írások különleges hangulataikkal visszamenőleg is azt az irodalmi, filozófiai szemléletmódot és jellegzetes írásformát igazolják, amit könyve tanúsága szerint Hekerle eszményként követett. A fejezet írásai közül *A korhadéklakók*, a *Ferenc egér történetei* és az író néhány álma, jegyzettöredéke emelendő ki. Különösen érdekes a kézirat ötödik része, amely az anyag filológiai apparátusát tartalmazza (rövid jegyzetek és a fotóanyag).

Hekerle László kritikái, elméleti és irodalomszervezői munkásságának jelentősége műveinek immanens értéke mellett főképpen abban áll, hogy nagy szerepe volt az „új érzékenységgű” nemzedék elfogadtatásában, továbbá abban, hogy hozzájárult a háttérbe szorított értékek iránti figyelem élnkítéséhez. *A nincstelenség előtt* ennek is dokumentuma. Hekerle képet ad saját, a maga irodalomtörténetét most író nemzedékének eszmei iránykereséséről, úgy, hogy közben láthatóvá válik kísérleteinek közege, a mai magyar irodalom és a társadalom is. Miután ritka értékű anyagról van szó, megjelentetését a szerkesztők nevében is javasolom a kiadónak.⁴⁴⁶

Bp., 1987. április 5.

22. dokumentum

*Ambrus Lajos:
Eldorádó*

Ambrus romantikus-ironikus című „áltörténelmi” regénye a 19. század második felének magyar történetébe beleágyazott családtörténet. Szerkezete hagyományosan keretes, kompozícióját a gazdag magyar anekdotavilág, a napló, az emlékirat és a szomorújáték korabeli válfajai alakították ki. A jól tagolt, erőteljes lélektani és filozófiai alapozású cselekmény a végkifejletet már a történet elején előrevetíti, majd ebből az előrevetítésből rekonstruálja önmagát. Bár a legifjabb regényhős történetvégi múltidézése helyenként – a tragikus–nosztalgikus regényvilágtól, a földézett korhangulattól korántsem idegen módon – kissé talán túlírt, a história

⁴⁴⁶ Budapest, Magvető, 1988. JAK füzetek 32.

epikai hitelét nemcsak az alapszöveget alkotó történelem és allúziói alkotják. A hitelességet a megformálás mértéktartása és az író filozofikus–kedélyes hangvétele erősíti. Mindez a szerző sajátos látásmódjából és regényszemléletéből adódik, a komótos, néha tragikus, máskor ironikus–nosztalgikus előadással, a kedélyesen archaizáló és imitáló prózanyelvvvel együtt. Ambrus „szomorújátéka” ebben is a romantikus, majd a naturalizmus felé hajló századvégi novella hagyományait követi.

Az *Eldorádó* cselekménye valóságos korszeletben, az 1848–49-es szabadságharc reményteljes napjaiban, majd az abszolutizmus és az önkényuralom első tizenöt esztendejében játszódik Magyarországon, egy bánági kisvárosban, azután az emlékező–naplóíró egyetemi idejének városában, a hatvanas évek elején. Ambrus regényének történeti magja van; Maderspach Károly ruszka bányai kohómérnöknek és feleségének tragikus históriája, mint a megtorlás módszereinek, a császári hadvezetés brutalitásának elrettentő példája 1849 után bejárta a világsajtót: az asszonyt nyilvános vesszőfútra ítélték, majd Maderspach – aki a regénybeli híd terveit a valóságban is elkészítette – elkeseredésében végül öngyilkos lett. Tanulótársa biztatására a regényhős Gyulay Kázmér de genere Kaplony, a kései utód, aki a „revolutier” napokat gyermekként élte át, oly sok önvád, emlékidezés, titkos rekeszekben való kutakodás után gyermekkorai tanúinak megvallásával deríti ki apja öngyilkosságának okait: anyja megszégyenítését és megháborodását, apja hídtervének Széchenyi általi elutasítását, végeredményben a szabadságharc leveretését.

Ambrus regénye azonban mégsem csak erről szól, inkább a már felnőtt fiú (Gyulay Kázmér), az apa (Gyulay Domokos) és a nagyapa (Fronius Karel) generációinak számára már régmúltba vesző történetéről, személyiségük formálódásáról, kalandjaikról és házasságaikról, meggyőződésükről és az őket nyomorító rendről, vagyis arról a történelemtől, amelyet, ha csekély részben is, maguk is alakítottak. Az emlékmozzaikok összerakása, a történelmi események és a lelki háttér kíméletlen föltárása arra kényszeríti a töprengő, néha csak a múltnak, máskor meg csak a jelennek élő Gyulay Kázmért, hogy eközben választ adjon az emberlét végső kérdéseire. A három főalak kiejelölt, a 18. század végétől a kiegyezés előtti évekig tartó történelmi kontinuum jellegzetes figurákkal: a Heidelberget és Antwerpent megjáró Némedi lelkésszel, Csepregi poeticussal, a regényíróval, Szüts tanárral és másokkal népesül be úgy, hogy az általuk reprezentált gondolatvilág eszmetartalma valóságos korjellemzővé lesz. Ambrus szerkesztői arányérzékének köszönhetően mindez az elbeszélést nem teszi avítottá, a történet sem esik szét anekdotákra. A szerkezet klasszicitását mindenekelőtt a bűn és a bűnhődés: a családi bosszú kései beteljesedése adja a keserves, a különböző nézőpontoknak megfelelően más és más értelmezésekben előadott „igazságszolgáltatással”. Ez a furcsa igazságtétel az osztrák „ellenség”, Gröber kaszinóbeli elveretése. A színpadias megtorlás látszólag megmagyarázhatatlanul esik meg. Mégis ez az a csomópont, ahonnan Gyulay Kázmér gyermekkorát és a család nyugalmas éveit (az *Eldorádó* korát), a Habsburg-párti nagyapa eltorzult felfogását, a széchenyiánus eszmevilágú apa élettörténetét és az anya erotikus kisugárzását, szexuális közjátékoktól sem mentes, mégis tragédiához vezető sorsát az író felfejti, elmesélve mindazt, ami a legifjabb hős rekonstrukciója szerint a család három nemzedékével megtörtént.

A néha a közvetlen történetmondó személyességével, máskor a távolságtartó narrátor epikai helyzetéből, vagy a már-már történetírói közlésmódban előadottak nagy része Gyulay Kázmér felnőtté érését, tapasztalatait bontakoztatja ki a kétféle örökség (a ’48-as hagyományok és az udvarhűség) választásával. Így lesz a bánági szülőhely és a nosztalgikus Garten után a regénynek második fő színtere az universitas városa (Szeged), ahol Kázmér diáktársa-

ival a Bach-korszak kellős közepén egyetemi újságot szerkeszt (megfigyelve, cenzúra alatt, a hatalommal való állandó összetűzésben). Az *Elysium* című lap körüli huzavonák, a helyi, de veszélyes viharok és a diákélet hagyományosan kedélyes leírása belső tartalmát tekintve, stílárisan, és szerkezetileg sem különül el a családtörténet felidézésétől. Figyelemre méltó, hogy a korjelző tények, a díszletek és kellékek felhasználása művelődéstörténetileg is hiteles, továbbá, hogy a cselekmény vezetését sehol sem veszi át az író maga teremtette régiesítő–utánzó nyelve. A történet előadása, a nyelvhasználat következetessége és gazdagsága, valamint a valóságos regényidőt több mint száz évvel követő modern prózatechnika alkalmazása teszi sikerült alkotássá, kiváló regénnyé az *Eldorádót*. Megjelentetését a JAK füzetek szerkesztőbizottsága részéről feltétlenül ajánlom.⁴⁴⁷

Bp., 1987. április 9.

23. dokumentum

*Fráter Zoltán és Petőcz András:
MÉDIUM-ART*

Ha úgy akarnánk történeti áttekintéssel és poétikai meghatározással szolgálni, hogy egyszerre törekednénk a műértelmezés könnyítésére és a meghatározás pontosságára, nehéz feladat várna ránk. Aki a most készülő *Új Magyar Irodalmi Lexikon* szerzői közül a *vizuális költészet* címszó megírására vállalkozik majd, nehéz helyzetben lesz, mert amint épp Petőcz András írta *Önéletrajzi kísérletek* című könyvében: „Most már nem divat a szabad vers. / De a rímes vers sem divat. / Most a szövegirodalom a divat. / Csak éppen azt nehéz behatárolni.”⁴⁴⁸ Pedig ez a jobb híján vizuális költészetnek mondott képzőművészeti és irodalmi jelenség, a legmodernebb kísérletek összessége ma már körvonalazható, van is már e téren egyfajta, főképp szakmai „közmegegyezés”. Az a 19. század második felében lezajlott változás azonban, amely az addig egységes korstílusok megtagadásával vezetett el az individuális stílusok sokféleségéhez, egyszer s mindenkorra megszüntette az általános „közértelmezhetőséget” a művészi alkotásban és a befogadásban egyaránt.

A szétfejlődés (az alkotási folyamat és az értelmezés pluralizálódása) a századelőn gyorsult föl először. Az ötvenes évek európai művészetében és irodalmában már az egyéni olvasatok autentikus volta vált szinte kizárólagossá, a képzőművészetben és a belőle született vizuális kísérletekben éppen úgy, mint a képversben, a szkripto-vizuális, majd nyomdai, technikai, és ismét csak képzőművészeti törekvések valamennyi ágában. Ez a folyamat az óta rendkívüli ütemben felgyorsult, kiszélesedett Európában és Amerikában is. Annyi új művészeti ág létrejöttét és egymásra hatását hozta magával, új létfilozófiákkal, műértelmezésekkel, nemzedéki törekvésekkel, politikai ideológiákkal, és persze új technikákkal, hogy ezek a maguk ezernyi összefüggésében (akárcsak a mostani magyar, a nyolcvanas évek második felében élő

⁴⁴⁷ Budapest, Magvető, 1988. JAK füzetek 33.

⁴⁴⁸ – válogatás a költő hagyatékából –. Budapest, Magvető, 1984. 5. JAK füzetek 10. Az *Új Magyar Irodalmi Lexikon*nak (1–3. k. Főszerk. PÉTER László. Budapest, Akadémiai Kiadó.) sem első (1994), sem második (2000) kiadásában nincs ilyen címszó!

művészet, a vizuális, akusztikus, technikai és eseményköltészet stb. folyamatai) ma már alig reprezentálhatók. A bemutatást és a befogadást az is nehezíti, hogy a vizuális költészet tartalmi meghatározását illető, viszonylagos közmegegyezés ellenére e körben nincs semmiféle „sensus communis æstheticus”, ami a viszonylagosságot csak még jobban erősíti. A jelenség értelmezését a leegyszerűsítő, magát „hagyományosnak” tudó, sokszor azonban csak politikai–ideológiai töltetű ízléskonzervativizmus tovább nehezíti.

Ebben a káoszban, amit a kvázi-értékek tömegzavara, a nemcsak új, de autonóm művek és a befogadás nehézsége okoz, talán az a legmegnyugtatóbb, ha az egyes műalkotások, esetünkben a vizuális költészet körébe sorolható művek individuális esztétikai „döntéseit” és „jelentésüket” kultúrtörténetileg létező, szükségszerű sokféleségként fogjuk fel. Mégpedig a magunk mostani, nyolcvanas évek végi kulturális viszonyai, Hegyi Lóránd kifejezéseivel élve avantgárd és transz-avantgárd, modernizmus és posztmodernizmus magyar pólusai között. Bár mindezzel foglalkozni, képverseket készíteni, vizuális költészetet művelni nagyon rég nálunk is divat (divat is), az első olyan válogatás, melynek minden szűkössége ellenére viszonylag világos formaszempontjai voltak, és amely nagyobb anyagból szűrődött, a JAK füzet sorozatban megjelent *Ver(s)ziók* című antológia volt.⁴⁴⁹

Annak idején magam is elmarasztalóan írtam erről a *Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában* alcímet viselő válogatásról, mára azonban, különösen konkrét összehasonlításban, erényei, előnyei is jobban látszanak, az akkori hiányérzetet némiképpen elnyomva. A *Ver(s)ziók*, miközben általánosságban figyelt az új formákra, törekvésekre, végső soron nemzedéki antológiává lett (a benne szereplő „nemvers-írókkal” együtt), amelyben még újdonságnak tűnt a hagyományos (történeti) lírai alapformáktól való tudatos, bár erősen hezitáló elhatárolódás, ritkábban a teljes elszakadás. Nálunk akkor még valóban új volt a heves experimentalizmus, és a könyvben túl sok az esetlegesség és a pusztá ötlet („művek és „kvázi-művek”). Újat hozott azonban a versszerűség valóban igen tág értelmezése, a képvers, a szkripto-vizuális kompozíciók, az akusztikus líra és a montázs hazai újdonságainak felvonultatása.

A Fráter Zoltán és Petőcz András gyűjtötte, válogatta, szerkesztette *MÉDIUM-ART* előzménye is a *Ver(s)ziók*-antológia volt Petőcz vizuális kísérletekben is gazdag *Önéletrajzi kísérletek* című kötetével együtt (1984),⁴⁵⁰ s majd ilyennek ígérkezik Galántai György és Szkárosi Endre megjelenés előtt álló *Szellőző Művek* című albuma.⁴⁵¹ A *MÉDIUM-ART* már gazdag folytatás, az akkori szerkesztői szándék valóra váltása a koncept, a performance stb. bemutatásával. A könyv a magyar irodalom egészére kiterjedő gyűjtés, elméleti felkészültség és szerkesztői invenciók eredménye. Jól megválogatott anyag, amelyből nem a nagy nevek miatt lehet majd olyan könyv, „amilyen még nem volt”. Sajnos, ilyen még valóban nem volt, bár a kulturális környezetet nemcsak a *Ver(s)ziók* és más munkák készítették elő egy hasonló reprezentatív, jó értelemben vett keresztmetszetre törekvő válogatás befogadására, amely nem tekint a nemzedékiség szempontjaira sem.

449 Szerk. és vál. KULCSÁR Szabó Ernő és ZALÁN Tibor. Budapest, Magvető, 1982. JAK füzetek 2.

450 Fráter Zoltán (1956–) író, költő, irodalomtörténész, szerkesztő, színpadi szerző. 1990–91-ben a *Magyar Műhely* szerkesztőbizottsági tagja. Az ELTE docense, 2007-től a Magyar Irodalomtörténeti Társaság főtítkára, 2012-től alelnöke. Petőcz András (1959–) költő, író, filmrendező, szerkesztő. 1981–83-ban a *Jelenlét* szerkesztője, 1983-ban a *Médiom-Art* underground művészeti egyesület és szamizdat folyóirat alapítója. 1990–92-ben a *Magyar Műhely* szerkesztője, 2002–17 között a Magyar Pen Club alelnöke.

451 GALÁNTAI György – SZKÁROSI Endre: *Szellőző Művek*. Budapest, Magvető, 1990. JAK füzetek 50.

Az anyag az értékválasztás gesztusát gyakorolja (abból, amiből lehetett). A szerkesztőket a megmutatás és a bemutatás („ez van”) törekvésében mégis az individuális műérték esztétikai szempontjai vezették, és a „sensus communis” hiánya ellenére vállalták stiláris–ízlésbeli elfogultságukat. Ennek eredményeképpen a *MÉDIUM-ART* is egyedi, különleges műalkotássá vált – gazdag, mégis hiányérzetet ébresztő, egyszerre határozott és bizonytalan, látványos és „unalmas” nagy kompendiummá: a mai magyar vizuális költészet egyik lehetséges, különösebb önkorlátozás nélküli válogatásává. Amit Bujdosó Alpár írt föl egyik parafrázált imitált sumér agyagtáblájára – hogy a „korlátlan lehetőségek hazája a szó; szóvá teszem szorongásom, szóképpé szókincsem, szóközzé szótáram” – az örvendező, otthont kereső intim nyelvsemlelet a jellemző alapérzés és hangulat mellett egyben pragmatikus tétel. A versszerűség, a versbeszéd határainak végletes kitérésének tétele, a nyelvbe, az anyanyelvbe való visszatérés egyidejű törekvéséé, a legbelsőbb körökbe való visszahúzódnás gondolatáé. A szerkesztők, miközben természetesen feladatuknak tekintették a legújabb termés, az új tendenciák, az egyéni kísérletek bemutatását is, e kettősség tudatában gyűjtötték egybe negyvenhét szerző százhatvanegy művét (a költők közül kilencen jelen voltak már a *Ver(s)ziókban* is).

A nélkül, hogy bármi rangsort, még kevésbé valamilyen általuk meghúzott „fejlődés-vonalat” akartak volna bemutatni az elrendezéssel, az anyagot négy jól elkülönített csoportra tagolták. A ciklusok kereteit a beválogatott művek jellege szabta meg.

A *Modulok* című fejezetet főképpen a szeriális tipografikai kompozíciók alkotják, közülük főként Bujdosó Alpár és Attalai Gábor agyagtáblái, festett fotogramjai, vásznai, Tót Endre szériája, Háy János erőteljes, a klasszikus avantgárdra emlékeztető betűgrafikái, továbbá Pernecky Géza konceptjei emelhetők ki. A *Szemrebbenés nélkül* címet viselő második ciklust a kép- és a betűvers, a montázs, a tárgyfoto és a nyomdai vizuális kísérletek alkotják: Nagy Pál, Petőcz András, Székely Ákos, Fábíán István és Papp Tibor grafikai szériái, nagy színes fotóversei, letraset- és számítógépes betűversei. E fejezet alkotói látszólag megszokott, erősen képzőművészeti–grafikai eszközökkel élnek, műveikben főként a világkép ironikus–tragikus, másutt erősen lírai módosulása hoz újdonságokat. A harmadik fejezet is „hagyományosabb” formákat mutat, ezt azonban csak a jellegadó rajzosság teszi. Ennek címe *Vizuális kánon*, itt a legerősebb az ábrázoló jelleg. Külön meglepetés – nemcsak a tény, inkább a minőség – Tandori Dezső tíz képverse, Csernik Attila, Świerkiewicz Róbert és Páskándi Géza betűgrafikái, textil–tér-írásai, plakát-esszéi és transzparencsei.

Az utolsó ciklus karakteresen elkülönül az előzők irányaitól. A *Poemim* névvel is annak a lényegileg más természetű új művészeti ágának, a happeninggel is szoros rokonságot tartó performance-nak (művészeti eseményjátéknak) hazai produkcióit sűríti, amelyek az akusztikus lírától a tárgyköltészetten át a színpadi előadásig vezetnek. Ez a sorrend segíti az eligazodást a *Poemim* fejezetében is. Ez a ciklus Szilágyi Ákos ismert hangversével kezdődik, a további munkák közül a Török László–Zalán Tibor szerzőpáros alkotásai, Szombathy Bálint „talált versei”, valamint Szkárosi Endre és a *Fölőspéldány* irodalmi koncertfelvételei, a testfestészetet is fölillantó, a művészi–eszmei alapállást tekintve is figyelemre méltó performance-ai emelendők ki. Kár, hogy a műfaj egyik klasszikusa, Ladik Katalin már viszonylag ismert, s nem is legjellemzőbb munkáival szerepel; ő maga mindenesetre ezek szerepeltetését találta jónak, Ladikot pedig kihagyni egy ilyen antológiából nem lehet. Ez a legmozgalmasabb, s nálunk talán a legszokatlanabb műcsoport, amelyben a fotó-képregénytől az eseményszériáig nagyon sok minden megmutatkozik a hazai, a határon túli és a nyugati magyar költészetből, a kísérleti művészetekből, szoros összefüggésben az „új szenzibilitással”.

Az album művészeti anyagát a szerkesztők rövid magyar és angol előszóval látták el. Amint az a hasonlóan nivós kiadványokban, a nagy kiállítások kötetnyi katalógusaiban nemzetközileg szokásos: az anyag a szerzőket és munkásságukat bemutató kis személyi szócikkkel zárul (ugyancsak két nyelven). Az angol kísérszöveg nemcsak szükséges és megszokott, hanem üzleti szempontból is fontos lesz, hiszen a vizuális költészetnek jobbára az angol a nemzetközi nyelve, a vonatkozó szakirodalomnak, a művészeti életnek pedig szinte kizárólag. *A MÉDIUM-ART* mindezekért külföldön is esemény lehet, lévén a legelső ilyen összefoglaló a magyar irányzatokról és a „helyzetről” (amely angol szövegekkel a Kultúrán keresztül is terjeszthetővé válik).⁴⁵² Alapvető követelmény a jó minőségű nyomdai kiállítás – a művek negyedrésze színes! E nélkül az antológia (főként a nemzetközi művészeti életben) érdektelen lesz, visszhangtalan marad, megfelelő színvonal esetén azonban a magas költségek is részben megtérülnek. A szerkesztők és a sorozat szerkesztői fontosnak tartják, hogy a *MÉDIUM-ART* az eddigi füzeteknél nagyobb formátumban, albumszerű, igényes kivitelben lásson napvilágot.

Fráter Zoltán és Petőcz András vállalkozását sikerült, gondos munkának tartom, amely kényszerű hiányai ellenére (amivel egy keresztmetszetet kínáló, bemutatást vállalni merő megmozdulásnak mindig számolnia kell) példa nélküli. A *MÉDIUM-ART* megjelentetését a kiadónak a JAK füzet sorozat szerkesztőbizottsága nevében feltétlenül ajánlom.⁴⁵³

Bp., 1987. december 22.

24. dokumentum

*Markó Béla:
Mindenki autóbusza*

Markó Béla (1951–) az ugyancsak nemzedékünkhöz tartozó Szócs Gézával (1953–) és Egyed Péterrel (1954–) az utóbbi másfél évtized fiatal erdélyi magyar irodalmának legjelentékenyebb költője. Az ifjabbak (a negyven év alattiak) közül ma az ő pályáíve a legemelkedőbb. *A Mindenki autóbusza* lesz a nyolcadik, egyben első magyarországi kötete, egyben a JAK füzetek legelső olyan darabja, amely határon túli szerzőtől, ráadásul nemzedéktársunktól származik.

A jelen kézirat, amely prózaversszerű kiáltvánnyal kezdődik, száz szonettet tartalmaz; egy részük szerepelt a nemrég megjelent *Friss hó a könyvön* című kötetben (1987).

Markó szonettjei a költői pálya újabb szakaszt nyitó fordulataként meglepetést keltettek Erdélyben és Magyarországon is. Rejtett dimenziókkal dolgozó, különös színezésű, idősíkok mozgatóásával, tudatállapotok megragadásával felépített képsorai már a *Varázslataink* című antológiának (1974) is kiforrott költőjévé tették. Figyelemre méltó újdonságot első könyvének (*A szavak városában*, 1974) az emlékvilágot a stilizált természet képeivel felidéző versei hozták. Újdonságuk keresetlen természetességük volt, bennünk a költő változó kedélyállapotokat írt le és elemzett néhol már-már zsánerhangulatú képi világ keretei között. A *Sárgaréz*

452 Kultúra Külkereskedelmi Vállalat.

453 *Válogatás a magyar experimentális költészetből – Selection of Hungarian Experimental Poetry*. Budapest, Magvető, 1990. JAK füzetek 51.

évszakkal (1977) meghökkentően váltott át a gondolati lírára; e könyvben – színiköltészetének újabb kísérletei mellett – a választott morális tisztaság új jelképe a hó, a hangulatok elsőbbségét az erőteljes, mégis rejtőzködő tudatosság vette át. A *Lepkecsontváz* (1980) maszkerverseiben már az átérzett, filozófiailag is átgondolt természet-közelség vált uralkodóvá, a töprengő rögzítési vágyat a racionális tárgyiasság követte. Lírájának átalakulása, formakeresése és gazdagodása *Az örök halasztás* (1982) után még érzékletesebb volt. Metaforikusnak, metonimikusnak, majd szimbolikusnak mondható szakaszai után úgy alakult ki intellektuális tárgyiassága, hogy megőrizte addigi élményköreit, elkerülte a túlvariálás veszélyét.

A *Talanítás* (1984) indulatos szabad versei után szonettjeivel hirtelen és ismét csak meglepő gesztussal nyitott újabb pályaszakaszt. Ez a látszólag csupán klasszicizáló, hagyományhoz visszatérő fordulat nemcsak eddigi fejlődéséből, hanem a művön kívüli valóság állapotából is következett. A

„szürrealista képekben való tobzódás után előbb-utóbb a személyes élménynek, a cicomázatlan fájdalomnak is be kellett kéredzkednie verseimbe – mondta nemrég Kántor Lajosnak. – És mindegyen akkor állt elő, amikor más módon, áradóbb, fantáziadúsabb formában tényleg csak a fiókomnak meg a baráti körömnek verselgethettem volna. Nekem a szonett azért a kibúvó is, a lezárult utak kuszaságában egy szabadnak tűnő ösvény. Ami egyébként modell is lehet: a zárt formában meglelt szabadság modellje, a régi formával szembesített mai gondolat modellje. S egy olyan áhított emberi rendé, amelynek különös módon nem a múltját, hanem a jövőjét tudja most megmutatni egy ilyen klasszikus forma.”⁴⁵⁴

A szonett Markó kezében így válik a formai bravúr eszközévé, még inkább a költői, mégis költészetén túli önvédelem alakzatává. A panteisztikus önfelmutatás megmaradt, de a stilizálás és az analízis szemlélődő, megismerő alapállása módosult.

A *Mindenki autóbussa* szonettjeinek alaphangját a szerelem kételkedő–mérlegelő érzésvilága, a felnőtté válás tudatosodása és az önellenőrzés erkölcsi kényszere határozza meg. A költő a társas magánynak és a jövőnek etikai értékekkel való feltöltését tekinti feladatának, miután a közöny láttán az értékpusztulás katartikus érzete erősödött fel. Megrázó felismerése, hogy a pusztulásért nem a tisztaságot kereső ember a felelős, hanem a külvilág, amely a költő ellen dolgozik. Markó ehhez a külvilághoz nem akar hasonlónak lenni, ezért nem a divatozás, hanem lélektani kényszer mondatja ki vele: „Legyünk korszerűtlenek!” Felfogása szerint a szonett a haza, az otthon és a szabadság foglalat, olyan zárt egység, amelyben a mindennapi tárgyak megidézésével felvillantható az igazi, a belső szabadság. Az újító folyamatnak ez a legfőbb mozzanata, amit hagyományos forma-, főként poétikatörténeti szonett-értelmezése, az esztétikai értékévé változtatott bizonytalan világézés önt kerek formába. A „legyünk valamilyenek!” látszólagos tanácsalanságával gyakorolja a tárgyi, a természeti és a történeti környezettel, a múlttal való azonosulás gesztusát. Kódexmásoló szerzetesként ölténé magára a világ alakját, tájak, városok, régvolt költőelődök alakját formázza szonettjeiben, a történelmi–irodalomtörténeti hagyományt követő, filozófiailag is pontos portréversekben. E formán keresztül leli meg a hasonlítás–hasonítás személyes, a szonettet immár *önmagához* hasonító

454 KÁNTOR Lajos: Zárt formában meglelt szabadság. Vissza- és előrelapozás Markó Bélával. In: KÁNTOR Lajos (szerk.): *Birtokon belül. Téli beszélgetések Erdélyben*. Budapest, Pallas, 1989. 126.

kulcsát. A világnak és a jövőt adó múltnak ez az átformálás adja az önmegismerés szabadságát (a szonett ennek hordozója). Ez a *forma* üzenete.

Az említett azonosságkérdések a költői személyiség alapvető dilemmái közé tartoznak, és már a könyv első versei exponálják őket. Az állati lét elvetése, a gyermekkor megidézése máris egyik központi gondolatához, a halálhoz vezet. A költő a halált nem utasítja el, mert az elmúlást riadalom nélkül szemlélni létfilozófiájának meghatározó eleme, és mert más verseiben is megfogalmazott gondolata szerint nem mulandó erkölcsi alapzatát az ember maga teremti meg. A halál a könyv szonettjeiben ezért jelenik meg a magyar irodalmi hagyományt követő szentenciázó, metaforikus, példabeszédes optimizmussal. Elveti a mozdulatlanságot, mert embertelennek és értelmetlennek ítéli. Ezért óhajt valóságos próbatételt Dante alakjában, ezért köszönti az állandóságot a változásban a körtefát szemlélve, és ezért érzi meg, hogy a jelen az álmokban, még inkább a valóságban föleszi a jövőt.

Markó természetfelfogásával szoros összefüggésben áll a szerelem; az élményhez fűződő viszonya ambivalens, hullámszerűen távolságtartóan követi, mégis a teljes azonosulás, az önmegmentés lehetőségét kutatja benne. A lírai hős stabilitásra vágyik, még ha olykor meg is bénítja saját világának távlatlansága. Az önmegmentés kiútjára a szóban, a nyelvben, az önkifejezésben talál rá, amelyre a belső tisztaság tükröként tekint. Elutasítja a szóval való visszaélést és a hamisítást, gesztusának hordozói a természet és a szerelem képei. A könyv legfőbb üzenete a tisztaság, az önkorlátozás nélküli gondolat szabadságvágya. A vitalitás a szerelmes versekben sem öncélú: értelmét nem önmagában leli meg, hanem a másokban. Ezért, hogy maszkjai sem elidegenítőek, hiszen nem szerepek szimbólumai, hanem látszat és őszinteség különbségét mutatják. A dantei út végén e filozófia végkövetkeztetése, nyugvópontja az a reménység lesz, amely rendet teremt, felszabadít a szonett rácsain kívül is. Ez a létélmény Markó múltértelmezését és történelemszemléletét is áthatja. Ez az egyszerűnek tűnő komplexitás hozta létre a kötetzáró *Költők koszorúja* című ciklust is.

A szonett-gyűjtemény a magyar költészet legnívósabb és legegységesebb teljesítményei közé tartozik. Érvényes rá – amint külön-külön minden portréversre és a kompozícióra – a költő ars poetica-szerű, töményen avantgárd kiáltványa, amely mintegy előhangként azonosság, hasonlóság, múlt és jelen viszonyait taglalja. A költő a portréversekben úgy összegzi a magyar költészet egy-egy jellegzetes, hagyományos erkölcsi és történeti–irodalmi értékrendjére visszautaló (a kiválasztás által is beszédes) vonulatát, hogy egyszerre mutatja meg bennük régvolt költőkhöz való viszonyát és a jelenhez kötő szálakat. Ennek köszönhető, hogy beleélő, a lényegét őrző, már-már képzőművészeti–ikonográfiai értelemben is hiteles arcképeket rajzol. És amint már a kiválasztás is rávall az utódra, épp annyira fontos, miként tudja egybesűriteni a reneszánszot a romantikával, a barokk hőskorát a '48-as szabadságharccal, Adyval, nem mutatós, illusztratív részlet-arcképeként, hanem a gondolat hordozóiként. A szonett-koszorú kötetben a JAK sorozatában jelenik meg először.⁴⁵⁵

Bp., 1988. január 4.

25. dokumentum

Balázs Attila:

Ki tette a macskát a postaládába?

A fiatal újvidéki prózaíró, Balázs Attila JAK füzetként megjelenő könyve már az ötödik köte- te, Magyarországon azonban az első, és a füzetek első olyan darabja, amelyik a mai vajdasági magyar irodalom terméséből való.⁴⁵⁶ A szerző a mára irodalomtörténeti viszonyító ponttá lett Új Symposion folyóirat második nemzedékéhez tartozik, a csoportosulásnak legtehetsé- gesebb és legtermékenyebb elbeszélője. Epikája az első nemzedék (Domonkos István, Gion Nándor, Koncz István, Tolnai Ottó, Ladik Katalin és társaik) térnyitó, tabudöntő avantgárd- jának és a legújabb nyugat-európai, amerikai kísérleti próza eredményeinek asszimilálásával fejlődött. Higgadt, mégis robbanékony, szintézisek felé tartó, könnyeden nonkonformista és játékos–intim szemléletmódjával a vajdasági hagyományokra is visszatekintve, friss nemze- déki és korérzést közvetít, miközben szorosán kapcsolódik a magyar próza évtizedes generá- ciós, magatartásbeli megújulásához (Temesi Ferenc, Hajnóczy Péter, Esterházy Péter).

„Szó, ami szó – írja *világ, én ma felébredtem!* című »kronologikus füzer« gyűjteményében –, az Új Symposion lehengerelte ellenfelét, a végeredmény 10:3, mégis maradt valami nyugtalanító hiányér- zeted – a derbi után fanyar birsalma tudatosítja benned: na, ez is megvolt.”

Nyugtalan hiányérzetét nem a lírai hevület, a gyors és látványos áttörés vágya, a mindenáron való újítás kényszere fűti, szövegei más írói alkatra mutatnak.

Lényeglátó, nem lágy, de érzelmes és pasztelles tónusú látásmódja közvetlen előzményeire Gion Nándor novellisztikájában, még inkább Tolnai Ottó prózavilágában lelünk rá. Ez a szemléletmód és megjelenítés képes a nyugodt distanciára, a mondandóhoz való egyidejű közeledésre és eltávolodásra, a virtuóz nyelvi játéokra. Mégis tiszteletlen és dühítő, hiszen elvet minden rutint, konvenciót. Nem respektálja sem a tekintélyt, sem a prózaírást, az epika töb- bé-kevésbé hagyományos eszköztárát, látszólag még saját közvetlen tárgyát sem. Ezt a csalóka benyomást az kelti, hogy Balázs „tiszteletlensége” hagyományértelmezéséből származik: az elbeszéléshez és a maga elbeszélendőihez fűződő, bensőségesen személyes kapcsolatából, a világhoz, az időhöz, az emberi viszonylatokhoz való ironikus, részvétellel teli, megértő és meg- bocsátó kötődéséből. Ezért, hogy előadásmódja, prózanyelve is éppen az ironikus, érzelmes, mitikus és mítoszromboló groteszk és az abszurd (a „reális” abszurd) hosszabb-rövidebb tö- redékformáiban talál rá természetes alakzataira. A mesélő, lassú sodrású, töprengő, játékos– filozofikus anekdotizmus, az ugyancsak hagyományos kisformákból való építkezés és törté- netmondás nem a nagyobb lélegzet hiányának jele – jó ellenpélda erre a *Cuniculus* (1979) –, hanem alkat és világszemlélet következménye, az elbeszélő tehetség formakeresése. Balázs epikus tehetségének természetét éppen a *Cuniculus*ról szólva lényeglátóan írta le Thomka

456 Balázs Attila (1953–) író, publicista, műfordító, szerkesztő, dramaturg. 1982–83-ban az *Új Symposion* szer- kesztője, 1987-ig rendezőasszisztens, fordító, tolmács. 1990-ig az Újvidéki Rádió munkatársa, 1991-ig, a Ma- gyarországra való áttelepedéséig az Újvidéki Televízió művelődési rovatvezetője. 1991–94 között a *Pesti Hírlap* külpolitikai munkatársa, haditudósító a délszláv háborúban. 2012-ig a Magyar Rádió szerkesztője, dramaturgja, a kulturális szerkesztőség vezetője.

Beáta, megállapítva, hogy a közvetlenség, a kedély és a laza szerkezet mögött nem teoretikus megalapozású koncepció áll, hanem a mesélés, az elmondás ősi igénye, képessége. Balázs engedett tehetsége belső működésének; tapasztalatait a modern amerikai irodalom, könyveinek tanúsága szerint főként William Faulkner és Ezra Pound művei is megerősítették.

A történetmondás letisztulása, amely a *Cuniculussal* kezdődött, a *világ, én ma felébredtem!* (1982) című könyvével, a *Szerelem, szerelemmel* (1986) és a *Fejezetek a Féderes Manó emlékirataiból* (1986) című nagyobb kompozíciójával folytatódott, jelen kéziratában, az említett kisformák közé tartozó újabb darabokkal jutott mai fokára. A szerző dramatikus munkái, három hangjátéka is most jelenik meg először könyvben.

Különös jelentősége, jelentésszerű tartalma van a kötetkompozíciónak: az anyag élén álló *rövid, buzdító történet* nemcsak a vajdasági hagyományból való kiindulás jelképes ars poetica, s nem is csupán Tolnai Ottó *Világporának* (1980), vagy *Vidéki Orfeuszának* (1983) parafrázisa, inkább – „mindannyiunk kezében a maga hangszerével” – a nemzedéki csapattudás jelképes szövege. Ezek azok az írások, amelyek számos, a korábbi művek motívumaira, szereplőire való visszautalással, leginkább érthetővé teszik a történetmondás Balázs-féle megoldásainak olyan reveláló újszerűségeit, mint a címadó történet, a *váratlan találkozás*, a *hipotézis*, az *ájneklájne*-sorozat, és *végezetül pár szó a magányról*, időnkénti egyenetlenségekkel, amelyek az egyes ötletek kidolgozatlansága (másutt az ötletre való ráhagyatkozás következményei).

A szerző ironikus–érzelmes humorát leginkább a „velőtrázó” Kassák-történet és a *kis relativitás*-sorozat változatos darabjai mutatják. Az *URH*-ciklus (hangtrilógia Hubertusra) képletei a világméretűvé tágított egyéni létkérdések között, a zárt kisvilág politikától, közönytől, magánytól és terrorizmustól megnyomorított terein keresik az eligazodást, máskor a lélekben, jelképes színhelyeken, jelképes szereplők által (*Világmészárszék*, *Xanadu*, *Frank Sinatra*, *Mahler*). A kézirat hármas tagoltsága a „jogaiba visszaállított elbeszélés” Balázs prózájának hármasságát is reprezentálja (nagyobb szerkezetet csak egyet találunk benne, a *hipotézist*). A *Még mindig mesélik, hogy...*-ciklus, majd a *Salto Mortale* kisformái az abszurd és az abszurdoid, a groteszk, az egyperces, a mese, a tréfa, a vicc, a monológ, néhol a zsáner, másutt a formabontó short story formái közti átmeneteket kínálják. Ezeket a *világ, én ma felébredtem!* saját „műfaji” elnevezései szerint nevezhetnénk „metamorfózisnak”, „traktátusnak”, „rapszodiának”, „folytatásnak”, avagy „pamfletnek” is. A harmadik ciklus darabjai, a hangjátékok hagyományoszerűsége inkább csak formai; rétegzett jelentéseikkel, érzelmes abszurdításukkal friss színeket, újabb értékeket hoznak a néha már kifáradni látszó rádiós műfajba.

Balázs mindhárom hangjátéka kivételes rádiós gyakorlatra és készségre mutat, dramaturgiai felépítésük kiegyensúlyozott, vagy éppen hibátlan, erről 1987-ben, a budapesti URH-adón elhangzott, kiváló minőségű közvetítésükkor meg is győződhattünk. A *Mont Blanc hava* című „tudományos polit-fantasztikum” témája a terrorizmus, az egyén és a hatalom viszonya, az *Éjszakai intermezzó* a bizalom és a kiszolgáltatottság, a *Ki ölte meg Mészáros Keletem?* című kompozíció pedig – amely nem hangjáték, hanem ötletes, játékos, mégis szomorkás „rémtörténet”, kitűnő rádiós dráma – minden kalandossága ellenére a „vegytiszta magány”. A három darab közti, nemcsak formai kapcsolatot a szimbolikus jelentés mellett a lényegében mellékszereplő Hubertus főfelügyelő alakja jelenti. E rádiós trilógia a darabok szemléleti rokonsága, nyelvhasználata révén szorosan kapcsolódik a kötet más prózáihoz. Ba-

lázs Attila kézírata nemzedékének jelentős műve, a kiadónak ezért a szerkesztők egybehangzó véleménye alapján ajánlom.⁴⁵⁷

Bp., 1988. március 20.

26. dokumentum

*Szabados György–Váczi Tamás:
A zene kettős természetű fénye*

Szabados György, a free jazz Európa-szerte ismert alakja és fiatalon elhunyt barátja, Váczi Tamás zenekritikus közös vállalkozása nemcsak a JAK füzetek között jelent újdonságot, hanem a könyvkiadásban is, s bizonyára az egész magyar szellemi életben.⁴⁵⁸ Zenei tárgyú könyv eddig nem jelent meg sorozatunkban, egy ilyen különös „négykezes” alkotás pedig – teória és praxis érzékeny összefonódása – valóban újat hoz az olvasmányok körébe. Szabados és Váczi különös könyve egy archaizmusokhoz térő, mégis modern, dimenzióiban kitérő gondolkodásmód foglalata. A már ismert tartalmakat szokatlan fénytörésben megmutató közös művészi felfogás tükrözi, az alkotók rokon létezőmódjának, művészeti filozófiájának érzékletes, olykor tételes kifejtése.

Szabados és Váczi világszemléletének és hagyományértelmezésének lényege: az átörökölt zenei hagyomány és a frissen megszülető intuíciónak összekapcsolása. Ezért, hogy a kéziratban sem csak a muzsikáról, a zenélés lélektanáról olvasunk, hanem történelemről és pszichológiáról, egy szellemi magatartásformáról és erkölcsi hitvallásról. A könyvből kiderül, hogy a két szerző találkozása, közös munkálkodása nem volt a véletlen műve. Aminek tanúi vagyunk, nem zenész és értő hallgatója, nem gyakorlat és elmélet, előadás és kritika mechanikus kiegészülése, sokkal inkább egy nagy formátumú, gondolkodni és írni is tudó zeneszerző–előadó és egy ifjabb, de tapasztalt zenetörténész, éles szemű kritikus és gyakorló fúvószenész (pozanos) társulása, végül kettejük kapcsolatának korai tragikus megszakadása. Váczi Tamás a kézirat szerkesztésének idején, 1987 őszén, 31 éves korában hunyt el.

A könyv alaptételei: a zene organikus természetének életelvévé avatása, a hagyományos (akadémikus) értelemben vett történetiség elvetése, az intuíciónak és a rögtönzés természetességének „kanonizálása”. Lektorai véleményében Kodolányi Gyula is utal annak a különös élménynek a természetére, amit az írások közvetítenek;⁴⁵⁹ az olvasónak, ha közben befelé is figyel, a két szerző gondolatai szinte a szeme előtt alakulnak át zenei hanggá. Az erős sodrású,

457 Budapest, Magvető, 1989. JAK füzetek 42.

458 Szabados György (1939–2011) orvos, zeneszerző, zongoraművész. Első koncertjét 1955-ben adta, 1972-ben a San Sebastian-i Nemzetközi Jazzverseny nagydíjasa. 1962–63-ban az első budapesti free jazz koncertek előadója. Első jazzlemeze, az *Esküvő* 1973-ban jelent meg. 1975-ben a Kassák Klub Kortárs Zenei Műhelyének, 1988-ban a MAKUZ (Magyar Királyi Udvari Zenekar) és a SZAZEN (a Szabad Zene Nyilvánossága) Klub alapítója. Váczi Tamás (1956–1987) harsona- és szolfézs énektanár, zenei író, kritikus. 1978–79-ben zeneiskolai tanár, 1983–84 között a *Vigilai* zenei rovatvezetője, 1984-től haláláig a *Muzsika* munkatársa.

459 Kodolányi Gyula (1942–) költő, író, műfordító, szerkesztő, politikus. 1966-tól a Corvina Könyvkiadó szerkesztője, 1970–85 között az ELTE előadója. 1988-ban az MDF alapító tagja, 1990–94-ben államtitkár, miniszterelnöki tanácsadó, 1992-től a *Magyar Szemle* főszerkesztője.

felfokozott érzelmi-gondolati töltésű esszék és koncepcionális kifejezések mellett számos olyan írás is olvasható a könyvben, amelyeknek legfőbb erőssége a hírhozás, a világujdonságok néha kritikai, mindig mérlegelő bemutatása. Ez azért is fontos, mert egy szűkebb hazai szakmabeli körön túlmenően nálunk a free jazz ma még ismeretlen, jól jön tehát a nemzetközi nagyságok megszólaltatása és műveik elemzése, a szellemi horizont ténybeli, ismeretközlő kiszélesítése. Mindez közben természetesen magyar zenetörténet is, a kortársi jelen időt ez adja kettejük kéziratában: vallomásos kísérlet gondolatmeneteik illusztrálása, amelyeknek megismerését, a belehelyezkedés érzületének kialakítását Szabados Györgynek hol tömör, kiegyensúlyozott leíró nyelve, máskor robbanékony, barokkosan ornamentikus, szinte már kultikus stílusa is elősegíti; ez utóbbi főként a nagy ívű metaforikus gondolatsorok jellemző jegye. Váczi Tamás kevésbé közvetett nyelve szabatos, világos, ugyancsak hajlékony impresszionáló prózanyelv. Érzékeny megfigyelésre kész, nem szakkritikusi fogalomkörrel és apparátussal dolgozik, inkább a szépíró ambíciója vezeti, amit első műve, a Szabó Zoltán szociográfusi örökségét folytatni kívánó *A tardi helyzet* is igazol.⁴⁶⁰

Szabados és Váczi írásmódja tehát két, egymáshoz közel álló alkatot és szemléletmódot mutat, témáik egymásba metsző körein túl leginkább ez biztosítja a kötet belső egységét. Ezeket a jellegzetességeket és a moralitás meghatározó fontosságát emeli ki Granasztói György is.⁴⁶¹ Bevezető esszében ugyanazt a nehéz, csakis ráhangolódással, benső közelséggel megoldható feladatot vállalta, amit Kodolányi: a szerzők munkásságán keresztül úgy érzékeltetni a muzsika „kettős természetét”, hogy ne csupán újdonság, ismeret maradjon, hanem visszavezethető legyen a két alkotó szemléletére is, érzékeltetve magatartásuk és gondolkodásuk lényegét. Ezt a valódi ősrégi–újat sikerült megragadnia Granasztóinak is, akinek írása, a könyv első szerkezeti eleme utóbb szomorú párdarabja lett Szabados György kötetzáró, Váczit búcsúztató sírbeszédének. Granasztói rávilágít kettejük indulásának és társulásának időszakára, Szabados kettősük szomorú végének tanúja. E két pont között feszül a két szerző huszonöt írásának íve három fejezetben.

A kézirat első része Szabados tanulmányait és esszéit foglalja magában, a második Váczi beszámolóinak, elemzéseinek, műértelmezéseinek sorozata, a harmadik a közös élmények rögzítése, főképpen a műhelybeszélgetések szövege által. Mindkét szerző fejezetében megtalálható egy-egy nagyobb terjedelmű, gondolatilag súlyosabb esszé vagy tanulmány, ezek azok a szövegek, amelyek az egyéni rész külön főirányát jelzik. Szabadosnál ez az írás a könyvnek is címét adó *A zene kettős természetű fénye*, Váczinál a *Tér és vákuum*. (Kéziratuknak eredetileg ez utóbbi volt a munkacíme, később azonban – még Váczi életében – együtt választottuk a másik, jellemzőbbnek gondolt Szabados-féle címet.)

Szabados az *Improvizáció és kompozícióban* – éppen úgy, mint Váczi az *Improvizáció és anonimitásban* – mintegy bevezetést ír a maga gondolatvilágába, rávilágítva a zene különös hullám-természetére, rögtönzés és komponálás különbségeire, vagyis az előbbi természetes elemi voltára. Szabadosnak ugyanis alaptétele, hogy a legősibb zenei gyakorlat éppen a rögtönzés. A rögtönzés nemcsak technikai kérdés, hanem egy mentalitás hordozója is; míg a

460 SZABÓ Zoltán: *A Tardi helyzet*. Budapest, Móra Ferenc, 1988.

461 Granasztói György (1938–2016) történész, tanár, diplomata, politikus. 1968–83 között az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, 1990–94-ben brüsszeli nagykövet, 1999–2006 között a Teleki László Intézet igazgatója. 2001-től egyetemi tanár, 2010-től haláláig miniszterelnöki főtanácsadó, a Corvin-lánc Iroda vezetője.

rögzítés anyagi jellegű, a spontán rögtönzésben közvetlenül megragadható lélek és szellem megnyilatkozása. Szabadosnak nagy érdeme, s nemcsak ezen írására jellemző módon, hogy a zene kettős természetében a hangvilág és a lélektani törvényszerűségek összefüggéseit képes felismerni mi több, személyes tapasztalataival képes mindezt autentikusan igazolni, ez által elemezni önmagát, saját művészi gyakorlatát is. Mértéktartó, ám határozott, meggyőző sorokban vall Kodály Zoltánról; különösen a „Kodály-jelenségről” írottak mutatják élet és mű érzékletes megközelítését. Szabados úgy látja, Kodály életművét a középkorhoz való erős kötődés, az európai és magyar konzervativizmus „templomépítő idillje”, valamint „a zene mindenkié” minőségfilozófiája teszi problematikusá. Lényeglátóan elemzi az unos-untig emlegetett, mégsem teljesen megértett „bartóki modellt” is, Bartók szellemének Kodályhoz kötődő szálait. A kollektivitás ismerteti fel vele a jazz és a magyar népzene közös vonásait és különbségeit, de a magyarországi jazz helyzetéről is ír joggal keserű sorokat: „kallódó zenészek, kidolgozatlan stílusok, megtűrt, de elzárt zenei vegetáció”. A címadó esszében (a repetitív zenéről írottaknak mintegy ellentéteképpen) az archaizmusokhoz, az ősi szerveséghez való visszatérést ajánlja. A visszatalálás útjának példáját állítja a gondolkodás elé, közben lélektani–zenetechnikai elemzését adja a gregoriánban történt szétválástól a jelenig tartó folyamatoknak. Szabados esszéi stiláris, főként szemléletmódbeli, szellemi–önreflexiós jellegük által jelentenek újszerű élményt, továbbá azzal, hogy tiszta gondolatmeneteket hordoznak, egy több évtizedes zeneszerzői, előadóművészi út és gondolkodás összegzései.

Váczi Tamás írásaiban másfajta frissesség, rugalmasság jelenti az újat, noha ő sem teoretizálja, osztja történeti és fogalmi skatulyákba a zenét és az élményt. Első írásában a múlt remekműveinek mai szerepét és a kortárs zeneszerzés közti belső arányokat vizsgálja. A jelenkori zenei életet elemzi, miközben ő is a rögtönzésben és a közösségiségben találja meg a jazz és a magyar népzene belső azonosságát. Legfontosabb szövegei Szabados műveit és művészetét értelmezik, de nem kizárólag (ez a kötet jellegét tekintve, az írások elevevésege és tárgybeli gazdagsága ellenére sem lett volna szerencsés megoldás). Egyik írásában azt mutatja ki, hogy a magyar népi éneklésre és a hangszeres zenére egyaránt jellemző parlando-rubato előadási mód Szabados muzikájának egyik meghatározó vonása, az, ami a beszéd, hanglejtés, szintaxis törvényszerűségeire vezethető vissza. A mellett, hogy az *Adyton* című Szabados-lemez (1983) értelmezésével önálló jazz-stílustipológiai rendszert hoz létre, kitekint az amerikai zenére, a nagy együttesekre, világhírű előadókra (Cecil Taylorra, Milton Nascimentóra, Peter Brötzmannra, Krzysztof Pendereczkire, Frederic Rzewskire és Szergej Kurjokinra) is, másutt a magyar táncház-mozgalom jelentőségét méltatja.

Egy korábbi írásában a mai muzika (nálunk történetileg a jazz, a tömegdal) és a társadalom viszonyát a Bartók–Kodály-modellhez fűződő kapcsolatban, választat jelentő összefüggésében vizsgálta. Nagy tanulmányában, *Tér és vákuum* című, könyvismertetésnek álcázott elemzésében, művelődéstörténeti esszéjében a *vákuumot* jelöli meg a komponált és improvizált zene, a kortárs zene és az avantgárd jazz közötti esztétikai és társadalmi térben. Más tanulmányaiban is lenyűgöző az a műveltségi anyag, íráskészség és intuíció, amely etikájából fakadóan hitelesíti gondolatait. Ez az elmélyültség és beleérző képesség kínálja (természetesen beszélgetőtársa virtuóz válaszaival együtt) a *Malomtó-beszélgetések* sodró élményét is. Ezek a szövegek egy bő évtizednyi példaszerű alkotó barátság tartalmait hozzák közel olvasóikhoz. Váczi anyagát, egyszersmind magát a könyvet is a Cecil Taylorral folytatott beszélgetés zárja Szabados már említett búcsúbeszédével, a zenei kifejezések magyarázatával, a kép- és kotta-

jegyzékkel. Utóbbiakat, mivel szerepük részben illusztratív, értelemszerűen a szövegek közé, tartalmi helyüknek megfelelően illesztettük be a kéziratba.

Szabados György és Váczi Tamás szellemi életünk nagy eseményének ígérkező munkáját a JAK füzetek szerkesztőbizottsága nevében a legmelegebben ajánlom a kiadónak, remélve, hogy az 1989. évi megállapodás szerinti megjelenésnek nem lesz akadálya. Előszaváért Granasztói Györgyöt, lektori jelentéséért Kodolányi Gyulát, a Váczi Tamás hagyatékában fennmaradt angol nyelvű Taylor-interjú fordításáért Szigeti Pétert javaslom a szokásos szerzői tiszteletdíjban részesíteni.⁴⁶²

Bp., 1988. április 15.

27. dokumentum

*Szikszaik Károly:
Sebek a vízen*

Szikszaik Károly első versei a *Hajnali váróterem* címmel 1985-ben a Magvető Kiadónál láttak napvilágot.⁴⁶³ Már abban a gyűjteményben szembeötlő volt a költő könnyed fegyelmezettsége, továbbá, hogy szinte kamaszos játékosággal (ellentétben számos nemzedéktárs induláskori hevületével) már a létezés komorabbik felére is rácsodálkozott átél, vágyott, megtagadott élményeiben. Verstárgyait is ösztönös pontossággal választotta meg, miközben a megjelenítésben akkor is hajlott az epikus előadásmódra. Első könyve nem a kezdő poéta jelentkezése volt, inkább már egy, sajnos, fél évtizednyi késéssel megjelenni tudó 33 éves költő kényszerűen első válogatása. A *Hajnali váróterem* versvilága az emlékezés és a megidézés mechanizmusait hozta működésbe, és miközben újratemtette a „saját élet” stációinak hangulati közegét, karakteres magánmitológiát alakított ki. Ennek a világnak az állandó színterei Budapest nagyvárosi, nemzetközi, mégis tipikusan „hazai”, mi több, bensőségesen otthonos várótermei, kocsmái, terei, bérházai voltak. Ezek a versek korérezékelést, helyzet-reflexiót, nemzedéki hangulatokat foglaltak össze, mindazt, amit általánosítva, szociológiai fogalmakat segítségül hívva szoktunk emlegetni. Szikszaik képes volt megmutatni a személyes költői lét esendő, vonzó, ritkán felszabadult, mégis mindig gyermekien áttetsző pillanatait is, néha tragédia és idill között egyensúlyozva.

Ha a *Hajnali váróterem* verseit együtt olvassuk a *Sebek a vízen* költeményeivel, láthatóvá válik, hogy a már akkor is csak kis helyet kérő „napos oldal” árnyai megnőttek. A fény, az öröm, a nyugalom és az egyensúly, ha volna, akkor sem segíthetne, és ha mégis van remény, csupán személyes: a távollatlanságot csak a szerelem képes megszüntetni. Szikszaik versvilága mostanra súlyosan elkomorodott, bár a rideg, vagy az éles, indulatos, sebet mutogató, nyersebb lírai tónusok ma is idegenek tőle. Az újabb versekhez jól illeszkedik – meglepő benyomást keltve, inkább megdöbbenve és megrázva – a könyv fekete-fehér kisgrafikai anyaga. Szikszaik tusrajzai nem verseinek illusztrációi, nem is mellékletek, inkább a grafikus lírai világ-

462 Budapest, Magvető, 1990. JAK füzetek 49.

463 Szikszaik Károly (1952–) költő, író, forgatókönyvíró, grafikus, festő. 1980-tól a Fiala Képzőművészet Stúdiójának tagja, az *ÉS* munkatársa.

érzékelésének a versekkel egyenrangú, mintegy kiegészítő lenyomatai. Ez a versszövegekhez való szoros hozzákapcsolódás adja a *Sebek a vízen* kompozíciójának jellegzetes karakterét is. Általa különös, új minőségű alkotás jön létre, vagyis nem az teszi a kézirat érdekes egyediségét, hogy egy verset író grafikusművész, vagy a rajzoló költő könyvét vesszük kézbe, hanem versek és látvány egysége.

„A költő betér a nappali fényben porosnak tetsző szerkesztőségekbe, de nem verseit kínálja, hanem kelendőbb grafikáit, s megkérdik, hogy verset ír-e még, talán szégyenlősen vagy önérzetesen távozik – írta 1985-ben Szikszairól Nagy Gáspár. – Ír, ír a hajnali naplóba, ilyen sorokat: »Nem minden költő ír verset« [...] »Versként hordozzuk önmagunkat.«”

Szikszai új kézírata sem csupán annak bizonyítéka, hogy a *Hajnali váróterem* óta mégis írt verset (is), hanem főként annak, hogy számára a vers létezési formaként sem veszített jelentőségéből, és hogy nem változott attitűdje sem. Mi több, éppen ez a jellegadó líraiság adja a távlatot: az elkomorult létérzékelésében a történelemhez fordulás kínál támasztékot. Szikszainak azonban versbéli tárgyként sem az egyetemes világtörténelem vagy a történetfilozófia fontos, sokkal inkább a nemzeti történelem, az ünnepek, még inkább a személyes jelen eseményeinek múlthoz való hozzá mérése, kifosztott és kiürült jelképek „visszalelkésítése”.

Negyvenöt versből álló anyaga három ciklusából az első, sőt már a könyv előhangja is az elődökhöz fordul. A költő a magyar múltat idézi:

„»Pannónia, ne feledd halottaidat, mint a vádlók, / tovább élnek ők« zakatolt bennem a mondat / és fölfogtam a veszthely illatát én is / pedig a régi költökhöz csupán annyi a közöm / hogy elolvastam őket / és a tengernyi betüből lassan / элем szívárog egy kép - - -”.

Ez a kép átrajzolódik, a paradoxonban a költői tudatosság mégis újabb megerősítést nyer: annál több, hogy olvassa őket (kell-e ennél szorosabb kötelék?), elődeihez más nemigen köti.

Erre utal már az első ciklus, egyben a könyv címadó versének Németh László-mottója, itt mégis a találekony, ironikusan tragikus, megindító és elgondolkodtató formaválasztás felrázó. Hiszen már az első oldalakon megdöbbenünk, amikor a *Sebek a vízen* verscím alatt abszurd élet-társasjátékot találunk. A különös játék lapjain a legfontosabb történelmi és személyes létkérdések katalógusát olvassuk, azzal, hogy „bármilyen sorrendet keverünk ki magunknak, a végeredmény mindig ugyanaz marad. Jó szórakozást.” Az újabb verseknek is gyakori színtere a kocsmá, mint egy életforma, egy nemzedék életérzésének, a nagy tervek és mély leragadások, kitörések és visszahullások hétköznapi közege-kerete. Verstárgyként itt a leghangsúlyosabb a történelem, a háború és a gyermekkor, amelyeknek ábrázolását a valóságos történelem megismerésének vágya hatja át. Szikszainak itt is fontos témája a nyelv, a vers és a haza; az érzelmi erőt a költő bevallott, alkati lírai őszintesége, veszélyérzete és tisztaságvágya sugározza. E ciklus egyik sugallatos élménye az eltömegesedés taszító látványa, és az ellenőrizetlen őszinteség következménye, a magány, a védtelenség.

A *Szavak színopszisa*-ciklus verseiben is a személyesség, a lényegre törő, de nem magamutogató közvetlenség a meghatározó, miközben tárgyaik (félelem, magány, háború, szerelem, hétköznapok, tárgyak, napszakok, történelem, szó és vers) az előzőekkel állnak rokonságban. És amint a könyvet bevezető, líraian morbid groteszk társasjáték, úgy a harmadik ciklus, a *Lőlapok* is ilyen sorozatot alkot, a metaforikus címmel újra kiemelve, hogy a lőlapokra írott

vallomások céltáblává tehetik a költőt. Szikszai metaforikus képeket alkot, aminek néhol az is következménye, hogy a gondolat nem illeszkedik pontosan a választott metaforába, hogy a másnemű anyagot az erősebb pánt alakítja tovább. Az elkomorodást, a töredezettség érzetét az is mutatja, hogy az első kötet olyan verseihez, mint a *Simogatások*, a *Kamaszkor*, a *Holtpont*, vagy az *F M K* voltak, hasonlóan nagyobb lélegzetű kompozíciót, hosszú verset, nagyobb szerkezetet ebben a könyvben nem is találunk.

A szerzőnek huszonhét grafikája (beleszámítva a borítókra tervezetteket is) a már jelzett módon jeleníti meg a versvilágot; ezek ugyancsak az egész költészetét átható, hol nosztalgikus, hol bensőségesen meleg, mégis inkább a lírai–tragikus szemlélet legújabb dokumentumai. E grafikák azonban Szikszai már ismert, emlékezetes groteszk, ironikus–gúnyos rajzai után szemléleti tekintetben is újat kínálnak. A friss anyag reménytelen, rideg, komor és taszító, mégis szinte játékos, lenyűgözően ötletdús rajzi világa, szimbolikája azoknak is megdöbentő újdonságot kínál, akik a költő rajzait főként az Élet és Irodalomból ismerik (értékelve címadását is). A szürreális lélektájt emberevő, tankot szülő teremtmények, rémállat-víziók, egymásba belenövő fura, mégis egyértelműen emberi lények népesítik be. A grafikák tematikailag, hangulatilag, jelképek sugallta, mögöttes tartalmaik révén kapcsolódnak a versekhez, a könyv különlegességét ezzel is fokozva. Ez különös a minőség a lírai, tragikus abszurd: „a lélek két fele” konfliktusainak vérre menően játékos feltárása, ami Szikszai Károly új művét sorozatunk fontos kötetévé teszi.⁴⁶⁴

Bp., 1988. április 25.

A JAK füzetek szerkesztőbizottságának elnöki tisztéről 1989 januárjában mondtam le, aminek

„formai, de korántsem formális oka, hogy mandátumom 3 esztendeje letelt. Fontosabbnak érzem, hogy mostanra akkora változások játszódtak le újabb irodalmunkban és az irodalmi közéletben, irodalompolitikában és a politikában, melyek egészen új, remélhetőleg az eddigieknél kedvezőbb feltételeket fognak tudni teremteni ennek az irodalomnak, benne a füzet sorozat megjelenésének. Az elmúlt 3–5 évben egészen új, szemléletben, beállítottságban a korábbiaktól radikálisan különböző nemzedék, sőt nemzedékek jelentkeztek, ami átformálta a JAK egészét is. Jónak tartanám, ha a füzet sorozat szerkesztését is immár ők végeznék. További, személyes okom, hogy elfoglaltságaim mértéke megnőtt, aminthogy már önmagában lemondásra készítené, hogy e munkában mind kevesebb örömet leltem.”⁴⁶⁵ (A JAK-ból 1989. szeptember 19-én léptem ki.)

*

1985. november elején betiltották a Kossuth Klub *Reform és demokrácia* címmel meghirdetett beszélgetéseit, 1986 januárjában Csurka István *Vizsgák és fegyelmik* című színdarabjának vigszínházi bemutatóját; az után, hogy amerikai körútján megemlékezett a forradalomról, előadása elhangzott a Szabad Európa Rádióban, „további intézkedésig” a PB 1985-ös ellenzéki határozatának megfelelően augusztusban szilenciumra ítélték. 1986 elején a monori találkozó

464 Budapest, Magvető, 1989. JAK füzetek 46.

465 Csapody Miklós levele Odorics Ferenchez, a JAK titkárához. Budapest, 1989. január 9.

egyik hatása volt az ellenzéki közgazdászok tanulmányait két kötetbe gyűjtő *Fordulat és reform* című gyűjtemény, amely kvázi hivatalos szamizdatként terjedt.⁴⁶⁶ Ekkor indult meg a vespéremi *Visszhang*, melybe Apám is írt „egy terjedelmes cikket környezetvédelmünk helyzetéről Géczy [János]nak [...] (s miután ajánlott módon feladott kéziratomat a postán eltüntették szimaték, személyesen vittem le Veszprémbe a másolatot). A lap tetszik, van is már baj vele elegendő.”⁴⁶⁷ Az ellenzéki hangvételű lap nemsokára megszűnt, a szegedi bölcsészkaron eközben virágzott a *Gondolat-jel* és a *Harmadkor*, kértem is, hogy küldjék, hogy az OSZK-nak teljes sorozata legyen belőlük.⁴⁶⁸ Közben éledezni kezdtek a JAK élő folyóiratai, közülük a *84-es kijárat* 1986. február 13-i, Kukorelly Endre szerkesztette estjére emlékszem (Balassa Péter, Czakó Gábor, Esterházy Péter, Földényi F. László, Garaczi László, Hekerle László, Korniss Mihály, Krasznahorkai László, Marno János, Márton László és Rácz Péter fellépésére).

Többszörösen benne éltünk „saját irodalmunkban”, de közben az életet, a politikát sem akartuk magunktól távol tartani. Akkor sem, ha a valóság egyszerre mutatkozott reményteltő és baljós előjelekkel, s ha olykor az utóbbiak tartósan fölébe kerekedni látszottak még mindig tétova mozgolódásunknak. Kevéssel az után, hogy Gorbacsov reformokat hirdetett a Szovjetunióban,⁴⁶⁹ 1986. március 15-én lezajlott a „láncchídi csata”: a rendőrség gumibottal támadt rá a belvárosban vonuló, Várba tartó fiatalok több ezres tüntetésére (Lábass Endre megúsza azzal, hogy elvették a személyi igazolványát, s amikor érte ment, rendőri figyelemzetést kapott). A sajtóban közben azt olvastuk, hogy a JAK-ba meghívott Őszi István Bukarestben járt „a pártközi kapcsolatok megtárgyalására”, de hiába, mert a román fél, bármit mondott, elutasította.⁴⁷⁰

466 Szerk. Antal László, Csillag István, Lengyel László, Matolcsy György, a Pénzügykutató Intézet munkatársai. Készült a HNF Társadalompolitikai Tanácsa részére. G.soksz.

467 Csapody István levele Ilia Mihályhoz. Sopron, 1986. február 6.

468 Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz. Budapest, 1986. január 23.

469 Mihail Szergejevics Gorbacsov (1931–) szovjet politikus. 1985-től az SZKP főtitkára, 1988–89-ben a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke, 1990–91-ben a Szovjetunió első elnöke.

470 Szűts Pál: *Bukaresti napló 1985–1990*. Budapest, Osiris, 1998. 23–24.

VI. A *Tiszatáj* 1986. évi felfüggesztése

Az 1986-os esztendő nemcsak „Erdély romlásának”, hanem (ismét) a *Tiszatáj* és az írószöveget-
ség éve volt. A kulturális politika zavarodott kilengései, az ellenzék fellépése, a JAK tevékeny-
sége, az élő folyóiratok egyre több gondot okoztak a pártközpontnak és az állambiztonságnak.
A politikai vezetésnek nemcsak az erdélyi magyarság helyzete és a hivatalos védelmező fellépés
elmaradása miatti heves hazai és nemzetközi tiltakozásokkal kellett számolnia. A *Tiszatáj*
1986. júniusi számában jelent meg Nagy Gáspár *A fiú naplójából* című „Kádár-ellenes” köl-
teménye a „rettenetes” sorokkal: „a csillagos estben ott susog immár harminc / évgyűrűjével
a drága júdásfa [...] / eljönnek ablakod alá a szegényes alkuvások vénei-ifjai mint mindenre /
elszánt hittérítők s beárad a dögszag”. A hamari következmény a szám bezúzása, Vörös László,
Annus József leváltása és a folyóirat betiltása (megjelenésének fél éves felfüggesztése) lett.⁴⁷¹

A példátlanul drasztikus megfélemlítés Aczél György elhatározása volt;⁴⁷² az MSZMP PB

„1986. június elsején a titkárság javaslatát akceptálva olyan döntést hozott, hogy mivel az az évi 6.
számú *Tiszatáj* Nagy Gáspár ellenséges tartalmú versét közölte, a lap szerkesztőbizottságának kom-
munista tagjait felelősségre kell vonni, illetve a folyóirat megjelenését az új szerkesztőbizottság
felállításáig szüneteltetni kell.”⁴⁷³

A szerkesztők leváltása és Csurka szilenciuma elleni tiltakozásképpen a Nemzetközi Pen Club
Száműzetésben lévő Írók Központjának amerikai tagozata júniusban levelet intézett Francis
King elnökhöz. *A kifejezés szabadságáért!* című felhívás szavá tette Csoóri három évvel koráb-
bi, és Köteles 1985-ös szilenciumát is, kifejezve az aláíróknak azt a reményét, hogy a „ráter-
mett” Boldizsár Iván vezette magyar Pen-központ is csatlakozik hozzá.⁴⁷⁴ A levélben felhívták
„írórtársainkat és a szólásszabadság minden hívét, hogy a rendelkezésükre álló minden módon
lépjenek fel annak érdekében, hogy a magyarországi hatóságok vonják vissza művészetellenes,
emberi jog- és szabadságsértő intézkedéseiket.”⁴⁷⁵

Állambiztonsági jelentés szerint a levél tájékoztat

„a magyar hatóságok azon lépéseiről, amelyek »veszélyeztetik a magyar írók szabadságjogait«. Tiltakoz-
znak a »*Tiszatáj*« című folyóirat betiltása, Csurka István hallgatásra ítélese miatt, és kifejezik azt a
reményüket, hogy a magyar PEN tagozat nyomást gyakorol a magyar kormányra ezen intézkedések
visszavonása érdekében. A levél egy példányát az emigráns írók amerikai tagozata megküldte a ma-
gyar PEN Klub elnöke címére.”⁴⁷⁶

471 GYURIS i. m. (2. lj.) 139–152.

472 GYURIS György: Két esztendő a szegedi *Tiszatáj* életéből. *Új Forrás*, 1997/3.

473 *Nyilvános ülést tart...* A *Tiszatáj* 1986-os betiltásáról I. Annus József: *Csattogó szélben* című emlékeztetés.

474 *Rádió-felügyelőszolgálati jelentés*. SZER 1986. július 30. Világhíradó. ÁBTL A–2003.

475 GYURIS i. m. (2. lj.) 139–152.

476 NOIJ 152. sz. Budapest, 1986. augusztus 5. BM ÁB Min.h. Titk. Sz.t. K.f. 45/78/10/152/1986 *Ideológiai, politikai diverzió*. Jh. Harangozó Szilveszter r. altbgy min.h. ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/3–49–152/3/1986. 08. 05.

1986 augusztusában

„A belső »ellenzék« a jobboldali magyar emigrációval közösen megkezdte két anyag nyugati és itthoni terjesztését. Az egyik szórólap a Nemzetközi PEN Klub amerikai tagozatának tiltakozó levele a Tiszatáj című folyóirat »betiltásáról« és a Csurka Istvánt érintő »erőszakos cenzúra-cselekményről«. [...] A másik szórólap az Inconnu-csoport és az Artéria Kiadó 1956-tal kapcsolatos pályázati felhívását tartalmazza. (A pályázat meghirdetéséről július 9-én jelentettünk a BM III/III. Csoportfőnökség információja alapján).⁴⁷⁷

A *Tiszatáj* szerkesztőségével, pontosabban a

„vizsgáló bizottsággal baráti levelezésbe léptem, postafordultával visszakértem egy Vörös Lacinak küldött tanulmányomat (Géczi [János]ról) és Markó Béla verseit⁴⁷⁸ – s lám, vissza is kaptam mindent. [...] Valami Kispál [Antal] írta alá a Csapody elvtársnak szóló levelet. Meglep, hogy [a szerkesztéssel] még Téged is megkörnyékeztetk – vö. pszichológiai alapismeretek hiánya – illetve, hogy [Lengyel] Andrisra is számítanak. Nem derül ki, hogy csak kapacitálják, vagy már tény, hogy vállalja?⁴⁷⁹

Ilia októberi válaszlevele szerint

„Állítólag Annus [József]t és Olasz [Sándor]t megtartják, persze kérdés, hogy kikkel akarják őket összehasonlítani. És ők akarják-e? Aligha. [Annus] Jóska a múzeumba gravitál, Olasz [Sándor] a főiskolára. Vörös [László]ról nincs szó, ő végleg elbocsátott. Hallom, hogy Bata [Imre] a Szépirodalmi [Könyvkiadó]t fogja igazgatni. Hát persze, mindenkit a megfelelő helyre! A Hitel című folyóirat megindítását is újra pengetik, de majdnem hihetetlen a dolog. Száraz [Györggye] még nem beszéltük meg a Kortársnál végzendő munkámat. [...] Ha Kányádi [Sándor]t látod, természetesen kérj tőle verset a nevemben – a Kortársnak. Ez mindenkire vonatkozik.⁴⁸⁰

Ilia a *Tiszatáj*ról később úgy vélte, „egy fiatalokból álló gárda még mindig jobb lenne, mint az öregekből álló, és hozzá nem értő gárda. Egy fiatal csapat, amelyik nincs benne egyik irodalmi klánban se, tudna valami jót csinálni. Persze az is a baj, hogy itt ilyen fiatal (Lengyel [András]t kivéve) nincsen.⁴⁸¹ 1986. november 12-i, az MSZMP KB-nak és a Minisztertanácsnak küldött levelében 114 író, művész, értelmiségi tiltakozott a *Tiszatáj* szerkesztőinek leváltása ellen; ezt már én is aláírtam.⁴⁸²

477 NOIJ 154. sz. Budapest, 1986. augusztus 7. BM ÁB Min.h. Titk. Sz.t. K.f. 45/78/10/154/1986. *Belső ellenzékes tevékenység*. Vagyoczy Béla r. ezdr. titk.v. Jh. Harangozó Szilveszter r. altbgy min.h. ÁBTL 2.7.1 NOIJ III/III–133–154/3/1986. 08. 07. Az Inconnu nevű független ellenzéki képzőművész csoport 1978-ban jött létre, alapító tagjai Bokros Péter, Csécsy Mihály, Molnár Tamás, Mészáros Bánk, Sipos Mihály. A ceglédi ifjúsági találkozózn tűzzománcikat, grafikáikat és szobraikat állították ki, később mail art-tal, performance-szal, happeninggel foglalkoztak. Létrehozták az Artéria szamizdat kiadót, amely *Történekek és dokumentumok* című kiadványában az 1982–83-as hatósági zaklatásokat dokumentálta; 1984–85 között fenntartották az Artéria Galériát is.

478 Ananiás kísérlete – az anyag és a forma. *Új Forrás*, 1986/6. 84–86. és Markó Béla *Téli utazás* című verse.

479 Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz. Budapest, 1986. szeptember 23.

480 Ilia Mihály levele Csapody Miklóshoz. Szeged, 1986. október 3. A levélben Győrffi Magyarországra való áttelepedésének támogatását kérte.

481 Ilia Mihály levele Csapody Miklóshoz. Szeged, 1986. október 27.

482 A tiltakozó levél szövegét közli: GYURIS i. m. (2. lj.) 147–148.

„A *Tiszatáj* c. folyóirat elleni adminisztratív intézkedések hatására az Írószövetség részéről nem-sokára tiltakozó aláírásgyűjtés kezdődött. Az ívet elsőként Németh Lászlóné írta alá, majd Csoóri Sándor, Csurka István, Mészöly Miklós és Nagy Gáspár. Az aláírásgyűjtő ív 1986. november 18-án Szegedre érkezett.”⁴⁸³

A szegedi állambiztonság decemberi javaslata szerint

„A »SZERKESZTŐ« személyével szembeni bizalom aláadására szolgálhat a közelmúltban keletkezett azon információ is, mely szerint »SZERKESZTŐ« ajánlott levelet küldött Kaposi Márton, a *Tiszatáj* újonnan kinevezett főszerkesztője részére. A levélben Dr. ILIA kéri Kaposit, hogy nevét »ne forgalmazza sem hivatalos, sem magántárgyalásokon« a *Tiszatáj*jal kapcsolatban. Közölte, hogy ha ezt nem teljesíti Kaposi, akkor »védelmet kér az Írószövetségtől«. A levél azt követően íródott, mikor »SZERKESZTŐ« tudomására jutott, hogy Kaposi több alkalommal hivatkozott megértő támogatására a *Tiszatáj* című folyóirat újraindulása ügyében.”⁴⁸⁴

Ilia Mihály nekem is megírta: „Előbb azt terjesztették, hogy én buktattam meg a T[iszatáj]-t, most meg, hogy én szervezem a bojkottot”, az új főszerkesztőt pedig arra kérte:

„nevemet hagyják ki a tárgyalásaikból, se pro, se kontra ne hivatkozzanak rám, mert nekem semmi közöm hozzájuk, a laphoz se. Senkit nem beszéltem le és rá sem, hogy közöljön ott. [...] Úgy tudom, hogy most sincs még szerkesztőség, Kaposi [Márton], Lengyel [András] és Szabó Tibor lenne eddig a fix tag.”⁴⁸⁵

Az írók és az állampárt összecsapása

A *Tiszatáj* sorsa volt az egyik fő tárgya az írószövetség 1986. november 29–30-i Vigadóbeli közgyűlésének is. Addigra már mind többen vonták kétségbe az ’56 novembere után szovjet fegyverek védelmében kiépült hatalom legalitását. Egyre többen ismerték fel Lázár Ervin igazát, aki nemcsak feljegyezte, hanem gyakran el is mondta:

„»Meghallgatjuk a kisebbség véleményét ezután«, mondják azok, akik a *többség* véleményét nem hallgatták meg eddig sem, és nagyon úgy tűnik, ezután sem. Hiszen évtizedek óta ők a kisebbség, s itt évtizedek óta a kisebbség akarata érvényesül. Igaz, a fegyver, hatalom az ő kezükben van. Van ebből kiút?»⁴⁸⁶

A közgyűlésre a felhalmozódott kül- és belpolitikai, kulturális, társadalmi, gazdasági nehézségek miatt régen nem tapasztalt feszültséggel terhes, vibráló légkörben kerítettek sort. Bár az

483 CsmRfk III/III. O. Sz.t. *Kivonat*. Tárgy: „*Endre*” fn. tmb-vel 1986. 11. 20-án tartott találkozóról készült jelentésből. ÁBTL 0–19783/5. IM.ir.

484 BM III/III–4. O. CsmRfk III/III. O. Sz.t. *Op. int. terv*. Szeged, 1986. december 18. Tárgy: „SZERKESZTŐ” fn. bny-ban. Uo. 0–19783/5.

485 Ilia Mihály levele Csapody Miklóshoz. Szeged, 1987. január 2. Szabó Tibor (1945–) filozófus, politológus, festő, grafikus. 1970–92 között a szegedi egyetem előadója, 2008-ig a főiskola tanára, 2005–11 között a debreceni, 2007-től a szegedi egyetem tanára.

486 LÁZÁR ERVIN: *Napló*. Budapest, Osiris, 2007. 57.

elhangoztakra Berecz János KB-titkár később másként emlékezett, megfelel a valóságnak, hogy „A közgyűlés előkészületei a számunkra kedvezőtlen légkörben folytak. Szeptemberben a szövetség választmánya levélben állt ki a *Tiszatáj* mellett, érvelve/követelve az újra megjelentetését [!]. November közepén 114 író levélben állt ki a *Tiszatáj* ismételt megjelentetése érdekében [!].”⁴⁸⁷ A pártközpont fel is akarta oszlatni az akkor már Cseres Tibor elnöksége alatt működő írószövetséget, de már nem merte. Inkább újabb és újabb támadásokat indított ellene, megkísérelve egy „alternatív” írószövetség alapítását is.

Ez a közgyűlés, az írók és az állampárt kemény összecsapása volt a végjáték kezdete. A felszólalók többsége nyíltan vállalta a konfliktust a pártvezetés és a kulturális kormányzat képviselőivel, akik sarokba szorultak, és a felvetett kérdésekre zavarodott, fenyegetőző válaszokat adtak. A meglévő szekértáborokhoz és a köztes zónákba tartozó írók sokféle taktikát követtek felfogásuk, vérmérsékletük és érdekeik szerint. Alföldy Jenő azt mondta,

„A kommunista írókat is aggasztja a határon túli magyarok helyzete, de ezekre a gondokra csakis a politikai vezetéssel lehet és kell megoldást keresni, az ellenséges fórumok igénybevétele csak árt, éppen azoknak, akikért oly hangosan emelnek szót némelyek.”⁴⁸⁸

Eörsi István kijelentette,

„Az a szabadság, amelyik csak egy nagy létszámú párt különbejáratú szabadsága, nem szabadság [...]. Az irodalomban is mindent szabad, leszámítva a tabuk érintését, hiszen mindenfelé a hatalom védte bensőségesség uralkodik – vannak, akiknek »mindent lehet« [...] a cenzúra léte is csak nemrég mutatkozott meg nyíltan, Csurka [István] ügyében. Eddig úgy tudtuk, hogy az ismert tiltólista-rendszer mellett csak a háromlépcsős kiadói cenzúra működik, nem pedig a rendőrségi is.”⁴⁸⁹

Sánta Ferenc azt a „ravasz” kérdést tette fel,

„Mi az oka annak, hogy a politika nem akar együttműködni a politizáló társadalommal? Nemcsak az írók között, de a politikában is vannak olyan erők, akiknek nem érdeke az együttműködés. Azt kellene megvizsgálni, kik ezek? A *Tiszatáj* buta és brutális felfüggesztése vajon kinek állott érdekében? A politikában már régen jelen van egy kontraszelektív erő, amelyik az egész művelődésben maradandó károkat okozott. Ez az erő, ez a közeg nem alkalmas az értékek befogadására, nem érzékeny a felfogása, nem alkalmas az információk pontos továbbítására a politika felé, mert csak a saját hatalmát nézi, semmi más nem érdekli, Karrieristák, kegyencek, lézengő ritterek és rablók, akiknek sem a magyarsághoz, sem a szocializmushoz nincsen semmi közük.”⁴⁹⁰

487 BEREZ János: *Vállalom*. Budapest, Print Kft. 2003. 453.

488 Alföldy Jenő (1939–) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. 1969-től az *ÉS*, 1986–88-ban a Magvető Könyvkiadó, 1989–92 között *A hónap versei* című televíziós műsor szerkesztője, 1991-től a Nemzeti Tankönyvkiadó főszerkesztője.

489 Eörsi István (1931–2005) író, költő, műfordító, dramaturg, közíró. 1953-tól Nagy Imre követője, részt vett az '56-os forradalomban. 1956 decemberében nyolc éves börtönbüntetésre ítélték, 1960-ban szabadult. 1967-től az *ÉS* munkatársa, 1977-től színházi dramaturg, ellenzéki magatartása miatt elbocsátották. 1983–86-ban Berlinben élt, 1990–2004 között az SZDSZ tagja.

490 Sánta Ferenc (1927–2008) bányász, író. 1945 után Kolozsvárról telepedett át Magyarországra. 1956-ban a Petőfi Kör vezetőségi tagja, 1958-tól az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, 1987-ben az MDF alapító tagja. *Húsz óra* és *Az ötödik pecsét* című regényeit megfilmesítették (1965, 1976).

Mészöly Miklós is úgy vélte, „Kiábrándultság és közös unalom uralkodik a politikai döntések iránt, mert ezek csak a hatalmat érdeklik, az irodalmat nem. A mi törvénykönyvünk keservesen más. Az író dolga megkeresni az igazságot és katarzissá tenni. Az író nem végrehajtó.” Véleménye szerint „Rossz a közgyűlés időzítése, mert a politika nincs abban a helyzetben, hogy a mostani megfeneklettségben távlatot adhatna.”

Berecz Jánosnak Kádár

„világos és általam támogatott utasítást adott: *akadályozzam meg, hogy az Írószövetség legális ellenzéki központtá alakuljon!* Ez, úgy ítélem meg, egybeesett a szövetség kommunista aktívájának az állásfoglalásával is: nem adminisztratív intézkedésekre, hanem politikai vitára, harcra van szükség.”⁴⁹¹

Berecz ezt követve járt el, visszatámadó válaszával nagy felháborodást keltve.

„Okosabb politikát? Válaszolhatnánk: jobb irodalmat! Mészöly [Miklós] csak a politikát bírálta, de az irodalmat nem. Pedig a politika igyekszik »irodalmi« lenni, mi is olvasunk, még ha mélyebbről is jöttünk, az ecsedi lóp környékéről. Meg hogy nemzeti csőd? Nem volt elég tegnap két zsebkendő. Hol van itt a nemzeti csőd? A reformgondolatok ebben a pártban születtek meg, hol van akkor az a csőd? Önök talán mindent tökéletesen csinálnak? Kell a vita, van is vita. Nem lehetne inkább az eredményekre figyelni? Amit meg tegnap Eörsi [István] mondott, az mondjuk kielégülésnek elég. A felelős aggodalom, az rendben van, de a gyanakvás meg a praktika nem kell. És nem jó az aláírtas kielégülés sem, mert mindenki érzékeny lesz, és akkor egy bizonyos határon túl már nem biztos, hogy csak a józan ész reakcióira lehet számítani, hanem esetleg érzelmileg áthatott következtetések levonására is sor kerülhet. [...] Nem igaz az sem, hogy környezetünk ellenünk van, ez a szomszédos szocialista országok aljas megvádolása. Hát ez a tizenhatmillió magyarért való felelősségvállalás? Hogy a nemzetközi konferenciákon a vádlottak padjára ültessenek bennünket, magyarokat, azt akarják? Avatkozunk bele a szomszédok dolgába? Ilyen felelősségből nem kérünk. Minden rendes magyar emberért felelősséget kell vállalni, de ezt provokatív hanggal nem lehet. [...] Mi kívülről nem tudunk segíteni, csak, hogy tarthassák magukat. Tessék elhinni, nekünk is fáj, ami a testvéreinknek fáj.”

Köpeczi Béla azzal vádolta az írószövetséget, hogy régóta nem más, mint hogy „politikai kérdések örök vitatásával akadályozta a kibontakozást, a legfőbb kérdésekben kérdőjelezve meg az MSZMP stratégiáját, politikai pluralizmust és polgári demokráciát követelt a szocializmus szövetségi rendszerén belül.” Alapkérdésnek mondta,

„vajon az írószövetség tiszteletben tartja-e az ország törvényeit, mert e nélkül társadalmi szervezet nem működhet Magyarországon. Mi a művelődéspolitikai koncepciója? A kialakult pluralitás megtartása, az értékek védelme, az intézményrendszer megújítása, nagyobb demokratizmus, társaságok, egyesületek.”

Köpeczi kijelentette,

„Némelyik, a szomszédságban élő magyarsággal kapcsolatos felszólamlás éppen a szocializmussal, a szocialista építőmunkával való szembenállást erősítette itt. Pedig a nemzetiségi kérdés jelentőségével

491 BEREZC I. M. (487. l.) 453–458.

minden magyar vezető tisztában van: a szocializmus és a magyarság ügye szorosan összefügg, a kettő elválaszthatatlan, káros tehát az ellenséges fórumok igénybevétele és a hazai ellenzék működése. Az MSZMP folytatni kívánja a nemzeti egység erősítését szolgáló politikáját, de a határon túli magyarok ügyében is a Magyar Népköztársaság alkotmányának alapján áll, ami az irodalmi folyóiratokra is vonatkozik.”

Csurka István, akit többször támadtak és védtek, közölte: komolyan gondolta, amiket aláírt, „saját belső szabadságáért, írói autonómiájáért küzdve, amit geopolitikai helyzet, külső konstelláció nem befolyásol. [...] Nem tiltakozott a tiltások ellen, mert nem ismeri el a tiltó kéz judíciumát a tiltásra és a három T-re.” Saját költői kérdését később Berecz János maga válaszolta meg:

„Mi a megoldás? A KB lemond és átadja a hatalmat az írószövetség választmányának? [...] Az Új Forrás esetében még azt mondtuk, oldják meg ők, a Tiszatájat mi oldottuk meg. A felelősök azok, akik kipróbálták, milyen a viszonya az MSZMP-nek az elmúlt harminc évhez. Mi meglátjuk az erdőben a júdásfát. Bojkott lesz? Hát mégsem olyan fontos a határon túli magyar irodalom? Mégis a politikai konfrontáció a lényeg?”

Czine Mihály Nagy Gáspár versének közlését szerkesztői tévedésnek mondta, mert „alkalmat adott a Tiszatáj ellen fölgyűlt gyűlölet kitorésére.”⁴⁹² A demokratikusan választott, immár részben ellenzéki elnökségbe Csoóri és Csurka is bekerült. 1987 januárjában Köpeczi bejelentette, hogy az írószövetséget a kormányzat nem tekinti a magyar írók egyedüli képviselőténak; a vezetőséggel való szembenállásuk miatt 26-an kilépnek a szövetségből, a pártvezetés iránti hűségük kifejezéséért.

A közgyűlést okkal súlyos vereségként elkönyvelő politikai vezetés gyakorlatából ez után nem hiányoztak sem a büntető intézkedések, sem az „eszmei viták”, de a lényeg nem változott, nem is változhatott. Köpeczi az akkor már kényszerű „nyugati nyitásról” osztrák partnerével folytatott párbeszédben is világossá tette, hogy

„Magyarországon minden kulturális intézmény államosított; akár akarja, akár nem, az állam felelős értük, tevékenységükért, akár kiadóról, akár színházról vagy kulturális központról stb. van is szó. Az ötvenes évek dogmatikus kultúrpolitikája mindezeket az intézményeket központilag akarta irányítani. Az elmúlt három évtizedben messzemenő decentralizálást hajtottunk végre, így elmondhatjuk, hogy a kiadók, színházak stb. a kultúrpolitika megvalósításában viszonylagos autonómiával bírnak. [...] Az állam feladata a kultúra demokratizálási folyamatát előmozdítani, és a tudomány, a művészet és az irodalom fejlesztéséhez az állandó támogatást garantálni. Ami a kultúra ideológiai orientálását illeti, minden kultúra mindig az uralkodó ideológiával van összekötve. És ezt az uralkodó ideológiát egy szocialista államban a kommunista párt képviseli. Ebben a vonatkozásban csak azért beszélünk »hegemóniáról«, mert *tapasztalat szerint* abból indulunk ki, hogy társadalmunkban a marxizmus mellett, a szocialista ideológia mellett még más világnézetek is léteznek.”⁴⁹³

492 *A Magyar Írók Szövetsége 1986. november 29–30-i közgyűlésének jegyzőkönyve*. G.m.

493 Peter GLOTZ – Hans-Joachim HOFFMANN – Béla KÖPECZI – Fred SINOWATZ: *Az ellentétek párbeszéde. Bécsi vita az európai kulturális örökségről*. Vitavezetők: Boldizsár Iván, François Bondy. Budapest, MTI, 1987. 64. 94–95.

Agárdi Péter ugyanezt másként fejezte ki:

„A valóságos helyzetből – s nem az illúziókból, dogmákból – kiindulva az MSZMP művelődéspolitikája azt a célt tűzi ki, hogy – elsősorban elvi–eszmei eszközökkel – a marxizmus hegemoniájának biztosítására és erősítésére törekedjék. Ez azt jelenti, hogy a társadalom művelődéspolitikai fórumainak – nem utolsó sorban az oktatásügy műhelyeinek, az iskoláknak – egyértelműen biztosítaniuk kell e világnézet és a szocialista műveltség iráni igény érvényesülését. Jelenti a tudomány – s ennek révén az alkotó marxizmus – állandó továbbfejlesztésére való ösztönzést, az elvi alapokra épülő nyitottságot, a viták, ezen belül a marxisták közötti viták ösztönzését is. S jelenti végül – mindezekkel szoros összefüggésben – az idealista, a burzsoá, az antimarxista nézetekkel való határozott, elvszerű vita kötelezettségét a társadalmi nyilvánosság minden szintjén, a tudományban és a művészeti, kritikai közegben egyaránt. A szövetségi politikát hitelesítő ideológiai vita komolyan vétele a párt vezető szerepének nélkülözhetetlen tényezője a művelődés minden területén – a tömegkommunikáció nyilvánossága előtt és a kis közösségekben, a szülők–nevelők kapcsolatában és az ifjúság sajátos szokásainak, értékszemléletének figyelemmel kísérésében, alakításában, a tudományos közéletben és a művészeti műhelyek munkájában.”⁴⁹⁴

Azt már a Magyar Nemzetből tudtuk meg, hogy *Ismét megjelent a Tiszatáj*, a Csongrád Megyei Tanács gondozásában, és hogy „nemcsak irodalmi, hanem művelődési és társadalompolitikai folyóirat is.”⁴⁹⁵

1987-ben megkaptam a Móricz-ösztöndíjat, de „nagyon keserű szájjal, olyan, mintha meg se kaptam volna. Pénz üti a markom, kifelé is minden rendben van vele, de ismerem az ügy háttérét is” – írtam 1987. február végén Ilia Mihálynak.⁴⁹⁶ A „háttér” Apámnak foglaltam össze: a „Móriczcal” furcsán vagyok, mert

„Íme, a korunkra jellemző történet. Az ösztöndíjról szóló értesítés átvétele után Köpeczi [Bélána]k írtam egy formális köszönőlevelet (mégis, a miniszter adja), amit az Irodalmi Osztályon, jót akarván nekem, visszatartottak. Volt kollégáimtól tudom az előzményeket: a minisztérium, miután radikálisan szembefordult az írószövetséggel, egy hatalomban lévő emberekből álló Irodalmi Kollégium felállítását határozta el (mint '56 után az Irodalmi Tanács). Ez után ez akarja betölteni az írószövetség szerepét (alternatív írószövetség?). Máris átvették a külügyek intézését, el fogják venni az utazásokat, a protokollt, csökkentették a szövetség költségvetését, így húzva ki alóla a szőnyeget, hogy összeomljon. Mindez szép lassan terjed ki a JAK-ra is, lévén a JAK az írószövetség része, és mert a napokban nagy rosszallásra külön nyilatkozatban is kiállt mellette. A JAK elleni lépések közé tartozott, hogy Köpeczi feloszlatta a Móricz-ösztöndíjbizottságot, tagjainak külön-külön levelekben köszönve meg addigi működésüket. Ilyen levelet a bizottság JAK által delegált tagjai nem kaptak (az ösztöndíjba a JAK-nak a jövőben nem lesz beleszólása). Köpeczi titkárságán éppen ezeket a köszönőleveleket ellenőrizte valaki, amikor kiderült, hogy a miniszter aláírta már mindegyik díjazott

494 AGÁRDI Péter: *Művészet és közösség. Művelődéspolitikai írások*. Budapest, Múzsák Közművelődési, 1986. 19.

495 *Magyar Nemzet*, 1987. március 7.

496 Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz. Budapest, 1987. február 27. Az 1987-es év további díjazottai: Andrassew Iván, Bálint Péter, Keszthelyi András, Mányoki Endre, Nóvák Béla, Parti Nagy Lajos, Szeles József, Tábor Eszter, Tamási Orosz János és Téglásy Imre. L. „...nálunk nélkül a jelen nem létezik”. *Szemelvények a Móricz Zsigmond irodalmi ösztöndíj 30 éves történetéből*. Összeáll., előszó GÁSPÁR György, a bibliográfiát összeáll. MONOSTORI Judit. Budapest, Hungarofest Kft., 2004. 327–329.

értésítését, csak az enyémet nem, annak ellenére, hogy a legtöbb ajánlást (és szavazatot) én kaptam. A díjazottak listája pedig úgy állt össze, hogy a javasoltakat az Irodalmi Osztály összesítette. Amikor elkészült, Vajda [György] miniszterhelyettes megkérdezte a főosztályvezetőt [Bacsoni Gábert], rendben van-e a névsor. Bacsoni azt mondta, igen (úgy tudta, öt év után én is »szalonképes ellenség« vagyok, arról pedig szó sem lehet, hogy listavezetőként ne kapjak Móriczot), mire Vajda fölvitte a listát Köpeczi titkárságára. Másnap Vajda éppen miniszterhelyettesi értekezletet tartott, amikor Köpeczi tajtékozva hívatta, micsoda disznóság, hogy merik a Csapodyt javasolni, nem tudják, hogy ki ez? És a sárga földig lehordta Vajdát, hogy annak akarnak ösztöndíjat adni, aki... Tisztatáj stb. Hosszan, mélyen felháborodva sorolta a rólam tudni valókat, majd, miután megegyeztek szó szerint abban, hogy kutyából nem lesz szalonna, a lehordás menetrendszerűen leszállt az alsóbb szintekre. De vissza az elejére és a lényegre: azt, hogy egyáltalán felment a javaslat, Vígh Józsefnének köszönhetem. Úgy derült ki a történet, hogy amikor utána kérdeztem Köpeczihez írott levelemnek, Víghné elmondta, hogy visszatartották. [...] a Móriczot azért kaptam meg, mert a kiértécsítő leveleket a díjazottaknak már postázta az Irodalmi Osztály (nekem is). Erre való hivatkozással mentek föl megint Köpeczihez, aki akkor már nem tehetett egyebet, mint hogy az átadás előtti napon dühöngve, de végül aláírta az enyémet is. Így lettem én Móricz Zsigmond irodalmi ösztöndíjas, merő tévedésből, Magyarországon, 1987-ben. Ebből, és az írószövetség, a JAK és az irodalom elleni primitív retorziósorozatból az az érdekes, hogy a bűnök nincsenek feledve. [...] azt is hallani, hogy Radics Katalinból vagy Knopp Andrásból csinálnak minisztert, Grósz Károly lesz maga az Utód, és hogy Horváth István lenne a miniszterelnök.⁴⁹⁷ Persze, mondanak mindent. Azt is, hogy 75. születésnapja [május 26.] után Kádár nyugdíjba megy, de április 4. ürügyén még egy csomó embert elzavarnak a fenébe, és aztán, ami az Aczél-érában jó volt, annak vége, ami rossz, az marad. Pozsgay [Imre] megerősödése talán csak egy hosszú átmeneti idő után várható, a fő kérdés, mi lesz Gorbacsovval? Két rossz közül az a kisebbik, sőt már az egyetlen lehetőség számunkra, ha győz a »gyorsítás«, mert ha nem, megint végünk van évtizedekre. Ebben a még soha nem látott, minden területen eluralkodott zavarban a nagy Szovjetunió sem biztos pont többé, sőt igazán ott folyik a nagy harc. Itthon éppen az ottani, állítólag máris frissebb levegőtől akarnak elzárni minket. Most jött vissza Fekete Gyula a moszkvai békekonferenciáról, azt mondja, ott jobb a hangulat, nagyobb a szellemi szabadság, mint nálunk.⁴⁹⁸ Akik az írószövetséget minden erővel szét akarják verni, Kovács Pistáról terjesztik, hogy [Lech] Wałęsa ügynöke, a magyar nagykövetségek pedig kormányzati ukázra azt közlik hivatalosan Varsóban, Kelet-Berlinben, Prágában, Belgrádban, Bukarestben és Moszkvában, hogy a Vigadóban egy nacionalista, ellenforradalmi, antiszemita és antikommunista párt alakult, de a kormány le fogja törni.⁴⁹⁹

A végjáték

Az ellenséges, és mind jobban kiéleződő magyar–román viszony aktuális botrányköve, az újabb magyarelles támadások ürügye az *Erdély története* lett, amely az Akadémiai Kiadónál

497 Radics Katalin az MSZMP KB TKKO vezetője. Grósz Károly 1984–87 között a Budapesti Pártbizottság első titkára, 1985-től PB-tag. 1987 júniusától miniszterelnök, 1988 májusától 1989 októberéig az MSZMP főtitkára.

498 Fekete Gyula (1922–2010) író, szociográfus, újságíró. 1956-ban az írószövetség titkára, letartóztatása után 1957-ben szabadult. 1965-től a Budapest szerkesztője, 1981-től az írószövetség alelnöke, 1988-tól a Hitel munkatársa.

499 Csapody Miklós naplója. 1987. február 25.

jelent meg három kötetben.⁵⁰⁰ Az RKP KB Politikai Végrehajtó Bizottsága 1987. január 13-i ülésén Nicolae Ceaușescu magából kikelve becsmérelte az MSZMP uszító, területi revíziós terveket dédelgető nacionalista politikáját, amely egész Európát Románia ellen hangolja, és az agresszió megelőzésére frontális támadást sürgetett. A főtitkár-államelnök felszólalt a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsa február 26-i bukaresti nagygyűlésén is, ahol újólág súlyos vádakkal illette Magyarországot; szerinte úgymond nehéz megérteni az idejétmúlt horthysta, fasiszta, sovíniszta, rasszista tételek felelevenítését; miként képzelhető el, hogy más népeket gyalázó munkák kiadásához egy tudományos akadémia adja a nevét? „Milyen tudomány ez? Kit szolgál az ilyen úgynevezett tudomány, ha nem a legreakciósabb imperialista köröket?” Ezzel a beszéddel kezdődött a központilag irányított magyarellenes támadássorozat. (Az egybegyűltek, köztük Hajdu Győző, Rab István, Rác Győző szintén elítélték a „románellenes történelemhamisító kiadványt”.)⁵⁰¹ A magyar kormánysszóvivő és az MTA elnöksége megkésve, csak 1987. április 1-jén utasította vissza az *Erdély történetét* ért román vádakát.

Mivel már az OSZK-nak is alig volt a könyvből, főigazgatói engedéllyel sikerült hat példányt Kolozsvárra, Marosvásárhelyre és Sepsiszentgyörgyre juttatnom a kolozsvári főkonzultátus segítségével.⁵⁰² Egyébként is

„Nagyon rossz hírek érkeznek M[olnár]. Gusztiról: voltak nála, elvitték nemcsak az *Erdély történetét*, hanem sok egyebet.⁵⁰³ Úgy hallom, nem volt Gusztinak Bukarestben semmi veszélyérzete, 1970 óta nem nyúltak hozzá, azt hitte, ez így marad. Fantasztikus anyagok – a fél »nemzetiségi« múlt – voltak otthon nála papíron és kazettán, azt mind elvitték, és előszedték azokat is, akikkel szorosabb kapcsolatot tartott. K[ántor]. Lajos ezek között van, nem tudom, voltak-e nála is, végtére is Gusztinak rokona [unokahúgának férje – CSM]. Meghurcolták ugyanígy Fábíán Ernőt, Bíró Bélát, Szilágyi N. Sándort és még öt embert. Nem tudni, mi lesz ott, ez nyilvánvalóan a Kriterion elleni támadás is egyben. Remélem, Guszti nem jut majd Szócs Géza sorsára, érte a magyar kormányzat tesz valamit végre, ha szorul a hurok.”

Ami itthoni dolgainkat illeti, Ilia Mihálynak február végén írott soraim szerint a JAK szerény lendületet vett, „De csak ez; a felépítmény – aminek a része a JAK meg a füzetek, az leépülni látszik.”⁵⁰⁴ Március 3-án Fülöp Mihály és Barabás Béla *Történelem és kisebbség*, magam pedig *Irodalom* címmel adtunk elő a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Társadalomtudományi Klubjának *Erdély '45 után* című fórumán,⁵⁰⁵ „nagyszámú érdeklődő hallgatóság előtt.

500 Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.

501 Szűts i. m. (470. lj.) 42.

502 *Hozzájárulás*. Budapest, 1987. március 9. Juhász Gyula akadémikus, főigazgató. G.m.aut. Listáim szerint 1983–88-ban összesen több mint 3 ezer kötetet vittem, illetve juttattam ki Erdélybe a kolozsvári magyar főkonzultátus segítségével.

503 Molnár Gusztáv (1948–) filozófus, történész, politológus, geopolitikus, szerkesztő, tanár. 1970-tól a Kriterion Könyvkiadó szerkesztője, a zaklatások elől 1988-ban telepedett át Magyarországra. A *Limes* és a *Magyar Napló* szerkesztője, a Dunatáj Intézet mb. vezetője. 1991–2003 között a Teleki László Alapítvány főmunkatársa, 2006-ban a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem docense.

504 Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz. Budapest, 1987. január 27. Miután a Kriterion Kiadótól elbocsátották, Molnár március 30-án települt át Magyarországra.

505 A rendezvény plakátja. Nytv.aut. Fülöp Mihály diplomáciatörténész és Barabás Béla, a Magyarságkutató Intézet munkatársa.

Annak hírére, hogy a kolozsvári Securitate Balázs Sándort, Tompa Gábort is meglátogatta, 1987 januárjában Ilia Mihálynak azt írtam

„ki vagyunk szolgáltatva nekik [a román hatóságoknak – CSM].⁵⁰⁶ De talán ez után [Szűrös Mátyás külügyi KB-titkárnak a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsa nyilatkozata elleni, 1987. január 25-i tiltakozása után – CSM]⁵⁰⁷ a magyar állampolgár jobban maga mögött érezheti a magyar államot, amelynek polgára.”

Tudattam még, hogy a *Kortárs*nak beszerzett kéziratokat a főkonzulátus útján hozom be, ők „biztos, hogy segíteni fognak, mint mindig.”⁵⁰⁸ Mivel a lapokban rendre megjelentek Markó Béla, Szilágyi István, Tompa Gábor és mások Kolozsváron, Marosvásárhelyen begyűjtött és diplomáciai futárpostával érkezett művei,⁵⁰⁹ folytattam a „kéziratyűjtést”. Hazatérve

„elmentem Kardos [György; †1985. december 27.] sírkőavatására (a JAK képviselőjében...). Virágot nem vittem, mert K-nak, a füzetek esküdt ellenségének ez furcsa lett volna. Muris volt ott látni a literátusok között a sok nap barnított, ráncosodó arcú öreg belügyest, akik előbb-utóbb, ha nem is a munkásmozgalmi parcellába, de végül ugyanoda kerülnek, ahová az Ezredes.”⁵¹⁰

JAK-tagként mentem el régi munkahelyemre is, a minisztériumba, ahová

„néhány embert – főleg Móricz-öszöndíjasokat – beszélgetésre hívtak (őszinte, kötetlen, baráti). Ott volt Baczoni [Gábor (Rátki András utóda)] mellett Vajda [György], vagy két órán át tartott, általános érdeklődés, ki hogy van stb. Nem érdemes »politizálni«, udvariasnak lenni – úgyhogy beszélünk a JAK-ról, a füzetekről, a JAK-lapról, a Hitelről, Csukáról, és erről az egész kutyaszról, amiben élünk. A felek mindenben egyetértettek, mármint ők mivelünk.”⁵¹¹

1988 januárja azzal az ismét több száz értelmiségi által aláírt felhívással kezdődött, amely elítélte a Ceaușescu-rendszert. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának helyzetérzékeléséből azonban (nem lebecsülve a tény, hogy a vezetés egyáltalán eljutott idáig) az események ismeretében is csak ennyire futotta: a bizottság

506 Balázs Sándor (1928–) erdélyi magyar filozófus, eszmetörténész. A Babeș-Bolyai Egyetem tanára, a *Kiáltó Szó* című kolozsvári magyar szamizdat (1988–89) szerkesztője. Tompa Gábor (1957–) erdélyi magyar költő, rendező. 1981-től a Kolozsvári Állami Magyar Színház rendezője, 1990-től igazgató-főrendezője.

507 Szűrös Mátyás (1933–) politikus, diplomata. 1965-től az MSZMP KB Külügyi Osztályának munkatársa, 1975-ben berlini, 1978–92-ig moszkvai nagykövet, KB-tag. 1983-ban a Külügyi Osztály vezetője, 1985-től parlamenti képviselő, 1985–89 között a Külügyi Bizottság elnöke. 1989 márciusában az országgyűlés, október 23-tól a Magyar Köztársaság elnöke. 1989–2002 között az MSZP képviselője, az országgyűlés alelnöke, 1994-től az IPU magyar tagozatának elnöke.

508 Megfigyelésemről és a főkonzulátussal való kapcsolatomról ld. CSAPODY Miklós: Pályafutásom a Szekuritáténál. In: KÁNTOR Lajos (szerk.): *Titkosan – nyíltan. Korunk-történetek a titkosszolgálatok működéséről: emlékezések, tanulmányok, dokumentumok*. Kolozsvár, Komp-Press–Korunk Baráti Társaság, 2014. 72–100.

509 Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz. Budapest, 1987. augusztus 31. Szilágyi István (1938–) erdélyi magyar író, a *Kő hull apadó kútba* című regény (1975) szerzője. 1968–89 között az *Utunk* főszerkesztő-helyettese, 1990-től a *Helikon* főszerkesztője.

510 Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz. Budapest, 1987. szeptember 16.

511 Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz. Budapest, 1987. szeptember 21.

„Aggodalommal állapítja meg, hogy a Romániában élő magyarság többségének életkörülményei, nemzetiségi-állampolgári jogaik érvényesülésének feltételei – szoros összefüggésben a Román Szocialista Köztársaságban kialakult gazdasági, politikai viszonyokkal – az utóbbi években tovább romlottak. Nemzetiségi hovatartozásuk, anyanyelvük és kultúrájuk miatt hátrányos megkülönböztetések érik őket. Nemzetiségi létüket, azonosságtudatukat erőszakos asszimilálásra irányuló intézkedések veszélyeztetik; társadalmi, művelődési intézményeiket fokozatosan elsorvasztják, illetve megszüntetik; magyarországi rokoni és egyéb kapcsolataikat erőteljesen korlátozzák. Mindennek következtében növekvő számban hagyják el szülőföldjüket. Társadalmunk legszélesebb köreiben fokozódó nyugtalansággal figyelik a Romániában élő magyarok helyzetének rosszabbodását. Az erőszakos asszimilálásra irányuló intézkedéseket, magyarországi kapcsolataik akadályozását összegegyeztetetlenné tartják a szocializmus eszméivel és gyakorlatával. Esetenként nacionalista indulatoktól fűtve hiányolják, illetve sürgetik az MSZMP és a Kormány határozottabb fellépését a romániai magyar nemzetiség érdekében. A romániai magyarok helyzete belpolitikai életünk súlyosan zavaró tényezője lett. A Magyar Szocialista Munkáspárt nemzetiségi politikájában – a lenini elveknek megfelelően – abból indul ki, hogy a nemzetiségi jogokat azoknak az államoknak kell biztosítaniuk, amelyek keretében a nemzetiségek élnek. Lehetővé kell tenni számukra anyanyelvük szabad használatát, sajátos művelődési igényeik kielégítését, az anyanemzetekkel való kapcsolattartást. [...] Az anyanemzeteknek természetes joga és kötelessége, hogy törődjenek az országuk határain kívül élő, velük azonos nyelvet beszélő népcsoportok helyzetével; kifejezzék anyanyelvi és kulturális kötődéseken alapuló szolidaritásukat irántuk; kapcsolatban legyenek velük és támogassák őket abban, hogy más országok állampolgáraiként is megőrizhessék nemzetiségi azonosságukat, anyanyelvi kultúrájukat. A nemzetiségek helyzete túlmutat az államok szűkebb értelmezett belügyeinek körén: az érintett országok viszonyát is befolyásolja. [...] Fokozott figyelmet kell fordítani a külföldre irányuló román propaganda torzításaira, magyarelles tendenciáira, a magyar történelmet és a magyar–román kapcsolatokat eltorzító megnyilvánulásaira. Ezekre indokolt esetben a nemzetközi nyilvánosság előtt adjunk megfelelő választ.”⁵¹²

A tisztán belpolitikai megfontolásokból kiinduló állásfoglalás-tervezet jelentősége abban állt, hogy a „nemzetiségi kérdést” a magyar párt, szakítva addigi álláspontjával, kivonta az államok belügyeinek köréből.

Az erdélyi Limes-kör megszűnte után jelent meg a *Kiáltó Szó*, Balázs Sándor nyolc számot megért kolozsvári szamizdat folyóirata Cseke Péter, Cs. Gyimesi Éva, Fábíán Ernő, Jakabffy Tamás, Kántor Lajos, Mester Zsolt, Nagy György, Pillich László, Salat Levente, Szilágyi N. Sándor és mások írásaival.⁵¹³ Ami már régóta érlelődött az egész országban, abban Szűrös Mátyás nyilatkozata hozott újabb fordulatot. Egyébként is „fordulatban” voltunk, de akkor már a rádióban is elhangzott, hogy

512 *Javaslat az Agitációs és Propaganda Bizottság állásfoglalására*. G. Rajta Rátkai Ferenc miniszterhelyettes 1989. június 6-i kézírásával: „Annak idején – természetesen – nem került politikai fórum elé, döntés nem született, ellenben létrejött a »dicsőséges« aradi találkozó [1988. augusztus 28.]”

513 A Ceaușescu diktatúrájával szembe forduló Limes Kör 1985-ben jött létre Molnár Gusztáv kezdeményezésére, Ágoston Vilmos, Balázs Sándor, Bíró Béla, Bíró Gáspár, Cs. Gyimesi Éva, Fábíán Ernő, Lőrincz Csaba, Salat Levente, Szilágyi N. Sándor és Vekov Károly részvételével. Utolsó megbeszélésükre 1986 végén került sor, a kör 1990-ben alakult újjá Kolozsváron.

„A határainkon kívül élő magyar nemzetiség, főleg a Kárpát-medencében élő magyarság a magyar nemzet részét képezi. Joggal elvárhatják, hogy Magyarország minden körülmények között felelősséget érezzen értük, és kellő határozottsággal szóvá tegye hátrányos megkülönböztetésüket.”

Ez után kezdődtek a Jurta Színház politikai vitafórumai, emlékszem, valamelyik délelőttön egymás mellett ült Csoóri Sándor és Konrád György, aztán a tüntetés Ceaușescu ellen és a román nép mellett a nagykövetség előtt, gyertyagyújtás, Tamás Gáspár Miklós beszéde. Ugyanaz a politikai vezetés, melynek (egyik) véleményét Szűrös képviselte, rendőrökkel koboztatta el a tüntetők Ceaușescu-ellenes transzparensait. Egy 1988. februári állambiztonsági jelentés szerint az MDF üléseiről Ilia Mihályt telefonon úgy tájékoztatták, „február első hetében folytatni fogják a Demokrata Fórum üléseit, megtárgyalandó témaként a magyar nemzetiségek helyzetét jelölték ki.”⁵¹⁴ Február közepén jelent meg a *Magyar Nemzet*ben „a Szokai–Tabajdi”, az MSZMP KB Külügyi Osztálya két fiatal munkatársának *Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés* című tanulmánya, minden irányban nagy port kavarva. Az MDF már a romániai Néptanácsi Elnökök Országos Konferenciája márciusi fóruma előtt fellépett a falurombolás ellen, amelyet Ceaușescu szisztematizálásnak nevezett, újabb harcot hirdetve a magyarországi sajtó „retrográd, nacionalista és soviniszta, miszticista, egoista, individualista megnyilvánulásai, parazita tendenciái” ellen.⁵¹⁵ Az irodalom és a folyóirat mellett az MDF volt a téma az *Életünk* 1988. március 4-i pilvaxbeli összejelentésén is; szervezeti sorra alakultak, folytatódott a Jurta Színház vitasorozata. A kormány mégsem vett róla tudomást, ellenzékiek lakásán továbbra is házkutatások zajlottak, miközben a változást segítette elő 1848–49, ’56 eseményeinek, Nagy Imre és a mártírok, március 15. aktualizált, mind gyakoribb felidézése. A nemzeti ünnep reggelén a rendőrség ismert ellenzékieket tartóztatott le, Budapesten mégis 15 ezren tüntettek. Nemsokára Kádár kijelentette, nincs semmiféle válság Magyarországon.

Balázs Attila, Szikszai Károly JAK-kéziratának leadása, Tolnai Ottó és Balázs Attila 1987. márciusi eleji közös pesti esteje után, februárban ismét Erdélybe készültem, pedig már rég úgy éreztem, „anyaországi” megfigyelésem némileg csökkent, „utódállami” ellenőrzésem pedig mintha fokozódott volna. Utóbbit annak tudtam be, hogy a kolozsvári főkonzulátussal való kapcsolatom egyszerre jelentett védelmet és váltotta ki a Securitate érdeklődését. Alföldi László konzulnak és Vékás Domokos főkonzulnak köszönhetően minden, amit Pesten bevitettem a Külügyminisztérium futárosztályára, ott várt Kolozsváron és fordítva.⁵¹⁶ Tapasztalataim szerint román részről nagy

„eszkalációt váltott ki a keményebb, addig nem tapasztalt magyarországi vonal, új hangnem: hasonlíthatatlanul ingatagabb és élesebb, ezért veszélyesebb a hangulat, mint egy éve, az *Erdély története* fogadtatása idején. Hangerőben most sincs hiány, de igen nagy a kapkodás, a kéz hamarabb eljár.”⁵¹⁷

A következő hónapokban sokan éreztük úgy, körülöttünk minden egyszerre történik. Hiába mondta Grósz Károly főtitkár a munkásörparancsnokok országos értekezletén, június elején,

514 CsmRfk III/III. O. Sz.t. K.f. *Feljegyzés*. Szeged, 1988. február 2. Tárty: *3/a rendszabály anyagról*. Dr. Hugyák István r. hdgy, Balog Viktor r. szds ov. ÁBTL 0–19783/5. IM.ir.

515 Szűts i. m. (470. lj.) 96–97.

516 CSAPODY i. m. (508. lj.).

517 Csapody Miklós naplója. 1987. március 23.

hogy az ellenzékkel szemben, ha kell, „adminisztratív eszközöket” is igénybe vesznek (legyenek „népiek” vagy „demokratikusak”), nemsokára 70–80 ezren tüntettek a Hősök terén a romániai falurombolás ellen (mi is Apámmal és az éppen Pesten tartózkodó Bálint Tiborral, aki nem félt, hogy lefényképezik).⁵¹⁸ A tiltakozó petíciót a román nagykövetség nem volt hajlandó átvenni, másnapra azonban megjött a válasz: a főkonzulátust Ceaușescu 48 órás ultimátummal kiutasította.⁵¹⁹ „Bekövetkezett, amitől tartottunk: Kolozsváron lehúzták a redőnyt, s ezzel egy időre – mennyire? – sok mindennek vége.”⁵²⁰ Az után, hogy Grósz Gorbacsovval folytatott július 5-i tárgyalásairól hazatért Moszkvából, azt nyilatkozta a *Newsweek*-nek, hogy a júniusi tüntetés „fasiszta propagandára, sovinizmusra, irredentizmusra uszított. [...] 1956-ban a polgárháború jelei mutatkoztak, küszöbön állt a Nyugat katonai beavatkozása. A Szovjetunió katonai akciója mindezt megakadályozta”, továbbá, hogy Nagy Imrét helyes volt bíróság elé állítani, mert „egy miniszterelnök nem sértheti meg a törvényeket és az alkotmányt”. Azt már július végén, New Yorkban jelentette ki, hogy a kormány nem hajlandó rehabilitálni Nagy Imrét „és társait”, de hozzátartozóik „megfelelő körülmények között végső nyugalomra helyezhetik” őket (1989. január végén „kegyeleti intézkedésként” hagyták jóvá a temetést). Azt is kifejtette, Magyarországon „nem elvi kérdés az egypártrendszer fenntartása, de a sokat emlegetett politikai pluralizmus szerinte az egypártrendszer keretein belül is megteremthető.” Augusztus végén ugyanez a Grósz Károly utazott Ceaușescu meghívására Aradra, ahol a magyar fél teljes visszakoosásával kiadott közös közlemény a román javaslat szövegét követte.

1988. július elején Kiss Gy. Csaba számolt be Ilia Mihálynak „a budapesti értelmiség körében terjedő különböző híresztelésekről. Tájékoztatta az MDF addig megtartott, illetve tervezett összejöveteleiről”.⁵²¹ A szegedi bölcsészkaron nemsokára figyelmeztető sztrájkot tartottak az intézményi autonómiáért és a tanszabadságért, az ideológiai tárgyak és az orosz nyelv kötelező oktatásának eltörléséért; a bölcsészkaron összesen 13-an voltak még KISZ-tagok.⁵²² Lakitelekre nem jutottam el, részben, mert nem voltam itthon, részben, mert nem hívtak, azt azonban

„meglepődve láttam, és nemcsak én, hogy az MDF szervezői közül, ha már kihagytak Téged, ki-maradtál a Hitel szerkesztői közül is. Ezt nemigen értem, ha csak nem úgy, hogy az is lobbialapon szerveződött, nevekre mentek, akik ma jók, s így alakul ki – barátság ide vagy oda – az a hatalmi mag, amelyik ma akar irányítani. Mosolyogva gondolok arra is, hogy annak idején Csoóri [Sándor] ígért nekem a Hitelnél állást... Az meg már érthető, hogy új hősök támadtak, s én se reggelizem velük naponta. Így megy ez még mindig, éppen úgy, mint amikor egy bizonyos A[czél]. Gy[örgy]. kártyapartijait emlegettük, hogy lám, hogyan intézik ezeket a dolgokat – Mikszáth és Móricz országa. De csak eredménye legyen.”⁵²³

518 Bálint Tibor (1932–2002) erdélyi magyar író, a *Zokogó majom* című regény (1969) szerzője.

519 Szűts i. m. (470. l.) 136.

520 Csapody Miklós képeslapja Csapody Istvánnak. 1988. június 29.

521 CsmRfk III/III. O. Sz.t. Szeged, 1988. június 10. Balog Viktor r. szds ov. levele Forgács Lajos r. alezr.-hez. ÁBTL 0–19783/5. IM.ir.

522 *Jelentés a Politikai Bizottság részére a József Attila Tudományegyetem politikai viszonyait vizsgáló bizottság tapasztalatairól*. Sz.b. Budapest, 1988. december 5. Pál Lénárd. MNL OL KS 288. f. 5/1046. ő. e. (1988.12.13.) 156R/156.

523 Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz. Budapest, 1988. október 19.

Amikor a forradalom (Grósz szerint „mindenekelőtt ellenforradalom”) 32. évfordulója után egy héttel Münchenbe indultam, a *Hitel* első számát már magammal vittem. Az ottani egyetem Magyar Intézete és az *Új Látóhatár* szerkesztősége munkára alkalmas otthonomként szolgált.⁵²⁴ Találkoztam Bogyay Tamással, Borbándi Gyulával,⁵²⁵ Molnár Józseffel, Szász Juditnál Hans-Henning Paetzke-vel.⁵²⁶ Míg mi Szász Judittal, K. Lengyel Zsolttal Bíró Sándor erdélyi történész posztumusz művén dolgoztunk,⁵²⁷ Grósz a Budapest Sportcsarnokban, a november 29-i pártaktíván azt mondta, „Magyarországon osztályharc folyik”, és ha a párt nem képes fellépni „az ellenséges, ellenforradalmi erőkkel” szemben, akkor „az anarchia, a káosz és – ne legyen illúzió – a fehérterror uralkodik el” az országban. Hangsúlyozta, hogy az egypártrendszert fenn kell tartani, mert az „történelmileg alakult ki”.⁵²⁸ 1988. december elején, az arnoldshaini Európa-napokon régi (erdélyi menekült) ismerősökkel találkoztam, és egykori főnökömmel, Pozsgay Imrével.⁵²⁹ Az igazi „meglepetés” az volt, amikor Pozsgay a Történelmi Bizottság vezetőjeként a forradalmat népfelkelésnek nevezte az 1989. január 28-i *168 óra* című rádióműsorban. A svájci Világgazdasági Fórumról hazaérkező Grósz nem tudott a nyilatkozatról, úgy vélte, „az 56-os eseményeket” csakis az MSZMP KB minősítheti. Az, hogy mire megyek haza, nemcsak engem és kollégáimat foglalkoztatta, hanem Horst Glassl-t, a Magyar Intézet igazgatóját is, nem szólva Borbándiról és Molnárról, akinek Auróra Kiadójában hazatérőben én is bőven feltöltekeztem a tiltott irodalommal. 1989. február 14-én ott voltam Szegeden, egyik kedves JAK-kötetem bemutatóján, amikor „a bölcsészekről s a bölcsészkarról tart beszélgetést Ambrus Lajos meghívott író és Ilia Mihály házigazda. Az est aktualitását Ambrus közelmúltban megjelent *Eldorádó* című könyve adja.”⁵³⁰

Felgyorsult az idő: 1989. május elején megfosztották hatalmától Kádárt, Szűrös Mátyás parlamenti elnök koncepciós perek áldozatainak mondta Nagy Imrét és mártírtársait, júniusban Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások kezdődtek az Ellenzéki Kerekasztal, az állampárt és a „harmadik oldal” (a társadalmi szervezetek, mozgalmak) részvételével. Akkor jutottam hozzá ahhoz a PB-tagok és KB-titkárok számára készült, *Tájékoztató a magyar–román viszonyról és annak kezeléséről* című dokumentumhoz, mely szerint „Az utóbbi 25–30 évben az »internacionalista szolidaritásnak« elsőbbséget adó magyar politika és az ezzel párosuló csendes diplomácia alkalmatlannak bizonyult a magyar érdekek védelmére, sőt kezére játszott a román vezetésnek céljai valóra váltásában.” Az irat szerint a román vezetés

524 BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867–1941)*. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1989.

525 BORBÁNDI Gyula: *Nem élünk hiába. Az Új Látóhatár négy évtizede*. Budapest, Európa, 2000. 510., Bogyay Tamás (1909–1994) történész, művészettörténész, a Münchener Magyar Intézet (1962) egyik alapítója és első igazgatója. Borbándi Gyula (1919–2014) történész, irodalomtörténész, szerkesztő. 1951–84 között a SZER munkatársa, 1979-től a magyar osztály igazgatóhelyettese. 1951-ben a *Látóhatár* egyik alapítója, 1953–58-ban főmunkatársa, szerkesztője, 1958–90 között az *Új Látóhatár* felelős szerkesztője.

526 Molnár József (1918–2009) író, történész, szerkesztő, nyomdász. 1958-tól a müncheni *Új Látóhatár* kiadója, 1963-tól az Auróra Kiadó tulajdonosa. Hans-Henning Paetzke (1943–) német író, publicista, a magyar irodalom fordítója. Ellenzéki magatartása miatt 1960-ban kiutasították az NDK-ból.

527 Szász Judit újságíró, szerkesztő, műfordító. K. Lengyel Zsolt eszmetörténész, az intézet munkatársa.

528 *Népszabadság*, 1988. november 29.

529 Csapody Miklós levele Csapody Istvánhoz. München, 1988. december 10.

530 CsmRfk III/III. O. Sz.t. *Feljegyzés*. Szeged, 1989. január 17. Tárgy: *3/a rendszabály anyagról*. Csorba Tibor r. tzl, Balog Vikror r. szds ov. ÁBTLL 0–19783/5. IM. ir.

„A fő ellenséget Magyarországon, ennek kapcsán a Romániában élő magyarságban látja. [...] A hatalmi célokat követő voluntarista gazdaságpolitika következményei önmagukban is katasztrófálisak. Az elrománosítás stratégiai célja megvalósításának jelenleg egy totálissá teljesedett személyi kultusz az eszköze, amelynek létszükséglete az emberek manipulálhatósága, a hatalommal szembeni ellenállás kapaszkodóinak, mindenekelőtt a külső kötődés szálainak megsemmisítése. Ez rendkívüli módon felerősítette a nemzetiségek asszimilálódását és olyan »megoldásokat« érlelt ki, mint az ún. település-szisztematizálási program, amely a nemzetiségi közösségek fizikai felszámolásához vezet. Mindezek hatására, főként a nemzetiségek körében megkezdődött a tömeges menekülés Romániából.”

A magyar–román viszony addig is fagyos légkörét nagymértékben megváltoztatta, hogy

„mintegy másfél év óta nyilvánosan szólnak a gondokról, a romániai magyarság helyzetéről, fellépünk az érdekeinket sértő román törekvésekkel szemben. Megfelelő intézkedéseket tettünk a román hírszerzés ellenünk irányuló tevékenységének ellensúlyozására. Román részről a problémák új magyar kezelést belügyeikbe való beavatkozásnak minősítik. Egyes magyar megnyilvánulásokra megtorlással és a kapcsolatok további szűkítésével reagálnak. [...] A kapcsolatok kedvezőtlen alakulásáért a felelősséget a magyar félre hárítják; nemzetközi elszigetelődésük fő okaként a szerintük románellenes magyar törekvéseket és politikát jelölik meg; vádaskodnak, fenyegetőznek, katonai elrettentésre utaló kijelentéseket tesznek.”

Az MSZMP KB Külügyi Osztályán készült dokumentum a kialakult helyzet lényeglátó, ám megkésett leírása után az akkori magyar diplomácia „reformereinek” felfogását követte, amikor megfogalmazta: „az erdélyi magyarság helyzetét az emberi jogok kérdéskörében vetjük fel”; az autonómia,

„a népek és népcsoportok egyenjogúságát megvalósító, Románián belüli önálló Erdély koncepciója nem ütközik az európai határok tiszteletben tartására vállalt kötelezettségünkkel. [...] Kapcsolataink alakításában a Ceaușescu utáni időszakra koncentrálnunk, ezért a román értelmiségi, középvezetői és szakértői csoportok irányában az eddigieknél nagyobb aktivitást fejtünk ki. Számoljunk azonban azzal, hogy az egységes nemzetállam kialakítására irányuló [...] román stratégia prioritása a Ceaușescu utáni időszakban is sokáig fennmarad és rövidtávon legfeljebb az alkalmazott eszközök finomulnak.”

Az irat szerzői abban látták a magyar diplomácia feladatait,

„Nemzetközi fórumokon megfelelő napirendi témához kapcsolódva, az eddigiekhez hasonló következetességgel vessük fel a megoldásra váró kérdéseket, bírálva a romániai gyakorlatot. Folytassuk a kisebbségek és nemzetiségek kollektív jogainak nemzetközi kodifikálására és megfelelő garancia-rendszer létrehozására irányuló erőfeszítéseinket. [...] A román vezetés mind nyíltabb magyarellen-es politikája, fegyverkezésre utaló kijelentései szükségessé teszik, hogy váratlan események, román lépések megelőzése céljából fokozzuk hírszerző és elhárító tevékenységünket.”

Akkor már le merték írni: „Több évtizedes mulasztásunk és lemaradásunk felszámolása érdekében jelentős áttörést kell elérnünk a politikánk mellett érvelő propagandában, az idegen nyelvre lefordított dokumentumértékű tájékoztató anyagok, könyvek terjesztésében.” A

megszüntetendő „kevésbé fontos nemzetközi segélyek” költségeiből román nyelvű rádióadó létesítését, továbbá erdélyi magyar írók, művészek nemzetközi bemutatását tervezték, együttműködve a magyar emigrációval és a kisebbség mellett kiálló román értelmiségiekkel.⁵³¹

A Nagy Imre-temetésen elhangzott „sovinszta–fasiszta–nacionalista szónoklatok” ellen az ottani sajtó szerint 1989. június 19-én „Romániában országszerte röpgyűléseken tiltakoznak a dolgozók”, másnap Kolozsváron és másutt Erdélyben újabb házkutatásokat tartottak. Kevéssel az után, hogy a Legfelsőbb Bíróság hatályon kívül helyezte Nagy Imréék ítéleteit, július 6-án meghalt Kádár János.

531 Budapest, 1989. június 15. Horn Gyula. G.aut.m.

Rövidítések

3/a rendszabály – telefonlehallgatás

A.n. – aláírás nélkül

ÁB – állambiztonsági(i)

ÁBTL – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

agit.prop. – agitációs és propaganda

alezr. – alezredes

alhdgy – alhadnagy

Alo., alo. – alosztály

alo.v. – alosztály-vezető

altbgy – altábornagy

APO – Agitációs és Propaganda Osztály

ÁPV Rt. – Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt. (1992–2007)

Aut. – autográf

áv. – államvédelmi

ÁVH – Államvédelmi Hatóság (1948–56)

bev. – a bevezetőt írta

biz. – bizalmas

BM – Belügyminisztérium

bny. – bizalmas nyomozás

böv. – bővített

BTK – Bölcsészettudományi Kar

BUKSZ – Budapesti Könyvszemle

c. – című

CEU – Central European University (Közép-európai Egyetem)

CNSAS. – Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securitate (a Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács, Bukarest)

Cs – Csongrád megye

CSI.ir. – Csapody István iratanyagából (ÁBTL)

cs.f. – csoportfőnök

cs.f.h. – csoportfőnök-helyettes

CSEMADOK – Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Egyesülete (1949; 1993-ról Szlovákiai Magyar Társadalmi és közművelődési Szövetség)

Csfség – Csoportfőnökség

CSKP – Csehszlovák Kommunista Párt

CSM.ir. – Csapody Miklós iratanyagából (ÁBTL)

CsmRfk – Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság

csop.vez. – csoportvezető

DAAD – Deutscher Akademischer Austauschdienst (Német Akadémiai Csereszolgálat)

DISZ – Dolgozó Ifjúság Szövetsége (1957-től KISZ)

ea. – előadó

EBEÉ – Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (1992-től EBESZ)

EBESZ – Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet

- ELTE – Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)
Eng. – engedélyezte
ÉS – Élet és Irodalom
ET – Elnöki Tanács
évf. – évfolyam, évfolyamos
ezds – ezredes
f. – folyam
FBI – Federal Bureau of Investigation (Szövetségi Nyomozó Iroda)
Fcsfség – Főcsoportfőnökség
F-dosszié – figyelődosszié
fhdgy – főhadnagy
FIJAK – Fiatal Írók József Attila Köre (1981 nyarától JAK)
FMK – Fiatal Művészek Klubja
fn. – fedőnév, fedőnevű
főkap. – főkapitány
Főszerk. – Főszerkesztő
G. – gépirat
GySm – Győr-[Moson-]Sopron megye(i)
h. – helyett(es)
hdgy – hadnagy
hiv.sz. – hivatkozási szám
HM – Honvédelmi Minisztérium
HNF – Hazafias Népfrent
hór – határőr
i. m. – idézett mű
IM.ir. – Ilia Mihály iratanyagából (ÁBTL)
III/III. Osztály – a BM III. (Belső Reakció és Szabotázselhárító) Csoportfőnökségének megyei ÁB kirendeltsége (a „nacionalista”, „népi” ellenzék megfigyelése a III/III-4-c alosztály feladata volt).
ikt.sz. – iktatószám
ill. – illetve
int. – intézkedés, intézkedési terv
IPU – Interparlamentáris Unió
JAK – József Attila Kör, I. FIJAK
JATE – József Attila Tudományegyetem (Szeged);
JEA KGY – Jakabffy Elemér Alapítvány (Kolozsvár) Kéziratgyűjtemény
jegyz. – a jegyzeteket írta
Jh. – jóváhagyta
k. – kötet
K.f. – Különösen fontos!
K.n. – keltezés nélkül
KB – Központi Bizottság
kb. – körülbelül
KGB – Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi (Állambiztonsági Bizottság, 1954–91)
KGST – Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (1949–91)

KGY – Kéziratgyűjtemény
kieg. – kiegészítő
KISZ – Kommunista Ifjúsági Szövetség (1957–1989)
kiv. – kivonat
KL.ir. – Kántor Lajos iratanyagából (CNSAS)
KMB – körzeti megbízott
KMP – Kommunisták Magyarországi Pártja (1918–19)
kult. – kulturális
KV – Központi Vezetőség
L. – lásd
lj. – lábjegyzet
M – M-dosszié (megfigyelési dosszié)
m. – megye, megyei
M., m. – másolat
M.n. – melléklet nélkül
mb. – megbízott
MDF – Magyar Demokrata Fórum (1987–2011)
MDNP – Magyar Demokrata Néppárt (1996–2005)
M-dosszié – munkadosszié
MDP – Magyar Dolgozók Pártja (1948–56)
Megj. – megjegyzés
megny. – megnyitva
mell. – mellék, melléklet
min.h. – miniszterhelyettes
MISZ – Magyar Írók Szövetsége
MKP – Magyar Kommunista Párt (1944–48)
MM – Művelődési Minisztérium
MNK – Magyar Népköztársaság
MNL CSML – Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára
MNL CSML – Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára (Szeged)
MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár
MRTV – Magyar Rádió és Televízió
MSZDP – Magyar Szociáldemokrata Párt (1890–1948)
MSZMP – Magyar Szocialista Munkáspárt (1956–89)
MSZP – Magyar Szocialista Párt (1989)
MT – Minisztertanács
MTA – Magyar Tudományos Akadémia
MTV – Magyar Televízió
NDK – Német Demokratikus Köztársaság (Kelet-Németország)
NKÖM – Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
NOIJ – Napi Operatív Információs Jelentések
NSZK – Német Szövetségi Köztársaság (Nyugat-Németország)
ny., nyom. – nyomozás
Nytsz. – nyilvántartási szám
Nytv. – nyomtatvány

O. – Osztály

OKETO – a BM III. Csoportfőnökség Operatív Koordináló, Ellenőrző és Titkársági Osztálya

op. – operatív

op. int. terv – operatív intézkedési terv

OPI – Országos Pedagógiai Intézet

OSZK – Országos Széchényi Könyvtár

OT – Országos Tanács

ov. – osztályvezető

Öf. – összefoglaló

Öfj. – Összefoglaló jelentés

örgy – örnagy

összeáll. – összeállította

PB – Politikai Bizottság

pl. – például

PNyO – Politikai Nyomozó Osztály

PTO – az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztálya

r. – rendőr

RETÖRKI – Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum

RFK, Rfk – Rendőr-főkapitányság

RKP – Román Kommunista Párt

RMDSZ – Romániai Magyar Demokrata Szövetség (1989)

RSZK – Románia Szocialista Köztársaság

s. a. r. – sajtó alá rendezte

sk. – saját kezűleg

Soksz. – sokszorosítás

sz. – szám(ú)

Sz.b. – Szigorúan bizalmas!

Sz.t., SZT – szigorúan titkos

Sz-dosszié – személyi dosszié

szds – százados

SZDSZ – Szabad Demokraták Szövetsége (1988–2013)

SZER – Szabad Európa Rádió

Szerk. – szerkesztette

SZETA – Szegényeket Támogató Alap (1979)

SZKP – a Szovjetunió Kommunista Pártja

SZOT – Szakszervezetek Országos Tanácsa

SZOTE – Szegedi Orvostudományi Egyetem

TH – Tájékoztatási Hivatal

ti. – tudniillik

Titk. – Titkárság

titk.v. – titkárságvezető

TKKO – Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály

T-lakás – az állambiztonság ún. találkozási lakása

tmb. – titkos megbízott

tmt. – titkos munkatárs

TV – televízió

tzls – törzsszázlós

ún. – úgynevezett

UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization; az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete)

Uő – Ugyanő

üv. – ügyvezető

Vál. – válogatta

VÁTI – Városépítési Tudományos és Tervező Intézet

VB, V. B. – Végrehajtó Bizottság

VKM – Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (1949-ig)

Vö. – vesd össze

vörgy – vezérőrnagy

Irodalom

Levéltári és kéziratos források

A Belügyminisztérium III/III. Csoportfőnökségének szigorúan titkos (SZT) állományú tisztjei:
www.szigoruantitkos.hu

A III/III. központi állománya: nevek, beosztások, rendfokozatok: www.hvg.hu/itthon/2005034hivataloslista
Állambiztonsági archontológia. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára: www.abtl.archontologia

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Állambiztonsági tiszték listája (1956–1989): www.hvg.hu/20050411tartotisztek;

Csapody István, Csapody Miklós és Ilia Mihály levelezése (a címzettek birtokában)

Csapody Miklós naplója (1980–87)

Gálfalvi György iratanyaga (CNSAS; Marosvásárhely)

Ilia Mihály iratanyaga (ÁBTL)

Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjtemény (Kolozsvár)

Kántor Lajos iratanyaga (CNSAS; Kolozsvár)

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára (Szeged)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (Bp.)

Pártvezetők: www.neb.hu/hu.partvezetok

Adattárak

AGÓCS Sándor (szerk.): *József Attila Kör 1985.* Budapest, Magyar Írók Szövetségének József Attila köre, 1985.

BÁLINT László: *A hálózati nyilvántartás szereplői. Az államvédelmi és állambiztonsági hálózat nyilvántartása Szegeden és Csongrád megyében (Töredék) 1945–1990.* Szerzői kiad. H. és é. n. [2017]

Dokumentumok

- A hetvenes évek kultúrája. Tanácskozás a Fiatalkor Klubjában 1980. április 10–12. Dokumentumválogatás.* Budapest, Balassi, 2002. Irányított irodalom. Sorozatszerk. VERES András.
- A Magyar Írók Szövetsége közgyűlése 1986. november 29–30. Jegyzőkönyv.* Szerk. KÖRMENDY Zsuzsanna. *Évszak. A Magyar Írók Szövetsége belső tájékoztatója.* Budapest, 1986.
- A magyarság esélyei. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Lakitelek 1987. szeptember 27.* Szerk. AGÓCS Sándor és MEDVIGY Endre. Lakitelek–Budapest, Antológia–Püski, 1991.
- A monori tanácskozás 1985. június 14–16.* Szerk. RAINER M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2005.
- Ellenpontok.* S. a. r. TÓTH Károly Antal. Csikszereda, Pro-Print, 2000. Múltunk Könyvek.
- Európai Kulturális Fórum és ellenfórum. Budapest, 1985.* A dokumentumokat vál., bev., jegyz. MÜLLER Rolf, annotált névmutató KRAHULCSÁN Zsolt. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 2005. Közelmúltunk hagyatéka. Sorozatszerk. GYARMATI György. Felszólalások a Magyar Írók Szövetsége közgyűlésein [1981, 1986]. *Alföld*, 1990/3. 23–29.
- Fiatalkor Találkozója. Lakitelek, 1979–2009.* Szerk. TÓTH Erzsébet és AGÓCS Sándor. Lakitelek, Antológia Kiadó, 2009. [Illyés Gyula felszólalásának hangfelvételével (CD) és a *Forrás* 1979. 8. számának hasonmásával]
- MURÁNYI Gábor: A (Huszár-)Knopp–Kornidesz-jelentés. Egy ismeretlen dokumentum a Bibó-émlékkönyvről. *Élet és Irodalom*, 2005. október 21. 11–18.
- MÜLLER Rolf: Napi Operatív Információs Jelentések, 1979–1989. In: GYARMATI György (szerk.): *Trezor 1. A Történelmi Hivatal évkönyve, 1999.* Budapest, Történelmi Hivatal, 1999. 251–258.
- SIPOS Levente: MSZMP-dokumentum az ellenzékéről, 1980-ból. *Társadalmi Szemle*, 1992/5. 79–95.
- Szigorúan titkos '89. A magyar állambiztonsági szervek munkabeszámolóit.* Szerk., bev. tan. Jegyz. MÜLLER Rolf és TAKÁCS Tibor. Budapest, L'Harmattan, 2010.
- TÓTH Károly Antal: *Hova-tovább? Az Ellenpontok dokumentumai, esszék, tanulmányok.* Szombathely, Magyar Ökumenikus Önképzőkör, Stockholm–Savaria University Press, 1994.

Összefoglaló művek

- BÁRDI Nándor: *Tény és való.* Pozsony, Kalligram, 2004.
- BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985.* München, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1985.
- BORBÁNDI Gyula: *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyar a változások éveiben 1985–1995.* Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1996.
- CSAPODY Miklós: *A Magyar Pen Club története 1926–2016.* 1–2. k. Budapest, Magyar Pen Club, 2016.
- CSAPODY Miklós: *Bálint Sándor (1904–1980). Életrajz.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013.
- CSIZMADIA Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988).* 1–3. k. Budapest, T-Twins, 1995.
- DRABANTZ M. Róbert – FÓNAI Mihály. *A magyar kultúrpolitika története, 1920–1990.* Debrecen, Csokonai, 2005.
- GYURIS György: *A Tiszatáj fél évszázada 1947–1997.* Szeged, Somogyi-könyvtár, 1997.
- KISZELY Gábor: *Állambiztonság (1956–1990).* Budapest, Korona, 2001.
- MOLNÁR János: *Az egyetlen. Az Ellenpontok és az ellenpontosok története.* Szeged, 1993.
- MÜLLER Rolf: Zárójelentés: a magyar állambiztonság szervezete és működése 1989-ben. In:

- MÜLLER Rolf – TAKÁCS Tibor (szerk.): *Szigorúan titkos '89. A magyar állambiztonsági szervek munkabeszámolói*. Budapest, L'Harmattan, 2010.
- NÉMETH György: *A József Attila Kör története*. FIJAK/JAK 1969 – 1973 – 1989 – 2009. Budapest, JAK. 2012. JAK füzetek.
- NÉMETH György: *A Mozgó Világ története 1971–1983*. Budapest, Új Palatinus Könyvesház Kft., 2002.
- RAINER M. János: *A Kádár-korszak 1956–1989. Magyarország története 22*. Budapest, Kossuth, 2010.
- RÉVÉSZ Sándor: *Aczél és korunk*. Budapest, Sík, 1999.
- STANDEISKY Éva: *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*. Budapest, 1956-os Intézet–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2005.
- SZERBHORVÁTH György: *Vajdasági lakoma – az Új Symposion történetéről*. Pozsony, Kalligram, 2005.
- SZŐNYEI Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*. 1–2. k. Budapest, Noran Könyvesház, 2012.
- TABAJDI Gábor – UNGVÁRY Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*. Budapest, 1956-os Intézet–Corvina, 2008.
- TABAJDI Gábor: *A III/III krónikája*. Budapest, Jaffa, 2013.
- VÖRÖS László: *Szigorúan ellenőrzött mondatok. A főszerkesztői értekezletek történetéből 1975–1986*. Szeged, Tiszatáj, 2004. Tiszatáj Könyvek.

Tanulmánykötetek

- „...nálunk nélkül a jelen nem létezik” Szemelvények a Móricz Zsigmond irodalmi ösztöndíj 30 éves történetéből. Összeáll., előszó GÁSPÁR György, a bibliográfiát összeáll. MONOSTORI Judit. Budapest, Hungarofest Kft., 2004.
- „Mű? Munkás” Budapest, Magvető, JAK füzetek 13.
- AGÁRDI Péter: *Művészet és közösség. Művelődéspolitikai írások*. Budapest, Múzsák Közművelődési, 1986.
- GÉCZI József Alajos – LACZKÓ Sándor – SIPOS József – RÉVÉSZ Béla: *Szeged hosszú tavasza 1989-ben és '56. Előadások, tanulmányok, visszaemlékezések, dokumentumok*. Szeged, Média-Mix, 2017.
- PETE György: *Talpig Vasban. Válogatott közéleti írások*. Vasszilvágy, Magyar Nyugat, 2010. A Magyar Nyugat Történeti Kiskönyvtára 12.
- SZILÁGYI Ákos: *Befejezetlen forradalom 1917–1987*. Budapest, Budapesti Művészeti Hetek–Szabadtéri Színpadok Igazgatósága. 1987.

Esszék, tanulmányok, cikkek

- AGÁRDI Péter: Közelítések a Kádár-korszak művelődéspolitikájának történetéhez. *Eszmélet*, 1993/20. 129–165.
- BALOG Iván: Félellenzéki mozgalmak a szegedi bölcsészkaron a 80-as években. In: *Szeged hosszú tavasza 1989-ben és '56. Előadások, tanulmányok, visszaemlékezések, dokumentumok*. Szerkesztette: GÉCZI József Alajos, LACZKÓ Sándor, SIPOS József, RÉVÉSZ Béla. Szeged, Média-Mix, 2017. 43–52.

- BARACSI Erzsébet: A Repülő Egyetem történetének kutatási problémái. *Valóság*, 1999/11. 79–83.
- BÁRDI Nándor: Látszat és való. *Nyelvünk és Kultúránk*, 2004/2. 5.–25.
- BÁRDI Nándor: Mi van az erdélyi hátizsákban? *Valóság*, 1992/12. 81–98.
- BIKKI István: A titkos operatív technikai rendszabályok és módszerek, valamint a K-ellenőrzés alkalmazására vonatkozó szabályok 1945–1990 között. *Betekintő*, 2010/1.
- CSAPODY Miklós: „Perceim fagyott áfonyák” Herbszt Zoltán emlékezete (1959–1981). In: CSAPODY Miklós (szerk.): *Késői ünnep. Tanulmányok és kritikák*. Budapest, Korona, 2008. 220–236.
- CSAPODY Miklós: „szivárványtalan lesz a birodalom” (A fiatal erdélyi magyar líráról). *Mozgó Világ*, 1979/3. 112–120.
- CSAPODY Miklós: FASÍRT, avagy viták a „fiatal irodalomról”. *Hungarológiai Értesítő*, 1984/3–4. 58–59.
- CSAPODY Miklós: Kileng a mutató. Páskándi, Ilia – és a belső elhárítás. *Korunk*, 2003/8. 39–53.
- CSAPODY Miklós: Pályafutásom a Szekuritáténál. In: KÁNTOR Lajos (szerk.): *Titkosan – nyíltan. Korunk-történetek a titkosszolgálatok működéséről: emlékezések, tanulmányok, dokumentumok*. Kolozsvár, Komp-Press–Korunk Baráti Társaság, 2014. 72–100.
- CSAPODY Miklós: Renitensek kompániája. In: EKERT Mária – MOLNÁR Attila Károly (szerk.): *Teremtés – politika és művészet*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Molnár Tamás Kutató Központ, 2015. 291–308.
- CSAPODY Miklós: Szemle a szemléről – egyetlen ver(ö)zió. In: CSAPODY Miklós (szerk.): *Késői ünnep*. Budapest, Korona, 2008. 59–63.
- CSATÓ Károly: Szociográfia: válság és X. X=leépülés+alkalmatlanság+korruptió. *Forrás*, 1979/6.
- CSIZMADIA Ervin: Hatalom és ellenzék a Kádár-rendszerben. Az 1980-as első ellenzékről szóló határozat kontextusai. In: FÖLDES György – MITROVITS Miklós (szerk.): *Kádár János és a 20. századi magyar történelem*. Budapest, Napvilág, 2012. 185–204.
- CSÓRI Sándor: Kapaszkodás a megmaradásért [Duray Miklós *Kutyaszorító* [I] c. könyvének előszava]. *Alföld*, 1990/3. 29–35.
- DURAY Miklós: *Kutyaszorító* [I]. *Önéletrajz és beszélgetések önmagammal*. New York, Püski–Corvin 1982.
- GALAMBOS Lajos: Az állambiztonsági szolgálat az 1980-as évek második felében. *Belügyi Szemle*, 1999/4–5. 46–52.
- GÖRÖMBEI András: Két rendszerváltó vers [Nagy Gáspár: *Öröknyár: elmúltam 9 éves, A Fiu naplójából*]. *Új Forrás*, 2003/9. 25–36.
- GYURIS György: Két esztendő a szegedi Tiszatáj életéből. *Új Forrás*, 1997/3.
- ILIA Mihály: Hatvanéves a Tiszatáj. In: Kiss Ernő (szerk.): *Szegedtől Szegedig*. Szeged, Bába, 2007.
- KASZA László: Az állambiztonság szervezete és a Szabad Európa Rádió. In: GERMUSKA Pál – GYÖRI László (szerk.): *Évkönyv XV. 2008. Közéletések a kádárizmushoz*. Budapest, 1956-os Intézet, 2008.
- KISS Gy. Csaba: A demokratikus ellenállás formái és lehetőségei a Kádár-rendszer válsága idején. *Rubicon*, 2004/5–6. 30–33.
- KISS Gy. Csaba: Húsz év után. Lábjegyzetek a Tiszatáj-botrányhoz. *Tiszatáj*, 2006/6. 11–19.
- KLANICZAY Gábor: 1980. Beszélő – „évenszé”. In: KLANICZAY Gábor (szerk.): *Ellenkultúra a hetvenes-nyolcvanas években*. Budapest, Noran, 2003. 359–372.
- Közgyűlésen és közgyűlés után. *Beszélő*, 1987/1. (19).
- KRAHULCSÁN Zsolt–MÜLLER Rolf: Hivatal- és pártapparátus, irodalom, 1962–1979. In: CSEH Gergő Bendegúz – KRAHULCSÁN Zsolt – MÜLLER Rolf – PÓR Edit (szerk.): *Zárt*,

- bizalmas, számozott II. Irodalom-, sajtó- és tájékoztatáspolitikai 1962–1979 (Dokumentumok)*. Budapest, Osiris, 2004. 19–28.
- LENGYEL András: A Tiszatáj kelet-európai érdeklődése (1970–75). *Korunk*, 1996/1. 30–38.
- LENGYEL András: Egy irodalomszervező pályáíve. Vázlat-féle Ilia Mihályról. *Forrás*, 1994/4. 54–84.
- LENGYEL András: Egy ünneplendő nyolcvanéves. Arcképvázlat Ilia Mihályról. *Forrás*, 2014/9. 3–15.
- MÉSZÖLY Miklós: *A tágasság iskolája*. Budapest, Szépirodalmi, 1977.
- MONOSTORI Imre: Szigorúan ellenőrzött mondataink. *Tiszatáj*, 2004/10. 83–87.
- MÜLLER Rolf: A monori találkozó, 1985 – jelentések tükrében. *Kritika*, 2000/6. 33–35.
- MÜLLER Rolf: A Tiszatáj-ügy állampárti dokumentációja, 1986. *Kortárs*, 2001/7. 39–68.
- MÜLLER Rolf: Célkeresztben a Forrás. Kísérlet egy állambiztonsági történet rekonstrukciójára. *Forrás*, 2011/1. 78–93.
- PÉTER László: Kádár János a Tiszatájról. *Tiszatáj*, 2007/9. 58–71.
- PÉTER László: Levél besúgóinkhoz. *Élet és Irodalom*, 1999. május 28. 8.
- RAINER M. János: Gondolatok a nyolcvanas évek politikai ellenzékéről. In: KÖRMENDY Zsuzsanna (szerk.): *Korrajz 2006 – A XX. Század Intézet Évkönyve*. Budapest, XX. Század Intézet, 2006. 203–212.
- RAINER M. János: Végelgyengülés. A Kádár-rendszer válsága. In: *Ötvenhat után*. Budapest, 1956-os Intézet. 2003. 173–205.
- RÉVÉSZ Béla: Hírszerzés, propaganda és ellenzék Magyarországon. Állambiztonsági jelentés 1976-ból a külső ellenség és a belső ellenzék viszonyáról. *Múltunk*, 2005/3. 162–225.
- SZERDAHELYI István: Aczél György és az ellenzék. *Ezredvég*, 1885/4. 85–92.
- SZESZTAY Ádám: Lengyel tematika a Tiszatájban 1966–1986. In: KISS Gy. Csaba – KONRAD SUTARSKI (szerk.): *Lengyel nyár, magyar ősz. Lengyel–magyar szolidaritás 1956–1990 között*. Budapest, Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat, 1997. 120–127.
- TABAJDI Gábor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. *Rubicon*, 2007/3. 38–45.
- TAMÁS GÁSPÁR Miklós: Eszmecsere és konzultáció a fiatal írók önállósodási törekvéseiről. *Beszélő*, 1982/1. (3). www.beszelo.c3.hu/print/2098
- TISCHLER János: *Az 1980–81-es lengyel válság és Magyarország a szemtanúk és résztvevők visszaemlékezései alapján*. www.re.vhu/html/hu/kiadvanyok/evkonyv02/tischler.html
- TISCHLER János: *Az MSZMP és a lengyelországi válság, 1980–1981*. www.rev.hu/html/hu/tanulmanyok/kadarrendszer/mszmp.html
- TRÁSER László: A „megyepárt” tündöklése és bukása (Törekvések a Komócsin-korszak megfejtésére). In: BÁRKÁNYI Júlia – KISS István – LOVÁSZI József – MARJANUCZ László – TÖRÖK József (szerk.): *360°. Közművelődés Csongrád megyében*. Csongrád Megyei Tanács Művelődési Központja. 1990/1. (12.) 7–32.
- UNGER Gabriella: Ellenkultúra és állambiztonság. In: GYARMATI György (szerk.): *Trezor 3. Az átmenet évkönyve 2003*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. 2003. 165–188.
- VINCZE Gábor: A Lánčränjan-ügy. Egy magyarelles pamflet, és fogadtatása Romániában, valamint Magyarországon, 1982-ben. *Tiszatáj*, 2006/3. 62–82.
- ZÖLD Péter: A FIJAK legújabb válsága. *Magyar Füzetek*, 1982/11. 100–112.

Naplók, levelek

- GÁLL Ernő: *Napló 1.* 1977–1990. S. a. r. GÁLL Éva és DÁVID Gyula. Előszó Gálfalvi Zsolt. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó. 2003.
- GÁLL Ernő: *Levelek 1949–2000.* S. a. r. Gáall Éva és Dávid Gyula. Vál. HORVÁTH Andor, bev. tan. SALAT levente. Kolozsvár–Budapest, Korunk–Napvilág, 2009.
- KIRÁLY István: *Napló 1956–1989.* Szerk. SOLTÉSZ Márton. Sajtó alá r., jegyz. KATONA Ferenc, SOLTÉSZ Márton és T. TÓTH Tünde. Utószó BABUS Antal. Budapest, Magvető, 2017. Tények és tanúk.
- KISS Ferenc: Túléljük-e? [1974–75] (1) *Kortárs*, 1992/10. 1–9.; [1978–83] (2) *Uo.* 1992/11. 66–73.
- KISS GY. Csaba: *Lengyel napló.* Miskolc, Felsőmagyarország, 1997.
- LÁZÁR Ervin: *Napló.* Budapest, Osiris, 2007.
- SZÜTS Pál: *Bukaresti napló 1985–1990.* Budapest, Osiris, 1998.

Emlékezések

- ANNUS József: Csattogó szélben. Közreadja ANNUS Gábor. In: GÉCZI József Alajos – LACZKÓ Sándor – SIPOS József – RÉVÉSZ Béla (szerk.): *Szeged hosszú tavasza 1989-ben és '56. Előadások, tanulmányok, visszaemlékezések, dokumentumok.* Szeged, Média-Mix Bt. 2017. 65–70.
- ARA-KOVÁCS Artila: Korunk-beli búcsúzkodások. In: FÖLDES György – GÁLFALVI Zsolt (szerk.): *Nemzetiség – felelősség. Írások Gáall Ernő emlékére.* Budapest, Napvilág, 2005. 301–317.
- BERECZ János: *Vállalom.* Budapest, Budapest Print Kft. 2003.
- BORBÁNDI Gyula: *Nem éltünk hiába. Az Új Látóhatár négy évtizede.* Budapest, Európa, 2000.
- CSAPÓ Balázs: Szamizdat és Déli Napló. In: *Szeged hosszú tavasza 1989-ben és '56. Előadások, tanulmányok, visszaemlékezések, dokumentumok.* Szerkesztette: GÉCZI József Alajos, LACZKÓ Sándor, SIPOS József, RÉVÉSZ Béla. Szeged, Média-Mix, 2017. 87–94.
- CSAPODY Miklós: A barátkozó rejtőzködő. Emléksorok Páskándi Gézáról (1933–1995). In: CSAPODY Miklós (szerk.): *A díszmagyar. Jegyzetek, esszék, tanulmányok.* Budapest, Korona, 2006. 259–294.
- CSAPODY Miklós: *Bálint Sándor inasaként.* In: CSAPODY Miklós (szerk.): *A díszmagyar. Jegyzetek, esszék, tanulmányok.* Budapest, Korona, 2006. 220–258.
- GÁLFALVI György: A gazember, aki voltam. *Bárka*, 2013/11. 2.
- GÁLL Ernő: *Számvetés. Huszonhét év a Korunk szerkesztőségében.* Kolozsvár, Korunk – Komp-Press, 1995.
- HATVANI Dániel: *Tilalomfák árnyékában. Egy irodalmi főszerkesztő emlékirata.* Budapest, Püski, 1997.
- ILIA Mihály: Elszigetelni, lejártni. *Korunk*, 2007/9. 49–54.
- ILIA Mihály: Hogyan csinálták? A lehallgató készülékek beszerelésének technikája. *Korunk*, 2014/1. 82–84.
- MOLDOVA György: *Aki átlépte az árnyékát... Emlékezések és dokumentumok.* Debrecen, Urbis, 2001.
- MONOSTORI Imre: *Az Új Forrás vonzásában. Dokumentummemoár 1969–1998.* Tatabánya, József Attila Megyei Könyvtár, 1999.
- TÓTH Erzsébet: *Láncok a csuklón.* Budapest, Kortárs, 2006.
- ZALÁN Tibor: *Földfogyatkozás.* Kozmosz könyvek, Budapest, Magvető, 1980.

Beszélgetések

GÁSPÁR György: „azzá legyünk, akik lehetnénk”. Beszélgetés Gálfalvi Györggyel. *Bárka*, 2013/11. 2. 79–80.

GLOTZ, Peter –HOFFMANN, Hans-Joachim – KÖPECZI Béla –SINOWATZ, Fred: *Az ellentétek párbeszéde. Bécsi vita az európai kulturális örökségről*. Vitavezetők: Boldizsár Iván, François Bondy. Budapest, MTI, 1987.

KÁNTOR Lajos: Zárt formában meglelt szabadság. Vissza- és előrelapozás Markó Bélával. In: KÁNTOR Lajos (szerk.): *Birtokon belül. Téli beszélgetések Erdélyben*. Budapest, Pallas, 1989.

Megtanultam az igazi értelmiségi viselkedést 3. Regős Sándor pályáíve. Lejegyezte: ZELEI Miklós. www.tvarchivum.hu/?id=213005

SZILÁGYI Sándor: *A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok*. Budapest, Új Mandátum, 1999.

SZÖCS Géza – FARKAS WELLMANN Endre: *Amikor fordul az ezred. Beszélgetőkönyv és dokumentumgyűjtemény*. Budapest, Ulpius Ház, 2009.

ZALÁN Tibor: *Jelen, múlt, jövő*. Beszélgetés Gömöri Györggyel a nyugati magyar irodalomról. *Műhely*, 1982/5. 25–32.

Szépirodalom

AMBRUS Lajos: *Eldorádó*. Budapest, Magvető, 1988. JAK füzetek 33.

Szigeti Lajos: *Gazdátlan hajók. Szegeden élő fiatal költők antológiája*. Szeged, Magyar Írók Szövetségének Délmagyarországi Csoportja, 1979.

Szöcs Géza: *Az uniformis látogatása*. New York, Hungarian Human Rights Foundation, 1986.

A sorozatban eddig megjelent kötetek

1. Apró István (szerk.): *Határon túli magyar nyelvű médiumok 2010/2011* (2012)
2. Dobos Ferenc: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 1999–2011* (2012)
3. Csink Lóránt – Mayer Annamária: *Variációk a szabályozásra. Önszabályozás, társszabályozás és szabályozó hatóság a médiajogban* (2012)
4. Sarkady Ildikó – Grad-Gyenge Anikó: *A média-értéklánc szerzői jogi vonatkozásai* (2012)
 5. Koltay András (szerk.): *A médiaszabályozás két éve (2011–2012)* (2013)
 6. Paál Vince (szerk.): *Magyar sajtószabadság és -szabályozás 1914–1989* (2013)
 7. Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején* (2013)
 8. Koltay András – Nyakas Levente (szerk.): *Összehasonlító médiajogi tanulmányok. A „közös európai minimum” azonosítása felé* (2014)
 9. Dobos Ferenc – Megyeri Klára: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 2.* (2014)
10. Grad-Gyenge Anikó – Sarkady Ildikó: *Közös jogkezelés az audiovizuális médiában* (2014)
 11. Apró István (szerk.): *Média és identitás* (2014)
 12. Pruzsinszky Sándor: *Halhatatlan cenzúra* (2014)
 13. Kóczyán Sándor: *Gyermekvédelem a médiajogban* (2014)
14. Apró István – Paál Vince (szerk.): *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig* (2014)
15. Kiss Zoltán – Szivi Gabriella: *A közszolgálati médiaszolgáltatás és a szellemi tulajdonjogok kapcsolódási pontjai és szabályozási környezete* (2015)
 16. Dobos Ferenc: *A médiahasználat változása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 2001–2014* (2015)
17. Grad-Gyenge Anikó: *Az audiovizuális archívumok szabályozási kerete – különös tekintettel a médiajogi és szerzői jogi rendelkezésekre* (2015)
 18. Dobos Ferenc: *A médiahasználat változása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 2001–2014/2* (2015)
 19. Apró István (szerk.): *Média és identitás 2.* (2016)
 20. Mezei Péter : *Jogkimerülés a szerzői jogban* (2016)
 21. Koltay András, Andrej Školkay (szerk.): *Comparative Research on the Approaches of Administrative Judiciaries to Sanctions Issued by Media Regulators in V–4 I.* (2016)
 22. Koltay András, Andrej Školkay (szerk.): *Comparative Research on the Approaches of Administrative Judiciaries to Sanctions Issued by Media Regulators in V–4 II.* (2016)
 23. Makkai Béla: *Határon túli magyar sajtó – Trianon előtt* (2016)
 24. Grad-Gyenge Anikó: *Film és szerzői jog – A megfilmesítési szerződés* (2016)
 25. Kőhidi Ákos: *Fájlcseré és felelősség* (2016)
 26. Hajdú Dóra: *A törvény által előírt közös jogkezelés a magyar és a francia szerzői jogban* (2016)
 27. Tóth J. Zoltán: *A büntetőjogi rágalalmazás és becsületsértés* (2017)
 28. Kelemen Roland: *Az első világháború sajtójogi forrásai – Sajtójog a kivételes hatalom árnyékában* (2017)
 29. Apró István: *Határon túli magyar médiumok 2016* (2017)

30. Klein Tamás (szerk.): *Tanulmányok a technológia- és cyberjog néhány aktuális kérdéséről* (2018)
31. Kiss Zoltán Károly: *A kulturális tevékenységekre, valamint a médiaszolgáltatásra vonatkozó közteherviselési és jogdíjfizetési szabályok* (2018)
32. Merkovity Norbert: *A figyelemalapú politika a közösségi média korában* (2018)

Médiatudományi Intézet, Budapest
A kiadásért felel Nyakas Levente
Tördelő: Varga Ákos
Megjelent 10,75 (B/5) ív terjedelemben, 300 példányban
Médiatudományi Könyvtár: ISSN 2063-5222
Médiatudományi Könyvtár 33.: ISBN 978-615-5302-29-9